

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

NAMANGAN
DAVLAT UNIVERSITETI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

onlayn respublika ilmiy-amaliy konferensiya

Namangan davlat universiteti - 2026

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI**

**“YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY
IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING
DOLZARB MASALALARI”**

mavzusidagi

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI

T O ‘ P L A M I

15-16-mart 2026-yil

NAMANGAN-2026

Universal International Scientific Journal

UNIVERSAL

XALQARO ILMIY JURNALI

MAXSUS SONI 2026-YIL, MART

2026-yil 15-16-mart kunlari Namangan davlat universiteti hamda “UNIVERSAL” xalqaro ilmiy jurnali hamkorligida o‘tkazilgan **“YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI”** mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari asosida tayyorlandi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Bosh muharrir

Kirgizbayev Abdugaffor

Karimjonovich

tarix fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir

Nazarov Abdug’affor

Abdujabborovich, geografiya fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir o‘rinbosarlari

Ergashev Bobirjon Bahodirovich
pedagogika fanlari doktori,
professor;

Habibullayev Ma’rufjon Odiljon
o‘g‘li

falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori.

Texnik muharrirlar

Mirabdullayev Nuriddin

Xamidulla o‘g‘li

To‘xtasinov Mira‘zam

Abdujabbor o‘g‘li

Raxmonov Firdavs Farhodjon
o‘g‘li

Namangan davlat universiteti
Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar va
ilmiy-pedagogik kadrlar
tayyorlash bo‘limi tomonidan
«Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga
joriy qilishning muammo va
yechimlari» mavzusida onlayn
xalqaro ilmiy-amaliy
konferensiya Oliy ta‘lim, fan va
innovatsiyalar vazirligining 2026-
yil 16-yanvardagi 11-sonli
buyrug‘i bilan 2026-yilda xalqaro
va respublika miqyosida
o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-
texnik tadbirlar rejasiga kiritilgan.

To‘plam NamDU

Muvofiqlashtiruvchi

Kengashining 2026-yil

28-martdagi 3-sonli yig‘ilishida
muhokama qilinib, ilmiy to‘plam
sifatida chop etishga tavsiya
etilgan

(Bayonnoma № 3).

Maqolalarning ilmiy saviyasi va
keltirilgan ma‘lumotlar uchun
mualliflar javobgar hisoblanadi.

**To‘plam quyidagi rasmiy web
sahifalarga joylashtiriladi:**

journal.namdu.uz

universaljurnal.uz

Tahrir hay’ati a’zolari

Fizika-matematika fanlari

Xatamov Nosirjon Muydinovich, fizika-matematika fanlari doktori, dotsent

Abdulazizov Baxromjon Toshmirza o‘g‘li, fizika-matematika fanlari doktori, dotsent

Sattarov Iskandar Abu-aliyevich, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Mavlyanov Hasan Yusupovich, fizika- matematika fanlari nomzodi, dotsent

Jalolov Ravshan Maxmudjonovich, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

Kimyo fanlari

Karimov Abdurashid Musaxonovich, kimyo fanlari doktori, professor

Doliyev G‘olibjon Alisherovich, texnika fanlari doktori, professor

Rasulov A‘zamjon Avazjonovich, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Biologiya fanlari

Dexqonov Davron Burxonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Batoshov Avazbek Risqulovich, biologiya fanlari doktori, professor

Imomov Otabek Normirzayevich, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Texnika fanlari

Ataxanov Shuhrat Nuriddinovich, texnika fanlari doktori, professor

Dadaxanov Musoxon Xoshimxonovich, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Qishloq xo‘jaligi fanlari

Turg‘unov Muzaffar Mirzaraxmatovich, qishloq xo‘jaligi fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Tarix fanlari

Dexkanov Narimon Burxonjonovich, siyosiy fanlari doktori, professor

Erqo‘ziyev Anvarjon Ashurovich, tarix fanlari nomzodi, dotsent

To‘xtabayev A‘zamjon Sharipxo‘jayevich, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Iqtisodiyot fanlari

Baymirzayev Dilmurod Nematovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Yoqubjonova Xulkaroy Yoqubovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Abdullayev Zafarbek Safibullayevich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Falsafa fanlari

Talapov Baxriddin Alijanovich, falsafa fanlari doktori, professor

Filologiya fanlari

Dosbayeva Nargiza Turg‘unpo‘latovna, filologiya fanlari doktori, professor

Qo‘ziyev Umidjon Yandashaliyevich, filologiya fanlari doktori, dotsent

Siddiqov Qosimjon Abilovich, filologiya fanlari nomzodi, professor

Tojiboyev Ilxomjon Usmonovich, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Abdurazzoqov Eldor G‘ofirjonovich, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Geografiya fanlari

Raximov Abror Anvarjonovich, geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Alimdjanov Nozimjon Nimadjanovich, geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Pedagogika fanlari

Kadirov Xayot Sharipovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Urinov Bahrom Jamoliddinovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Toshibekova Munajat Xoshimovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Rashidova Nodira Habibullayevna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Tibbiyot fanlari

Abdullayev G‘ofurjon Rahimjanovich, biologiya fanlari doktori, professor

Mirzaolimov Mirzohid Mirzavaliyevich, biologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Sotsiologiya fanlari

Sodirjonov Muxriddin Maxamadaminovich, Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD), dotsent

Mirzaaxmedov Xurshid Abdurashidovich, Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD), dotsent

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
MASOFAVIY TA’LIM SHAROITIDA TALABALAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA
INTERFAOL METODLARINING SAMARADORLIGI**

Odiljonova Shohsanam Abdug‘affor qizi

Toshkent Aniq fanlar universiteti katta o‘qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114111>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada masofaviy ta’lim sharoitida talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini oshirishda interfaol pedagogik metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi masofaviy ta’lim muhitida talabalar ishtirokini faollashtirish, mustaqil fikrlash va ijodiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov ishlari, anketa so‘rovlari, statistik tahlil va taqqoslash metodlari qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, “bahs-munozara”, “onlayn keys-stadi”, “loyiha asosida o‘qitish” va “raqamli klaster” metodlari talabalarning faolligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega.

Kalit so‘zlar: Masofaviy ta’lim, interfaol metodlar, talaba faolligi, pedagogik texnologiyalar, onlayn ta’lim, mustaqil fikrlash, keys-stadi, loyiha metodi, klaster.

Аннотация. В данной научной статье анализируется эффективность интерактивных педагогических методов в повышении активности студентов в процессе дистанционного обучения. Основная цель исследования – выявление теоретических и практических основ использования интерактивных методов для активизации участия студентов в среде дистанционного обучения, развития самостоятельного мышления и творческих навыков. В процессе исследования использовались педагогическое наблюдение, экспериментальная работа, анкетирование, статистический анализ и методы сравнения. Результаты показали, что методы «дискуссия», «онлайн-кейс-стади», «проектное обучение» и «цифровой кластер» являются высокоэффективными в повышении активности студентов.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, интерактивные методы, активность студентов, педагогические технологии, онлайн-образование, самостоятельное мышление, кейс-стади, проектный метод, кластер.

Abstract. This scientific article analyzes the effectiveness of interactive pedagogical methods in increasing student activity in the learning process in distance learning. The main goal of the study is to identify the theoretical and practical foundations of using interactive methods in activating student participation in a distance learning environment, developing independent thinking and creative skills. The research used pedagogical observation, experimental work, questionnaire surveys, statistical analysis and comparison methods. The results showed that the methods of "discussion", "online case study", "project-based learning" and "digital cluster" are highly effective in increasing student activity.

Keywords: Distance learning, interactive methods, student activity, pedagogical technologies, online education, independent thinking, case study, project method, cluster.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida masofaviy ta’limning jadal rivojlanishi ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi. Shu bilan birga, talabalarning dars jarayonidagi faolligini ta’minlash muammosi dolzarb pedagogik masalaga aylandi [10]. An’anaviy o‘qitish metodlari ko‘pincha talabaning passiv ishtirokini yuzaga keltiradi. Masofaviy ta’limda esa bu holat yanada kuchayadi [9]. Shu sababli interfaol metodlardan foydalanish talabalarni faol o‘quv subyektiga aylantirishda muhim vosita hisoblanadi [11].

Tadqiqotning maqsadi – masofaviy ta’lim sharoitida interfaol metodlarning talaba faolligiga ta’sirini aniqlash [8]. Tadqiqot savollari: Interfaol metodlar talaba faolligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi? Qaysi interfaol metodlar eng samarali hisoblanadi? Masofaviy ta’limda interfaol metodlarni qo‘llashning optimal modeli qanday?

NATIJALAR

Tajriba natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

- Eksperimental guruhda talaba faolligi 32% ga oshdi
- Mustaqil fikrlash ko‘rsatkichlari 28% ga yaxshilandi
- Darsga qiziqish darajasi sezilarli ortdi
- Metodlar kesimida samaradorlik
- Bahs-munozara → eng yuqori faollik
- Keys-stadi → tahliliy fikrlashni rivojlantirdi
- Loyiha metodi → ijodiy ko‘nikmalarni oshirdi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

• Klaster → bilimlarni tizimlashtirishga yordam berdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlardan foydalanilgan darslarda talabalar o‘zlashtirishi an’anaviy metodlarga nisbatan yuqori bo‘ldi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ko‘plab ilmiy ishlanmalar bilan mos keladi. Xususan, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda interfaol metodlar talabalarning kognitiv faolligini oshirishi qayd etilgan.

Masofaviy ta’lim sharoitida interfaol metodlarning samaradorligi quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- talabalarni faol ishtirokga jalb etish
- o‘zaro muloqotni kuchaytirish
- muammoli vaziyatlarni hal qilish imkoniyati
- refleksiv fikrlashni rivojlantirish

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, AKT vositalari bilan integratsiyalashgan interfaol metodlar yanada yuqori samaradorlik beradi.

Tadqiqotning cheklovlari:

- tanlanma hajmining cheklanganligi
- faqat bitta OTM doirasida o‘tkazilganligi. Kelgusida kengroq miqyosda tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, interfaol pedagogik metodlar masofaviy ta’limda talaba faolligini oshirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- interfaol metodlarni tizimli joriy etish
- o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish
- onlayn ta’lim platformalarini rivojlantirish

Natijada, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarni zamonaviy bilim va kompetensiyalar bilan ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
3. Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2018.
4. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
5. Muslimov N. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Anderson T. The Theory and Practice of Online Learning. – Canada, 2019.
7. Garrison D.R. E-learning in the 21st century. – London, 2020.
8. S.N.Xoshimov. Talabalar o‘rtasida ilmiy faoliyatni rivojlantirishning amaldagi pedagogik mexanizmlaridagi kamchiliklarni aniqlash. Inter education&Global study Ilmiy nazariy va metodik jurnali. 2024-yil 6-son.
9. S.N.Xoshimov. New stages of studying the views and problems of students in doing scientific research. International Journal Of History And Political Sciences. 2024-yil 7-son.
10. Zuxra K Ismailova, Dustnazar O Khimmataliev, Masuda K Khashimova, Mukhayo K Baybaeva, Bobirjon B Ergashev. Integrative approach to designing the content of secondary specialized vocational education. Opción, Año 36, Regular No.91 (2020): 25-41. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385.
11. Zuxra Ismailova, B. Ergashev. New information and communication technologies in education system. E3S Web of Conferences 135, 04077 (2019). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913504077>.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
MADANIY UNIVERSALLASHUV JARAYONIDA MILLIY IJTIMOYIY XOTIRANING
SHAKLLANISH VA TRANSFORMATSIYA MEXANIZMLARI**

Ibragimov Doniyor Baxtiyor og‘li
NamDU, tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114151>

Annotatsiya. Mazkur maqolada madaniy universallashuv jarayonlarining milliy ijtimoiy xotira shakllanishiga ko‘rsatayotgan ta‘siri ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda globallashuv sharoitida madaniy oqimlarning intensivlashuvi natijasida ijtimoiy xotiraning mazmuni, shakllari va uzatilish mexanizmlarida yuz berayotgan transformatsion jarayonlar yoritiladi. Shuningdek, milliy identitetni saqlash va mustahkamlashda ijtimoiy xotiraning roli hamda uning an‘anaviy va zamonaviy shakllar o‘rtasidagi dialektik aloqadorligi asoslanadi. Maqolada madaniy universallashuv va lokal qadriyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir natijasida milliy ijtimoiy xotiraning qayta shakllanish mexanizmlari ochib berilib, ularning jamiyat barqarorligi va ma‘naviy taraqqiyotidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy universallashuv, ijtimoiy xotira, milliy identitet, globallashuv, aksiologik transformatsiya, madaniy integratsiya, ijtimoiy ong, an‘ana, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy-madaniy jarayonlar.

Аннотация. В данной статье с социально-философской точки зрения анализируется влияние процессов культурной универсализации на формирование национальной социальной памяти. В исследовании освещаются трансформационные процессы, происходящие в содержании, формах и механизмах передачи социальной памяти в результате интенсификации культурных потоков в условиях глобализации. Также обосновывается роль социальной памяти в сохранении и укреплении национальной идентичности, её диалектическая взаимосвязь между традиционными и современными формами. В статье раскрываются механизмы реконструирования национальной социальной памяти в результате взаимодействия культурной универсализации и локальных ценностей, освещается их значение в стабильности общества и духовном развитии.

Ключевые слова: культурная универсализация, социальная память, национальная идентичность, глобализация, аксиологическая трансформация, культурная интеграция, общественное сознание, традиция, система ценностей, социально-культурные процессы.

Abstract. This article analyzes the impact of cultural universalization processes on the formation of national social memory from a socio-philosophical perspective. The research highlights the transformational processes occurring in the content, forms, and transmission mechanisms of social memory as a result of the intensification of cultural flows under the conditions of globalization. Furthermore, it substantiates the role of social memory in preserving and strengthening national identity, as well as its dialectical correlation between traditional and modern forms. The article reveals the mechanisms for reconstructing national social memory resulting from the interaction between cultural universalization and local values, shedding light on their significance for societal stability and spiritual progress.

Keywords: cultural universalization, social memory, national identity, globalization, axiological transformation, cultural integration, social consciousness, tradition, value system, socio-cultural processes.

XXI asrda globallashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida madaniy universallashuv jarayonlari insoniyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ushbu jarayonlar milliy madaniyatlar, qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy ong shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatib, ayniqsa milliy ijtimoiy xotiraning mazmuni va uzatilish mexanizmlarida muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy xotira jamiyatning tarixiy tajribasi, madaniy merosi va kollektiv ongining muhim komponenti sifatida milliy identitetni shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois, madaniy universallashuv jarayonlari fonida ijtimoiy xotiraning qanday shakllanishi, uning qanday transformatsiyaga uchrashi hamda ushbu jarayonlarning jamiyat barqarorligi va ma‘naviy taraqqiyotiga ta‘sirini o‘rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy sharoitda global madaniy oqimlar va lokal an‘anaviy qadriyatlar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir murakkab va ko‘p qirrali xarakter kasb etib, milliy ijtimoiy xotiraning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa, bir tomondan, madaniy integratsiya va umumiylikni kuchaytirs, ikkinchi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

tomondan, milliy o‘ziga xoslikni saqlash muammosini keskinlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada madaniy universallashtirish jarayonida milliy ijtimoiy xotiraning shakllanish va transformatsiya mexanizmlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish, ularning nazariy asoslarini ochib berish hamda zamonaviy jamiyat rivojida o‘rnini aniqlash maqsad qilib qo‘yiladi. Jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida mamlakat milliy tarixiga bo‘lgan ijtimoiy munosabat so‘ngi yillarda tubdan o‘zgaradi. O‘zbekistonda milliy tarixni o‘rganish borasidagi ishlar samaradorligini oshirishga e‘tibor kuchayib borayotganligi, buyuk mutafakkirlar ilmiy ijodini tadqiq etuvchi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlarini tuzish to‘g‘risidagi qarorlar, shuningdek, har tomonlama yetuk, vatanparvar avlodni tarbiyalash maqsadiga qaratilganidir. “Xususan, milliy o‘zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o‘rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash”[1] muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inson xotirasi haqidagi dastlab qarashlar Sharq mutafakkirlari va Yunon faylasuflari ta’limotlarida uchraydi. Xususan, Forobiy xotirani bilishdagi aqliy jarayonning tarkibiy qismi sifatida qarab, uning faqat insonga emas, hayvonga ham xos xususiyat ekanini”[2,611] ta’kidlaydi. Psixologiyada xotira “atrof muhitdagi voqelikni bevosita va bilvosita, ixtiyorsiz va ixtiyoriy ravishda, passiv va aktiv holda, reproduktiv va produktiv tarzda, verbal va nonverbal shaklda, mantiqiy va mexanik yul bilan aks ettirgan holda esda olib qolish, esga tushirish, unutish xamda tanish, eslashdan iborat ruhiy jarayon”[2,612] sifatida talqin qilinadi. Manbalarda ijtimoiy xotiraga ko‘plab ta’riflar berilgan. Masalan, “ijtimoiy xotira – to‘plangan ijtimoiy tajriba” ni yangi avlodlarga o‘tkazish uchun hozirgi paytda muhim bo‘lgan ijtimoiy bilimlarni boshqaradigan va o‘tmish haqidagi ma’lumotlarga aylantiradigan ijtimoiy-madaniy usullar va institutlar tizimi sifatida tushuniladi.” [3] Ushbu ta’rifda ijtimoiy xotira sotsial institut sifatida baholanadi. Ammo u to‘plangan ijtimoiy tajriba bilan cheklanib qolmay balki, bir vaqtning o‘zida o‘tmish tajribalari bilan ham uzviy aloqani davom ettirib ham yangilanib turadi. Sotsiolog olim Sergey Kravchenko “ijtimoiy xotira - ijtimoiy amaliyotlar, qadriyat yo‘nalishlarining avloddan-avlodga o‘tishi, bu ijtimoiy ongni rivojlantirishda uzluksizlikni, odamlarning xatti-harakatlaridagi qonuniyatlarni ta’minlaydi” [4,274] deb hisoblaydi. Bu ta’rifda esa, ijtimoiy xotiraning faoliyat turi sifatida qaralmoqda. Aslida, “biz xotirlash deganda katta ma’noni tushunamiz. Avvalo xotirasiz kelajak yo‘q. O‘zingiz o‘ylang, insonning xotirasi bo‘lmasa, u o‘z kelajagini qanday tasavvur qiladi? Agar xotira bo‘lmasa, ota-bobolarimiz to‘plagan kerakli bilim va tajribalarni bilmasdan, xar kuni, har qadamda yangi-yangi muammo va g‘ov-to‘siqlarga duchor bo‘lar edik... Odamzod o‘zining kechagi kunini xotiray olsagina, o‘tmishdan zarur saboq va xulosalar chiqarib, ongli hayot kechirishi mumkin.” [5, 291-292]

Shuningdek, “ijtimoiy xotira o‘tmish haqidagi umumiy g‘oyalar, guruh a’zolarining tarix haqidagi bilimlari uchun asos yaratadi va qat’iy sxematik tasvirlarda (ob’ektiv xotira) ham, ijtimoiy amaliyotda ham o‘z ifodasini topadi, yoki jamoaviy harakatlar”[6] deb tushuntirilgan. Aslida ijtimoiy xotira faqat o‘tmish haqidagi bilimlar yoki umum g‘oyalar asosida shakllanmayd balki, kundalik turmushdagi ijtimoiy tajriba natijasida vujudga keladi. “Zamonaviy dunyoda ijtimoiy xotira institutlaridan, birinchi navbatda, siyosat va davlat arboblari ham jamiyat ichida, ham xalqaro maydonda sodir bo‘layotgan turli jarayonlarni boshqarishda faol foydalanmoqda.

Jamiyatda milliy ijtimoiy xotiraning shakllanishi mexanizmlari uch bosqichni tashkil etadi. Bular, **birinchi bosqichida** asosiy rolni urug‘, qabila, jamoa bajaradi va u jamoaning umum xotirasini shakllantirilib jamoalar, urug‘lar va qabilalarni birlashtirgan bosqichdir, ammo bu xotiraning dastlabki mukammallashtirmagan shakli hisoblanadi; **ikkinchi bosqich**, urug‘ jamoalarning kattalashishi va jamiyat hamda davlat tuzulmalarini vujudga kelishi. Bunda ma’lumotlar manbasi ko‘payib jamiyat a’zolarini tarbiyaviy, ahloqiy, g‘oyaviy, voqea va hodisalarni saqlash va orttirib borishini ta’minlaydi; **uchinchi bosqich**, bunda ijtimoiy xotira jamiyatning maqsadiga qaratiladi hamda jamiyat a’zolarida tarixiy madaniyat shakllanadi, axborot manbalari yaratiladi, bunda kutubxona, arxiv, muzeylar muhim o‘rin egallaydi.

Milliy ijtimoiy xotira – bu jamiyat a’zolari tomonidan umumiy tarzda qabul qilingan tarixiy voqealar, madaniy ramzlar, urf-odatlar va qadriyatlarning yig‘indisidir. U quyidagi asosiy elementlardan iborat:

tarixiy xotira (tarixiy voqealar va shaxslar haqidagi tasavvurlar)

madaniy meros (til, san’at, an’analar)

ijtimoiy stereotiplar va identifikatsiya shakllari

kollektiv ong va tarixiy narrativlar

Ijtimoiy xotira nafaqat o‘tmishni aks ettiradi, balki hozirgi zamon ijtimoiy jarayonlarini tushunish va kelajakni belgilashda ham muhim rol o‘ynaydi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Madaniy universallashtirish globallashtirishning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- global axborot oqimining kuchayishi
- ommaviy madaniyatning keng tarqalishi
- kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi
- turli madaniyatlar o‘rtasidagi chegaralarning nisbiy yo‘qolishi

Bu jarayon natijasida milliy madaniyatlar o‘zaro ta’sirlashadi, ba’zan esa standartlashuv va bir xillashuv (homogenizatsiya) yuzaga keladi. Jahon miqyosida tarix, tarixiy ong haqida fikr yuritganda XX asrning 90-yillaridan boshlab o‘tgan yigirma yildan ortiq davr mobaynida insoniyatning ijtimoiy-ma’naviy hayotida tub burilish bo‘lganini, g‘oyaviy, mafkuraviy sohada yangi “aktor”lar, ya’ni yangi kuch va guruhlar, yo‘nalish va mayllar yuzaga kelganini qayd etish lozim. Sobiq sovet ittifoqi hamda sotsialistik lager o‘z umrini yashab bo‘lgach, bipolyar – ikki qutbli dunyo ko‘p qutbli dunyoga aylandi, jahon miqyosidagi mafkuraviy qarama-qarshilik barham topgach, endi g‘oyaviy hayotni qanday qonuniyatlar egallaydi, degan bir qator savollar ko‘ndalang bo‘lgan hamda turli qarash va fikrlar bildirilgan edi. Masalan, amerikalik siyosatshunos Frensis Fukuyama “Tarixning intihosi”[7,4] asarida “Endi dunyo taraqqiyotida yangi davr boshlandi, kapitalizm kommunizm ustidan uzil-kesil g‘alaba qozondi, bundan keyin faqat stabil hayot bo‘ladi” deb taxmin bildirdi. Boston universiteti professori Samyuel Xantington “Sivilizatsiyalar konflikti”[8,45] (Tamaddunlar nizosi) konsepsiyasini olg‘a surib, endi ijtimoiy-siyosiy tizimlar orasidagi emas, turli sivilizatsiyalar o‘rtasidagi ziddiyat davr ruhini belgilab beradi, degan g‘oyani maydonga tashladi. U jahon maydonida hal qiluvchi ahamiyatga molik sivilizatsiyalar qatoriga G‘arb (Yevropa va Amerika), Rossiya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya hamda musulmon tamaddunlarini kiritdi. XX asrning 2-yarmidan boshlangan umuminsoniy ma’naviyatga nisbatan tinimsiz uyushtirilayotgan xurujlar natijasida g‘arbda, yevropa va amerikada qadim zamonlardan beri ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan an‘analarga jiddiy putur yetmoqda. Ota-bobolari yurgan yo‘ldan yurish, ular qilgan ishni qilish go‘yo erkning bo‘g‘ilishi, qoloqlik alomati deb talqin qilish xolatlari kuzatilmog‘da. Natijada, urf-odat va an‘analar qanchalik unutilsa, demokratiyaning yutug‘i shu qadar salmoqli bo‘ladi, degan soxta tasavvurlar domiga tushgan yosh avlod barcha jabhada – kiyinishdan tortib, soch turmaklashgacha, jamiyatda o‘zini tutishidan tortib hayotiy mo‘ljallarini shakllantirishgacha “o‘z” ko‘chasini ocha boshladi. Yevropaga hos ba’zi – bir xususiyatlarning kirib kelishi milliyligimizga, ma’naviyatimizga salbiy ta’sir etishi mumkin. Buning natijasi o‘tmish qadriyatlarini unutilishiga olib keladi.

Darxaqiqat dunyo sivilizatsiyalarining rivojlanishida har bir davlatning o‘rni, uning ma’naviyati milliy tarixi bilan chambarchas bog‘liq.

O‘zbekistonning jahonda tutgan o‘rni hamda salmoqli tarixi masalalariga esa Zbignev Bzejinskiyning “Katta shaxmat taxtasi”[9,127], Leonid Levitinning “O‘zbekiston tarixiy burilish pallasida”[10,13] asarlarida ham katta e’tibor qaratilgan.

Tarixiy ong, tarixiy xotira hozirgi davrga kelib umuminsoniy ma’naviy hayotdagi global muammoga aylandi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Muayyan geosiyosiy kuchlar butun olam bo‘ylab axloqsizlik residivlarini yoyishga, qadimdan yashab kelayotgan olijanob an‘analarni tahqirlashga, tarixni soxtalashtirib, yoshlar va kattalar orasidagi vorisiylikka raxna solishga urinmoqda. Shu asnod, tarixiy ong shakllanadigan sotsial-demografik zamin – yoshlar, shu jumladan ularning eng faol qismi – butun dunyoda ham, bizning mamlakatimizda esa, mutloq ko‘pchilikni tashkil qiladigan o‘quvchi yoshlarda tarixiy ong va tarixiy xotirani shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Inson ongi va qalbi uchun kurash beqiyos kuchaygan so‘nggi davrlarda, g‘oyaviy tazyiq va mafkuraviy hurujlarning ham yangidan yangi qurollari, vositalari ishga solinayotgan bir paytda bularga qarshi immunitetni kuchaytirish, ishonchli “qalqon” hosil qilish uchun ham tarixiy ong va tarixiy xotira bilan bog‘liq yangi tahdidlarni chuqur o‘rganish, mohiyatini anglab yetish kerak. Ma’lumki, hozirgi globallashtirish davri milliy o‘zlikni anglashga, milliy tarixiy ongga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ob‘ektiv jarayon sifatida sodir bo‘layotgan globallashtirishning ma’naviyatga ijobiy va salbiy ta’sirini tadqiq etish, milliy iftixor va g‘ururni yuksaltirishning ilmiy asoslangan mexanizmlarini, texnologiyalarini ishlab chiqish zarurati ham mavzuning dolzarbligini kuchaytiradi. Ma’naviy tahdidlardan faqat himoyalaniq emas, ularga qarshi “ma’naviy jasorat” bilan kurasha olish salohiyatini yoshlarda shakllantirish ehtiyoji ham tarixiy ongga, milliy o‘zlikni anglashga nisbatan bo‘layotgan tahdid va xatarlarni chuqur o‘rganishni taqozo qiladi. tarixiy ong buyuk ajdodlari bilan faxrlanish, yaxlit millat ekanini his qilish, jahon sivilizatsiyasi va insoniyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish, o‘z mustaqil davlati ravnaqiga hissa qo‘shish salohiyatini tarbiyalaydi va rag‘batlantiradi. Tarixiy ong ma’naviy qudrat beradi, har bir

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart fuqaroni ma’naviy, ruhiy va axloqiy jihatdan yangilaydi. Va shunisi bilan jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Hozirning ijtimoiy-madaniy muammolariga o‘tmishdagi tajriba, ishlab chiqarish shakllari, turmush tarzi, axloq-odob normalarinigina emas, balki davr imkoniyatlari, talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda yondashmoq lozim. Sababi – shu paytgacha amal qilib kelgan qoidalar, an’analar hamda ularning g‘oyaviy asosi bo‘lgan axloqiy qadriyatlar qayta ko‘rib chiqiladi va qayta baholanadi. Kechagi kun ma’naviy ierarxiyasida yuqori o‘rinni egallab kelgan tarixiy hodisa, holat va shaxslarning o‘rni (bahosi) o‘zgaradi. Tarix esa siyosiy kurash maydoniga va mafkuraviy poligonga aylanadi. Hayot charxpalagi shunday aylanadi, tarixiy taraqqiyot qonuniyatlari shu zaylda amal qiladi. E’tibor berilsa, tarix siyosiy hokimiyat uchun kurashayotgan, o‘z tarafiga iloji boricha ko‘proq ommani jalb qilishga urinayotgan kuchlar, partiya va guruhlar qo‘lida mafkuraviy omil va qurolga aylanib bormoqda. Buni biz dunyoda bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy harakatlarda ham ko‘ryapmiz. Korporativ manfaatlarining ob’ektivlik va ilmiylik prinsiplariga putur yetmoqda. Natijada tarixiy haqiqatni yangitdan xaspo‘shlash, soxtalashtirish, giperbolizatsiya va metafora boshlanmoqda.

Bunday vaziyatda yoshlarni milliy tarix bilan qurollantirish hamda ularning tarixiy ongini rivojlantirib borish zaruriyatini davrning o‘zi taqozo etmoqda. Chunki, ijtimoiy-siyosiy hayot sahniga chiqib kelayotgan kuchlar va guruhlar, o‘z maqsad va intilishlarini ommaga yetkazish uchun eng oson va tez tushunarli bo‘lgan o‘tmishdan, avval o‘tgan qahramonlar va voqealardan prototip axtarmoqdalar. Buning yorqin misolini Sharqiy Yevropadagi ba’zi davlatlardagi siyosiy jarayonlarda, (misol uchun, Ukraina, Polsha, sobiq Yugoslaviya mamlakatlari) yoki jahon hamjamiyatining global muammosiga aylangan ISHID terrorchilik tashkilotining axmoqona tarixiy da’volari hamda xalifalikka qaytish iddaolari va ushbu harakat yo‘lidagi o‘tmishga nisbatan munosabatlarida ko‘rish mumkin. Ularning Suriya va Iroqda joylashgan tarixiy madaniy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatlari buning yorqin dalilidir. O‘zbekistonning milliy-madaniy yuksalishida milliy ijtimoiy xotiraning bir qator shakllari bilan bir qatorda hamda yoshlarda tarixiy tafakkurini mustahkamlash, ularda milliy g‘urur va milliy or-nomus hissini rivojlantirishda, vatanimiz tarixini haqqoniy yoritish, uni yoshlar ongiga singdirish muhim. Har qanday milliy g‘urur, vatanparvarlik tarixni o‘rganishdan boshlanadi. Bu haqda I. Karimov “..jamiyatning har bir a’zosi o‘z o‘tmishini yaxshi bilsa, bunday odamlarni yo‘ldan urish, har xil aqidalar ta’siriga olish mumkin emas. Tarix saboqlari insonni hushyorlikka o‘rgatadi, irodasini mustahkamlaydi” [11,9] degan fikrni ilgari surgan edi. Shuning uchun jamiyatda milliy ijtimoiy xotirani rivojlantirish, insonning tarixiy vaqt va makondagi dunyoqarash paradigmasida tarixning sotsiallasuvi orqali unda deklarativ xotirani rivojlantiradi hamda ma’rifatli fuqarolik jamiyatining yaxlitligini ta’minlaydi.

Madaniy universallashtirish milliy ijtimoiy xotiraning shakllanishi va rivojlanishiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Bir tomondan, u yangi bilimlar va madaniy almashinuv imkoniyatlarini yaratadi, ikkinchi tomondan esa milliy identitet va tarixiy xotiraning zaiflashuviga olib kelishi mumkin.

Shu bois, zamonaviy jamiyat oldida turgan asosiy vazifa – global jarayonlar bilan uyg‘unlashgan holda milliy ijtimoiy xotirani saqlash va rivojlantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.12.2018. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. –Б. 611.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1>
4. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь. Москва: Астрель, 2004. –С.274.
5. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. –Б.291-292.
6. <https://bigenc.ru/c/sotsial-naia-pamiat-fd180a>
7. Фукуяма Ф. Конец истории. – М.1990. Б.4
8. Хантингтон С. Конфликт цивилизаций. – М., 1994. Б.45
9. Безежинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998. Б.127
10. Леонид Левитин. Ўзбекистон тарихий бурилиш палласида. – Т., 2000. Б.13
11. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, -Тошкент: Маънавият, 1998.-Б.9.

HUDUDIY IQTISODIYOTDA INVESTITSIYA FAOLIGI VA INNOVATSION RIVOJLANISHNI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Alijonova Zarnigor Chinpo‘lat qizi

O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Registrator ofis Xizmat ko‘rsatish (Front office) bo‘limi menedjeri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114184>

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududiy iqtisodiyotda investitsiya faolligi va innovatsion rivojlanishning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hududlar kesimida investitsiya oqimlari, innovatsion faoliyat darajasi va iqtisodiy o‘shish ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, investitsiya faolligi yuqori bo‘lgan hududlarda innovatsion rivojlanish tezlashadi va iqtisodiy samaradorlik oshadi.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, investitsiya, innovatsiya, hududiy rivojlanish, iqtisodiy o‘shish, investitsion muhit.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь между инвестиционной активностью и инновационным развитием в региональной экономике. В ходе исследования выявлена зависимость между инвестиционными потоками, уровнем инновационной деятельности и показателями экономического роста в разрезе регионов. Результаты показывают, что в регионах с высокой инвестиционной активностью ускоряется инновационное развитие и повышается экономическая эффективность.

Ключевые слова: региональная экономика, инвестиции, инновации, территориальное развитие, экономический рост, инвестиционная среда.

Abstract. This article analyzes the correlation between investment activity and innovative development within the regional economy. The study identifies the relationship between investment flows, the level of innovative activity, and economic growth indicators across different regions. The results demonstrate that in regions with high investment activity, innovative development accelerates and economic efficiency increases.

Keywords: regional economy, investment, innovation, regional development, economic growth, investment climate.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida hududiy rivojlanish darajasi ko‘p jihatdan investitsiya faolligi va innovatsion faoliyat bilan belgilanadi. Global iqtisodiy integratsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bir paytda hududlarning investitsiyalarni jalb qilish qobiliyati ularning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, iqtisodiy o‘shishni jadallashtirish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish uchun investitsiyalar muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham hududlarni kompleks rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda hududlarga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmog‘da.

Biroq hududlar kesimida investitsiya oqimlari bir xil taqsimlanmagan. Ayrim hududlar yuqori investitsiya jozibadorligiga ega bo‘lsa, boshqa hududlarda investitsiya faolligi past darajada qolmoqda. Bu esa iqtisodiy tafovutlarning saqlanib qolishiga olib kelmoqda. Shu sababli investitsiya faolligini hududiy rivojlanish bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi hududiy iqtisodiyotda investitsiya faolligi va innovatsion rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash hamda ularni samarali boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Investitsiya va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiy nazariyada keng o‘rganilgan. Neoklassik iqtisodchilar investitsiyalarni ishlab chiqarish hajmini oshiruvchi asosiy omil sifatida baholagan bo‘lsa, endogen o‘shish nazariyasi vakillari investitsiyalarni innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot bilan uzviy bog‘laydi [1;2].

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

M. Porter hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda investitsiyalarni innovatsion klasterlar orqali yo‘naltirish zarurligini ta’kidlaydi [3]. J. Sachs va J. Stiglitz esa investitsion muhitning sifati va institutsional omillar iqtisodiy rivojlanishda muhim rol o‘ynashini asoslab bergan [4;5].

OECD va Jahon banki hisobotlarida hududiy rivojlanishda investitsiyalar va innovatsiyalar o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida qaraladi. Ularning fikricha, investitsiyalar innovatsion faoliyatni rag‘batlantiradi, innovatsiyalar esa iqtisodiy samaradorlikni oshirib, yangi investitsiyalarni jalb qiladi [6;7].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham hududiy iqtisodiy rivojlanishda investitsion siyosatning ahamiyati alohida ta’kidlangan. Xususan, investitsiyalarni hududlar kesimida samarali taqsimlash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim sharti sifatida qaraladi [8;9].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, regressiya tahlili, solishtirma yondashuv va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda 2019–2024 yillar davomida hududlar kesimida investitsiyalar hajmi, innovatsion loyihalar soni va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlari o‘rganildi.

Tahlil va natijalar

1-jadval

Hududlar kesimida investitsiya ko‘rsatkichlari

Hudud	Investitsiya (mlrd \$)	O‘sish (%)
Toshkent	4.8	7.0
Farg‘ona	2.3	5.6
Namangan	1.9	5.8

Investitsiya hajmi yuqori bo‘lgan hududlarda iqtisodiy o‘sish sur‘atlari yuqori ekanligi kuzatiladi.

2-jadval

Innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari

Hudud	Innovatsion loyihalar	Startaplar
Toshkent	65	130
Namangan	40	80
Farg‘ona	50	95

Innovatsion faoliyat investitsiya oqimlari bilan bevosita bog‘liq.

Bu natijalar investitsiyalar innovatsion rivojlanishning asosiy drayveri ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, investitsiya hajmi 1% ga oshganda innovatsion faoliyat o‘rtacha 0.6–0.9% ga oshadi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiyotda investitsiya faolligi va innovatsion rivojlanish o‘zaro chambarchas bog‘liq ekanligini tasdiqladi. Investitsiyalar innovatsion faoliyatni rag‘batlantiruvchi asosiy omil bo‘lib, ular orqali ishlab chiqarish modernizatsiya qilinadi, yangi texnologiyalar joriy etiladi va iqtisodiy samaradorlik oshadi. Hududlar kesimida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, investitsiya jozibadorligi yuqori bo‘lgan hududlar innovatsion rivojlanishda ham yetakchi hisoblanadi. Aksincha, investitsiya oqimlari past bo‘lgan hududlarda innovatsion faoliyat sust rivojlangan. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, hududiy investitsiya siyosatini takomillashtirish zarur. Investitsiyalarni hududlar kesimida muvozanatli taqsimlash iqtisodiy tafovutlarni kamaytiradi.

Ikkinchidan, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirish lozim. Bunda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan samarali foydalanish muhim.

Uchinchidan, hududlarda biznes muhitini yaxshilash va byurokratik to‘siqlarni kamaytirish zarur.

To‘rtinchidan, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish orqali startaplar va texnologik loyihalarni qo‘llab-quvvatlash lozim.

Umuman olganda, investitsiya va innovatsiya uyg‘unligi hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

1. Solow R. Economic Growth Theory.
2. Romer P. Endogenous Growth Theory.
3. Porter M. Competitive Advantage of Nations.
4. Sachs J. Economic Development.
5. Stiglitz J. Globalization and Development.
6. OECD Investment Outlook.
7. World Bank Investment Report.
8. Rasulov A. Mintaqaviy iqtisodiyot.
9. Abdullayev B. Innovatsion rivojlanish asoslari.
10. IMF Reports.
11. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezident qarorlari.

SPORT GIMNASTIKASIDA KO‘P YILLIK TAYYORGARLIK KONSEPSIYASI VA TAMOYILLARI

Bekmirzayev Mirjalol Xusanboy o‘g‘li
Turan International University dotsenti v.b., p.f.b.f.d. (PhD).
e-mail: mirjalolbekmirzayev737@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114208>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada yuqori malakali gimnastlarni tayyorlashning ko‘p yillik konsepsiyasi tashkiliy, dasturiy-metodik asoslar va jarayonning moddiy-texnik ta‘minotining birligi hamda maxsus vosita va metodlardan tizimli hamda kompleks foydalanish, shuningdek pedagogik va tibbiy-biologik nazorat qilishda nazariy hamda amaliy tavssiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy rivojlanish, bosqichli, joriy, istiqbollilik tamoyili, sportchining xulq-atvori, reaksiyalar tezligi, psixologik tayyorgarlik.

Аннотация: В данной научной статье представлены теоретические и практические рекомендации по многолетней концепции подготовки гимнастов высокой квалификации, основанной на единстве организационных, программно-методических основ и материально-технического обеспечения тренировочного процесса, а также на системном и комплексном применении специальных средств и методов, и осуществлении педагогического и медико-биологического контроля.

Ключевые слова: физическое развитие, этапность, текущий контроль, принцип перспективности, поведение спортсмена, скорость реакций, психологическая подготовка.

Abstract: This scientific article presents theoretical and practical recommendations on the long-term concept of training highly qualified gymnasts, based on the unity of organizational and program-methodological foundations, material and technical support of the training process, systematic and integrated use of special means and methods, as well as pedagogical and medical-biological control.

Keywords: physical development, stage-based approach, current control, principle of перспективность → (prospectiveness / long-term orientation), athlete’s behavior, reaction speed, psychological preparation.

Mavzuning dolzarbligi: Zamonaviy gimnastika, ayniqsa yuqori sport yutuqlariga yo‘naltirilgan sport turi sifatida, erta bolalik davridan boshlanib, keyinchalik inson hayotining eng faol, ijodiy imkoniyatlarga boy bo‘lgan yillarini qamrab oluvchi ko‘p yillik maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni ifodalaydi. Bu jarayon nafaqat shaxsning harakat faoliyati (motorikasi), balki uning psixologik va mental faoliyati bilan ham bevosita bog‘liqdir. Shu asosda shakllangan yuqori malakali gimnastikachilarni tayyorlashning ko‘p yillik konsepsiyasi tashkiliy, dasturiy-metodik asoslar va jarayonning moddiy-texnik ta‘minotining birligi hamda maxsus vosita va metodlardan tizimli hamda kompleks foydalanish, shuningdek pedagogik va tibbiy-biologik nazorat bilan uyg‘unlashgan holda amalga oshiriladi. Sport gimnastikasida ko‘p yillik tayyorgarlik tamoyillari yuqori malakali gimnastikachilarni tayyorlashning ko‘p yillik konsepsiyasi uchta asosiy tamoyilga tayanadi.

Istiqbollilik tamoyili - ko‘p yillik tayyorgarlikning asosiy maqsadi sifatida eng yuqori sport mahoratiga erishishga intilishni nazarda tutadi. Gimnastikachilarning istiqbolli rivojlanishi yoshga, unga mos texnik tayyorgarlik darajasiga hamda joriy funksional imkoniyatlarga bog‘liq bo‘lgan sport mahoratining bosqichma-bosqich dinamikasini aks ettiruvchi model tavsiflariga tayangan holda ko‘p yillik boshqariladigan jarayon sifatida qaraladi.

Yuqori malakali gimnastlarni tayyorlash jarayoni har bir sportchining yangi boshlovchidan sport ustasi yoki xalqaro toifadagi sport ustasigacha bo‘lgan ko‘p yillik yo‘lni bosib o‘tishini nazarda tutadi. Mazkur bosqichlardan birinchisiga sport ustasi darajasiga erishishning optimal muddati hozirgi sharoitda o‘rtacha 7-9 yilni tashkil etadi. Gimnastikachilarning sport faoliyati davomiyligi esa muntazam mashg‘ulotlarni boshlagan paytdan to musobaqalarda ishtirok etishni to‘xtatgunga qadar, odatda, 15-20 yil oralig‘ida bo‘ladi.

Shu bilan birga, istiqbolli modellarning yangilanishidagi paradoks shundan iboratki, bu modellar asossiz ravishda haddan tashqari yuqori belgilanishi mumkin emas; ular mazkur yangi avlod gimnastlarining milliy va xalqaro maydonda muvaffaqiyatli raqobat olib borishi uchun zarur va yetarli bo‘lgan ma‘lum optimal daraja bilan cheklanishi, shu bilan birga real imkoniyatlarga mos bo‘lishi lozim.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Bunday yondashuv yuqori malakali gimnastlarni tayyorlashning butun tizimida - moddiy xarajatlardan tortib sportchilar salomatligigacha - resurslardan oqilona foydalanilgan holda zarur musobaqa muvaffaqiyatiga erishishni ta'minlaydi.

Bosqichlilik tamoyili - yuqori malakali gimnastlarni tayyorlash jarayonini tizimli tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu jarayonda har bir sportchi tayyorgarlikning bir bosqichidan keyingisiga rejalashtirilgan va izchil ravishda o'tadi, bunda avval qo'yilgan barcha vazifalar to'liq hal etilishi hamda bosqichma-bosqich ishning dasturiy uzviyligi to'liq ta'minlanishi shart. Bunday ko'p yillik mashg'ulot jarayoni sport mahorati pog'onalarini bosqichma-bosqich egallash jarayoni sifatida yagona tayyorlov tizimi tarzida qaraladi; bu tizimda boshlang'ich bosqich ishtirokchilari bolalar bo'lsa, mazkur tizim faoliyatining yakuniy "mahsuli" - yuqori malakali, sport ustasi darajasiga yetgan gimnastlardir.

Shu bilan birga, gimnastika vositalari asosida olib boriladigan umumrivojlantiruvchi jismoniy tarbiya faoliyati doirasida sportchilarni tayyorlash jarayoni prinsipial jihatdan xuddi shunday bosqichli sxema asosida qurilishi mumkin. Bunda mashg'ulotlar nisbatan kechroq yoshda boshlanadi hamda ishning intensivligi va erishiladigan natijalarga qo'yiladigan talablar mos ravishda kamaytiriladi. Bunday tayyorgarlikning yakuniy maqsadi eng yuqori sport mahoratiga erishish emas, balki gimnastika mashg'ulotlarining umumrivojlantiruvchi va sog'lomlashtiruvchi samaralarini ta'minlashdan iboratdir.

Dasturlash tamoyili - yuqorida bayon etilgan ikki tamoyil bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'quv dasturlari hamda nazorat me'yorlarini tayyorgarlik bosqichlari va shug'ullanuvchilarning yoshiga moslashtirishni nazarda tutadi (gimnastikada tayyorgarlik jarayonining bosqichli tuzilishi va uning mazmuni haqida batafsil quyida bayon etiladi). Shunga muvofiq, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida umumjismoniy va koordinatsion tayyorgarlik vositalari dasturlashtiriladi. Ixtisoslashgan tayyorgarlik bosqichida, avvalo, maxsus texnik va jismoniy tayyorgarlik vositalari rejalashtiriladi. Sport mahoratini takomillashtirish bosqichida sport razryadlari me'yorlari sport ustasi darajasiga yaqinlashish vositasi sifatida belgilab olinadi. Eng yuqori sport yutuqlari bosqichida dasturlash maksimal darajada individuallashtirilgan xarakter kasb etadi: bunda erishilishi mumkin bo'lgan eng yuqori natija darajasiga intilish, shuningdek aniq dasturiy maqsadlar (yangi mashqlarni o'zlashtirish, harakat sifatlarini takomillashtirish va boshqalar) hisobga olinadi. Nihoyat, sport faoliyatini yakunlash bosqichida faoliyat intensivligini optimal sur'atlarda kamaytirish dasturlashtiriladi, bu esa sportchining hayot va ijtimoiy faoliyatning yangi sharoitlariga fiziologik hamda psixologik moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Gimnastikachilarni ko'p yillik tayyorlash bosqichlari

Bosqichlar	Boshlang'ich tayyorgarlik	Ixtisoslashtirilgan tayyorgarlik	Sport mahoratini takomillashtirish	Eng yuqori yutuqlar bosqichi	Yakunlash
Razryad	Yosh gimnast	Iii-ii-i razryad, sport ustaligiga nomzod (sun)	Sun - sport ustasi (su)	Su - xalqaro toifadagi sport ustasi (xtsu)	-
Ayollar, yosh (yil)	5-6-7-8	8-9-10-11-12	13-14	15-16-17-18-19	20
Erkaklar, yosh (yil)	5-6-7-8-9	10-11-12-13-14	15-16-17	18-19-20-21-22	23
Tayyorlash dasturlari	Ujt, mtt, mft, mnt	Ttt, mtt, ujt	Ttt, mtt	Ttt, mtt	Ujt, mtt, ttt
Me'yorlar	Testlar	Tasniflash me'yorlari, sport razryadlari, mtt, ttt	Sport razryadlari, jjt testlari, mtt, ttt	Sport razryadlari, jjt testlari, mtt	Individual dasturlar
Tashkiliy shakllar	Boshlang'ich tayyorgarlik guruhleri, sport maktablari	Ixtisoslashtirilgan tayyorgarlik guruhleri, sport maktablari	Sport mahoratini takomillashtirish guruhleri, sport maktablari, klub jamoalari	Milliy terma jamoala	

Shartli belgilar:

- **UJT** - umumiy jismoniy tayyorgarlik;
- **MJT** - maxsus jismoniy tayyorgarlik;

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- **MHT** - maxsus harakat (funktional) tayyorgarlik;
- **MTT** - maxsus texnik tayyorgarlik;
- **TT** - texnik tayyorgarlik.

Yuqori malakali gimnastlarni ko‘p yillik tayyorlashning bosqichli tuzilishi bir qator tashkiliy va pedagogik tamoyillar bilan belgilanadi. Ularning asosiylaridan biri - sportchining harakat tajribasini bosqichma-bosqich to‘plash hamda texnik, jismoniy, psixik va mental imkoniyatlarining izchil rivojlanishi asosida asta-sekin va ketma-ket taraqqiy etishidir. Tayyorgarlik jarayoni hamda bevosita sport-musobaqa faoliyati uzluksiz xarakterga ega bo‘lgani sababli, uni alohida bosqichlarga ajratish ma‘lum darajada shartli hisoblanadi. Shunga qaramay, sportda tayyorlash jarayonining bir qator tashkiliy-metodik xususiyatlari mavjud bo‘lib, ushbu jarayonni tizimlashtirish va ishning eng xarakterli bosqichlarini ajratib ko‘rsatish orqali ularni yanada aniqroq anglash mumkin bo‘ladi.

Shug‘ullanuvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olingan holda yuqori malakali gimnastlar va gimnastikachilarni tayyorlashning besh bosqichi keltirilgan. Mashg‘ulotlarni boshlashning ham nisbatan erta, ham nisbatan kechroq variantlari prinsipial jihatdan mumkin. Birinchi holatda mashg‘ulotlar yaqqol sog‘lomlashtiruvchi va rivojlantiruvchi yo‘nalishga ega bo‘lishi lozim. Ikkinchi holatda esa (yuqori sport mahoratiga erishish maqsadida) yanada intensiv, jadallashtirilgan tayyorgarlik rejimi talab etiladi, bu esa bolalar va o‘smirlar yoshida maqbul emas. Jadvalda ko‘rsatilgan shug‘ullanuvchilar yoshi, sport razryadlari va sport yutuqlari o‘rtasidagi nisbat nisbiy bo‘lib, ehtimollik xarakteriga ega hamda milliy federatsiyaning qarorlariga ham bog‘liqdir. Boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichi boshlang‘ich tayyorgarlik bosqichi umumiy harakat tayyorgarligi vazifalarini hal etishga qaratiladi. Bu bosqichda asosan umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) vositalari qo‘llaniladi, imkon qadar moslashtirilgan gimnastik material bilan boyitilgan holda. Boshlovchilar uchun UJT dasturida hal qiluvchi o‘rinni tayanch-harakat apparatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar egallaydi. Bu mashqlar mushak tizimi bilan bir qatorda gimnastikada katta dinamik yuklamalarga duch keladigan va oldindan mustahkamlashni talab etadigan bog‘lamlar hamda bo‘g‘imlar komponentlarini ham qamrab oladi. Mazkur turdagi dasturiy mashqlarga asta-sekin va izchil ravishda harakatlarning aniqligi va koordinatsiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, tobora murakkablashib boruvchi mashqlar qo‘shib boriladi. Shu bilan birga, tayyorgarlik dasturiga boshlovchi gimnastlar va gimnastikachilarga gimnastik mashqlarning stilistik xususiyatlarini o‘zlashtirishga yordam beruvchi mashqlar kiritiladi: chiroyli qomat bilan harakatlanish, oyoqlarni to‘g‘ri tutish, oyoq panjasini cho‘zish, erkin qo‘l panjalari bilan ifodali harakat qilish, harakat ritmini va musiqani his etish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Xulosa. Gimnastika yuqori yutuqlar sportida istiqbolli rejalashtirishning zamonaviy muhim xususiyatlaridan biri model tavsiflarni “yuqoridan pastga” tamoyili asosida shakllantirishdir. Bu shuni anglatadiki, jahon sport gimnastikasining har bir navbatdagi rivojlanish bosqichida mashqlar murakkabligining maksimal darajasi va ijro sifati bo‘yicha talablar doimiy ravishda ortib borar ekan, yosh gimnastlarni tanlashdan boshlab bazaviy tayyorgarlikka kiritiladigan modellarga ham qayta-qayta tuzatishlar kiritish zarur bo‘ladi. Faqat shu shart asosida har bir yangi avlod gimnastlarining sport natijalari yanada yuqori darajaga ko‘tarilishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Eshtavey A.K. Sport gimnastikasi mashg‘ulotining nazariy asoslari (uslubiy qo‘llanma). O‘DITI nashriyot-matbaa bo‘limi. T.: 2009. - 113 b.
2. Eshtavey A.K. Gimnastika nazariyasi va uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma. Chirchiq. - 2020. - 306 b.;
3. Гавердовский Ю. К. в соавт. Спортивная гимнастика (мужчины и женщины). Примерные программы спортивной подготовки для ДЮСШ, СДЮШОР и ШВСМ. - Москва 2005. - 511 с.
4. Гавердовский Ю.К. Техника гимнастических упражнений. -М.: Советский спорт, 2008. - 512 с.
5. Bekmirzayev M.X. 12-15 yoshli gimnastikachilarni og‘irliklar yordamida kuch qobiliyatlarini rivojlantirish: ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dis. ... - T., 2024.

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТ ШАРОИТИДА ЭТНИК МУНОСАБАТЛАР ВА ЖАРАЁНЛАРНИНГ МЕДИА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСИ

Юлдашев Бехзод Рузиматович

НамДУ тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114228>

Анотация: Мазкур мақолада ахборотлашган жамият шароитида этник муносабатлар ва жараёнларнинг медиа репрезентацияси таҳлил қилинади. Замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши натижасида оммавий ахборот воситалари ва рақамли платформалар этник муносабатларни шакллантириш, қайта талқин қилиш ва жамоатчилик онгига етказишда муҳим омилга айланмоқда. Тадқиқотда медиа муҳитида этник гуруҳларнинг тасвирланиши, стереотиплар шаклланиши, ахборот оқимининг таъсири ва ижтимоий тармоқларнинг роли ўрганилади. Шунингдек, этник муносабатларнинг ёритилишида объективлик, холислик ва ахборот хавфсизлиги масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Мақолада глобал ахборотлашув шароитида миллий ва этник идентичликнинг сақланиши ҳамда трансформацияси, медиа контентнинг ижтимоий муносабатларга таъсири илмий-назарий жиҳатдан асослаб берилади. Тадқиқот натижалари этник муносабатларни тартибга солишда ва медиа сиёсатни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: ахборотлашган жамият, этник муносабатлар, медиа репрезентация, оммавий ахборот воситалари, ижтимоий тармоқлар, этник идентичлик, глобаллашув, ахборот макони, стереотиплар, медиа таъсир, маданий трансформация.

Abstract: This article analyzes the media representation of ethnic relations and processes in the context of the information society. As a result of the rapid development of modern information and communication technologies, mass media and digital platforms are becoming an important factor in the formation, reinterpretation and public awareness of ethnic relations. The study examines the portrayal of ethnic groups in the media environment, the formation of stereotypes, the influence of information flow, and the role of social networks. Also, in the coverage of ethnic relations, special attention is paid to the issues of objectivity, impartiality and information security. The article provides a scientific and theoretical justification for the preservation and transformation of national and ethnic identity in the context of global informatization, the impact of media content on social relations. The results of the study are of great importance in regulating ethnic relations and improving media policy.

Keywords: informed society, ethnic relations, media representation, mass media, social networks, ethnic identity, globalization, information space, stereotypes, media influence, cultural transformation.

Аннотация: В данной статье анализируется медийное представление этнических отношений и процессов в контексте информационного общества. В результате стремительного развития современных информационно-коммуникационных технологий средства массовой информации и цифровые платформы становятся важным фактором формирования, переосмысления и повышения осведомленности общественности об этнических отношениях. В исследовании рассматривается изображение этнических групп в медийной среде, формирование стереотипов, влияние информационного потока и роль социальных сетей. Также при освещении этнических отношений особое внимание уделяется вопросам объективности, беспристрастности и информационной безопасности. В статье приводится научно-теоретическое обоснование сохранения и трансформации национальной и этнической идентичности в контексте глобальной информатизации, а также влияние медиаконтента на социальные отношения. Результаты исследования имеют большое значение для регулирования этнических отношений и совершенствования медиapolитики.

Ключевые слова: информированное общество, этнические отношения, медийное представление, средства массовой информации, социальные сети, этническая идентичность, глобализация, информационное пространство, стереотипы, влияние СМИ, культурная трансформация.

Замонавий тараккиёт босқичида ахборотлашган жамият шаклланиши ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига, хусусан, этник муносабатлар тизимида ҳам сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши натижасида

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ахборот макони кенгайиб, оммавий ахборот воситалари ва рақамли платформалар жамиятдаги ижтимоий жараёнларни шакллантириш ва йўналтиришда муҳим омилга айланди.

Бугунги кунда этник муносабатлар нафақат анъанавий ижтимоий институтлар орқали, балки медиа муҳит орқали ҳам шаклланмоқда ва трансформацияга учрамоқда. Айниқса, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали этник гуруҳлар ҳақидаги тасаввурлар, стереотиплар ва муносабатлар кенг жамоатчилик онгида тезкор равишда шаклланмоқда. Бу эса медиа репрезентациянинг аҳамиятини янада оширади.

Медиа репрезентация этник гуруҳларнинг қандай тасвирланиши, улар ҳақида қандай ахборот тарқатилиши ва қандай маънолар юкланиши билан боғлиқ бўлиб, у жамиятдаги этник муносабатларга бевосита таъсир кўрсатади. Нотўғри ёки бир ёқлама ёритиш эса ижтимоий зиддиятлар, стереотиплар ва дискриминация ҳолатларини кучайтириши мумкин.

Шу нуқтаи назардан, ахборотлашган жамият шароитида этник муносабатлар ва жараёнларнинг медиа репрезентациясини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Мазкур мақоланинг мақсади — медиа муҳитда этник муносабатларнинг ёритилиш хусусиятлари, уларнинг шаклланиш ва трансформация механизмларини таҳлил қилиш ҳамда бу жараёнларнинг ижтимоий оқибатларини очиб беришдан иборат.

XXI асрда мамлакатларнинг иқтисодиёти, инсонлар ҳаёти ва жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни ахборот-технологияларининг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб қолмоқда. Маълумки, фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган даврда илмий билим, тушунча ва тасаввурлар ҳажми кескин ортиб бориши сезиларли даражада кундалик турмуш тарзига айланмоқда. Бу, бир томондан, фан-техникани янги соҳаларининг тараққий этиши туфайли унинг дифференциаллашувини таъминлаётган бўлса, иккинчи томондан, фанлар орасида интеграция жараёнини вужудга келтирмоқда.

Бугун дунёда қадриятлар алмашиши, интеграциялашув, глобаллашув, агар таъбир жоиз бўлса, маданиятлар аралашуви, синтезлашуви жараёни кечаётган ҳозирги пайтда ўзга урф-одатларга, маънавий тамойилларга мойил бўлиши табиий ҳол. Бугунги глобаллашув даврида ахборот тарқатиш ниҳоятда замонавий қиёфага кирди. Интернет тармоғининг жадал ривожланиши жамият ҳаётини тубдан ўзгартириб юборди. Одамлар иш кунини интернетдан бошлаб, у билан тугатадиган бўлиб қолди.

Ҳар қандай жамиятда ахборот ҳамиша мамлакат тараққиётининг кўзгуси, кишиларнинг онги, дунёқараши ва сиёсий савиясининг шаклланишида асосий восита бўлиб хизмат қилиб келган. Ушбу ҳолат айниқса, шиддатли суръатлар билан ўзгариб бораётган бугунги глобаллашув замонида ҳар қачонгидан кўра кенг қулоч ёйиб бормоқда. Бинобарин, кундалик ҳаётнинг бирорта соҳасини оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

“Ахборот асри”да, информатизм тузилишида интернет ва ижтимоий тармоқлардаги маълумот ҳамда воқеликларни тўғри баҳолай олмаслик, назорат қилиш ва бошқариш кўникмасида билимларнинг етишмаслиги туфайли жирраки аҳволга тушиш, жазавали тўполонлар сони ошиб бормоқда.

Ривожланаётган мамлакатларда ахборот миллий ресурс бўлиб, уни сақлаш, ривожлантириш ва ундан оқилона фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифа эканлиги тўлатўкис англаб етилган. Шундай қилиб, ҳозирги босқичда жамиятда ахборот соҳасини ривожлантиришга қаратилган ва нафақат телекоммуникация воситалари, шу билан бирга ахборот (ишчанликка қаратилган, томошабоп ва илмий-таълим янгиликларидан хабардор бўлиш ва ҳ.к)нинг турларини яратиш, сақлаш, уларнинг устида ишлаш ва тарқатиш билан боғлиқ жараёнлар ҳамда муносабатларнинг бутун жамламасини қамраб оладиган давлат сиёсати шаклланиб бормоқда.

XX асрнинг иккинчи ярмида содир бўлган “Ахборот инқилоби” инсон ҳаётининг кўплаб жиҳатлари, шу жумладан, этник жараёнлар табиатини ўзгартириш масалаларига таъсир этиши ортиб борди. Маълумот миллий чегараларга эга эмас эди, шунинг учун глобал ахборот макони одамлар онгида глобализм руҳини тасдиқлаши керак эди. Ўзига хос миллий тил ва маданиятларга эга бўлган 130 дан ортиқ миллат вакиллари истиқомат қиладиган Ўзбекистонда ҳам ўзига хос хусусиятлар билан кириб келди.

Янги ахборот технологиялари давридаги этник ҳодисаларни ижтимоий-маданий, сиёсий ва иқтисодий жараёнлардан алоҳида кўриб чиқмаслик керак. Инсонлар ва этник гуруҳлар кўплаб ахборот ва ижтимоий алоқаларда қатнашадилар. Миллий Интернет секторининг роли - этник оммавий ахборот воситалари фаолиятидаги бўшлиқларни тўлдириш, тўғридан-тўғри этник алоқалардаги камчиликларни бартараф этиш орқали аҳолининг анъанавий этник менталитетини

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

шакллантиришда кўмаклашади. Интернет, оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда, ахборот самарадорлигини мамлакатнинг ахборот маконининг яхлитлиги ва кенг омма учун тарқатиладиган медиа матнларнинг шакллари хусусиятлари билан белгиланадиган этно-менталитетни ахборот билан таъминлашда ёрдам беради.

Таниқли иқтисодчи олим А.Н. Ижаев[1] ўзининг илмий тадқиқотида шундай таъкидлайди: “этник ўзигахосликнинг энг муҳим функционал ядроси – бу этноснинг деярли барча экзистенционал онгли соҳасини камраб олувчи ва доимий равишда (оммавий ахборот воситалари ёрдамида) ахборот ва коммуникацион озикланишни талаб қиладиган, биринчи навбатда, этник-маданий мулк шахснинг ҳаётий таъминотини кафолатлайдиган асосий ҳимоя воситаси бўлган маънавий кадриятдир” – дея тарифлайди.

Интернет фойдаланувчиларнинг жуғрофияси бир давлат билан чегараланмайди. Бир давлатнинг фуқароси айнан бошқа давлатда вақтинча истиқомат қиладиган ёки бутунлай кўчиб кетган фуқароси билан ўз она тилларида интернет орқали мулоқот ҳамда алоқа олиб боришади. Шунга ўхшаш фактлар компьютер технологияларининг этник маданиятлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга таъсирини оптимистик баҳолашни тасдиқлайди.

Интернет туфайли миллий кадриятлар, ғоялар ва идеалларни жамиятда тарғиб қилиш учун этник йўналтирилган оммавий ахборот воситаларининг техник ва ижодий имкониятлари кенгайди.

Албатта, ушбу фикрни янада тўлдириш ва унинг салбий ижобий томонларини таҳлил қилиш мумкин. Замоनावий ўзбек жамиятида аксарият ёшларнинг кўп қисми замоनावий ахборот технологияларидан фойдаланиш ва уларни ўзлаштириш слоҳияти юқори баҳоланади. Шу билан биргаликда ахборотни синтез қилиш ҳамда қабул қилишда ахлоқий ва миллик маданиятни тарқ этиш, ижтимоий ёлғизликка келиб қолиш ёки аксинча бошқа этник гуруҳлар(турли норасмий жамоалар, диний оқимлар, турли “замоनावий маданий” оқимлар ва бошқалар таъсирига тушиб қолиш) билан бирлашишни кузатиш мумкин.

Глобал ахборот маконидаги этник жараёнлар бир-бирига зид келади, деган фикрга қўшилмаслик керак. Бир томондан, қизгин миллатлараро алоқалар – тўғридан-тўғри (талабалар алмашинуви, туризм, меҳнат миграцияси, муҳожирлар ва қочкинлар ҳаракати) ва замоनावий оммавий ахборот воситалари (сунъий йўлдош, телевидение, интернет, мобил алоқа ва бошқ.) – этник маданиятлар учун бир вақтнинг ўзида турли ҳил муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бошқа томондан эса, ҳаётни стандартлаштириш ва технология, саноат, транспорт, савдо ва алоқа воситаларини ривожлантириш учун ягона майдонга айланиб бормоқда.

Интернет ва оммавий ахборот воситалари орқали бошқариладиган ҳаётни модернизация қилиш ва ўстириш нафақат анъанавий турмуш тарзи, шу билан бирга алоқа ва хулқ-атвор моделлари, оилавий муносабатлар, ёш авлодни тарбиялаш ва ўқитиш усуллари ҳам ўзгартиради, бу эса кўплаб тиллар ва этник менталитетнинг таназзулига олиб келади.

Янги ахборот технологиялари давридаги этник ҳодисаларни ижтимоий-маданий, сиёсий ва иқтисодий жараёнлардан алоҳида кўриб чиқмаслик керак. Одамлар ва этник гуруҳлар кўплаб ахборот ҳамда ижтимоий алоқаларда қатнашадилар. Миллий интернет тармоғининг роли – этник оммавий ахборот воситалари фаолиятидаги бўшлиқларни тўлдириш, тўғридан-тўғри этник алоқалардаги нуқсонларни бартараф этиш орқали аҳолининг анъанавий миллий менталитетини шакллантиришдан иборат.

Интернет оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда, этно-менталитетни акс этириш учун алоқа коммуникация таъминотини таъминлайди, унинг самарадорлиги мамлакат ахборот маконининг яхлитлиги ва кенг омма учун тарқатиладиган оммавий ахборот воситаларининг мазмуни ҳамда шаклининг хусусиятлари билан белгиланади. Аммо, шунга қарамай, аҳолининг катта қисми бўш вақтида Интернетдан фойдаланмайди, балки маданиятнинг пассив турлари, масалан, турли кўнгилочар телекўрсатувларни томоша қилишни афзал кўрадилар.

Ҳар бир жамиятнинг узоқ тарихий жараёнлари, инсонларнинг ижтимоий ҳамкорлик ва анъаналари замирида ривожланади. Ривожлантириш эса, ўзаро ишонч, ижтимоий кадриятлар, давлат ва нодавлат ташкилотларда кўнгилли иштироклари, фаоллик ва ташаббускорлик каби омилларида намоён бўлади. Бунинг учун эса замоनावий ўзбек жамиятида инсонлар ўртасидаги муносабатларни мобиллаштириш ва ўзаро ишончни ортиришга ёрдам берувчи, турли факторлар индивидуал ва жамоавий ҳамкорлик, мулоқот, умумий муносабатлар ўрнатиш йўли орқали ижтимоий капитални жамиятнинг муайян потециал ва унинг ажралмас қисмига айлантиради.

XX аср охири XXI аср бошлари этник маънавий тамойиллар шахс учун унинг сиёсий партиялар, ижтимоий гуруҳлар, дин, жамоат ёки бошқа ташкилотларга мансублигидан кўра

кўпроқ нарсани англатишини ҳам аниқ исботлади. Бунинг тасдиғини биз этник жамоаларнинг фаоллашуви, шахсий ва жамоавий даражадаги этник онг ва ўз-ўзини англашнинг замонавий жараёнларида топамиз. Ижтимоий ривожланишнинг янги босқичида этник хусусият этнос вакиллари томонидан талабга айланди. Бу давлатларнинг бирлашиши шароитида этник кадриятлар кадрсизланмаслиги, жамият аъзоларининг диққат эътиборига айланади, чунки уларда ва улар орқали этнос янада ривожланиш учун янги кучларни топади.

Муайян этник гуруҳни ташкил этадиган, умумий ҳудуд ва ягона ижтимоий маконда яшовчи, шу каби турмуш тарзини олиб борадиган, узоқ муддатли ўзаро мулоқот жараёнида умумий тил ҳамда урф-одатларни яратадиган, ўзининг мавжудлиги, атрофдаги маънавий, маданий, табиий жараёнларга муносабатини билдирадиган одамлар атроф-муҳитни акс эттиришнинг ўзига хос шакллари ривожлантириш элементида айланади. Этник онг одамларнинг ҳис-туйғулари, фикрлари, ғоялари ва қизиқишларини ўзида акс эттиради ҳамда айнан юқоридаги жиҳатлар орқали ўз халқи билан бирлик туйғусини уйғотади.

Этник ўзига хослик инсон билан бир вақтда пайдо бўлиб қолган эмас албатта, балки, давлатчилик жараёнларининг вужудга келиши пайтларидан шаклланган ва шу кунгача халқлар ҳаётида муҳим рол ўйнаб келмоқда. Узоқ тарихий жараёнлар давомида ҳар бир алоҳида этник гуруҳнинг мавжуд бўлишининг ўзига хос шарт-шароитлари туфайли этник ўзини англаш индивидуаллик ва ўзига хослик хусусиятларига эга бўлди. Турли даврларда этник гуруҳларнинг ривожланишига ўзига хос тарихий даврда пайдо бўладиган, ўз-ўзини англаш жараёнларининг кучайтириши, ёки ушбу жараёнларнинг маълум таркибий элементлари (қизиқиш, истак, майл ва ҳоказолар) катта роль ўйнади.

Этник ўзига хослик моддий ва маънавий кадриятларда - маданият, дин, урф-одатлар, тил, менталитет, халқларнинг онги ва ўз-ўзини англашида ўз ифодасини топти. Шахсларнинг ўзларининг этник илдири, маданияти, тили ва бошқаларга содиқ қолишлари фақат анъаналарга ҳурмат сифатида тегишли бўлиш ҳисси сифатида талқинланади. Этник келиб чиқиш бу – жамиятнинг ижтимоий тараққиётига ҳисса қўшадиган янада мураккаб ва кўп қиррали ҳодиса, улкан ривожланиш салоҳиятига эга бўлган ҳодисадир.

Этник муносабатларни кўриб чиқишда Европанинг таникли файласуфи Майкл Уолцер “процессуал” ва “вазиятли” ёндашувлар[2] ни илгари суради. Биринчи ёндашув бу –ўзига хос норматив нуқтаи назар, вазиятни ривожланишининг идеал (тахминий) версияси. Маданий хилма-хиллик –бу ерда тарихий ва ахлоқий характерга эга бўлиб, умумбашарий аҳамиятга эга мултикултурализм бу –хилма-хилликни ягона тўғри сиёсий танлов ҳамда механизм сифатида тан олиш ва илгари суриш учун мафкура, шунингдек, сиёсат сифатида хизмат қилади. Иккинчи ёндашув турли хил ижтимоий-маданий вазият ва ижтимоий муҳитнинг маданий тафовутлар ҳақиқати ҳамда уларнинг ўзгарувчан динамикасига турлича муносабати учун тарихий ва контекстуал изох беради[4].

Этник маданиятни ривожлантириш ва миллатлараро тотувликни сақлашнинг асосий омили оммавий ахборот воситалари бўлиб қолиши шубҳасиз. Улар одамларни энг муҳим воқеалардан хабардор қиладилар, ўз ватани ва бутун инсоният келажагини муҳокама қилиш учун платформа яратадилар ҳамда бошқа халқлар билан яхши муносабатларни ўрнатишга ёрдам берадилар.

Интернет давридаги олдиндан айтиб бўлмайдиган “этник гуруҳнинг портлаши” анъанавий менталитет замонавий одамга назоратсиз ахборот оқимларини филтрлаш, этник мавжудликка кўра ўзини идентификация қилиш учун хавфсиз бўлган маълумотни танлаш имконини беради. Менталитет барқарор архетипал тузилмалар билан боғлиқ бўлган этнос онгининг энг чуқур қисми эканлиги сабабли, бу инсоннинг биологик туғма эҳтиёжларини қондиришга ёрдам беради, психологик барқарорлик ва маънавий ишончни кучайтиради. Одатий вазиятларда одам томонидан адолатли қарорлар қабул қилинишини таъминлашга қаратилган анъанавий меъёр ва ғоялар, ижтимоий маъқулланган ақлий дастур, интернет фойдаланувчиси ва оммавий ахборот воситалари томонидан қабул қилинадиган ижтимоий аҳамиятга эга бўлган маълумотни инсоннинг ҳаётий вазиятлар, ҳодисалар, фактларда қабул қилинадиган ва исталган муносабатлари доирасини торайтириш орқали барқарорлаштиради.

Замонавий модернизация назарияси, анъанавий маданиятни модернизация учун мумкин бўлган тўсиқ сифатида талқин қилиб, жамият ривожланишининг ички маданий механизмларини ҳисобга олмади. Ҳозирги вақтда кечиктирилган модернизация концепцияси этник маданиятларнинг кадрият ядросининг барқарорлигини ҳисобга олади ва замонавий давлатлар

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

учун анъанавий тарзда модернизация қилинган аралаш маданият моделининг мақбуллигини тан олмақда.

Хулоса ўрнида таъкидлаш мумкинки, ахборот жамиятида этник муаммоларнинг долзарблиги, инсоннинг чексиз телекоммуникацион симуляциялар дунёсида маънавий кўрсатма ва барқарорликни излаши билан изоҳланади. Этник хусусият ҳаётнинг уйдан электрон ҳаётга, кишининг жонсиз танага айлантирилиши мумкин бўлган ҳаётгий ҳақиқатга айланишига қарши норозиликни ўз ичига олади.

Ахборотлашган жамият шароитида этник муносабатлар ва жараёнларнинг медиа репрезентацияси ижтимоий муносабатлар тизимида муҳим ўрин эгаллайди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, замонавий медиа муҳит нафақат ахборот тарқатиш воситаси, балки этник гуруҳлар ҳақидаги ижтимоий тасаввурлар, қадриятлар ва муносабатларни шакллантирувчи кучли ижтимоий институт сифатида намоён бўлмоқда.

Медиа репрезентация орқали этник гуруҳларнинг ижобий ёки салбий тасвирланиши жамиятдаги ўзаро ишонч, толерантлик ва ижтимоий барқарорликка бевосита таъсир кўрсатади. Хусусан, бир ёқлама ёки стереотиплашган ахборот тарқалиши этник зиддиятларни кучайтириш хавфини оширади, аксинча, ҳолис ва мувозанатли ёритиш этник ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Шу билан бирга, рақамли ахборот маконида ижтимоий тармоқларнинг кенгайиши этник жараёнларнинг тезкор ва кенг қамровда тарқалишига олиб келмоқда. Бу ҳолат ахборот хавфсизлиги, медиа саводхонлик ва танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш заруратини янада оширади.

Тадқиқот натижаларига кўра, ахборотлашган жамиятда этник муносабатларни самарали тартибга солиш учун қуйидаги йўналишларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ: медиа контентда этник масалаларни ҳолис ва масъулиятли ёритишни таъминлаш; миллий ва этник идентичликни сақлашга қаратилган ахборот сиёсатини ривожлантириш; жамиятда медиа саводхонлик даражасини ошириш; рақамли муҳитда дезинформация ва стереотипларга қарши самарали механизмларни жорий этиш. Умуман олганда, медиа репрезентация этник муносабатларни шакллантириш ва трансформация қилишда ҳал қилувчи омиллардан бири бўлиб, унинг илмий таҳлили замонавий ижтимоий жараёнларни чуқур англашда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабийтлар

1. Ижаев А.Н. Информационно-политическая и этническая идентичность в пространстве массовой коммуникации: автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 2007 // Библиотека диссертаций dslib.net.
2. Уолцер Майкл. Отерпимости. Переводсангл.яз. И.Мюрнберг. М.:Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги, 2000.
3. Содиржонов М. М. БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ЭТНИК МУҲИТГА ТАЪСИРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 6.
4. Содиржонов М. Этносоциологические факторы процессов этнического самоустановления //in Library. – 2020. – Т. 20. – №. 1. – С. 147-149.
5. Содиржонов М. Инсон капитали ривожланиш жараёнларининг этносоциологик хусусиятлари (Фарғона водийси мисолида). Социология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
INGLIZ VA O‘ZBEK DRAMALARIDA KO‘TARILGAN MAVZULAR KO‘LAMI, MUSHTARAKLIKLAR VA TAFOVUTLAR

Najmiddinov Jobir Zokirovich

Namangan davlat universiteti, katta o‘qituvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20114244>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek dramatik adabiyotining mavzu ko‘lami, g‘oyaviy yo‘nalishlari hamda ularning o‘zaro mushtaraklik va tafovut jihatlari ilmiy tahlil qilinadi. XX asrda shakllangan realistik dramaturgiya namunalarida inson, jamiyat va axloqiy masalalarning badiiy talqini solishtirma adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: dramaturgiya, realizm, adabiy qiyos, ijtimoiy muammo, shaxs, g‘oya, komediya, tragediya.

Annotation : This article provides a scholarly analysis of the thematic scope and ideological orientations of English and Uzbek dramatic literature, as well as their mutual similarities and differences. The artistic interpretation of human, social, and moral issues in the examples of realistic dramaturgy formed in the twentieth century is studied from the perspective of comparative literary studies.

Keywords: dramaturgy, realism, literary comparison, social issue, personality, idea, comedy, tragedy.

Аннотация: В данной статье представлен научный анализ тематического диапазона и идейных направлений английской и узбекской драматургии, а также их взаимных сходств и различий. Художественная интерпретация человеческих, социальных и нравственных проблем в произведениях реалистической драматургии XX века рассматривается с точки зрения сравнительного литературоведения.

Ключевые слова: драматургия, реализм, литературное сравнение, социальная проблема, личность, идея, комедия, трагедия.

Kirish

Dramatik adabiyot — milliy adabiyotning eng faol va ijtimoiy jihatdan ta’sirchan tarmoqlaridan biridir. U xalq hayotining o‘zgarishlarini, davr muammolarini, insoniy qadriyatlar to‘qnashuvini sahna orqali ko‘rsatadi. Har bir xalq dramaturgiyasi o‘z madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribasi va ruhiy olamini aks ettirgan holda taraqqiy etadi. Ingliz dramaturgiyasi Uilyam Shekspir, Bernard Shou, Jon Golsuorsi, Tom Stoppard kabi yozuvchilar ijodida o‘zining yuksak badiiy cho‘qqisiga erishgan bo‘lsa, o‘zbek dramaturgiyasi Hamza, Cho‘lpon, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Shukur Xolmirzayev asarlari orqali milliy sahna madaniyatining mustahkam poydevorini yaratgan. Ingliz dramaturgiyasining mavzular ko‘lami. Ingliz dramatik adabiyoti XVI asrdan boshlab Yevropa sahna san‘atining markaziga aylandi. Uilyam Shekspirning asarlarida insoniy tuyg‘ular, muhabbat, xiyonat, hokimiyat uchun kurash, axloq va vijdon masalalari teran ifodasini topgan. Jorj Bernard Shou ijodida ijtimoiy adolat, ayol erkinligi, sinfiy tafovutlar, shaxs va jamiyat ziddiyatlari markaziy o‘ringa chiqdi. Shouning “Pygmalion”, “Inson va superinson” kabi pyesalarida inson kamoloti, ta’lim, jamiyatdagi o‘rni haqida teran falsafiy mushohadalar yuritiladi. O‘zbek dramaturgiyasining shakllanishi va mavzulari o‘zbek dramaturgiyasi XX asr boshlarida milliy uyg‘onish g‘oyalarining ta’sirida shakllandi. Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fitrat kabi ziyolilar dramaturgiyani xalqni uyg‘otish, ma’rifat tarqatish vositasi sifatida ko‘rganlar. Hamzaning “Boy ila xizmatchi”, “Zaharli hayot”, “Yangi saodat” kabi asarlarida jaholat, ijtimoiy tengsizlik, ayol huquqlari masalalari yoritilgan. Abdulla Qahhorning “Tobutdan tovush”, “Og‘riq tishlar”, “Shohi so‘zana” kabi pyesalari o‘zbek jamiyatidagi ma’naviy inqiroz, kibr, manmanlik, e’tiqod masalalarini teran psixologik tahlil qiladi. Ingliz va o‘zbek dramalaridagi mushtarakliklar

1. Ijtimoiy adolat va axloqiy masalalar: Har ikkala xalq dramaturgiyasida inson vijdoni asosiy mezon sifatida ko‘rsatiladi.

2. Ayol obrazi va erkinlik mavzusi: Shouning “Pygmalion” hamda Hamzaning “Boy ila xizmatchi” pyesalarida ayolning o‘zligini anglash masalasimarkazda.

3. Komediya orqali tanqid: Shouning “Odam va superinson” pyesasidagi satira Abdulla Qahhorning “Og‘riq tishlar”dagi yumor bilan uyg‘un.

4. Shaxs va jamiyat to‘qnashuvi: Shekspirning “Gamlet” yoki “Otello” asarlaridagi fojia Cho‘lponning “Yorqinoy”ida ham aks etadi.

4. Tafovutlar va ularning sabablari

1. Tarixiy va ijtimoiy kontekst: Ingliz dramaturgiyasi kapitalizm davrida, o‘zbek dramaturgiyasi esa mustamlaka va sovet davrida shakllandi.

2. Badiiy ifoda vositalari: Ingliz dramaturgiyasi falsafiy dialoglar bilan, o‘zbek dramaturgiyasi esa xalqona til va maqollar bilan boyitilgan.

3. Janr xilma-xilligi: G‘arbda absurd va modern drama, o‘zbek adabiyotida esa realizm ustun

4. Estetik ideal: Inglizlarda individualizm, o‘zbeklarda millat va jamiyat manfaatlarini markazda tutadi.

5. Zamonaviy davr dramalarida yangi tendensiyalar

XXI asrda ingliz va o‘zbek dramaturgiyasi global muammolarga – ekologiya, axborot asri, gender tengligi masalalariga murojaat qilmoqda. Ingliz sahnasida Sara Keyn, Mark Ravenhill kabi dramaturglar “yangi realizm” uslubini yaratishgan bo‘lsa, o‘zbek sahnasida Hamid Ismoilov, O‘tkir Hoshimov asarlari asosida yozilgan pyesalar zamonaviy insonning ma’naviy izlanishlarini yoritadi. Ingliz va o‘zbek dramaturgiyasi o‘ziga xos madaniy muhitda shakllangan bo‘lsa-da, ularni mushtarak g‘oyalar birlashtirib turadi. Har ikkala adabiyotda inson, vijdon, adolat, ma’naviyat kabi abadiy qadriyatlar markaziy o‘rinda turadi. Tafovutlar esa ularning tarixiy taraqqiyot bosqichlari, ijtimoiy tizimlari va estetik ideallaridan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shaw, G.B. Plays: Pleasant and Unpleasant. London: Constable, 1898.
2. Shakespeare, W. Complete Works. Oxford University Press, 1998.
3. Qahhor, A. Tanlangan asarlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1985.
4. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Asarlar to‘plami. Toshkent, 1979.
5. Said Ahmad. Kulgili dunyo. Toshkent, 1982.
6. Fitrat, A. Abulfayzxon. Toshkent, 1924.
7. Shamsiyev, A. O‘zbek dramaturgiyasi tarixi. Toshkent: Fan, 1978.
8. Norrish, P. Drama and the Social Consciousness in Modern Britain. Cambridge, 1980.

ЁШЛАР ЎРТАСИДА РАҚАМЛИ МУҲИТ ТАЪСИРИ ВА ИЖТИМОЙ МУНОСАБАТЛАР ДИНАМИКАСИ

Раҳмонов Аброрбек Рустамович

Фалсафа фанлари доктори (PhD) Наманган давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132829>

Аннотация. XXI асда технологик тараққиётлар ривожланиши билан бирга рақамли технологиялар ҳам шаклланиб инсонлар кундалик ҳаётдан жой олиб бормоқда. Рақамлаштириш муҳитининг кириб келиши натижасида жамиятнинг барча аъзолари айниқса ёшлар ўртасида ижтимоий муносабатларнинг янги кўриниши намоён бўлиб оммаланиб бормоқда. Ёшлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб бораётган рақамли технологиялар уларга янги имконият ва қулайликлар бериши билан бирга айрим ижтимоий руҳий муаммоларни келтириб чиқаришга, юзма юз учрашиш мулоқотининг камайиб кетиши натижасида жамиятда ижтимоий ёлғизлик, смартфонларга қарамлик каби салбий иллатларнинг ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Тадқиқот ишида рақамли технологияларнинг ёшлар дунёқараши ва руҳий ҳолатига таъсири, жамиятда инсонлар ўртасида ижтимоий муносабатларнинг трансформацияга учраб бораётганлиги ҳамда рақамли технологияларнинг қулайлик ва таҳдидлари фалсафий таҳлил қилинган. Мақоладан илмий изланиш ва тадқиқот ишларини олиб бораётган изланувчилар, педагог ва олимлар, соҳа мутахассислари услубий қўлланма сифатида фойдаланиши мумкин.

Калит сўзлар. Ёшлар, рақамли технологиялар, рақамли муҳит, ижтимоий муносабатлар, интернет, жамият, тадқиқот, рақамли авлод, таълим, тарбия, ўқувчи, педагог, онлайн жамоа.

Аннотация. В XXI веке, наряду с развитием технологий, цифровые технологии также формируются и занимают свое место в повседневной жизни людей. В результате появления цифровой среды возникают и становятся все более популярными новые формы социальных отношений среди всех членов общества, особенно среди молодежи. Цифровые технологии, становящиеся неотъемлемой частью жизни молодежи, не только предоставляют им новые возможности и удобства, но и вызывают некоторые социальные и психологические проблемы, а в результате сокращения личного общения приводят к росту негативных явлений в обществе, таких как социальное одиночество и зависимость от смартфонов.

В данной работе философски анализируется влияние цифровых технологий на мировоззрение и психическое состояние молодежи, трансформация социальных отношений между людьми в обществе, а также преимущества и угрозы цифровых технологий. Данная статья может быть использована в качестве методического руководства исследователями, преподавателями, учеными и специалистами в области проведения научных исследований и изысканий.

Ключевые слова: Молодежь, цифровые технологии, цифровая среда, социальные отношения, Интернет, общество, исследования, цифровое поколение, образование, воспитание, студент, преподаватель, онлайн-сообщество.

Abstract. In the 21st century, along with the development of technological developments, digital technologies are also taking shape and are taking their place in people's daily lives. As a result of the advent of the digital environment, new forms of social relations are emerging and becoming more popular among all members of society, especially among young people. Digital technologies, which are becoming an integral part of the lives of young people, not only provide them with new opportunities and conveniences, but also cause some social and psychological problems, and as a result of the decrease in face-to-face communication, they are causing an increase in negative phenomena in society, such as social loneliness and smartphone addiction.

The research work philosophically analyzes the impact of digital technologies on the worldview and mental state of young people, the transformation of social relations between people in society, and the advantages and threats of digital technologies. The article can be used as a methodological guide by researchers, teachers, scientists, and specialists in the field conducting scientific research and studies.

Keywords. Youth, digital technologies, digital environment, social relations, Internet, society, research, digital generation, education, upbringing, student, teacher, online community.

Кирриш (Introduction). Бугунги кун ёшлари олдинги авлод ёшларидан нафақат кийиниши ёки ташқи кўриниши билан балки фикрлаши, орзу мақсадлари, дунёқараши ва эҳтиёжлари билан

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

хам кескин фарқ қилади. Сабаби фан ва технологиянинг ривожланиши, ижтимоий тармоқ платформаларининг оммалашishi ҳамда жамиятнинг ахборотлашиши, рақамлашиши натижасида ёшларнинг тафаккури ҳам ўзгариб бормоқда “Алдагани бола яхши” деган ибора бугуннинг гапи эмас. Рақамли авлод вакиллари технологик тараққиёт жараёнлари билан вояга етмоқда. Ёшлар деярли куннинг барча қисмида ижтимоий тармоқнинг фаол фойдаланувчиси ва рақамли муҳит кузатувчилари саналади. Рақамли муҳит ёшларни билим олишга, касб танлашга ҳамда ўз ҳаётий позициясини эгаллашда уларга янги имконият ва қулайликлар яратмоқда. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш керакки яратиб берилаётган шароитлар билан бирга улардан масъулият, жавобгарлик, медиа саводхонлик ва ахборот хавфсизлиги қоидаларига риоя қилишни ҳам талаб қилмоқда. Шу боис рақамли муҳит шароитида ёшларни жамият учун керакли шахс сифатида шакллантириш, уларнинг ижтимоий муносабатларда фаол, ахлоқан етук қилиб вояга етказиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланиб бормоқда. Савол туғилади: Рақамли муҳитда ижтимоий муносабатлар қандай трансформацияга учрамоқда? Рақамли муҳитдаги ижтимоий муносабатлар ёшлар учун таҳдидми ёки имконият? Рақамли муҳитдаги онлайн жамоалар, гуруҳлар реал жамиятдаги ижтимоий гуруҳлар ўрнини боса оладими? Тадқиқот ишида келтирилган саволларга жавоб бериш билан бирга рақамли муҳит ва ижтимоий муносабатларнинг мазмун моҳияти, жамиятда инсонлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг ўзгариши ва рақамли авлод, рақамли муҳожирлар тушунчалари ижтимоий фалсафий жиҳатдан очиб берилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили (Literature review). Сўнги йилларда рақамлаштириш, ёшлар тарбиясига ижтимоий тармоқларнинг таъсири билан боғлиқ кўплаб тадқиқотлар, изланишлар ва илмий янгиликлар хориж ва маҳаллий тадқиқотчи олимлар томонидан ўрганилиб келинмоқда. Жумладан, америкалик социолог Ш. Теркл ўзининг тадқиқот ишида нима учун инсонлар ўзаро эмас технологиялардан кўпроқ нарсани кутиши, ёшларнинг бугунги кунда юзма юз кўришишдан кўра смс ёзишмалар орқали мулоқотда бўлишни афзал кўриши, онлайн муносабатларнинг ижобий ва салбий тарафлари [1, 265-295] ҳақида сўз юритади.

Рус тадқиқотчиси Ю. Каптуреевского ўзининг тадқиқот ишида “Ижтимоий тармоқда ўсмирларнинг ҳаёти” [2, 20-48] номли асарида ижтимоий медианинг мазмун моҳияти, янги рақамли технологиялар, интернет қаршисидаги ўсмирнинг руҳий кечинмалари ва ташқи кўринишидаги ўзгаришларни ўрганган.

Маҳаллий тадқиқотчи Б.А. Баҳриддинов ўзининг илмий тадқиқот ишида рақамли муҳит шароитида ёшлар ўзини намоён қилиши, жамиятда фаол фуқаро бўлиб шаклланиши ҳамда нинг ижтимоий фалсафий таҳлилини олиб борган [3, 11-15].

Тадқиқот методологияси (Research Methodology). Тадқиқотда илмий билишнинг анализ, синтез, дедукция, индукция, тарихийлик, мантиқийлик, моделлаштириш, ретроспектив ва герменевтик талқин, тизимли таҳлил методларидан фойдаланилди. Тадқиқот методологияси медиа ва рақамлаштириш тушунчаларининг маъно мазмунини аниқлашда, жамият ривожига таъсирини очиб беришда ёрдам беради.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results). Полшалик социолог, профессор Зигмунт Бауман (ваф.2017) ўзининг “Суёқ замонавийлик” номли асарида ахборотлашган, бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда инсонлар ўртасидаги ўзаро ижтимоий муносабатлар ўзгарганлиги билан боғлиқ куйидаги фикрларни айтиб ўтган. “Анъанавий ижтимоий муносабатлар яъни оиладаги меҳр оқибат, қадрият ва урф одатларга асосланган ҳуқуқ ва мажбуриятлар парчаланди. Инсонийликка асосланган ижтимоий муносабатлар ўрнини пул ва моддий манфаатга асосланган муносабат эгаллади” [4, 3-4] дея таъкидлаган. Келтирилган иборани мазмунан таҳлил қилсак бугунги рақамли муҳит даврида бир девор наридаги қўшнимиз билан муносабат қилмай, телеграм ёки бошқа платформада бошқа янги инсонлар билан танишиш, иқтисодий жиҳатдан фойдаси йўқ, манфаат келтирмайдиган инсонлар билан деярли муносабатга киришмаслик каби ҳолатлар кучайди. Инсонларни бир бири билан боғлаб турган эзгу туйғулар заифлашиб, жамиятда инсонларнинг жамоага суяниш ҳисси йўқолди. Рақамли муҳит таъсирида инсонлар ўртасидаги муносабатлар суёқлашиб, виртуал манфаатга асосланган муносабатлар оммалашиб бормоқда.

Интернет тармоғининг пайдо бўлиши натижасида анъанавий медиа ўз ўрнини замонавий рақамли медиага бўшатиб берди. Рақамлаштириш натижасида қоғоздаги маълумотлар электрон шаклга, жонли навбатдаги кутишлар онлайн кўринишга реал моддий ҳаёт бўлса онлайн, виртуал дунёга алмашди. Виртуал дунёда жамиятдаги ижтимоий муносабатлар, алоқалар ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ ёшлар қатламига ўзининг таъсирини ўтказди. Сабаби жамият ахборотлашишдан

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

рақамлашиш сари қадам қўйди натижада рақамли муҳит пайдо бўлди. Ушбу муҳит таъсири натижасида рақамли маҳаллийлар (Digital Natives), рақамли муҳожирлар (Digital Immigrants) каби янги тушунчалар луғатимизга кириб келди.

Рақамли маҳаллийлар (Digital Natives)-рақамли технологиялар, интернет, смартфон, планшет, ижтимоий тармоқ каби технологиялар тараққиёти даврида дунёга келган, интернетсиз ҳаётини тасаввур қила олмайдиган, виртуал дунёда фаол ҳамда ахборот ва янгиликларни видео, мусиқа, инфографика кўринишда қабул қиладиган авлод вакиллари дир. Яъни смартфон, компьютер ёки ижтимоий тармоқни бошқаларсиз ўзи мустақил ўрганиб кетадиган ёшлар гуруҳидир.

Рақамли маҳаллийлар-компютер, интернет, смартфон, видео ўйинлар тилини ўзининг она-тилиси деб биладиган, рақамли технологиялар даврида туғилган янги авлод вакиллари [5, 1].

Рақамли муҳожирлар-рақамли дунёда туғилмаган, аммо ҳаётининг кейинги даврида интернет, смартфон ва компютерга қизиқиб қолган (ўрганишга мажбур бўлган) кекса авлод вакиллари дир [5, 1].

Рақамли муҳожирлар (Digital immigrants)-бугунги кундаги 30 ёшдан ошган кекса авлод вакиллари. Улар интернет, смартфон ва компютерни кейинчалик ўрганган, ахборот ва янгиликларни газета ва журналлардан ўқиб ўрганиб юрган сўнгра ижтимоий тармоқдан ўрганаётган, рақамли муҳитга қадамма-қадам кириб келаётган авлод вакиллари.

Рақамли муҳит таъсирида икки авлод вакилларига айланган рақамли муҳожирлар ва маҳаллийлар ўртасидаги бугунги кунга хос бўлган реал ижтимоий муносабатларни кўриб чиқсак.

Мисол учун таълим муассасаларидаги ўқитувчи (рақамли муҳожирлар) ва ўқувчилар (рақамли маҳаллийлар) ўртасидаги муносабат.

Айрим ўқитувчиларнинг бугунги кунда дарс бериш методи янги ўтилаётган мавзунини узоқ муддатли маъруза қилиб тушунтиришидан, кўп консепт ёздириш (айрим ҳолларда реферат ёздириш билан) ёки ҳар бир ўқув саволини босқичма босқич тушунтириб бериш орқали машғулот ўтади. Бироқ натижа кутилганидек бўлмай “ўқувчиларни диққатини жалб қила олмаяпман, фанимга қизиқишлари йўқ” мазмунидаги шикоятмуз гаплари кулоққа чалинади.

Бироқ ўрганувчилар (рақамли авлод) янги ўтилаётган мавзунини турли презентация ва таблицалар орқали, мусиқа, ўйин ёки бошқа интерактив усуллар орқали ўрганишни, маъруза ёки консепт ёзиш ўрнига ўқув саволларини “Google” ёки “Youtube” платформалари орқали излаб топишни хоҳлашади. Ушбу жараёнда муаммо ўқувчи ёки ўқитувчида эмас балки шунчаки эскирган дарс ўтиш услубида. Икки авлоднинг икки хил муҳитда вояга етгани, икки хил дунёқарашга эгаллиги таълим муассасасидаги ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ижтимоий муносабатларга таъсир қилади.

Рақамли муҳожирлар одатда ахборотга эгаллик қилиши секин кечадиган, янги нарсани ўрганиш учун босқичма босқич қадам ташлайдиган, билим олиш ёки ўқишни жиддий кечувчи қийин жараён сифатида қабул қиладиган, интернет технологияларини кейинчалик ҳаёти давомида ўрганган катта авлоддир.

Рақамли маҳаллийлар эса аксинча ахборотга эгаллик қилиш, уни ўрганиш жараёни тез кечадиган, бир вақтда бир нечта амалларни параллель равишда қилиб кета оладиган, билим олишни ўйин ва турли интерактив усуллар орқали ўрганишни хоҳлайдиган, интернет технологиялари билан вояга етаётган янги авлод вакиллари дир.

Рақамли муҳит таъсири натижасида нафақат мактаб ёки таълим муассасаларида балки жамиятда инсонларнинг кундалик турмуш тарзидаги ижтимоий муносабатлари ҳам ўзгариб трансформацияга учраб бормоқда. Рақамли муҳит ижтимоий муносабатларни тезлаштириб, унинг ўзгаришишига сабаб бўлмоқда.

Хусусан, Ижтимоий муносабатлар юзма-юз кўришишдан онлайн, виртуал муҳитга ўтиши; Инсонлар ўртасида қариндош уруғчилик, ака-укалик, опа-сингиллик муносабатлари рақамли муҳит таъсирида турли сайтлар орқали ёзишмаларга, онлайн режимда кўришиб мулоқот қилишга, соғлик, ҳол-атвор сўраш масалалари шунчаки “яхшимисан” “тузукмисан” “нима гаплар” “нима ўзгаришлар” каби саволларга ўтиб бормоқда. Бунинг ҳам ўзига яраша яхши ва ижобий томонлари бор. Мисол учун қандайдир ижтимоий ёки ҳуқуқий масалани ҳал қилиш учун хорижга кетган яқин киши билан боғланишда рақамли муҳитнинг афзаллиги бекиёс. Бироқ инсонийлик, меҳр оқибат, ўзаро ёрдам кўрсатиш ёки дардига шерик бўлиш туйғулари ўрнини аста секинлик билан бепарволик, лоқайдлик ёки “ҳар кимнинг ўзига яраша дарди бор” қабилда иш тутиш каби ҳолатлар кучайиб бормоқда.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Дўстлашиш, танишиш каби муносабатлар замон ва макон танламаслиги; Аваллари дўст топиш, якин инсон билан танишиш мактаб ёки боғчада, ҳарбий хизмат ёки талабалик даврида узоқ муддатли, босқичма босқич амалга ошириладиган жараён бўлган. Бундай дўстлик ёки яқинлик йиллар давомида, узоқ муддатли чуқур ижтимоий муносабатларни ушлаб туришга сабаб бўлган. Рақамли муҳит таъсири натижасида эндиликда дўстлашиш ёки бирон инсон билан танишиш учун биргаликда қандайдир воқеаликни босиб ўтиш шарт эмас. Мисол учун “Odnoklasnik” “Telegram” “Facebook” ёки бошқа танишув сайтлари орқали дунёнинг нариги четидаги инсон билан ҳам танишиш мумкин. Энг ачинарли тарафи шундаки танишув жараёни ҳам, бир бирдан ажралиш жараёни ҳам тезлик билан оммага оширилмоқда. Содда қилиб айтганда инсонлар ўртасида яқинлик ва ёлғизлик жараёни бир пайтнинг ўзида содир бўлмоқда.

Инсонлар ўртасидаги ёзишмаларга жавоб ёзиш ва жавоб олишнинг тезлик билан амалга ошириши; Интернет тармоғи пайдо бўлгунга қадар даврни кўз олдимишга келтирсак инсонларнинг ўзаро ёзган хатлари, юборган совға ёки тухфалари кунлар, ойлар давомида манзилига етиб борган. Етиб борган манзилдан жавоб хатларини қайтиши ҳам худди шундай жараённи босиб ўтган. Бироқ интернет тармоғининг пайдо бўлиши, рақамлашиш муҳити натижасида маълумотларни қоғоз кўринишдан электрон ҳолатга ўтиши бундай жараёнларни тезлашишига сабаб бўлди. Бирон якин инсонга нома ёзиш учун электрон почта ёки ижтимоий тармоқ сайтларидан фойдаланиш, туғилган кун ёки қандайдир хотирада сақланиб қолган жараёнларни эслатиш учун совға буюртириш каби жараёнлар тезлик билан амалга оширилмоқда. Рақамли муҳит таъсири натижасида электрон шаклда ёзган мактубга шунчаки “лайк” ёки “изоҳ” қолдириш каби ҳолатлар эгалламоқда. Бунинг ҳам ўзига яраша яхши томонлари бор. Бироқ ижтимоий тармоққа қўйилган расм ёки видеога ҳеч қандай фикр ёки изоҳ билдирилмаслиги инсонларнинг ўзини жамият учун кераксиз шахс сифатида тасвирлаб қолишига сабаб бўлмоқда.

Канадалик профессор, юридик фанлар доктори Дон Тапскот 2007 йилда “Интернет авлоди: стратегик тадқиқот” (The Net Generation: A strategic investigation) [6, 12] номли умумий қиймати 4 млн. доллардан ошадиган ўзининг тадқиқот дастурини бошлайди. Тадқиқот олиб боришнинг мақсади этиб рақамли технологиялар таъсирида ўсган авлод жамиятга қандай таъсир қилмоқда, бугунги кунда уларнинг номига бўлаётган танқидлар ўринлими ёки ўринсиз эканлигини аниқлаш.

Тадқиқот ишига жаҳоннинг 12 мамлакатидан уч авлод вакиллари жалб этилиб умумий 9442 нафар киши иштирок этди. Шундан 7685 нафари “рақамли авлод” вакиллари (13 ёшдан 29 ёшгача) қолгани 1757 нафари катта ёшли (30 ёшдан 41 ёшгача “X” авлод, 42 ёшдан 61 ёшгача “bebi bumer”) авлод вакиллари. Тадқиқот олиб бориш учун жамоалар гуруҳи шакллантирилди. Мисол учун “Facebook” ижтимоий тармоғида рақамли авлоднинг фикр ва мулоҳазаларини йиғиш учун 200 кишилик ва ижтимоий тармоқда бир неча ой давом этган 140 000 кишилик “Taking IT Global” бахс ва мунозара учун гуруҳлари тузилди.

Тадқиқот ишларини олиб бориш уч усулда амалга оширилди. Хусусан, рақамли авлодни кундалик турмуш тарзида ва оиласидаги хатти-ҳаракатларини этнографик кузатиш, катта авлод вакиллари билан улар тўғрисида суҳбатлашиш ҳамда экспертлар гуруҳидан интервьюлар олиш орқали.

Катта авлод (“X” ва “Bebi bumer”) вакилларида “Рақамли авлод” нинг жамиятдаги ўрни ва ўзини тутиши бўйича интервьюлар олинганида асосан танқидий фикрлардан иборат жавоб олинди. Хусусан,

- Экранга қарамлик ҳисси юқори;
- Интернет ва гаджетларсиз яшай олмайди;
- Диққатини жамлай олишмайди;
- Спорт ва жонли мулоқотга кам вақт ажратишади;
- Ишга масъулиятсизлик билан ёндашади;
- Ички “мени” жуда кучли;
- Мустақил қарор қабул қила олмайди;
- Онлайн безорилик (ижтимоий тармоқда ҳақорат қилиш) ва фирибгарлик қилиш ҳисси юқори каби салбий фикрларни билдиришди.

Бироқ узоқ муддатлик кузатишлар ва ўрганишлар натижаси танқидий фикрлар асоссиз эканлигини, рақамли технологиялар билан вояга етган авлоднинг фикрлаши ва қарор қабул қилиши катта авлодникидан кескин фарқ қилиши исботланди. Унга кўра рақамли авлод вакиллари бир вақтда бир нечта амалларни бажарувчи (музыка тинглаб дарс қила олади, матн ёзиб видео кўра олади), янгилик ёки маълумот керак бўлса телевидение ёки газета ўрнига

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

интернетдан кидирадиган, телефондан фақатгина гаплашиш учун эмас балки дўстлашиш, бизнес лойиҳаларни амалга ошириш, таълим олиш, ўзга давлат маданиятлари билан қизиқиш, катта корпорациялардан кўра кичик стартап лойиҳаларни қўллаб қувватловчи авлод сифатида тан олинди. Таълим тизимида “Ўқитувчи гапиради-ўқувчи тинглайди” тамойилидан кўра ҳамкорликка асосланган, баҳс мунозарали ўқувчи таълим марказида бўлган ўқитиш тизимини афзал кўриши исботланди. Жамият бошқарувида “Қаттиққўл раҳбар” тамойилини “Жамоа бўлиб ишлаш, эркин фикр билдириш” тизими афзал эканлигини тасдиқланди.

Тадқиқот ишида машҳур “Facebook” ижтимоий тармоғи асосчиси Марк Цукерберг ва Америка собиқ президенти Барак Обаманинг сайлов жараёнида ғолиб чиқишига катта ҳисса қўшган ёш тадбиркор Криз Хьюз ларнинг рақамли муҳитда олиб борган фаолияти ўрганилиб танқидий фикрлар асоссиз эканлигини исботлаб беришади.

Мисол учун Марк Цукерберг машҳур Гарвард университети талабаси бўлган вақтда имтиҳон саволларига тайёргарлик кўриш ўрнига соатлаб компьютер қаршида ўтиргани, ўзининг “Facebook” ижтимоий тармоғи яратиш устида тинимсиз иш олиб борганини келтириб ўтади. Бироқ Марк Цукерберг айнан шу вақтда фанга оид расмларни сайтга жойлаб қолган талабалардан фикр ва мулоҳазалар ёзишни, билган маълумотларини сайтда қолдиришни сўраб мурожаат қилади. Натижада 24 соат ичида имтиҳон учун сўнги савол жавоблар, конспект ва маълумотлар жойлаштирилади. Якунида барча талабалар имтиҳон синовларини аъло баҳоларга топширади [6, 56-57].

Яна бир мисол сифатида Барак Обаманинг сайлов олди жараёнида рақиби Хиллари Клинтон хоним устидан қозонган ғалабасини айнан рақамли авлод вакили бўлган Криз Хьюзнинг рақамли технологиялардан фаол фойдаланган меҳнатини келтириб ўтади. Унга кўра Президентликка номзод сифатида кўрсатилган Б.Обама рақиби Х. Клинтон хонимдан сайлов жараёнида овоз йиғиш бўйича анча ортда қолаётган вақтда Криз Хьюз “MyVO” (менинг Б.Обамам) веб сайтини яратади. Унда қисқа муддатда 1 млн дан ортиқ киши онлайн аъзо бўлиб Б.Обаманинг қилган ишлари ва сайловолди дастурлари, хайрия йиғинлари ва митингларини оммага намоиш қилади [6, 261]. Натижада 2009 йилнинг январ ойида Барак Обама Американинг 44 президенти этиб сайланади.

Келтирилган маълумотлардан хулоса қилиш мумкинки рақамли авлод ёшлари нафақат ўзининг ноодатий фикрлаш тарзи билан балки муаммоларга ўзгача ёндашуви, рақамли технологиялардан унумли фойдаланиши, тезлик ва инновацияларга юқори даражада мойиллиги билан катта авлод вакилларида ажралиб туради.

Рақамли муҳит ёшларнинг фойдаланишига қараб имконият ёки таҳдид сифатида намоён бўлади. Аввало **имконият сифатида:**

Масофадан таълим олиш имкони мавжудлиги ва маълумот қидириб топишнинг тезлиги;

Сўнги йилларда рақамли технологиялар (интернет, компьютер, смартфон, планшет, ноутбук) ривожланиб бориши натижасида барча соҳаларда бўлганлиги каби таълим соҳаси ҳам қулайлик ва имкониятларга бойиб бормоқда. Хусусан, масофадан таълим олиш, керакли маълумот ёки янгиликни интернет тармоғидан қидириб топиш, онлайн дарслар, курслар ва видео қўлланмалар. Масофадан таълим олишда “Zoom” “Google meet” “Skype” “Telegram” ёпиқ каналлари орқали машғулотларда қатнашиш ёки “Youtube” платформасидан мустақил изланиб хорижий тил ўрганиш ёки бирон соҳани ўрганиш учун амалий машқларини томоша қилиш. Масофадан таълим олишнинг афзаллик тарафи “Иш жойидан ажралмаган ҳолда билим олиш, иқтисодий жиҳатдан тежамкорлиги ва вақтдан ютиши” [7, 4]. Бугунги кунда керакли маълумотни қидириб топишда нафақат ўқувчи ёки талабалар балки педагог ва устозлар ҳам рақамли технологияларга мурожаат қилмоқда. Бунинг ягона сабаби интернет тармоғида керакли маълумотлар базасининг мавжудлиги ҳамда сунъий интеллектга асосланган Chat Gpt каби дастурларга кириш имконининг очиклиги ва соддалигидир.

Қулайликларнинг (яқинлар билан боғланиш, онлайн тўлов ва савдо қилиш) мавжудлиги; Рақамли технологиялар орқали жамиятда инсонлар яқинлари билан боғланиши, мулоқот ўрнатиши ёки нома юбориши кундалик турмуш ҳаётдаги оддий ҳолатлардан бирига айланиб бормоқда. Ҳаттоки хорижда бўлган инсонлар билан боғланиш, уларни воқеа ва янгиликлардан хабардор қилиш ҳамда эндиликда оммалашиб бораётган телемедицина йўналишида кишиларни масофадан даволаш ва ташхис қўйиш ҳам оммалашиб бормоқда. Рақамлаштириш технологияларининг тараққий этиб бориши натижасида жамиятнинг иқтисодий соҳасида ҳам сезиларли ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Жумладан, тўловларни онлайн амалга ошириш, буюртма бериш, транспорт хизматларидан фойдаланиш ҳамда ижтимоий масалалар ечимини

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

топишда. Жамиятда ижтимоий соҳани рақамлаштирилиши натижасида инсонларнинг турмуш даражаси яхшиланиб уларнинг дунёқараши кенгайиб боришига сабаб бўлмоқда. Рақамлаштириш технологияларидан фойдаланувчи инсонлар сонининг жамиятда ортиб бориши мамлакатнинг халқаро майдондаги позициясини мустаҳкамланишига, ёш авлоднинг инновацион технологик ихтиролар кашф этишига ҳамда аҳолининг рақамли саводхонлик даражасининг ошиб боришига замин яратади.

Рақамли муҳитда ёшларнинг рақамли технологиялардан мақсадсиз, назоратсиз фойдаланиши **таҳдид ва хавф сифатида** намоён бўлиши:

Шахсий маълумотларнинг ошкор бўлиш эҳтимолининг юқорилиги;

Рақамли технологияларнинг ўсиб бориши натижасида рақамли муҳит инфратузилма объектлари ҳам ривожланиб бормоқда. Кафе ва рестороанларда, мактаб ва олийгоҳларда, давлат муассасаларида, аэропорт ёки ташкилотлар очик “Wi fi” тармоқларига уланган. Ёшлар аксарият вақти ушбу биноларда ўтказишидан келиб чиқиб хулоса қилсак уларнинг шахсий маълумотларига кириш, фирибгарлик, кибержиноят келтириб чиқариш эҳтимолининг юқорилиги. Мисол учун “2025 йил Австралиянинг Qatnas авиакомпанияси 5,7 миллион миждозининг шахсий маълумотлари (туғилган йили, яшаш манзили, телефон рақамлари) хакерлар томонидан кўриб чиқилганини тасдиқлади” [9]. Кўплаб инсонлар хусусан ёшлар ўзининг туғилган йили, мактаби, яқин инсонларининг расмларини “Instagram” “Facebook” “Odnoklasnik” каби ижтимоий тармоқ сайтларига жойлайди. Смартфон ёки планшетини сотиш вақтида ёки вақтинчалик фойдаланиш учун берган вақтда уни тўлиқ тозаламасдан, формат қилмасдан бериш ҳолатларида шахсий маълумотларини ошкор бўлиш ҳолатлари кузатилади.

Рухий саломатлик бузилиши ва ўз жонига қасд қилиш ҳолатининг келиб чиқиши;

Бугунги кунда рақамли технологиялар рейтинги, рақамли муҳит индексига кўра Сингапур давлати дунёнинг кучли бешталик давлатлари қаторидан жой олган. Мамлакатда рақамлаштирилмаган соҳа ёки тизим деярли йўқ. Бироқ 2022 йилда Сингапур давлатида “10 ёшдан 29 ёшгача бўлган ёшлар орасида ўз жонига қасд қилувчилар сонининг кескин ошгани, мамлакатдаги умумий ўлимларнинг учдан бир қисмидан ҳам кўпроғини (33,6)” [10] ёшлар ташкил қилиши афсуски аччиқ ҳақиқат.

Америкалик психолог, тадқиқотчи Джин Твиндж “Смартфон ва ижтимоий тармоқларнинг бутун дунёда тарқалиб бориши ўсмирларнинг рухий саломатлигига салбий таъсир қилуви асосий омил” [10] бўлиб қолаётганлигини эътироф этди. Сўнги йилларда ёшлар орасида ўзининг турли қалтис уринишлари, каскадёрлик ҳаракатларини видеога олиб ижтимоий тармоққа жойлаш, лайк ёки просмотр йиғиш каби ёмон иллатлар оммаланиб бормоқда. Гўёки ёшлар орасида ушбу ҳаракатлар орқали машҳурликка эришиши, тенгдошлари орасидан ажралиб уларнинг хурматига сазовор бўлиш каби саёз тушунчалар шаклланиб бормоқда. Натижада кўплаб ёшларнинг ҳаётдан эрта кўз юмиши, соғлиғидан айрилиши ёки бутун умр ногирон бўлиб қолиши кузатилмоқда. Буларнинг илк сабаби ота-онанинг назоратсизлиги бўлса, кейинги сабаби сифатида назоратсиз ва мақсадсиз ижтимоий тармоқдан, смартфон ёки бошқа қурилмалардан фойдаланишдир.

Француз социологи, файласуф Эмиль Дюркгейм (ваф.1917) ўзининг “Жамиятда меҳнат тақсимоти” номли асарида “Инсонлар ўртасида меҳнат тақсимотининг бўлишидан мақсад кимдир фойда ёки зарар кўриши эмас, балки улар ўртасидаги ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлашдир” [8, 28] дея таъкидлаган. Келтирилган иборани таҳлил қилсак жамиятда инсонлар ўртасида ўзаро меҳнат тақсимоти ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка асосланган. Мисол учун шифокорлар беморсиз шифокор эмас, деҳқон етиштирган маҳсулотларни кимдир сотиб олмаса у деҳқон эмас ёки ўқитувчининг таълим бериши фақатгина ўқувчилар билан амалга ошадиган жараён эканлиги назарда тутилмоқда. Онлайн жамоалар сифатида талабаларнинг “Гуруҳдошлар”, яқин кишиларнинг “Қадрдонлар”, тил ўрганаётган ёки спорт жамоалари ўртасида тузилган “Дўстлар” ёки “Спортчилар” каби ижтимоий гуруҳларни келтириб ўтиш мумкин. Тузилган гуруҳлар вақтинчалик муддат ичида ўз вазифасини бажариши, керакли натижага эришишни таъминлаши мумкин, бироқ реал жамиятдаги ижтимоий гуруҳлар сифатида фаолият олиб бора олмайди. Содда қилиб айтганда онлайн ижтимоий гуруҳлар қисман бўлсада жамиятда реал ижтимоий гуруҳлар ўрнини босиши мумкин бироқ тўлиқ даражада эмас.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Тадқиқот олиб бориш жараёнида ёшларнинг рақамли муҳит таъсирида дунёқараши, тафаккури, жамиятдаги бошқа ижтимоий гуруҳлар билан муносабатининг ўзгариши ижтимоий фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинди. Инсонлар ўртасида ижтимоий муносабатлар рақамли муҳит таъсирида

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

трансформацияга учраши амалий мисоллар ёрдамида кўриб чиқилди. Рақамли муҳит таъсирида жамиятда пайдо бўлаётган онлайн гуруҳлар, жамоалар реал жамиятдаги ижтимоий гуруҳларнинг тўлиқ ўрнини боса олмаслиги, жамиятдаги ҳамжиҳатликни қисман таъминлай олиши исботланди.

Олинган тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб қуйидаги **таклифлар** ишлаб чиқилди.

1. “Рақамли саводхонлик” “Медиа саводхонлик” “Сунъий интеллект” каби замонавий тушунчаларни ёшлар орасида оммалаштириш, унинг мазмун моҳиятини англаб етиш, келажакда рақамлаштириш ва сунъий интеллектга асосланган инновацион ихтироларни яратиш мақсадида мактаб дастурларига “Рақамлаштириш” тушунчасини фан сифатида киритиш. Натижада ёшларнинг рақамли саводхонлик даражасининг ошиши, уларнинг рақамли технологиялар билан боғлиқ ихтиролар яратиши ва мамлакат рақамли индекс даражасининг яхшиланишига замин яратилади.

2. Ёшлар билан “Кибер хавфсизлик” ходимлари “Блогерлар” “IT” мутахассислар иштирокида учрашувлар ўтказиш. Улар орқали шахсий маълумотларни сақлаб қолиш, миллий ўзлик, қадрият ва урф одатларни сақлаб қолиш, ватанпарварлик ғояларини тарғиб қилиш ҳамда медиа саводхонлик даражасини ошириш бўйича тренинглар ўтказиш. Натижада ёшларнинг шахсий маълумотлари сақланиши, фирибгарлик ҳолатларининг олди олинishi ҳамда хавфсизликнинг барқарорлашувига эришилади.

3. Ёшларни рақамли муҳит шароитида орзу умидлари, мақсад ва интилишларини мониторинг қилиш мақсадида улар билан онлайн интервьюлар, ижтимоий социологик сўровлар ўтказиш. Натижада уларнинг рақамли технологиялар орқали жамиятни ривожлантириш, аҳолини ижтимоий қўллаб қувватлаш ва мамлакатни тараққий этиш бўйича стартап лойиҳаларнинг пайдо бўлишига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Sherry Turkle. Alone Together. P.265-295. Published by Basic Books. New York-2011. P. 379.
2. Каптуревского Ю. Жизнь подростков в социальных сетях. С. 20-28. Москва-2020. Издательский дом Высшей школы экономики. С.41.
3. Bahridinov B.A. Youth Self-Expression In The Digital Environment And The Formation Of Civic Activism: A Socio-Philosophical Analysis. P. 11-15. Jurnal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals. P. 136.
4. Zygmunt Bauman. Liquid Modernity. P. 3-4. Blackwell Publishing Ltd. P. 232.
5. Marc Prensky. Digital Natives, Digital Immigrants. P.1. Journal From On the Horizon. Belfast-2001. P.323.
6. Don Tascott. Grouwn up digital. P.12. P.56-57. P.261. New York-2009. Copyright publication. P. 385.
7. Маматалиев Т. Масофавий таълим: Таълимнинг янги имкониятлари. Б.4. Тошкент-2024. Етакчи нашриёти. Б.40
8. Emile Durkheim. De la division du travail social. P.28. Paris-1893. P.184.
9. Электрон манба https://www.reuters.com/world/asia-pacific/qantas-confirms-over-million-customers-personal-information-leaked-2025-07-09/?utm_source=chatgpt.com Мурожаат қилинган сана 05.01.2025. соат 11:10.
10. Электрон манба https://www.todayonline.com/big-read/big-read-short-teenagers-unhealthy-addiction-social-media-2216541?utm_source=chatgpt.com Мурожаат қилинган сана 05.01.2025. соат 11:30.

YOSHLAR MA’NAVIYATI VA IJTIMOY FAOLLIGINI YUKSALTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING O’RNI.

Islomov Sharof Abduraxmonovich

NamDU tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132863>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish hamda jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy ziddiyatlarni muvozanatlashtirish masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda yoshlarning jamiyat hayotidagi ishtiroki, ularning fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy jarayonlarga ta’sir ko’rsatish imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqish sabablari, ularning yoshlar ongiga ta’siri hamda ushbu ziddiyatlarni kamaytirishda ma’naviy omillar, xususan milliy qadriyatlar, ta’lim tizimi va ijtimoiy institutlarning roli yoritiladi. Maqolada yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish orqali jamiyatda barqarorlikni ta’minlash, ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash va ziddiyatlarni konstruktiv yo’nalishga yo’naltirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yoshlar siyosatini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda ijtimoiy ziddiyatlarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: yoshlar, ijtimoiy faollik, ijtimoiy ziddiyat, fuqarolik jamiyati, milliy qadriyatlar, ijtimoiy barqarorlik, ijtimoiy institutlar, yoshlar siyosati, ma’naviy tarbiya, ijtimoiy hamjihatlik.

Аннотация. Мазкур мақолада ёшлар иджтимој фаоллигини ошириш ҳамда джамиятда юзага келайотган иджтимој зиддиятларни мувозанатлаштириш масалалари комплекс тарзда тахлил қилинади. Тадқиқотда ёшларнинг джамият ҳаётидаги иштироки, обучение фуқаролик позицияси ва иджтимој джарайонларга та’сир қорсатиш имкониятлари илмий-назарий джихатдан асослаб бериледи. Шунингдек, иджтимој зиддиятларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг ёшлар онгига та’сири ҳамда ушбу зиддиятларни камайитиришда ма’нави омилар, хусусан миллий қадриятлар, та’лим тизими ва иджтимој институт обучения роли йоритилади. Мақолада ёшларнинг иджтимој фаоллигини ошириш орқали джамиятда барқарорликни тамишлаш, иджтимој ҳамджихатликни мустахкамлаш ва зиддиятларни конструктив йо’налишга йо’налтириш мексанизмлари тахлил қилинади. Тадқиқот натижалари ёшлар сийосатини такомиллаштириш, фуқаролик джамиятини ривойлантириш ҳамда иджтимој зиддиятларни бошқариш стратегияларини ишлаб чиқишда мухим ахамият касб этади.

Калит сузлар: ёшлар, иджтимој фаоллик, иджтимој зиддият, фуқаролик джамияти, милли қадриятлар, иджтимој барқарорлик, иджтимој институтлар, ёшлар сийосати, ма’нави тарбия, иджтимој ҳамджихатлик.

Abstract. This article comprehensively analyzes the issues of increasing the social activity of young people and balancing the social conflicts that arise in society. The study scientifically and theoretically substantiates the participation of young people in public life, their civic position and the ability to influence social processes. It also highlights the causes of social conflicts, their impact on the minds of young people, and the role of spiritual factors, in particular national values, the education system and social institutions, in reducing these conflicts. The article analyzes the mechanisms for ensuring stability in society, strengthening social cohesion and directing conflicts in a constructive direction by increasing the social activity of young people. The results of the study are of great importance in improving youth policy, developing civil society and developing strategies for managing social conflicts.

Keywords: youth, social activity, social conflict, civil society, national values, social stability, social institutions, youth policy, spiritual education, social cohesion.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida yoshlarning ijtimoiy faolligi muhim strategik omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yosh avlodning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi va ijtimoiy mas’uliyatni his etishi barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, globallashtirish, axborot oqimining kuchayishi va ijtimoiy o‘zgarishlar natijasida jamiyatda turli xil ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga kelmoqda. Ijtimoiy ziddiyatlar jamiyat rivojining ajralmas qismi bo‘lib, ular turli manfaatlar, qadriyatlar va qarashlar to‘qnashuvi natijasida shakllanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida bunday ziddiyatlarning paydo bo‘lishi ularning ijtimoiy faolligi, dunyoqarashi va hayotiy pozitsiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish bilan bir qatorda, mavjud ziddiyatlarni muvozanatlashtirish va konstruktiv

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

yo‘nalishga yo‘naltirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda milliy qadriyatlar, ta‘lim tizimi, ijtimoiy institutlar hamda fuqarolik jamiyati institutlari muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali yoshlarning ma‘naviy kamoloti ta‘minlanadi, ijtimoiy faollik darajasi oshadi va ziddiyatlarga nisbatan ongli hamda mas‘uliyatli munosabat shakllanadi.

Ushbu maqolaning maqsadi – yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish hamda ijtimoiy ziddiyatlarni muvozanatlashtirish mexanizmlarini aniqlashdan iborat.

Yoshlar ijtimoiy faolligi jamiyat taraqqiyotining muhim indikatorlaridan biri bo‘lib, u yoshlarning ijtimoiy jarayonlarda ishtiroki, tashabbuskorligi va fuqarolik pozitsiyasi bilan belgilanadi. Zamonaviy sharoitda yoshlar faolligi nafaqat an‘anaviy ijtimoiy institutlar doirasida, balki raqamli makon va ijtimoiy tarmoqlar orqali ham namoyon bo‘lmoqda. Bu esa ularning ijtimoiy ta‘sir doirasini kengaytirib, jamiyatdagi muammolarga nisbatan tezkor munosabat bildirish imkoniyatini yaratadi.

Ijtimoiy ziddiyatlar esa turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi manfaatlar, qadriyatlar va qarashlarning mos kelmasligi natijasida yuzaga keladi. Yoshlar orasida bu ziddiyatlar ko‘pincha identifikatsiya muammolari, ijtimoiy tengsizlik, axborotning noto‘g‘ri talqini yoki stereotiplarning mavjudligi bilan bog‘liq holda shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish ziddiyatlarni kuchaytiruvchi emas, balki ularni muvozanatlashtiruvchi omil sifatida qaralishi lozim.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning ijtimoiy faolligi uch asosiy yo‘nalishda ziddiyatlarni muvozanatlashtirishga xizmat qiladi:

Birinchidan, fuqarolik ishtiroki orqali. Yoshlar jamoatchilik muhokamalari, volontyorlik faoliyati va ijtimoiy loyihalarda qatnashish orqali turli guruhlar o‘rtasida muloqotni kuchaytiradi. Bu esa o‘zaro tushunishni oshirib, ziddiyatlarning keskinlashuvini kamaytiradi.

Ikkinchidan, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar orqali. Milliy qadriyatlar, an‘ana va urf-odatlar yoshlar ongida ijtimoiy birdamlik, bag‘rikenglik va hurmat tamoyillarini shakllantiradi. Natijada, ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv yondashuv ustuvor bo‘ladi.

Uchinchidan, axborot madaniyati orqali. Zamonaviy axborot makonida yoshlarning media savodxonligi yuqori bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlangan yoshlar noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborot ta‘siriga kamroq beriladi, bu esa sun‘iy ravishda yuzaga keladigan ziddiyatlarning oldini oladi.

Bundan tashqari, ta‘lim tizimi va ijtimoiy institutlar yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ta‘lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, ijtimoiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlash hamda yoshlarning tashabbuslarini rag‘batlantirish orqali ularning jamiyat hayotidagi ishtiroki oshiriladi. Shu bilan birga, davlat va nodavlat tashkilotlar ham yoshlar bilan ishlashda kompleks yondashuvni qo‘llashi zarur.

Umuman olganda, yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish va ijtimoiy ziddiyatlarni muvozanatlashtirish o‘zaro bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ular jamiyatda barqarorlikni ta‘minlash, ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Meni doimo o‘ylantiradigan, tashvishga soladigan yana bit dolzarb masala bu-yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, madaniy saviyasi, bir so‘z bilan aytganda, tarbiyasi bilan bog‘liq”[1. – B. 257]. Tarbiya inson shaxsi ma‘naviyatini, e‘tiqodini, o‘zini anglash, yon-atrofga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga qaratilgan jarayondir. Shunday ekan, ushbu jarayon mutanosibligini ta‘minlashda ta‘lim- tarbiya ishini uyg‘un tarzda olib borish lozim bo‘ladi. Ta‘lim orqali yoshlar haytida o‘z o‘rinlarini topishda ma‘lum bir kasb- hunarni o‘rganish bilan birga, o‘zlarini bo‘lajak hayotga tayyorlab boradilar.

Yoshlar dunyoqarashida milliy-ma‘naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy- siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o‘rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Millat uchun erkinlik adolat tantanasining oliy ifodasidir. Erkinlik bironi o‘ziga qaram qilishga, bironing mol- mulkini talon- taroj etishga, bironga xiyonat qilishga, bironni o‘ldirishga yoki zarar yetkazishga yo‘l qo‘ymaydi. Chunki erkinlik qonunga asoslanadi: qonun doirasida olib borilgan ishlar va xatti- harakatlar ahloqiy hamda huquqiy qadriyatlar jihatidan haqli hisoblanadi. Kundalik turmushda, o‘zaro munosabatlarda inson erkinligi qonun hamda axloqiy normalar bilan cheklangan bo‘ladi. Erkinlikni to‘g‘ri tushunib, uni hayotimizga to‘hri tatbiq etganimizdagina, bu buyuk ne‘mat- adolat va erkinlikni saqlab qolishimiz va undan keyingi avlodlarimiz ulardan bahra olishlari mumkin.

Qadriyat tushunchasining ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda ko‘pgina ilmiy ta‘riflari mavjud. Berilgan ta‘riflarni tahlil etish bir tomondan turli xil yondashuvlarning mavjudligini, ikkinchi tomondan esa, ularning butunlay bir-birini inkor etishi hollarining mavjud ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, “Falsafiy ensiklopediya”ning beshinchi jildida qadriyatlar quyidagicha tavsiflangan: “Qadriyat falsafiy va sosiologik tushuncha. U birinchidan, bir ob‘ektning ijobiy yoki salbiy qimmatini, ikkinchidan,

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ijtimoiy ongning normativ belgilovchi-baholovchi jihati (sub’ektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlarini) ifoda etadi”[2. – C. 462.]. Rus tilidagi “сeннoст” ya’ni qadriyat tushunchasiga, kishilarning ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga, ma’naviy dunyoqarashiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko’rsatadigan barcha narsa va hodisalar kiritilgan.

“Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo’lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari hodisalari majmuini tushunmog’imiz lozim[3. – B. 48.]. Rus, ingliz, nemis, fransuz va chex tillarida Rossiya Fanlar Akademiyasining ahdemigi G.V.Osipov muharrirligida chop etilgan “Sosiologicheskiy ensiklopedicheskiy slovar” da qadriyatlarni baholash, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy qadriyatlar, qadriyatlar yo’nalishi va umuman qadriyatlarga ta’riflar berilgan[4. – C. 402-403.]. Qadriyatlar tushunchasiga “Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug’ati”da ham alohida o’rin ajratilgan.

“Qadriyatlar — jamiyatda kishilar o’rtasida obro’ga, e’tiborga, hurmatga, nufuzga, ahamiyatga ega kishilar munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma’naviy boyliklar majmuasi”[5. – B. 279.] degan ta’rif berilgan. Qadriyatlarni bunday ta’riflash uning mohiyatini ancha yorqin ifodalasada, lekin qadriyatlarga berilgan ta’riflar ichida o’zining ilmiyligi bilan boshqa ta’riflardan ajralib turadi, degan fikrdamiz. Bizningcha, “umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat ahamiyatiga ega bo’lgan, insoniyatning mavjudligi, o’tmishi, buguni va kelajagini, yashashning asosiy yo’nalishlari, qonun-qoidalarini, talab va tartiblarini, odamlarning eng azaliy orzu-umidlari va ideallarini o’zida aks ettiradigan qadriyatlarining umumiy shakllarini ifodalaydi. Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob’ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar, insoniyatning uzluksiz xayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir”. Darhaqiqat “umuminsoniylik” tushunchasida qadriyatlarni tirik tabiatning bir qismi bo’lgan odam zotining hayoti va kamoloti uning tarixiy taraqqiyoti, siyosiy va boshqa birliklar uchun ahamiyati o’z ifodasini topishi kerak. SHu o’rinda insoniyatning eng umumiy jamoasi bo’lgan jamiyatgina, umuminsoniy qadriyatlarining yaratguvchisi va saqlab turuvchisidir. Umuminsoniy qadriyatlar nihoyatda keng ko’lamli va serqirra tushuncha. Uning zaminida eng avvalo ozodlik, erkinlik, tinchlik, demokratiya tufayli shakllangan inson baxt-saodati kabi umumijtimoiy ma’no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardan iborat, deyish mumkin. Qadriyatlarni faqat moddiy va ma’naviy boyliklar sifatida tushunish va uni shunday izohlash ham ilmiy nuqtai nazardan to’g’ri emas.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, qadriyat falsafiy tushuncha bo’lib, u ilmiy tushunchalardan farqli ravishda obrazli – mavhum tushunchadir. Ya’ni qadriyat deganda hamisha ijobiylik, foydalilik, yoqimlilik, taraqqiyot, go’zallik, insoniylik, ezgulik tasavvuri tug’iladi. Xuddi shuningdek, qadriyatlarni ijobiy va salbiy, ilg’or va qoloq kabilarga ajratish ham, sinfiy qadriyatlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlardan ustun qo’yish ham xatodir. Ayrimlar qadriyatlarining vujudga kelishini kishilarning ishlab chiqarish, mehnat sohasidagi faoliyatlari bilan bog’laydilar[6. – B. 67]. Qadriyatlarni anglash, olamga qadriyatli munosabatda bo’lish, avvalo, insonning ma’naviy salohiyatiga bog’liqdir. Zero, mehnatning ijtimoiy ahamiyatini anglash, samarali va sifatli mehnat faoliyati bilan shug’ullanishdan oldin inson o’z bilimi, malakasi va mahoratini yuksaltirish kerak[7. – B.39.]. Inson ma’naviyatini yuksaltirmay turib, olamga qadriyatli munosabatni shakllantirib bo’lmaydi.

Qadriyatlar mohiyatini falsafiy-aksiologik jihatdan to’g’ri tushunishda Q.Nazarovning mulohazalari e’tiborga loyiqdir: “Qadriyat biror-bir tarzda, shaklda zohir bo’ladigan, sub’ekt uchun muayyan ta’sirini namoyon qiladigan voqelikning turli-tuman shakllari, ko’rinishlari, narsalar, hodisalar, jarayonlar, munosabatlar, turli sifatlar, xususiyat, axloq va ma’naviylik mezonlari hamda boshqalarning sub’ekt uchun ijtimoiy ahamiyatli va qadriini ifodalaydigan umumiy aksiologik kategoriyadir”[8. – B.41.].

Bu tamoyil va qadriyatlar O’zbekiston hududida istiqomat qilayotgan har bir fuqaroning o’z milliy qadriyatlarini asrab - avaylashi, kelajak avlodlarga etkazishi uchun to’la imkoniyatlar yaratilishini ifodalaydi. O’tmishdagi bobolarimiz qoldirgan meros, madaniy boyliklar, mumtoz qadriyatlarni hurmat qilish, ularni o’rganish, ular zamiridagi bu tamoyilning asosiy jihatlaridir. Har bir millatning tili, qadriyatlari, urf-odatlar, an’analarini hurmat qilishni ta’minlash milliy istiqol mafkurasining amal qilishida umuminsoniy andozalar namoyon bo’lishi uchun asoslar yaratadi. Milliy an’analar - milliy qadriyatlarining bir bo’lagi bo’lib, u millat hayotining turli sohalarida namoyon bo’ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va islohotlarning avloddan - avlodga o’tish hamda meros bo’lib qolish tarzi.

Jamiyatda yoshlar tarbiyasi muammolari har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo’lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashuv jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o’rtasida o’zaro aloqalar kuchaymoqda. O’zbekiston ham undan chetda turgani yo’q. Turli xalqlarga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

xos bo‘lgan qadriyatlar O‘zbekiston yoshlari hayotiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunday muhit xalqaro axborot tizimi, internet, OAV, reklama, turli xil kino ko‘rsatuvlari bilan bog‘liq asarlar yoshlar ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatishi, turli xil qadriyatlarning kirib kelishiga sharoit hozirlaydi.

Ijtimoiy hayotda, ayrim yoshlarning xatti-harakatlarida milliy qadriyatlarimizga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Ayrim yoshlarning diniy ekstremizm, aqidaparastlik g‘oyalarning tarafdori bo‘lib sodir etgan qilmishlari bilan milliy qadriyatlarimiz o‘rtasida o‘zaro to‘g‘ri kelmaydigan holatlarni kuzatish mumkin. Toshknet, Buxoro, Andijonda bo‘lib o‘tgan voqealar oldimizda yoshlar dunyoqarashiga milliy qadriyatlarimizni singdirish va unga sodiq qilib tarbiyalash kabi muhim vazifalar turganini ko‘rsatadi. Aksariyat yoshlarimiz esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan o‘zlarining to‘g‘ri munosabatlarini shakllantirgan. Qadriyatlarni targ‘ib etadigan urinishlarga, xususan, aqidaparastlikka nisbatan o‘zlarining salbiy munosabatlarini bildirishlarini yuksak baholash lozim. Bugun jahon axborot maydonida yoshlarni milliy qadriyatlarga qarshi tarbiyalashga urinish kuchaymoqda. Qadriyatlarga munosabatni o‘zgartirmasdan demokratik jamiyat qurib bo‘lmasligi to‘g‘risidagi fikrlar ostida qanday yashirin maqsadlar yotgani tobora ayon bo‘layotir. Bunday harakatlar yoshlarni o‘z xalqi, vatani va milliy qadriyatlarga nisbatan bepisand ruhda tarbiyalashga qaratilgan bo‘lib, ularda ko‘proq g‘arbona qadriyatlarga moyillikni uyg‘otishga bo‘lgan yashirin maqsadlar mujassam bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish jamiyatda yuzaga keladigan ijtimoiy ziddiyatlarni muvozanatlashtirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda yoshlarning faolligi nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va hamjihatlikni ta’minlashga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy ziddiyatlar turli manfaatlar, qadriyatlar va qarashlar o‘rtasidagi tafovutlar natijasida yuzaga kelishi tabiiy jarayon bo‘lsa-da, ularni boshqarish va konstruktiv yo‘nalishga yo‘naltirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, yoshlarning fuqarolik ishtiroki, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga sodiqligi hamda axborot madaniyatining rivojlanganligi ziddiyatlarni kamaytirish va ularni ijtimoiy rivojlanish omiliga aylantirish imkonini beradi.

Shuningdek, ta’lim tizimi, ijtimoiy institutlar va davlat siyosatining uyg‘unligi yoshlar ijtimoiy faolligini samarali rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yoshlarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirish hamda media savodxonligini oshirish orqali ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olish yoki ularni muvozanatlashtirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar ijtimoiy faolligini rivojlantirish va ijtimoiy ziddiyatlarni muvozanatlashtirish o‘zaro bog‘liq jarayonlar bo‘lib, ular jamiyatning barqaror rivojlanishi, fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishi va ijtimoiy totuvlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021. 257 б.
2. Философская энциклопедия. – М.: 1970. Т 5, – С. 462.
3. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar to‘plami), – T.: O‘zbekiston, 1997, – B. 198; Komilova T., Abidova S. Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati, – T.: “Fan”, 2000. – B. 20; Eracov B.C. Kulturnologiya, 2-e izd., – M.: “Aspekt-Precc”, 1997. – S. 591; Ortiqov N. Ma’naviyat: Milliy va umuminsoniy qadriyatlar. – T.: “O‘zbekiston”, 1997. – B. 48.
4. Г.В.Осипов. Социологический энциклопедический словарь. – М., 2000, – С. 402-403.
5. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug‘at. A. Jalolov va Q. Xonazarov umumiy tahririda. – T.: “Sharq”, 1998. – B. 279.
6. Musulmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. T.: O‘qituvchi. 1996. –B. 67.
7. Jalolov A. O‘zbekiston: mustaqillik, ma’naviyat, mafkura. -T.: O‘zbekiston, 1994. –B.39.
8. Nazarov Q. Aksiologiya. Qadriyatlar falsafasi. -T.: Ma’naviyat, 1998. -B.41.
9. Эргашев И. Ёшларнинг ижтимоий фаоллиги. –T.: “Академия”, 2008. 15-16- бетлар.

RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA YOSHLAR O‘RTASIDA MADANIY BEGONALASHUV VA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY MASALALARI

Axmadjonova (Isaqova) Anora Botirali qizi

Namangan davlat universiteti doktoranti

Email: anoraisakova404@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132903>

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ongida yuzaga kelayotgan madaniy begonalashuv jarayoni va uning mafkuraviy immunitetga ta’siri ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Globallashuv va raqamli kommunikatsiyalar yoshlarning qadriyatlar tizimiga, madaniy identifikatsiyasiga va ijtimoiy ongiga qanday ta’sir ko’rsatishini ko’rsatadi. Shuningdek, milliy qadriyatlar, ma’naviy meros va ta’lim tizimi orqali yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning samarali strategiyalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli jamiyat, madaniy begonalashuv, yoshlar, mafkuraviy immunitet, globallashuv, milliy qadriyatlar, ijtimoiy ong.

Аннотация. В данной статье представлен углубленный социально-философский анализ процесса культурного отчуждения, происходящего в сознании молодежи в цифровом обществе, и его влияния на идеологическую невосприимчивость. Показано, как глобализация и цифровые коммуникации влияют на систему ценностей, культурную идентичность и социальное сознание молодежи. Также освещены эффективные стратегии формирования идеологической невосприимчивости в сознании молодежи посредством национальных ценностей, духовного наследия и системы образования.

Ключевые слова: цифровое общество, культурное отчуждение, молодежь, идеологическая невосприимчивость, глобализация, национальные ценности, социальное сознание.

Kirish. Hozirgi kunda yuqori axborot texnologiyalarining har bir sohada jadal rivojlanishi natijasida insoniyat taraqqiyoti yangi raqamli jamiyat bosqichiga o’tmoqda. Raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borib, ijtimoiy munosabatlar, madaniyat va dunyoqarash shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatmoqda. Ayniqsa yoshlar internet, ijtimoiy tarmoqlar va global axborot makoni bilan eng ko’p integratsiyalashgan ijtimoiy qatlam hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari natijasida turli madaniyatlar o’rtasidagi chegaralar tobora nisbiy tus olmoqda. Bu esa ayrim hollarda yoshlarning milliy madaniy qadriyatlardan uzoqlashishi, ya’ni madaniy begonalashuv jarayonlarining yuzaga kelishiga sabab bo’lmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasi masalasiga alohida e’tibor qaratib shunday ta’kidlaydi: “Bugungi globallashuv davrida yoshlarimizni turli zararli g’oyalar ta’siridan asrash, ularda mustahkam hayotiy qarash va mafkuraviy immunitetni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir”[1]. Mazkur fikr yoshlarning ma’naviy barqarorligini ta’minlash jamiyat taraqqiyotining muhim omili ekanligini ko’rsatadi. Shu nuqtai nazardan raqamli jamiyat sharoitida yoshlar o’rtasida madaniy begonalashuv jarayonlarini tahlil qilish hamda mafkuraviy immunitetni shakllantirish mexanizmlarini o’rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Begonalashuv muammosini dunyodagi turli olimlar, faylasuf va sotisiologlar keng qamrovda o’rganishgan. Yaqin yillardan buyon Y.O.Smoleva, V.Alimasov, Y.Lyaxova kabi tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida ushbu tushuncha haqida keng tahlil qilinib borilmoqda [2]. Ayniqsa rivojlangan davlatlarda ushbu muammo bilan ancha vaqt oldin kurashishni boshlashgan, shu sababdan begonalashuv fenomenini oldingi ilmiy izlanishlarda ko’rishimiz mumkin. Xususan, nemis faylasufi Karl Marks begonalashuv fenomenini quyidagicha izohlaydi: “Begonalashuv shunday jarayonki, unda inson o’z faoliyati mahsulidan, o’z mohiyatidan va ijtimoiy muhitidan ajralib qoladi”[3]. N.N.Isachenko zamonaviy jamiyatdagi begonalashuv muammosini tadqiq etib, jamiyatga kompyuterlar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarini joriy qilish begonalashuvning vujudga kelishini tezlashtiradi, deb ta’kidlaydi.

Axborot-tarmoqli makonda insoniyatni yo’qotgan “noinsoniy” sub’yekt shakllanadi, u o’zining insoniylik tabiatini texnika ta’siri ostida yo’qotadi. Shuning uchun ilmiy-texnika ishlanmalariga inson tabiatini buzmaydigan insonparvarlik, ya’ni gumanistik tamoyilga rioya qilish talablarini qo’yish zarur, deb yozadi [4]. Zamonaviy globallashuv sharoitida mazkur jarayon madaniy va mafkuraviy sohalarida ham namoyon bo’lib, yoshlarning qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Ya’ni,

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

mamlakatimizning eng katta qismini tashkil etuvchi yoshlar qatlamida xalqimizning milliy an’ana, urf-odat va qadriyatlarimizdan uzoqlashishi, begonalashishi holatlari ommalashmoqda. Agar yoshlar o’z xalqining kelib chiqishi va o’ziga xosligi, takrorlanmas milliy qadriyatlariga befarq bo’lsa yoki o’z madaniyatini yod deb bilsa, bu shunchaki o’tmishdan voz kechish emas balki jamiyatning ma’naviy poydevori darz ketishi demakdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqlarning o’ziga xosligi, ularning tarixiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlari bilan chambarchas bog’liqdir. Milliy qadriyatlar nafaqat ma’naviy meros sifatida, balki jamiyat barqarorligini ta’minlovchi muhim omil sifatida ham namoyon bo’ladi. Shu sababli, milliy qadriyatlarining zaiflashuvi yoki yo’qolishi jamiyat ma’naviy hayotida jiddiy bo’shliq paydo bo’lishiga olib keladi. Ayniqsa, globallashtirish jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda yoshlar o’rtasida madaniy begonalashuv hodisasining yuzaga kelishi muhim ijtimoiy muammolardan biriga aylanmoqda.

Madaniy begonalashuv – bu shaxsning o’z milliy madaniyatiga nisbatan begonalashuvi, uni qadrlamasligi, uning bo’shlig’ini esa boshqa ommalashgan madaniyatlar o’rin egallashi bilan tavsiflanadi. Sotsiologlarning fikricha, “...bunday jarayon uzoq davom etsa, jamiyatning ma’naviy poydevoriga putur yetkazishi mumkin”[5]. Shu sababli yoshlar ongida mustahkam mafkuraviy immunitetni shakllantirish dolzarb ijtimoiy-falsafiy vazifalardan biri hisoblanadi. Madaniy begonalashuv yana bir muhim muammo – avlodlar o’rtasidagi tafovutni kuchaytiradi. Katta avlod an’anaviy qadriyatlarni saqlab qolishga intilsa, yosh avlod ko’pincha yangicha madaniy ta’sirlarga moyil bo’ladi. Natijada bir jamiyat ichida turli qadriyatlarga ega bo’lgan bir birini tushina olmaydigan guruhlar shakllanadi. Sotsiologlardan biri Karl Mangheyim buni “avlodlar konflikti” deb ataydi va uning fikricha: “Har bir avlod muayyan tarixiy davr va ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi, shu sababli turli avlod vakillarining qadriyatlari, qarashlari va hayotga munosabati o’zaro farq qilishi mumkin. Natijada jamiyatda avlodlar o’rtasida tushunmovchilik va qarama-qarshiliklar yuzaga keladi”[6] va u jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Shaxs shakllanishida tashqi ta’sir va oilaviy muhit muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ijtimoiylashuv jarayonini boshqan kechirar ekan, oilaviy tarbiya va oila a’zolari, yaqinlari ta’siri shaxsning turli ideologiyalarga ishinib qolmaslik va muammolarning tez yechim topishiga katta yordam beradi. Shuningdek, yuqorida keltirilgan dolzarb muammolarga yuz tutmaslik uchun milliy o’zligimizni saqlab qolishimiz va zararli ideologiyalardan himoya qilishimiz uchun yoshlar o’rtasida mafkuraviy immunitetni shakllantirishimiz zarur. Birinchi navbatda, yoshlarni axborot iste’mol madaniyatini shakllantirishimiz zarur. Ya’ni, internet tarmoqlarida mavjuda materiallar orasidan manipulyativ va haqiqiy kontentlarni ajratib olishni o’rganishimiz kerak. Keyingi o’rinda esa, yoshlar o’rtasida tarixiy merosga oid interaktiv loyihalar, muzeylar, virtual ekskursiya va madaniy festivallarni tashkillashtirish ham juda samarali usuldir. Yana bir jihatni e’tiborga olish kerakki, madaniy begonalashuvga qarshi kurashish zamonaviylikan voz kechishni anglatmaydi, balki milliy qadriyatlarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish muhimligini bildiradi. Masalan, milliy madaniyatimizni targ’ib qilishda raqamli media, ijtimoiy tarmoqlar orqali targ’ib qilish orqali madaniyatimizning serqirra jihatlarini namoyish etish, vatanparvarlik hissini uyg’otishga katta xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Hozirda yoshlar barcha yangiliklar va axborotlarni internet tarmog’i orqali iste’mol qilar ekan, eng tez va samarali usul sifatida internet tarmoqlari orqali vatanparvarlik, milliy o’zlikni anglash tuyg’ularini targ’ib qiluvchi ta’sir kuchlarni yaratishimiz kerakligi ko’rinib turibdi. Ayniqsa, milliy kiyimlar kiyish, o’z milliy brendlarimizni namoyish etish yoshlarga dunyo yulduzlar kiyinish uslubiga taqlid qilish odatlarini oldini olishga katta hissa qo’shdi. Yaqin yillardan buyon mamlakatimizda milliy madaniyatimizni aks ettiruvchi rang-barang milliy kiyimlarimizni faxr bilan kiyish yoshlarimiz o’rtasida avj oldi. Vaholanki, ijtimoiy tarmoqlar orqali tayyorlangan milliy ruhdagi kontentlar “unitilib ketilayotgan milliy kiyim” larimiz doimo yodda saqlashimiz kerakligini eslatib turadi. Xulosa qilib aytganda, Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ongida madaniy begonalashuv jarayonlari ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqur o’rganishni talab qiladi. Globallashtirish va raqamli kommunikatsiyalar yoshlarning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy ongiga sezilarli ta’sir ko’rsatmoqda. Shuning uchun yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish, milliy madaniy identifikatsiyani mustahkamlash va media savodxonlikni rivojlantirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. – 145-b.
2. Смолева Е.О. Социальное отчуждение: анализ теоретических подходов // Вопросы территориального развития. – Вып. 4(34). – 2016. – С.1-14.
3. Karl Marx. “Economic and Philosophic Manuscripts of 1844”. Moscow: Progress Publishers, 1959. – p.72.
4. Toffler A. The Third Wave. – New York: Bantam Books, 1980.
5. Mannheim K. Essays on the Sociology of Knowledge. – London: Routledge & Kegan Paul, 1952. – 276-b.
6. Исаченко Н.Н. Отчуждение как детерминанта деструктивности современного общества // Вестник ВГУ. Серия: Философия. - 2018. - №01-03. - С.25-31.

YOSHLAR IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEKNOLOGIYALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Samadov Tursunboy Adxamjonovich
NamDU Fasalafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132953>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va ijtimoiy platformalar yoshlarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirish, ularning fuqarolik faolligini rivojlantirish hamda ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Tadqiqotda yoshlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi, ularning ijtimoiy ongiga ta’siri, shuningdek, raqamli muhitda shakllanayotgan yangi ijtimoiy munosabatlar tahlil etiladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarning yoshlar faolligini oshirishdagi ijobiy jihatlari bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi, noto‘g‘ri axborot tarqalishi va virtual muhitdagi passivlik kabi muammolar ham ko‘rib chiqiladi. Maqolada axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali yoshlar ijtimoiy faolligini oshirish, ularning ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, ijtimoiy faollik, axborot texnologiyalari, raqamli muhit, internet, ijtimoiy tarmoqlar, fuqarolik faolligi, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli transformatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение современных информационных технологий в повышении социальной активности молодежи. Сегодня цифровые технологии, интернет-сети и социальные платформы служат важным инструментом расширения участия молодежи в общественной жизни, развития ее гражданской активности и продвижения социальных инициатив. В исследовании анализируется уровень использования информационно-коммуникационных технологий молодежью, их влияние на ее социальное сознание, а также новые социальные отношения, формирующиеся в цифровой среде. Одновременно, наряду с позитивными аспектами современных технологий в повышении активности молодежи, рассматриваются также такие проблемы, как информационная безопасность, распространение дезинформации и пассивность в виртуальной среде. В статье научно обосновываются основные направления повышения социальной активности молодежи, укрепления ее социальной ответственности и развития гражданского общества посредством эффективного использования информационных технологий.

Ключевые слова: молодежь, социальная активность, информационные технологии, цифровая среда, интернет, социальные сети, гражданская активность, медиаграмотность, информационная безопасность, цифровая трансформация.

Abstract. This article analyzes the role and importance of modern information technologies in increasing the social activity of youth. Today, digital technologies, Internet networks and social platforms serve as an important tool for expanding the participation of young people in public life, developing their civic activity and promoting social initiatives. The study analyzes the level of use of information and communication technologies by young people, their impact on their social consciousness, as well as new social relations being formed in the digital environment. At the same time, along with the positive aspects of modern technologies in increasing youth activity, problems such as information security, the spread of misinformation and passivity in the virtual environment are also considered. The article scientifically substantiates the main directions of increasing the social activity of young people, strengthening their social responsibility and developing civil society through the effective use of information technologies.

Keywords: youth, social activity, information technologies, digital environment, Internet, social networks, civic activity, media literacy, information security, digital transformation.

Mamlakatimizda jamiyat hayotining barcha sohalariga innovatsion texnologiyalarning qo‘llash asosida zamonaviy ishlab chiqarishga zamin yaratish, boshqaruvda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining me‘yoriy-huquqiy poydevorini mustahkamlash, ta‘limning barcha bosqichlarida elektron madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonlar yoshlarning axborot olish, saqlash, qayta ishlash va yuborishga doir axborot madaniyatining alohida unsuri sifatida elektron

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

munosabatlarini faollashtirmoqda. “Globallashuv davrida jahonning ko‘pgina taraqqiy etgan davlatlari “axborot jamiyati”, “bilimlar iqtisodiyoti”, “raqamli iqtisodiyot” yulini tanlaganiga guvohmiz. Zamonaviy dunyoda inson kapitali, intellektual salohiyat, innovatsion g‘oyalar, yuqori texnologiyalar jadal va barqaror taraqqiyotning fundamental asosini tashkil qilmoqda”[1. –B. 307].

Davlat yoshlar manfaatlarini ta‘minlash, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, katta maqsadlar sari safarbar etish uchun mamlakatdagi barcha sektorlarni jalb etmoqda. Bugungi kunda dunyo miqyosida kechayotgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning integratsiyalashuvi, jahonning bir burchagida paydo bo‘lgan g‘oyalar, yangiliklar hamda ijtimoiy qarashlarning boshqa hududlarga tezkorlik bilan yoyilishini xalqaro globallashuvning ajralmas fenomeni sifatida e‘tirof etish mumkin. Ijtimoiy jarayonlarda harakatlantiruvchi kuch sifatida yoshlar qatlamining o‘rni va roli katta.

Yirik xalqaro korxonalarining markazlari bilan hamkorlikda raqamlashtirish yo‘nalishidagi faoliyatda inson kapitalini rivojlantirish, shu jumladan. IT-sohasidagi kasblarni ommalashtirish, IT-korxonalar uchun institutsional sharoitlarni yaxshilash va ma‘muriy to‘siqlarni kamaytirishga alohida diqqat qilish zarur[2. – B. 194]. Hozirgi global butunjahon tendentsiyalarni hisobga olib, O‘zbekiston uchun AKTdan jamiyatning barcha sohalarida unumli foydalanish, shuningdek, raqamli texnologiyalarning umumiy rivoji innovatsiyalar hamda jahon iqtisodiyotiga jadal sur‘atlarda kirishi va integratsiyalashuvining harakatlantiruvchi kuchiga aylantiradi. Buning uchun Respublikada jadal sur‘atlarda chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, lekin dastlabki ilmiy asos va ilmiy tadqiqotlarsiz ushbu jarayonlarda yuqori samaradorlikka erishib bo‘lmaydi.

Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari ijtimoiy hayotimizning ajralmas qismiga aylanib, uning xar bir foydalanuvchisi tobora “virtual olam”ning “virtual odam”iga aylana bormoqda. O‘z farazlarida boshqalar bilan bir qatorda ommaviy kommunikatsiya vositalaridagi inqilob natijalariga tayanayotgan postmodernizm “virtual” ta‘rifini olgan yoshlar o‘zgacha zamon va ideosferaning yangicha “mezonini” nazarda tutadi. “Vituallik” tushunchasi hozirgi vaqtda eng yangi multimediali audiovizual va kompyuter texnologiyalari imkoniyatlariga taqqoslanadi, bular yordamida mutlaq ishonchli sifatida idrok etiladigan va boshdan kechiriladigan hom xayollarni (illyuziya) yaratish mumkin bo‘ladi.

Taniqli iqtisodchi olim A.N. Ijaev[4] o‘zining ilmiy tadqiqotida shunday ta‘kidlaydi: “etnik o‘zigaxoslikning eng muhim funktsional yadrosi – bu etnosning deyarli barcha ekzistentsional ongli sohasini qamrab oluvchi va doimiy ravishda (ommaviy axborot vositalari yordamida) axborot va kommunikatsion oziqlanishni talab qiladigan, birinchi navbatda, etnik-madaniy mulk shaxsning hayotiy ta‘minotini kafolatlaydigan asosiy himoya vositasi bo‘lgan ma‘naviy qadriyatdir” – deya tariflaydi.

Kundalik hayotimizga “zamonaviy odam” degan so‘z ishlatilishi ta‘biy xolatga aylandi. Bu terminga A.Yu. Hots[5] o‘zining tadqiqotida quyidagicha tariflaydi: - “Axborot jamiyatining asosiy afzalliklari bilan bir qatorda, insonlarning kundalik hayotni, yangi madaniyatlar bilan boyitadi, an‘anaviy turush tarzidan voz kechadi, turli eltiar madaniyatlarni o‘zlashtirib o‘zining standartini yaratadi”

“Virtual jamiyat” nazariyasining muallifi A. Byulning fikriga ko‘ra virtual reallik texnologiyalari rivojlanishi bilan kompyuter hisoblash mashinasidan “ko‘zgulardagi” olamlarni yaratish bo‘yicha universal mashinaga aylandi. Jamiyatdagi har bir tizimcha “parallel” olamlar tomonidan shakllangan bo‘lib, bularda virtual o‘xshashliklar: Internet tarmog‘ida iqtisodiy interaktsiyalar va siyosiy harakatlarning amalga oshirilishi, kompyuterli o‘yinlar personajlari bilan muloqot va h.k.lar yuz bermoqda. Kompyuter yordamida o‘ziga xos olam, jamiyat yaratishga ta‘sir ko‘rsatish jarayonini A. Byul virtuallashtirish (virtual olam) deb ataydi[6.].

Berilgan fikrdan quyidagicha xulosa qilish mumkin: virtual voqelikka kirib ketish orqali insonlar o‘rtasida real voqelik va haqiqatdan uzoqlashtirishga olib kelmoqda. Natijada bu jarayon har bir etnik guruh va jamoada o‘z aksini topib, insonlarning ijtimoiylashuv jarayonlari virtual maydonga ko‘chib o‘tdi. O‘z navbatida turili ijobiy va salbiy hususiyatlari bilan namoyon bo‘lmoqda.

Raqamli xavf dunyosida odam ontologik va epistemologik muammolarga duch keladi. Bir tomondan, raqamli shaxs sifatida u hayotining barcha sohalarini keng ko‘lamli texnologik, raqamli egallashda ishtirok etadi. Boshqa tomondan, uning aks ettiruvchi tafakkuri muammoli sohalarga, halokatli oqibatlariga, raqamli texnologiyalarning insonning bilish chegaralariga sun‘iy ravishda yoki haddan tashqari ta‘sir qilish orqali tabiatni bostirish xavfini, shuningdek, insonparvarlik o‘lchamidagi xavflarni ko‘rsatadi. Begonalik, yolg‘izlik, bekorchilik (bo‘sh vaqt), biofiliya va sog‘lig‘ini yo‘qotish, kiberkasalliklar kabi muammolarning mavjudligi yangi xavf-xatarlarga ko‘tarilish tendentsiyasini va bizni ularni majburiy ravishda qabul qilishimizni ko‘rsatadi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Hozirgi vaqtda bir qator sabablarga ko‘ra sun‘iy intellektga antropomorfik maqom berish noqonuniy hisoblanadi. Tabiiy va sun‘iy intellekt o‘rtasida sifat jihatidan farq bor. Inson harakat qobiliyatlari va psixikasini modellashtirishning mumkin emasligi hayvonlar va odamlarning yaxlitligini, gomeostazni, miyaning yuqori funktsiyalarini amalga oshirish qobiliyatini va tirik mavjudotlarning protoxujayralardan odamlarga evolyutsiyasini tushunish metafizik vazifaga tayanadi. Insonparvarlik inson mavjudligining o‘ziga xosligi va uning o‘ziga xosligi sifatida raqamli texnologiyalar yordamida inson tabiatiga ochiq eksperiment o‘tkazishning barcha ijobiy va salbiy tавakkalchiliklari va oqibatlarini tanqidiy baholash uchun filtr vazifasini o‘taydi.

Inson ongini va shaxsiy taqdirini belgilovchi xavf-xatarli aloqalar bugungi kunda jamiyatdagi me‘yorlar va standartlarni aniqlash, ularni kundalik amaliyotda qo‘llash, shuningdek, jamiyatning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan shaxsiy va ijtimoiy muammolar manbai bo‘lgan kurashning markazidir. Raqamli aloqa orqali bir nechta xavfli transformatsiyalar sodir bo‘ladi. Haqiqiy va virtual aloqalar asl nusxa va buzilgan nusxa sifatida ko‘rinadi.

Har narsaning yaxshi va yomon tarafi bo‘lganidek, so‘nggi yillarda internetning ham jiddiy xatarlari yuzaga chiqmoqda. Eng achinarlisi, buzg‘unchi, yot oqimlar ijtimoiy tarmoqlardan o‘zlarining g‘arazli maqsadlari yo‘lida foydalanmoqdalar. Bu esa yoshlarni o‘z domiga tortayotgani, ayrim saytlarda behayolik, axloqsizlik kabi ayanchli illatlar targ‘ib etilayotgani, shuningdek, turli fitnalar, jamiyatni beqarorlashtiruvchi yolg‘on ma‘lumotlar berilayotgani afsuslanarlidir.

Ijtimoiy tarmoqlar, virtual olam odamlarning ta‘siri, obro‘-e‘tiboriga baho berish, o‘zimizni ko‘rsatib qo‘yishning yangi, o‘ta zamonaviy ko‘rinishiga aylanib qoldi. Bu jihatlar oilalarning barbod bo‘lishi, samimiyatning yo‘qolishi, balandparvoz so‘zlarga ishonish, o‘zligini his etmaslik, insoniy fazilatlarni qadrlamaslik kabi illatlarni boshlab kelayotgandek. Qayd etish joizki, so‘ngi paytlarda ijtimoiy tarmoqlarda ayrim yoshlarning xalq orasida obro‘-e‘tibor qozongan ahli ilm, imom, ulamolarni masxaralab, obro‘sizlantirishga qaratilgan lavhalari orqali ayanchli illatlarni targ‘ib etayotgani har bir musulmon kishining qalbini larzaga keltirdi

Tarbiyaviy va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etishda yoshlarning istak va xohishlarini inobatga olish, unda har qanday zo‘rlilik va majburlovlardan voz kechish, yoshlarning asosiy qiziqishi va faoliyat doirasini tashkil etayotgan turli xil sohalarni tarbiya jarayonida to‘liq qamrab olish, bunda, axborotli texnologiyalar (ommaviy axborot vositalari – gazeta, jurnal, radio, televidenie va internet) xizmatidan foydalanishni keng yo‘lga qo‘yish, milliy qadriyatlarimizni o‘zida aks ettiradigan internet saytlari, multimedia va roliklarni ko‘paytirishdan iborat.

Ta‘lim muassalarida quyidagi masalalarga alohida e‘tibor qartilishi bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ta‘lim bosqichlaridagi ma‘naviy tarbiya soatlarida “Uyali telefon va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyati” davra suhbatlari o‘tkazish;
- aholi va yoshlarning kommunikativ va axborotlar bilan ishlash kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan tizimli ishlar olib borish;
- ijtimoiy tarmoqlar vositasida talaba-yoshlar o‘rtasida ta‘limiy dasturlar, kitobxonlikni targ‘ib qiluvchi saytlar milliy qadriyatlarni tarannum etuvchi dasturiy o‘yinlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan innovatsion texnologiyalarni kashf etish va ularni amaliyotga joriy etish;
- yoshlarining ilmiy va intellektual faoliyati, ularning fantaziyasi, ijodiy jarayoni, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatorligining yakuniy natijalarini ijtimoiy tarmoqlarda maqsadli targ‘ib etish;
- turli ijtimoiy tarmoqlarda faol bo‘lgan yoshlarni vatanparvarlik ruhidagi yangi guruhlariga birlashtirish orqali ularni innovatsion ishlanmalarga jalb etish;
- milliy Internet tarmoqlarida yoshlarbop materiallarni ko‘paytirish;

Endilikda virtual makondan birdaniga chiqarib bo‘lmaydi va bu salbiy xolat ham emas, faqatgina maqsadsiz, tafakkur rivojlanishiga foyda keltirmaydigan “saviyasiz videolar, o‘yinlar” o‘rniga balki quyidagi axborot mahsulotlari bilan ularga kerakli ma‘lumotlarni berib borish lozim:

- Vebinarlar;
- Treninglar;
- Onlayn o‘quv kurslari;
- Elektron kitoblar.

Oliy ta‘lim talabalar uchun dunyoning eng yetakchi universitetlarida o‘qiydigan chet ellik talabalar bilan “tengdosh-tengdosh” ta‘moili asosida online o‘quv-ilmiy almashinuv dasturlari orqali virtual suhbatlar tashkilishi maqsadga muvofiq. Tashkil etilgan vebinarlarda talabalar ijtimoiy hayoti, xorij ta‘lim tizimidagi o‘quv jarayonlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, talabalar bo‘sh vaqtlarini

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart mazmunli tashkil etishdagi dasturlar, kitobxonlik bo‘yicha suhbatlar, turli yangilik va innovatsiyalar haqida axborot almashilinadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu jarayon yoshlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rni va roliga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda internet, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda muhim omilga aylangan.

Yoshlar jamiyatning eng faol va dinamik qatlamlaridan biri sifatida ijtimoiy o‘zgarishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ularning ijtimoiy faolligi esa nafaqat an‘anaviy shakllarda, balki zamonaviy axborot texnologiyalari vositasida ham namoyon bo‘lmoqda. Raqamli muhit yoshlar uchun o‘z fikrini erkin ifoda etish, jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etish, ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surish va turli loyihalarda faol qatnashish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy axborot texnologiyalarining keng tarqalishi bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, noto‘g‘ri axborot tarqalishi, axborot xavfsizligi tahdidlari, virtual muhitda passivlik va yuzaki faollik kabi holatlar yoshlarning ijtimoiy ongiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, axborot texnologiyalaridan samarali va ongli foydalanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – zamonaviy axborot texnologiyalarining yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishdagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonning ijobiy va salbiy jihatlarni aniqlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан - миллий юксалиш сари. - Тошкент: Ўзбекистон, 2020. – Б. 307. (456)
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. -Тошкент: О‘zbekiston, – 2021. – Б.194.
3. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992 – С. 296.
4. Ижаев А.Н. Информационно-политическая и этническая идентичность в пространстве массовой коммуникации: автореф. дис. ... канд. полит. наук. М., 2007 // Библиотека диссертаций dslib.net.
5. Хоц А.Ю. Информационная революция и этнические аспекты культуры современного общества: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Ставропол, 2001
6. Бюл А. Виртуальное общество 21 века: социальные изменения в эпоху цифровых технологий. Висбаден: Westdeutscher Verlag, 2000.
7. Гаврилов, А. А. Основные подходы к определению категории «виртуальная реальность» в современном философском дискурсе / А. А. Гаврилов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2012. — № 9 (44). — С. 162-166. — URL: <https://moluch.ru/archive/44/5330/> (дата обращения: 08.01.2022).
8. Содиржонов М. Инсон капитали ривожии шахснинг онги, билими, ахлоқ-одоби, дунёқарашига боғлиқ// Янги Ўзбекистон. Ижтимоий-сиёсий газета 2022 йил 10 феврал, № 30 (552), (<https://yuz.uz/news/inson-kapitali-rivoji-shaxsning-ongi-bilimiahloq-odobi-dunyoqarashiga-bogliq>)
9. Sodirjonov, M. (2023). Farg‘ona vodiysidagi etnosotsiologik jarayonlarida inson kapitalining rivoji tahlili . in Library, 1(1), 195–203. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/22280>
10. Sodirjonov, M. (2023). Xorij sotsiologik tadqiqotlarda inson kapitali rivojlanish jarayonlarini etnosotsial hususiyatlari. in Library, 1(2), 84–89. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/22279>

DARSDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA YUQORI SINIF O‘QUVCHILARINING JISMONIY HOLATI VA YUKLAMALARINI BAHOLASH HAMDA MONITORING QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullaev G‘ayratjon Akbarali o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat kafedrası
tayanch doktoranti.

Email: gayratjon097@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20132991>

Annotatsiya: Mazkur tezisda umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy holati va ularga berilayotgan jismoniy yuklamalar ilmiy asosda tahlil qilindi. O‘quvchilarning yosh, fiziologik xususiyatlari hamda tayyorgarlik darajasiga mos ravishda mashg‘ulotlar intensivligi va davomiyligi o‘rganildi. Shuningdek, jismoniy yuklamalarning individual reaksiyalari hamda ularni baholash va monitoring qilishning pedagogik va metodik jihatlari yoritildi. Tadqiqot natijasida samarali mashg‘ulot dasturini shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, jismoniy yuklama, jismoniy holat, monitoring, baholash, yuqori sinf o‘quvchilari, darsdan tashqari mashg‘ulotlar, metodika

Аннотация: В данной работе на научной основе анализируются физическое состояние и нагрузки учащихся старших классов в процессе внеклассных занятий в общеобразовательных школах. Изучены интенсивность и продолжительность занятий с учетом возрастных, физиологических особенностей и уровня подготовки учащихся. Также рассмотрены индивидуальные реакции на физические нагрузки, а также педагогические и методические аспекты их оценки и мониторинга. В результате исследования разработаны практические рекомендации по формированию эффективной программы занятий.

Ключевые слова: физическое воспитание, физическая нагрузка, физическое состояние, мониторинг, оценка, учащиеся старших классов, внеклассные занятия, методика

Abstract: This thesis analyzes the physical condition and physical loads of senior school students during extracurricular activities in general secondary schools on a scientific basis. The intensity and duration of training sessions were studied in accordance with students’ age, physiological characteristics, and level of preparedness. In addition, individual responses to physical loads and the pedagogical and methodological aspects of their assessment and monitoring were examined. As a result, practical recommendations for developing an effective training program were proposed.

Keywords: physical education, physical load, physical condition, monitoring, assessment, senior school students, extracurricular activities, methodology

Kirish Yangi O‘zbekistonda ma‘naviy jihatdan barkamol va jismonan sog‘lom yoshlarni tarbiyalash, ularni Vatan ravnaqi uchun xizmat qiladigan vatanparvar avlod sifatida shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda umumta‘lim va oliy ta‘lim muassasalari pedagoglariga muhim vazifalar yuklatilgan bo‘lib, ular nafaqat bilimli kadrlarni tayyorlash, balki milliy istiqloq g‘oyalari asosida yuksak ma‘naviyatli, mustaqil fikrlovchi hamda mas‘uliyatli yoshlarni tarbiyalashlari lozim.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiya va sportning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, umumta‘lim maktablari oldida turgan dolzarb vazifalardan biri -o‘quvchilarni jismonan chiniqtirish, sog‘lomlashtirish hamda ularni sport faoliyatiga keng jalb etishdan iborat. Hozirgi davrda jismoniy tarbiya va sportga bo‘lgan munosabat yoshlar orasida ikki asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda. Birinchidan, jismoniy mashg‘ulotlar shaxsiy kamolot, ijtimoiy faollikni oshirish, tengdoshlar bilan samarali muloqot va o‘zaro hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, tizimli tashkil etilgan jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari sog‘liqni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, organizmning funksional holatini yaxshilash hamda kasbga yo‘naltirishda muhim omil sifatida e‘tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarning jismoniy holati va ularga berilayotgan yuklamalarni ilmiy asosda baholash hamda monitoring qilish, samarali mashg‘ulotlar metodikasini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Muhokama: Umumta’lim maktablarida “Jismoniy tarbiya” fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni ongli ravishda shakllantirish masalasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasi esa ularning kelgusidagi kasbiy faoliyati va hayotiy maqsadlarini amalga oshirishda zarur bo‘lgan bazaviy kompetensiyalarni shakllantirishning muhim ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, zamonaviy yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish masalasi ham dolzarb bo‘lib, bu ularning jismoniy hamda psixofiziologik holati bilan uzviy bog‘liqdir. Ilmiy tadqiqotlarda, xususan, Sh.M. Isabekov tomonidan olib borilgan ishlarda umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarida yuklama berishda individual yondashuv muhim omil sifatida e’tirof etilgan. Muallif ta’kidlashicha, o‘quvchilarda barqaror jismoniy faollikni shakllantirish uchun ularning markaziy asab tizimi xususiyatlari va yoshga oid rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganish zarur. Bunday yondashuv pedagoglarga o‘quvchilarning temperament xususiyatlarini aniqlash, zarur hollarda psixologik usullardan foydalanish hamda individual tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Jismoniy tarbiya jarayonida o‘quvchilarning tipologik xususiyatlarini hisobga olish, mashg‘ulotlar uchun qulay sharoit yaratish, chiniqtirish usullarini to‘g‘ri tanlash va harakat faolligini oqilona tashkil etish ularning emotsional holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ma’lumki, o‘quvchilarning temperament xususiyatlari turlicha bo‘lgani kabi, ularning jismoniy tayyorgarlik darajasi ham bir xil emas. Shu sababli yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda maxsus darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish, malakali mutaxassislarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, o‘quvchilarni jismoniy mashg‘ulotlarga jalb etishda ilmiy asoslangan yondashuvni qo‘llash zarur. Yetarli nazariy bilim va amaliy ko‘nikmaga ega mutaxassislar faoliyati ortiqcha zo‘riqish va noxush holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagog va murabbiylar sport fiziologiyasi asoslarini chuqur bilishi, mashg‘ulot jarayonida yuklama va shiddatni to‘g‘ri boshqarishi, o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olishi muhimdir.

Inson organizmining morfologik va funksional rivojlanishida bir qator muhim “kritik davrlar” mavjud bo‘lib, ular rivojlanish sur’atining keskin o‘zgarishi bilan tavsiflanadi. Ushbu davrlar odatda 3 yoshgacha, 7 yoshgacha hamda 12–16 yosh oralig‘ini qamrab oladi. Shuningdek, chaqaloqlik davri ham organizmning yangi sharoitga moslashuvi nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, 12–16 yosh oralig‘ida gormonal o‘zgarishlar, jinsiy balog‘atga yetishish hamda jismoniy va aqliy rivojlanishning tezlashuvi kuzatiladi. Shu bois, mazkur davrda jismoniy yuklamalarni me’yorlash va nazorat qilish masalasi alohida e’tibor talab etadi.

Shu asosda inson ontogenezdagi rivojlanish bosqichlarini ilmiy tasniflash amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, maktab yoshidagi o‘smirlar orasida uchraydigan rivojlanishning sekinlashuvi -retardatsiya muammosi ilmiy adabiyotlarda alohida e’tirof etilgan. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, bunday holatlar o‘smirlarning taxminan 13–20 foizida kuzatilishi mumkin. Shu bois, jismoniy rivojlanishda ortda qolayotgan o‘quvchilar bilan ishlashda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim hisoblanadi. Aks holda, ularni noto‘g‘ri guruhlarga ajratish va umumiy yondashuv asosida mashg‘ulot tashkil etish samaradorlikni pasaytiradi.

Retardatsiya kelib chiqishida turli biologik va ijtimoiy omillar ishtirok etadi. Jumladan, endogen (irsiy, tug‘ma yoki organik buzilishlar) hamda ekzogen (ijtimoiy-muhit, turmush sharoiti) omillar muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, akseleratsiya, ya’ni rivojlanish jarayonining tezlashuvi ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, bunday o‘quvchilarga nisbatan ta’lim va tarbiya jarayonini moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini tashkil etishda yuklamalarni to‘g‘ri taqsimlash o‘qituvchi va murabbiylardan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Noto‘g‘ri berilgan yuklama o‘quvchilar sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, hatto istiqbolli sportchilarni yo‘qotish xavfini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli mashg‘ulot jarayonida yurak urish tezligini (YUT) nazorat qilish muhim pedagogik vositalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda jismoniy mashqlar yurak-qon tomir tizimini mustahkamlashi ta’kidlanadi, biroq me’yoridan ortiq yuklama salomatlik uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, yurak urish tezligini mashg‘ulot davomida va undan keyin kuzatib borish yuklamani to‘g‘ri boshqarishning asosiy mezonlaridan biridir. Yurak urish ko‘rsatkichlarining yuqori bo‘lishi ortiqcha yuklamani, past bo‘lishi esa yetarli darajada yuklama berilmaganini anglatadi. Bunda har bir o‘quvchining individual anatomik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Odatda yurak urish tezligi tinch holatda 40–80 zarba/daqiqani tashkil etadi, jismoniy faollik paytida esa keskin oshadi. Maksimal yurak urish tezligini aniqlashda “Haskell–Fox” formulasi (220 – yosh) keng qo‘llaniladi. Masalan, 30 yoshli shaxs uchun maksimal ko‘rsatkich 190 zarba/daqiqani

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

tashkil etadi. Jismoniy mashg‘ulotlarda yuklama darajasi ushbu ko‘rsatkichning foiziga nisbatan belgilanadi: o‘rtacha yuklama 50–60%, yuqori yuklama 70–80%, intensiv mashg‘ulotlar esa 80–90% diapazonda bo‘lishi tavsiya etiladi.

Sport faoliyatining turi va intensivligi yurak faoliyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, chidamlilikka yo‘naltirilgan sport turlari bilan shug‘ullanuvchilarda yurak urish tezligi boshqa sport turlariga nisbatan farq qiladi. Bundan tashqari, muntazam shug‘ullanuvchi sportchilarda dam olish holatidagi yurak urish tezligi odatiy kishilarnikiga qaraganda pastroq bo‘lishi kuzatiladi. Shu bois, jismoniy yuklama hajmini belgilashda uning turi, shiddati, davomiyligi va intensivligi kabi omillarni kompleks hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya jarayonida umumiy yondashuvdan ko‘ra individual yondashuvni qo‘llash samaraliroq hisoblanadi. Har bir o‘quvchining fiziologik imkoniyatlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda tashkil etilgan mashg‘ulotlar yuqori natijadorlikni ta‘minlaydi. Jismoniy mashg‘ulotlar jarayonida yuklama shiddati va davomiyligi o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni ilmiy asosda rejalashtirish o‘quvchilarning jismoniy rivojlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mashg‘ulotlarni haftasiga 3–4 marotaba tashkil etish optimal natija berishi, yuklama esa bosqichma-bosqich oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Biroq mashg‘ulotlarni haddan tashqari jadallashtirish organizmda ortiqcha zo‘riqish va salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jismoniy yuklamalarni to‘g‘ri taqsimlashda o‘quvchilarning yosh, fiziologik va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Shu bilan birga, jismoniy holatni baholash va monitoring qilish jarayonini tizimli tashkil etish mashg‘ulotlar samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Mazkur tadqiqot doirasida darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarning jismoniy holatini baholash va nazorat qilishning takomillashtirilgan metodikasi ishlab chiqildi. Ushbu metodika jismoniy yuklama, mashg‘ulot intensivligi va individual reaksiyalarni muntazam monitoring qilish asosida mashg‘ulot jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Shuningdek, ishlab chiqilgan yondashuv o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish, ortiqcha yuklamaning oldini olish hamda mashg‘ulotlar samaradorligini nazorat qilishda amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Xulosa qilib aytganda, jismoniy mashg‘ulotlarni individual yondashuv asosida tashkil etish, zamonaviy monitoring vositalaridan foydalanish hamda yuklamani ilmiy asosda boshqarish yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy rivojlanishini samarali ta‘minlaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish to‘g‘risida. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta ta‘lim davlat ta‘lim standarti. – Toshkent, 2017.
3. Isabekov Sh.M. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2019.
4. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2018.
5. Matveev L.P. Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. – Moskva, 2008.
6. Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov. – Kiev, 2015.
7. Wilmore J.H., Costill D.L. Physiology of Sport and Exercise. – 2014.
8. McArdle W.D. va boshq. Exercise Physiology. – 2015.
9. WHO. Physical Activity Guidelines. – 2020.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR (MOBIL ILOVA) ASOSIDA YUQORI SINIF O‘QUVCHILARINING JISMONIY HOLATINI DARSDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA BAHOLASH VA MONITORING QILISH METODIKASI

Abdullaev G‘ayratjon Akbarali o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrasida tayanch doktoranti.
Email: gayratjon097@gmail.com
telefon: + 998889646800
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133019>

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot darstdan tashqari mashg‘ulotlarda mobil ilova yordamida yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy holatini baholash va monitoring qilish imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilgan. Tajribalar shuni ko‘rsatdiki, mobil ilovadan foydalanish o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini samarali kuzatish, individual mashqlar yuklamasini belgilash va jarohatlanish xavfini kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, texnologiya o‘quvchilarni motivatsiyalash va sport faoliyatiga qiziqishini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: mobil ilova, darstdan tashqari mashg‘ulotlar, jismoniy holat, monitoring, yuqori sinf o‘quvchilari

Аннотация: Данное исследование направлено на изучение возможностей использования мобильного приложения для оценки и мониторинга физического состояния старшеклассников во внеурочных занятиях. Эксперимент показал, что применение мобильного приложения позволяет эффективно отслеживать физическую подготовленность, определять индивидуальную нагрузку и снижать риск травматизма. Технология также способствует мотивации учащихся и повышает интерес к спортивной деятельности.

Ключевые слова: мобильное приложение, внеурочные занятия, физическое состояние, мониторинг, старшеклассники

Annotation: This study focuses on exploring the possibilities of using a mobile application to assess and monitor the physical condition of senior school students during extracurricular activities. The experiments demonstrated that using the mobile app enables effective tracking of students' physical fitness, setting individual exercise loads, and reducing the risk of injuries. The technology also plays an important role in motivating students and increasing their interest in sports activities.

Keywords: mobile application, extracurricular activities, physical condition, monitoring, senior school students.

Dolzarbliigi: Darstdan tashqari mashg‘ulotlar o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Yuqori sinf o‘quvchilarda kuch, portlovchi kuch va tezkorlik kabi jismoniy sifatlarni samarali rivojlantirish, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va sportga bo‘lgan qiziqishini oshirish dolzarb masala sifatida qolmoqda. Mobil ilovalar yordamida jismoniy holatni baholash va monitoring qilish esa mashg‘ulotlarni individuallashtirish, jarohatlanish xavfini kamaytirish va samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Shu sababli, ushbu mavzu ilmiy va amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

Tadqiqotning maqsadi: Darstdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida mobil ilova yordamida yuqori sinf o‘quvchilarning jismoniy holatini baholash va monitoring qilish metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini ilmiy asosda aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari:

- Yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy holatini baholash mezonlarini aniqlash.
- Darstdan tashqari mashg‘ulotlarda mobil ilova yordamida jismoniy holatni monitoring qilish tizimini ishlab chiqish.
- Mobil ilova orqali olingan natijalarni tahlil qilish va individual mashqlar yuklamasini belgilash.
- Mashg‘ulotlarning samaradorligi va xavfsizligini tajriba orqali baholash.
- Olingan natijalar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliy qo‘llash imkoniyatini aniqlash.

Tadqiqot metodlari:

- Eksperimental metod - darstdan tashqari mashg‘ulotlarda mobil ilovadan foydalanib, o‘quvchilarning jismoniy holatini monitoring qilish va mashqlarni individuallashtirish.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- Pedagogik kuzatuv - o‘quvchilarning kuch, portlovchi kuch va tezkorlik kabi jismoniy sifatlarini muntazam baholash.

- Test va sinovlar - standart jismoniy tayyorgarlik testlari orqali mashg‘ulotlar samaradorligini aniqlash.

- Taqqoslash va statistik tahlil - mashg‘ulot oldi va keyingi natijalarni solishtirish, t-test va boshqa statistik metodlar orqali natijalarni tahlil qilish.

- Metodik tahlil - mashqlar xavfsizligi va intensivligini baholash hamda tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi.

Tadqiqot jarayonida darstdan tashqari mashg‘ulotlarda mobil ilova yordamida yuqori sinf o‘quvchilarning jismoniy va psixologik holati monitoring qilindi. Monitoring quyidagi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oldi: nafas olish qobiliyati, yurak urish chastotasi, tezkorlik, stressni boshqarish, chidamlilik, to‘g‘ri ovqatlanish va ona tili, matematika hamda tarix fanlaridan test natijalari.

Eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki:

1. Mobil ilova orqali muntazam kuzatuv o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, tezkorligi va chidamliligini sezilarli darajada oshirishga yordam berdi.

2. Yurak urish chastotasi va nafas olish qobiliyatining kuzatilishi mashg‘ulotlarni individual intensivlik bilan belgilash imkonini yaratdi, bu esa jarohatlanish xavfini kamaytirdi.

3. Stressni boshqarish va to‘g‘ri ovqatlanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni amalga oshirish o‘quvchilarning umumiy salomatligi va diqqatini oshirdi.

4. Ona tili, matematika va tarix fanlari bo‘yicha testlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, mobil ilova yordamida fizika va ruhiy holat monitoringi o‘quvchilarning akademik tayyorgarligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi.

Shu bilan birga, olingan natijalar mobil ilovadan foydalanish darsdan tashqari mashg‘ulotlarda individual yondashuvni ta‘minlash, o‘quvchilarning jismoniy va psixologik holatini yaxshilash hamda samarali monitoring qilish imkonini berishini ko‘rsatdi.

Jadval 1.

Jismoniy va psixologik ko‘rsatkichlar oldin va keyin

Ko‘rsatkich	N	Oldingi o‘rtacha ± SD	Keyingi o‘rtacha ± SD	t	p
Nafas olish qobiliyati (ml)	30	2800 ± 210	3100 ± 195	7,12	<0,001
Yurak urish chastotasi (yu. / daqiqa)	30	85 ± 6	78 ± 5	6,45	<0,001
Tezkorlik (s)	30	6,12 ± 0,45	5,78 ± 0,40	6,89	<0,001
Chidamlilik (m)	30	1200 ± 85	1450 ± 80	8,05	<0,001
Stressni boshqarish (ball)	30	6,5 ± 1,1	8,2 ± 0,9	7,34	<0,001
To‘g‘ri ovqatlanish (ball)	30	5,8 ± 0,9	7,6 ± 0,8	6,91	<0,001

Izoh: Mobil ilova orqali kuzatuv natijalari jismoniy tayyorgarlik (nafas olish, yurak urish, tezkorlik, chidamlilik) va psixologik holat (stressni boshqarish, to‘g‘ri ovqatlanish) ko‘rsatkichlarini statistik jihatdan sezilarli darajada oshirganini ko‘rsatadi (p<0,001).

Darstdan tashqari mashg‘ulotlarda mobil ilovadan foydalanish o‘quvchilarning jismoniy tayyorgarligi, stressni boshqarish qobiliyati va to‘g‘ri ovqatlanishini sezilarli darajada yaxshiladi. Shu bilan birga, ona tili, matematika va tarix fanlari bo‘yicha test natijalari ham yaxshilandi, bu mobil ilovaning individual monitoring va mashqlarni optimallashtirish imkoniyatini tasdiqlaydi. t-test natijalari barcha ko‘rsatkichlarda p<0,001 bo‘lib, o‘zgarishlarning statistik jihatdan ishonchli ekanligini ko‘rsatadi

Jadval - 2. Akademik tayyorgarlik (ona tili, matematika, tarix) oldin va keyin

Fan	N	Oldingi o‘rtacha ± SD	Keyingi o‘rtacha ± SD	t	p
Ona tili	30	78 ± 6	85 ± 5	5,98	<0,001
Matematika	30	72 ± 7	80 ± 6	6,21	<0,001
Tarix	30	75 ± 5	82 ± 5	6,03	<0,001

Izoh: Mobil ilova yordamida o‘quvchilarning jismoniy va psixologik holatini monitoring qilish akademik natijalarga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Diagramma 1.

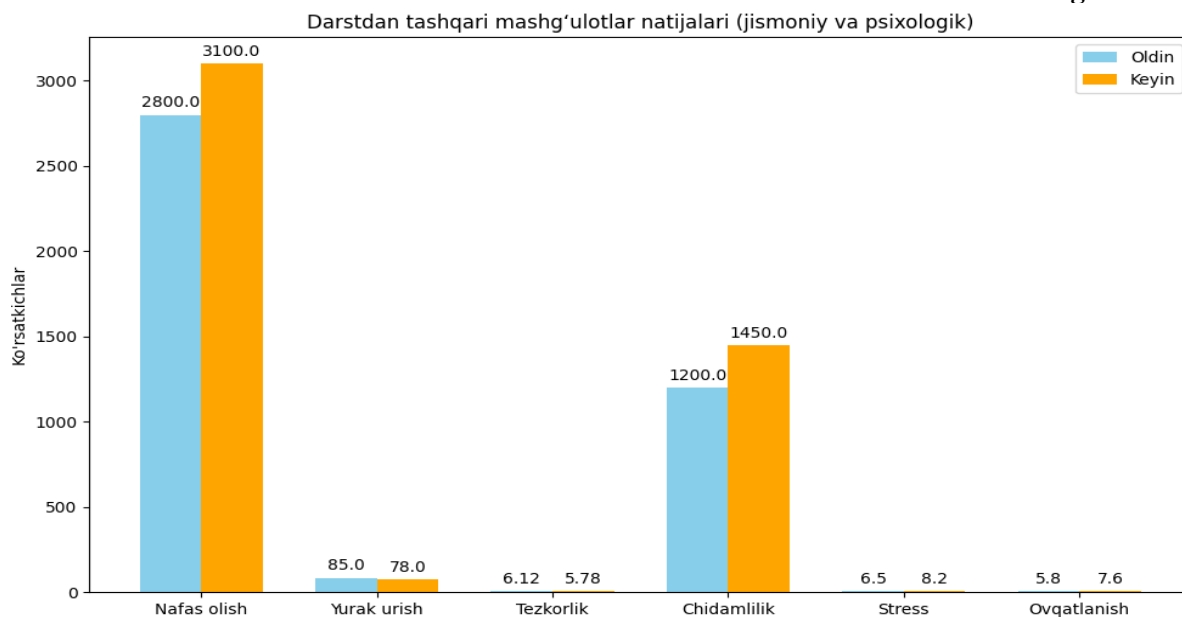
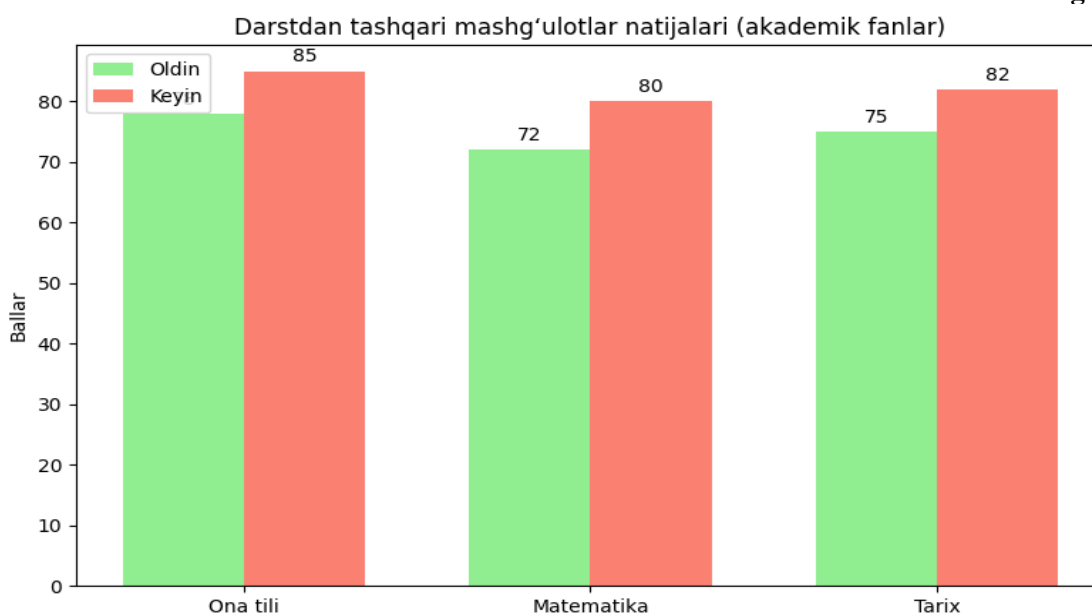

Diagramma 2.

Darstdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida mobil ilova yordamida yuqori sinf o‘quvchilarning jismoniy, psixologik va akademik ko‘rsatkichlarini monitoring qilish natijalari shuni ko‘rsatdiki:

1. **Jismoniy tayyorgarlik** - Nafas olish qobiliyati, yurak urish chastotasi, tezkorlik va chidamlilik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi. Bu mashg‘ulotlarning yuqori intensivlikda samarali va xavfsiz o‘tkazilganini tasdiqlaydi.

2. **Psixologik holat** - Stressni boshqarish va to‘g‘ri ovqatlanish ballari oshdi, bu o‘quvchilarning umumiy salomatligi va mashqlarni to‘g‘ri bajarish ko‘nikmalarini yaxshilashga yordam berdi.

3. **Akademik tayyorgarlik** - Ona tili, matematika va tarix fanlari bo‘yicha test natijalari ham yaxshilandi, bu mobil ilova yordamida individual monitoringning ta’limdagi samaradorligini ko‘rsatadi.

Diagrammalar ko‘rsatdiki, barcha ko‘rsatkichlar Tadqiqotdan oldin va keyin holatlarda statistik jihatdan ishonchli darajada o‘zgarishlarga ega bo‘lib, mobil ilova foydaliligi aniqlandi.

Amaliy tavsiyalar

1. **Mobil ilovadan muntazam foydalanish** - Darstdan tashqari mashg‘ulotlarda har bir o‘quvchining jismoniy va psixologik holatini kuzatish uchun.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

2. **Individual yondashuv** - Mashqlar intensivligi va yuklamasini o‘quvchining holatiga moslashtirish.

3. **Salomatlikni nazorat qilish** - Yurak urish chastotasi, nafas olish qobiliyati va stressni boshqarish ko‘rsatkichlarini monitoring qilish jarohatlanish xavfini kamaytiradi.

4. **Akademik ko‘rsatkichlarni qo‘llab-quvvatlash** - Fizik va psixologik monitoring o‘quvchilarning o‘quv natijalariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

5. **Texnologiyani keng joriy etish** - Maktablardagi boshqa darslardan tashqari mashg‘ulotlarda ham mobil ilovadan foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмедов, Ж., & Каримов, С. (2020). Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida mobil ilovalar va innovatsion yondashuvlar metodikasi. Toshkent: Fan va texnika.

2. Багиров, А. (2018). Физическая подготовка школьников старших классов: теория и практика. Москва: Просвещение.

3. Anderson, B., & Ploeg, K. (2019). Mobile devices in physical education: Improving monitoring and individualized training. *International Journal of Sports Science*, 9(3), 120-130.

4. Zatsiorsky, V. M., & Kraemer, W. J. (2006). *Science and Practice of Strength Training*. Champaign: Human Kinetics.

5. Karpov, A. (2019). Psychological resilience and stress management in adolescents: School-based interventions. Moscow: Academia.

6. Johnson, M., & Smith, R. (2021). Nutrition education and physical activity in schools: Improving adolescent health outcomes. *Journal of School Health*, 91(6), 468-477.

**OG'IZ BO'SHLIG'I MIKROFLORASINI ANIQLASH. SO'LAKDAN
BAKTERIOLOGIK EKISH.**

Abdumutalibov Ruzimuxammad Abdunabi o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali, O'qituvchisi

E.mail: teachermuhammad0051@gmail.com

ORCID ID 0009-0003-2484-6959

Abdamutova Mahliyo Hasanboy qizi

Qo'qon universiteti Andijon filiali

Tibbiyot fakulteti stomatologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

Email:abdmutovamahliyo@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133035>

Annotatsiya: Zamonaviy ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, og'iz bo'shlig'ida 700 dan ortiq mikroorganizmlar turi mavjud bo'lib, ular tarkibiga bakteriyalar, zamburug'lar, viruslar hamda protozoylar kiradi. Ushbu mikroorganizmlar majmuasi og'iz mikrobiotsenozi deb ataladi va sog'lom sharoitda u og'iz bo'shlig'i homeostazini saqlash, patogen mikroorganizmlarning ko'payishini cheklash hamda mahalliy immunitetni himoyani qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq mikrobiotsenoz tarkibining o'zgarishi yoki disbioz rivojlanishi stomatologik kasalliklar, jumladan kariyes, gingivit va periodontit kabi yallig'lanish jarayonlarining paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Mazkur tadqiqot og'iz bo'shlig'i mikroflorasini o'rganishda so'lakdan bakteriologik ekish usulining diagnostik ahamiyatini baholashga bag'ishlangan. So'lak og'iz bo'shlig'ining asosiy biologik suyuqliklaridan biri bo'lib, u turli anatomik tuzilmalar — tish yuzasi, milk to'qimalari, til va shilliq qavatlardan ajralib chiqqan mikroorganizmlarni o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli so'lak mikrobiologik tekshiruv uchun qulay va informativ biomaterial hisoblanadi. Bakteriologik ekish usuli yordamida mikroorganizmlarni maxsus oziqlantiruvchi muhitlarga ekish, ularni ma'lum sharoitlarda inkubatsiya qilish hamda hosil bo'lgan koloniyalarni morfologik, tinctorial va biokimyoviy xususiyatlari asosida identifikatsiya qilish mumkin. Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, sog'lom shaxslarda og'iz mikroflorasida asosan gram-musbat kokklar, xususan Streptococcus mutans, Streptococcus sanguinis hamda Lactobacillus spp. vakillari ustunlik qiladi. Stomatologik kasalliklar kuzatilgan bemorlarda esa mikroflora tarkibida sezilarli o'zgarishlar aniqlanib, Staphylococcus aureus, anaerob bakteriyalar hamda ayrim hollarda Candida albicans kabi mikroorganizmlar sonining ortishi qayd etildi. Bundan tashqari, bakteriologik ekish usuli yordamida ajratib olingan mikroorganizmlarning antibiotiklarga sezgirligini aniqlash imkoniyati ham mavjud bo'lib, bu individual davolash strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, og'iz bo'shlig'i mikroflorasini so'lak orqali bakteriologik tekshirish stomatologik kasalliklarni erta aniqlash, mikrobiotsenozdagi o'zgarishlarni baholash hamda samarali davolash va profilaktika choralarini ishlab chiqishda muhim diagnostik usullardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Og'iz bo'shlig'i mikroflorasi, og'iz mikrobiotsenozi, bakteriologik ekish, mikrobiologik diagnostika, biofilm, kariyesogen bakteriyalar, periodontopatojen mikroflora, Gram bo'yash, antibiotiklarga sezgirlik.

Аннотация: Согласно современным научным данным, в полости рта человека обитает более 700 видов микроорганизмов, включая бактерии, грибы, вирусы и простейшие. Совокупность этих микроорганизмов образует микробиоценоз полости рта, который в нормальных условиях играет важную роль в поддержании гомеостаза полости рта, ограничении роста патогенных микроорганизмов и обеспечении местной иммунной защиты. Однако изменение состава микробиоценоза или развитие дисбиоза может привести к возникновению стоматологических заболеваний, таких как кариес, гингивит и пародонтит. Данное исследование посвящено оценке диагностической значимости бактериологического посева слюны при изучении микрофлоры полости рта. Слюна является одной из основных биологических жидкостей полости рта и содержит микроорганизмы, поступающие из различных анатомических структур — поверхности зубов, тканей десны, языка и слизистой оболочки. Поэтому слюна

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

рассматривается как удобный и информативный биоматериал для микробиологических исследований. Метод бактериологического посева позволяет выделять микроорганизмы путем их инокуляции на специальные питательные среды, последующей инкубации и идентификации образовавшихся колоний на основе морфологических, тинкториальных и биохимических характеристик. Результаты исследования показали, что у здоровых лиц в микрофлоре полости рта преимущественно преобладают грамположительные кокки, в частности представители *Streptococcus mutans*, *Streptococcus sanguinis* и *Lactobacillus spp.* У пациентов со стоматологическими заболеваниями были выявлены значительные изменения состава микрофлоры, включая увеличение количества *Staphylococcus aureus*, анаэробных бактерий, а также в некоторых случаях *Candida albicans*. Кроме того, бактериологический метод позволяет определить чувствительность выделенных микроорганизмов к антибиотикам, что имеет важное значение для разработки индивидуальной стратегии лечения. Таким образом, бактериологическое исследование слюны является важным диагностическим методом для раннего выявления стоматологических заболеваний, оценки изменений микробиоценоза и разработки эффективных лечебно-профилактических мероприятий.

Ключевые слова: Микрофлора полости рта, микробиоценоз полости рта, бактериологический посев, микробиологическая диагностика, биопленка, кариесогенные бактерии, пародонтопатогенная микрофлора, окраска по Граму, чувствительность к антибиотикам.

Abstract: According to modern scientific data, more than 700 species of microorganisms inhabit the human oral cavity, including bacteria, fungi, viruses, and protozoa. The complex community of these microorganisms forms the oral microbiocenosis, which plays an essential role in maintaining oral homeostasis, limiting the growth of pathogenic microorganisms, and supporting local immune defense under normal conditions. However, alterations in the composition of the microbiocenosis or the development of dysbiosis may lead to the occurrence of dental diseases such as dental caries, gingivitis, and periodontitis. The present study is aimed at evaluating the diagnostic significance of bacteriological culture of saliva in the investigation of oral microflora. Saliva is one of the main biological fluids of the oral cavity and contains microorganisms originating from different anatomical structures, including the tooth surface, gingival tissues, tongue, and oral mucosa. Therefore, saliva is considered a convenient and informative biomaterial for microbiological analysis. The bacteriological culture method allows the isolation of microorganisms by inoculating them onto specific nutrient media, followed by incubation and identification of the formed colonies based on their morphological, tinctorial, and biochemical characteristics. The results of the study showed that in healthy individuals the oral microflora is predominantly represented by Gram-positive cocci, particularly *Streptococcus mutans*, *Streptococcus sanguinis*, and *Lactobacillus spp.* In patients with dental diseases, significant alterations in the microflora composition were observed, including an increased number of *Staphylococcus aureus*, anaerobic bacteria, and in some cases *Candida albicans*. In addition, the bacteriological culture method makes it possible to determine the antibiotic susceptibility of isolated microorganisms, which is important for developing an individualized treatment strategy. Thus, bacteriological examination of saliva represents an important diagnostic approach for the early detection of dental diseases, evaluation of microbiocenosis alterations, and development of effective therapeutic and preventive strategies.

Keywords: Oral microflora, oral microbiocenosis, bacteriological culture, microbiological diagnostics, biofilm, cariogenic bacteria, periodontopathogenic microflora, Gram staining, antibiotic susceptibility.

Og‘iz bo‘shlig‘i inson organizmining murakkab va o‘ziga xos mikroekologik tizimlaridan biri hisoblanadi. U turli xil anatomik tuzilmalar — tishlar, milk to‘qimalari, til yuzasi, yonoq shilliq qavati va so‘lak bezlari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, ushbu muhitda ko‘plab mikroorganizmlar yashaydi. Zamonaviy tadqiqotlarga ko‘ra, og‘iz bo‘shlig‘ida 700 dan ortiq mikroorganizmlar turi aniqlangan bo‘lib, ular orasida bakteriyalar, zamburug‘lar, viruslar va protozoilar uchraydi. Sog‘lom holatda ushbu mikroorganizmlar o‘zaro muvozanatda bo‘lib, og‘iz bo‘shlig‘i homeostazini saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Biroq mikrobiotsenoz tarkibining buzilishi turli stomatologik kasalliklar, xususan, kariyes, gingivit va periodontitning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasini o‘rganish mikrobiologiya va stomatologiya fanlarining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mikroorganizmlar biofilm hosil qilish xususiyatiga ega bo‘lib, ayniqsa tish yuzasida dental blyashka shakllanishida faol ishtirok etadi. Biofilm tarkibida yashovchi bakteriyalar tashqi muhit omillariga va antimikrob preparatlarga nisbatan yuqori chidamlilikka ega bo‘ladi. Shu sababli og‘iz mikroflorasini aniqlash va uning sifat-miqdor ko‘rsatkichlarini baholash kasalliklarning erta diagnostikasi va samarali

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

davolash strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. So‘lak og‘iz bo‘shlig‘ining asosiy biologik suyuqligi bo‘lib, u nafaqat ovqat hazm qilish jarayonida, balki mahalliy immun himoyada ham muhim rol o‘ynaydi. So‘lak tarkibida lizotsim, laktoferrin, sekretor immunoglobulin A kabi himoya omillari mavjud bo‘lib, ular mikroorganizmlarning ko‘payishini nazorat qiladi. Shu bilan birga, so‘lak og‘iz bo‘shlig‘ining turli qismlaridan ajralgan mikroorganizmlarni o‘zida mujassamlashtirgani sababli mikrobiologik tekshiruv uchun qulay biomaterial hisoblanadi. So‘lakdan bakteriologik ekish usuli og‘iz mikroflorasini aniqlashda klassik va keng qo‘llaniladigan laboratoriya usullaridan biridir. Mazkur usul mikroorganizmlarni maxsus oziqlantiruvchi muhitlarga ekish, inkubatsiya qilish va hosil bo‘lgan koloniyalarni morfologik hamda biokimyoviy xususiyatlari asosida identifikatsiya qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu yondashuv mikroorganizmlarning nafaqat mavjudligini, balki ularning miqdoriy ko‘rsatkichlarini ham aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, bakteriologik ekish yordamida antibiotiklarga sezgirlikni baholash mumkin bo‘lib, bu klinik amaliyotda individual davolash rejasini tuzishda muhimdir. Shunday qilib, og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasini aniqlash va so‘lakdan bakteriologik ekish usullarini qo‘llash stomatologik kasalliklarning etiologiyasi va patogenezini chuqurroq tushunish, profilaktika choralarini takomillashtirish hamda samarali terapevtik yondashuvlarni ishlab chiqishda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasi murakkab mikrobiotsenoz bo‘lib, uning tarkibiga rezident va tranzitor mikroorganizmlar kiradi. Rezident mikroflora doimiy ravishda og‘iz shilliq qavati va tish yuzasida yashab, nisbatan barqaror muhitni saqlaydi. Tranzitor mikroflora esa tashqi muhitdan vaqtincha kirib keladi va ko‘pincha immun himoya omillari ta‘sirida yo‘qoladi. Sog‘lom sharoitda mikroorganizmlar o‘rtasida biologik muvozanat saqlanadi, biroq gigiyena qoidalariga rioya qilinmasligi, umumiy kasalliklar yoki immunitetning pasayishi natijasida disbioz rivojlanishi mumkin. So‘lakdan bakteriologik ekish og‘iz mikroflorasini aniqlashning asosiy laboratoriya usullaridan biridir. Tekshiruv uchun ertalab och qoringa yoki ovqatdan 2–3 soat o‘tgach, steril idishga so‘lak namunasi olinadi. Namunani olish jarayonida aseptika qoidalariga qat‘iy rioya qilinadi. Olingan biomaterial maxsus oziqlantiruvchi muhitlarga — masalan, universal, selektiv va differensial-dagnostik muhitlarga inokulyatsiya qilinadi. Ekilgan muhitlar 37°C haroratda aerob yoki anaerob sharoitda 24–48 soat davomida inkubatsiya qilinadi. Inkubatsiyadan so‘ng hosil bo‘lgan koloniyalar morfologik belgilari (hajmi, shakli, rangi, gemoliz xususiyati) asosida baholanadi. Keyingi bosqichda Gram bo‘yash usuli yordamida bakteriyalarning tinctorial xususiyatlari aniqlanadi. Biokimyoviy testlar orqali mikroorganizmlarning fermentativ faolligi va tur mansubligi belgilanadi. Zarurat tug‘ilganda antibiotiklarga sezgirlik aniqlanib, antibiotikogramma tuziladi. Mazkur usul mikrofloraning sifat va miqdor tarkibini koloniya hosil qiluvchi birliklar — CFU aniqlash imkonini beradi. Natijalar klinik ko‘rsatkichlar bilan solishtirilgan holda baholanadi va stomatologik kasalliklarni erta aniqlash hamda individual davolash strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasini so‘lakdan bakteriologik ekish usuli yordamida aniqlash stomatologik kasalliklarning etiologik omillarini aniqlashda muhim diagnostik ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom shaxslar og‘iz bo‘shlig‘ida rezident mikroflora ustunlik qiladi va u mikroekologik muvozanatni saqlab turadi. Biroq gigiyena qoidalariga amal qilinmasligi, noto‘g‘ri ovqatlanish, umumiy somatik kasalliklar hamda antibiotiklarni nazoratsiz qabul qilish mikrobiotsenoz tarkibining o‘zgarishiga olib keladi. Natijada shartli-patogen mikroorganizmlar faollashib, yallig‘lanish jarayonlari rivojlanadi. Bakteriologik ekish usuli klassik va ishonchli metod hisoblanadi, chunki u mikroorganizmlarni tirik holda ajratib olish, ularning morfologik va biokimyoviy xususiyatlarini o‘rganish imkonini beradi. Ayniqsa, antibiotiklarga sezgirlikni aniqlash imkoniyati klinik amaliyotda muhim ustunlik hisoblanadi. Bu individual davolash rejasini tuzish va antimikrob terapiyani to‘g‘ri tanlashga yordam beradi. Shu bilan birga, mazkur usulning ayrim cheklovlari ham mavjud. Masalan, ba‘zi anaerob yoki o‘sishi qiyin mikroorganizmlar oddiy oziqlantiruvchi muhitlarda yetarlicha o‘smasligi mumkin. Bundan tashqari, natijalarni olish uchun ma‘lum vaqt talab etiladi. Zamonaviy molekulyar-biologik usullar, jumladan PCR diagnostika, mikroorganizmlarni tez va aniq aniqlash imkonini beradi. Biroq bakteriologik ekish hali ham amaliyotda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, chunki u mikrofloraning hayotiy faoliyati va antibiotiklarga sezgirlikni baholash imkonini beradi. Shunday qilib, og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasini kompleks baholashda bakteriologik va molekulyar usullarni birgalikda qo‘llash eng samarali yondashuv hisoblanadi.

O‘tkazilgan mikrobiologik tekshiruvlar natijasida so‘lak namunalari og‘iz bo‘shlig‘iga xos rezident va shartli-patogen mikroorganizmlar aniqlandi. Bakteriologik ekish usuli yordamida olingan natijalarga ko‘ra, sog‘lom shaxslarda asosan gram-musbat kokklar ustunlik qilishi kuzatildi. Ular orasida Streptococcus mutans, Streptococcus sanguinis hamda laktobatsillalar guruhiga mansub

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

bakteriyalar aniqlangan. Ushbu mikroorganizmlar fiziologik miqdorda mavjud bo‘lganda og‘iz mikrobiotsenozining barqarorligini ta‘minlashi qayd etildi. Stomatologik shikoyatlar bilan murojaat qilgan bemorlarda esa mikroflora tarkibida sezilarli o‘zgarishlar kuzatildi. Xususan, kariyes va yallig‘lanish jarayonlari mavjud shaxslarda Staphylococcus aureus, shuningdek anaerob bakteriyalar sonining ortishi aniqlandi. Koloniya hosil qiluvchi birliklar miqdori sog‘lom guruhga nisbatan yuqori bo‘lib, bu disbioz rivojlanganidan dalolat beradi. Ayrim hollarda zamburug‘lar, jumladan Candida albicans mavjudligi ham qayd etildi, bu esa og‘iz bo‘shlig‘ida immun himoyaning pasayganini ko‘rsatadi. Antibiotikogramma natijalari shuni ko‘rsatdiki, ajratib olingan shtammlarning bir qismi keng qo‘llaniladigan antibakterial preparatlarga sezgir bo‘lsa, ayrimlari esa nisbatan chidamlilik namoyon qilgan. Bu holat antimikrob terapiyani individual yondashuv asosida belgilash zarurligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari so‘lakdan bakteriologik ekish usuli og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasining sifat va miqdor ko‘rsatkichlarini aniqlashda ishonchli va informativ metod ekanligini ko‘rsatdi. Olingan ma‘lumotlar klinik tashxisni aniqlashtirish hamda samarali davolash strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oral Microbiology and Immunology / Richard J. Lamont, George N. Hajishengallis, Howard F. Jenkinson. – 2nd ed. – Washington, DC: ASM Press, 2014.
2. Oral Microbiology / Philip D. Marsh, Martin V. Martin. – 5th ed. – Edinburgh: Churchill Livingstone Elsevier, 2009.
3. Ten Cate's Oral Histology / Antonio Nanci. – 8th ed. – St. Louis: Mosby Elsevier, 2012.
4. Medical Microbiology / Patrick R. Murray, Ken S. Rosenthal, Michael A. Pfaller. – 8th ed. – Philadelphia: Elsevier, 2016.
5. Jawetz, Melnick & Adelberg's Medical Microbiology / Geo F. Brooks, Karen C. Carroll, Janet S. Butel, Stephen A. Morse. – 26th ed. – New York: McGraw-Hill, 2013.
6. Clinical Microbiology Made Ridiculously Simple / Mark Gladwin, Bill Trattler. – 6th ed. – Miami: MedMaster Inc., 2014.
7. World Health Organization. Oral health fact sheets and global reports. – Geneva: WHO, 2022.
8. Slots J. Oral microbial ecology and the role of microorganisms in periodontal disease. – Journal of Clinical Periodontology, 2017.
9. Muhamedov I.M, Aliyev Sh.R. va boshq. Mikrobiologiya, virusologiya va immunologiya. Darslik. Toshkent. 2019 y.
10. Зверев В.В. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология. Учебник. Москва, 2021 г
11. Abdumutalipov Ro‘zimuxammad Abdunabi o‘g‘li. (2025). Efir Moyli O‘simliklarning bioekologik xususiyatlari. Imras, 8(5), 176–179.

YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHDA MUTOLAA VA JONLI MULOQOTNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.

Abdurashidova Dilnoza Abdumalik qizi

NamDU San`at va Sport fakulteti Psixologiya yo`nalishi 2-kurs talabasi

dilnozaabdumalikovna7@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133045>

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va mustahkamlash jarayonida mutolaa hamda jonli muloqotning psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Globalashuv sharoitida turli axborot oqimlari va g`oyaviy ta`sir ko`rsatish kuchaygan bir paytda yosh avlodda mustaqil fikrlash tanqidiy tafakkur va barqaror hayotiy pozitsiyani shakllantirishning psixologik jihatlari yoritilgan. Shuningdek jonli muloqotning shaxs ijtimoiy psixologik rivojlanishiga hamda mutolaaning dunyoqarash kengaytirishiga ta`siri asoslab berilgan.

Kalit so`zlar: Mafkuraviy immunitet, mutolaa, jonli muloqot, psixologik rivojlanish, tanqidiy fikrlash, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy ko`nikmalar.

Abstract: This scientific article analyzes the psychological significance of reading and interpersonal communication in the process of forming and strengthening ideological resilience among youth. In the context of globalization the psychological aspects of forming independent thinking and a stable life position in the youth generation are highlighted. Likewise the impact of live communication on the socio-psychological development of the individual and the role of reading in the expanding the worldview are substantiated.

Keywords: Ideological immunity, reading, live communication, psychological development, critical thinking, youth education, social skills.

Аннотация: В данной научной статье анализируется психологическая значимость чтения и живого общения в процессе формирования и укрепления идеологического иммунитета у молодежи. В условиях глобализации освещаются психологические аспекты формирования у молодого поколения самостоятельного мышления, критического сознания и устойчивой жизненной позиции. Также научно обосновано влияние живого общения на социально-психологическое развитие личности и роль чтения в расширении мировоззрения.

ключевые слова: Идеологический иммунитет, чтение, живое общение, психологическое развитие, критическое мышление, воспитание молодежи, социальные навыки.

Kirish

Bugungi kunda insoniyat axborot olish manbalari tubdan o`zgardi. Raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga kirib kelishi natijasida yoshlar ongi eng zaif nuqtaga aylandi.

(Statistika agentligi va Digital 2024) hisobotlariga ko`ra, O`zbekistonda internet foydalanuvchilar soni aholining 80%idan oshib ketdi. Bu shunchaki raqam emas, balki har kuni millionlab yoshlar turli mafkuraviy ta`sirlar ostida qolayotganini anglatadi. Oldinlari yoshlar va kattalar uchun asosiy bilim hamda mafkuraviy tarbiya manbai gazeta va jurnallar bo`lgan. Bugungi kunda esa gazeta va jurnallar faoliyatini to`xtatdi ba`zilari elektron formatga o`tdi. Statistik ma`lumotlarga ko`ra, dunyo bo`ylab bosma nashrlar so`nggi o`n yillikda keskin kamaygan. Hatto badiiy kitoblar ham elektron formatga ko`chirilmoqda. Bu jarayon bir tomondan qulaylik yaratsa-da, ikkinchi tomondan mutolaa madaniyatining pasayishiga olib kelmoqda. Gazeta varoqlashdagi diqqat-e`tibor va tahliliy fikrlash o`rnini ijtimoiy tarmoqlardagi yuzaki va qisqa xabarlar egallamoqda. Ma`fkuraviy immunitet - bu shaxsning ichki ``filtri`` bo`lib ,u tashqi axborotni qabul qilishda uning foydali yoki zararligini psixologik jihatdan saralaydi. Bunday holatda immunitetni shakllantirishda mutolaa va jonli muloqotning o`rni katta hisoblanadi.

2. An`anaviy nashrlardan raqamli olamga o`tishning psixologik ta`sirlari

Hozirgi kunda dunyo aholisining 67%dan ortig`i internetdan foydalanadi. O`zbekiston sharoitida ham yoshlarning deyarli barchasi virtual olamning faol a`zolaridan. Biroq, internetdagi ma`lumotlarning tekshirilmaganligi va turli g`oyaviy xurujlarga to`laligi yoshlar ongida chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda. Ma`fkuraviy immuniteti sust bo`lgan yoshlar har qanday malumotlarni, hatto u zararli bo`lsa ham, axborotlarni qabul qilishga moyil bo`lib qolmoqdalar. Bu esa yoshlarni mustaqil fikrlash qobiliyatini susaytiradi. Oxirgi yillarda gazeta va jurnallar soni keskin kamayib, deyarli tarixga aylanmoqda. Bu jarayoning bir qancha psixologik salbiy oqibatlar mavjuda ;

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

2.1. Gazeta yoki kitob o‘qiyotgan inson diqqatini bir nuqtaga jamlaydi. Bu jarayonda miya ma‘lumotni tahlil qiladi, unga tanqidiy yoki ijobiy baho beradi va xotiraga chuqur joylaydi. Raqamli muhitda esa yoshlar malumotlarga shunchaki ko‘z yugurtirib o‘tadi, lekin asl mohiyatini anglamaydi. Yoshlar matnli ma‘lumotlarni tahlil qilishdan ko‘ra, 15 soniyalik videolarni ko‘rishga odatlanib qolmoqda. Natijada, yoshlarda mantiqiy fikrlash zanjiri uziladi va voqealarni mohiyatini anglamay qoladi. Bu esa mafkuraviy bo‘shliqni yuzaga keltirib, yot bo‘lmagan g‘oyalarning kirib kelishi uchun qulay muhit yaratadi.

2.2. Gazetalarning inqirozi va axborotlarning ishonchlilik filtrini yo‘qolishi

Oldingi davrda gazeta sahifalarida chop etiladigan har bir ma‘lumot bir necha bosqichli tahrir va tekshiruvdan o‘tgan. Bugungi kunda esa har bir internet foydalanuvchisi axborot tarqatuvchi ga aylanadi. Elektron platformalarida axborotning tezligi oshib ketdi, lekin uning sifati va xolisligi keskin pasaydi. Natijada yoshlar rost va yolg‘on xabarlarni ajrata olmaydigan axborot manipulyatsiya qurboniga aylanib borishmoqda. Hozirgi vaqtda yoshlar va kattalar internet tarmoqlaridan deyarli foydali ishlar uchun foydalangani yaxshi. Negaki ijtimoiy tarmoq foydalanuvchisi faqat passiv axborot qabul qiluvchiga aylanib qolmoqda. Bu esa insonning tahlil qilish va fikrlash qobiliyatlarini susaytiradi.

2.3. Kitobning elektronlashuvi va emotsional bog‘liqlikning uzulishi.

An‘anaviy qog‘oz kitoblarning psixofiziologik ahamiyati shundaki, mutolaa jarayonida oquvchi va kitob o‘rtasida aloqa o‘rnatiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qog‘oz kitob o‘qilganda ma‘lumot miyaning uzoq muddatli xotirasiga oson o‘rnashadi. Elektron qurilmalarda esa doimiy ko‘k nur tarqalishi va boshqa ilovalardan keladigan xabarlar diqqatni muntazam bo‘lib turadi. Natijada yoshlar murakkab psixologik yoki falsafiy asarlardan ko‘ra, yengi-yelpi va o‘yin-kulgu xarakteridagi qisqa kontentga moyil bo‘lib qolishmoqda. Bu esa yoshlar ongida mafkuraviy himoya qatlamlarini zaiflashib ketishiga olib keladi.

3. JONLI MULOQOT. VIRTUAL DUNYODAN REAL HAYOTGA PSIXOLOGIK TAHLIL

Ijtimoiy tarmoqlar insonlar o‘rtasidagi masofani virtual jihatdan qisqartirilgandek ko‘rinsada, tahlillari shuni ko‘rsatadiki, ular emotsional bo‘shliqni va shaxslararo munosabatlarni begonalashuviga olib kelmoqda. Jonli muloqot jarayonida inson nafaqat so‘zlarni, balki suhbatdoshning yuz ifodasi, ovoz ohangi va tana tili ham idrok etadi.

3.1. EMOTSIONAL INTELLEKT VA EKTRANLI MULOQOT INQIROZI

Massachusetts Texnologiya Instituti professoori Sherri Terkl o‘zining Reclaiming Conversation asarida birga, lekin alohida tajribasini alohida isbotlab bergan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, yoshlar o‘rtasida jonli muloqotning kamayishi empatiya darajasini 40% ga pasaytirgan. Jonli suhbat davomida inson nafaqat so‘zlarni, balki ovoz ohangi mimikalar orqali ma‘lumotlarning 70% dan ortig‘ini idrok etadi. Smartfon ekranidagi muloqotda esa bu signallar yo‘qoladi, natijada yoshlarda hissiy sovuqlik va o‘zgalar ruhiyatini tushunmaslik holatlarini keltirib chiqaradi. Neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jonli muloqot inson miyasida oksitotsin esa - ishonch va xavfsizlik gormoni ajralib chiqadi. Virtual muloqotda esa aksincha dofamin – zavq gormoni ustunlik qiladi. Dofamin gormoni yoshlarni diqqatini tarqoq qilib, ularni g‘oyaviy manipulyatsiyalarga nisbatan himoyasiz qilib qo‘yadi. Demak, sog‘lom va jonli muloqot muhiti – bu shaxs uchun eng kuchli psixologik qalqondir.

XULOSA

Yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish shunchki axborot berish emas, balki ularning tafakkurini shakllantirish jarayonidir. Elektron formatdagi yuzaki axborotlardan biroz cheklanib mutolaa madaniyatiga qaytish lozim. Qog‘oz nashrlarining sezgi va vizual barqarorligi miyaning uzoq muddatli xotirasini shakllantirishda tengsiz hisoblanadi. Jamiyatda virtual va real muloqot o‘rtasidagi muvozanatni saqlash kerak. Yoshlarning real hayotdagi ijtimoiy faolligi ularni turli yot g‘oyalar ta‘siridan asrovchi eng yaxshi vositadir. Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, globallashtirish va raqamlashuv sharoitida yoshlar ongini axborot xurujlaridan himoya qilish – bu texnik cheklovlar emas, balki chuqur psixologik tayyorgarlikni talab etadigan jarayon hisoblanadi. Bugungi kunda yoshlar axborotlarni olishda tezlikni sifatdan ustun qo‘ymoqdalar. Bu esa miyani tanqidiy tahlil markazlarini susaytirmoqda. An‘anaviy kitoblar o‘qish esa insonni fikrlashga voqealarga nisbatan shaxsiy va barqaror munosabat bo‘lishiga yordam beradi. Biz raqamli dunyodan voz kecha olmaymiz, biroq undan to‘g‘ri va oqilona foydalanishimiz kerak. Kelajak avlodning ma‘naviy qiyofasi ularning qo‘lidagi smartfondan qanday foydalanayotgani va javondagi kitoblarning soni bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

1. Turkle,S.(2015). Reclaiming Conversation : The power of talk in a digital age. New York; penguin press.
2. <https://datareportal.com/reports/digital-2024-uzbekistan>.
3. <https://state.uz>,
4. Mitc.uz. (Raqamli texnologiyalar vazirligi).
5. E.G`oziyev- Psixologiya (Yosh davlari psixologiyasi)
6. V.Karimova. Ijtimoiy psixologiya (Muloqot turlari verbal va noverbal hamda shaxslararo munosabatlar mexanizmlari bo`yicha).
7. Ziyoz.uz portal. Mutolaa madaniyati va kitobxonlik.

YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOYIY-GUMANITAR ASOSLARI

Ahmadjonova Mohidil Abdujalil qizi

Namangan davlat pedagogika instituti, "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishi talabasi

Email: ahmadjonovamohidil9@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5219-5211>

Ilmiy rahbar: Xolmatov G'ayratjon Muxtoraliyevich

Namangan davlat pedagogika instituti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133087>

Annotatsiya: Maqolada yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-gumanitar asoslari keng va chuqur tahlil etiladi. Mafkuraviy immunitet tushunchasining falsafiy, tarixiy va sotsiologik jihatlarini ko'rib chiqiladi. Milliy g'oya, ma'naviy meros va ijtimoiy-gumanitar fanlarning bu jarayondagi o'rni ochib beriladi. Globallashtirish va raqamli axborot muhitida yoshlarni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilishning nazariy asoslari va amaliy yo'llari belgilanadi. Mafkuraviy immunitetni shakllantirish mexanizmlari va omillari ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: mafkuraviy immunitet, yoshlar tarbiyasi, milliy g'oya, ma'naviy meros, globallashtirish, ijtimoiy-gumanitar fanlar, mafkuraviy tahdid, fuqarolik pozitsiyasi.

Аннотация: В статье подробно анализируются социально-гуманитарные основы формирования идеологического иммунитета в сознании молодёжи. Рассматриваются философские, исторические и социологические аспекты понятия идеологического иммунитета. Раскрывается роль национальной идеи, духовного наследия и социально-гуманитарных наук в данном процессе. Определяются теоретические основы и практические пути защиты молодёжи от идеологических угроз в условиях глобализации и цифровой информационной среды. Научно обосновываются механизмы и факторы формирования идеологического иммунитета.

Ключевые слова: идеологический иммунитет, воспитание молодёжи, национальная идея, духовное наследие, глобализация, социально-гуманитарные науки, идеологическая угроза, гражданская позиция.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the socio-humanitarian foundations of forming ideological immunity in the minds of young people. The philosophical, historical and sociological aspects of the concept of ideological immunity are examined in detail. The role of national ideology, spiritual heritage and social-humanitarian sciences in this process is revealed. The theoretical foundations and practical ways of protecting youth from ideological threats in the context of globalization and the digital information environment are determined. The mechanisms and factors of forming ideological immunity are scientifically substantiated.

Keywords: ideological immunity, youth education, national idea, spiritual heritage, globalization, social-humanitarian sciences, ideological threat, civic position.

Kirish: Zamonaviy dunyo tez o'zgarib bormoqda. Globallashtirish, raqamlashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon bir tomondan ulkan imkoniyatlar eshigini ochsa, ikkinchi tomondan yangi xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongiga yo'naltirilgan mafkuraviy ta'sirlar, internet orqali tarqalayotgan yot g'oyalar va destruktiv axborot oqimlari bugungi kunda jiddiy ijtimoiy muammoga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi bu borada aniq va izchil siyosat yuritmoqda. 2016-yil 14-sentabrdagi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-son Qonunida yoshlarning ma'naviy barqarorligini ta'minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-apreldagi "Yoshlar siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-167-son Qarorida yoshlarda sog'lom dunyoqarash, mafkuraviy barqarorlik va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida mustahkamlangan. Biroq qonuniy va ma'muriy choralar yetarli bo'lmaydi — mafkuraviy immunitetni shakllantirish avvalambor ilmiy-nazariy asosga tayanishi lozim.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Mafkuraviy immunitet muammosi ilmiy jihatdan ko‘p qirrali bo‘lib, u falsafa, sotsiologiya, psixologiya, tarix va pedagogika kabi ijtimoiy-gumanitar fanlar kesishmasida joylashgan. Aynan shu fanlar yig‘indisi yoshda barqaror dunyoqarash va tanqidiy tafakkurni shakllantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Shu sababdan mazkur maqolada mafkuraviy immunitetning ijtimoiy-gumanitar asoslarini o‘rganish asosiy maqsad qilib belgilandi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u mafkuraviy immunitet tushunchasini kompleks — falsafiy, tarixiy, sotsiologik va madaniy — nuqtai nazardan tahlil etadi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqadi. Maqolaning amaliy ahamiyati esa oliy ta‘lim muassasalarida, yoshlar tashkilotlarida va ommaviy axborot vositalarida mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Tadqiqot ob‘ekti — yoshlar ongidagi mafkuraviy barqarorlik jarayoni bo‘lib, tadqiqot predmeti sifatida ijtimoiy-gumanitar fanlarning ushbu jarayondagi o‘rni va ta‘sir mexanizmlari ko‘rib chiqiladi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya: Mafkuraviy immunitet mavzusi o‘zbek ilmiy adabiyotida so‘nggi yillarda faol tadqiq etilmoqda. O.I.Alimova diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirishning zaruriy shartlarini tahlil etib, raqamli makondagi tahdidlarga alohida e‘tibor qaratadi. D.N.Rafiqova esa millatlararo totuvlik va bag‘rikenglik muhitida mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini yoritadi.

Xalqaro ilmiy adabiyotda Tajfel va Turner (1979) ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi doirasida guruh mafkurasining shaxs ongiga ta‘sirini o‘rgangan. Bandura (1986) ijtimoiy o‘rganish nazariyasida tashqi axborot ta‘siriga qarshi shaxsiy barqarorlikni shakllantirish mexanizmlarini tahlil etgan. Ushbu nazariyalar mafkuraviy immunitetni psixologik-sotsiologik nuqtai nazardan asoslashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanilgan: tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy umumlashtirish va mavjud ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish. Bu metodlar yig‘indisi mafkuraviy immunitetni ko‘p qirrali va kompleks tarzda o‘rganishga imkon berdi.

Mafkuraviy immunitet tushunchasining nazariy asoslari: "Mafkuraviy immunitet" tushunchasi ilmiy muomalaga nisbatan kech kirgan bo‘lsa-da, uning mohiyati qadim zamonlardan beri falsafiy tafakkurda mavjud bo‘lgan. Insonning yot ta‘siriga qarshi turish qobiliyati, o‘z dunyoqarashini himoya qila olish — bu masalalar Aflotun, Arastu kabi qadimgi yunon mutafakkirlari asarlarida ham ko‘tarilgan. O‘zbek falsafiy merosida esa Ibn Sino, Forobiy, Beruniy kabi allomalar insonning aqliy va ma‘naviy mustaqilligi haqida qimmatli fikrlar bildirgan.

Biologiyada immunitet organizmning o‘zini tashqi kasallik qo‘zg‘atuvchilardan himoya qilish mexanizmi sifatida ta‘riflanadi. Mafkuraviy immunitet ham o‘xshash tarzda — shaxsning yoki jamiyatning turli zararli g‘oyaviy ta‘siriga, manipulyatsiyalarga va destruktiv axborot oqimlariga qarshi tura olish qobiliyati sifatida tushuniladi. Mafkuraviy immunitet — shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyatni turli zararli g‘oyaviy ta‘silardan himoya qilishga xizmat qiladigan g‘oyaviy-nazariy qarashlar va qadriyatlar tizimidir [1].

Mafkuraviy immunitetning uchta asosiy unsuri mavjud. Birinchi unsur — obyektiv bilim: bu shaxsning voqelikni to‘g‘ri va to‘liq idrok etish qobiliyatini bildiradi. Bilim qanchalik keng va chuqur bo‘lsa, shaxs mafkuraviy manipulyatsiyalarni shunchalik oson aniqlaydi. Ikkinchi unsur — mustahkam qadriyatlar tizimi: milliy, insoniy va fuqarolik qadriyatlariga asoslangan ichki yo‘nalish bo‘lib, u shaxsga hayotda to‘g‘ri yo‘nalishni ko‘rsatadi. Uchinchi unsur — ijtimoiy mas‘uliyat va fuqarolik pozitsiyasi: bu shaxsning nafaqat o‘zini, balki jamiyatni ham g‘oyaviy tahdidlardan himoya qilishga tayyor ekanligini bildiradi. Mafkuraviy immunitet tug‘ma xususiyat emas — u tarbiya, ta‘lim va ijtimoiy muhit orqali shakllanadi. Bu jarayon uzoq va uzluksiz bo‘lib, bolalikdan boshlanadi va umr bo‘yi davom etadi. Har bir avlod o‘z davri tahdidlariga mos immunitetni shakllantirishi zarur. Bugungi raqamli axborot muhitida esa bu zaruriyat yanada kuchaygan.

Milliy g‘oya va ma‘naviy merosning mafkuraviy immunitetdagi o‘rni: Milliy g‘oya va ma‘naviy meros mafkuraviy immunitetni shakllantirish jarayonida tayanch vazifasini o‘taydi. O‘zbekiston xalqining ming yillik tarixi, ulug‘ ajdodlarning ilmiy va adabiy merosi — bular yoshlar uchun nafaqat g‘urur manbai, balki ma‘naviy himoya qalqoni hamdir. Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, Amir Temur, Alisher Navoiy kabi buyuk zotlarning hayoti va ijodi yoshlarga o‘z-o‘zini anglash, maqsadga intilish va vatanga sadoqat ruhini singdiradi.

Karimov I.A. o‘zining "Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch" asarida ta‘kidlaganidek, ma‘naviyat — insonni ruhan poklanishga, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, ichki dunyosini, irodasini baquvvat qiladigan beqiyos kuchdir [2]. Ushbu ta‘rif ma‘naviyatning mohiyatini to‘liq ifodalaydi. Chindan ham, ma‘naviy jihatdan barkamol inson yot g‘oyalarga ko‘r-ko‘rona ergashmaydi, aksincha, ularni tanqidiy ko‘z bilan baholaydi va o‘z qadriyatlariga tayanib, to‘g‘ri qaror qabul qiladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Milliy g'oya yoshlarda faqat g'oyaviy yo'nalish berish bilan cheklanmaydi. U ularda o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik tuyg'usi, ijodiy tafakkur va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi. O'zbekistonda milliy g'oyaning asosiy tamoyillari — ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot, xalqlar do'stligi va insonparvarlik — yoshlarga hayotda yo'l ko'rsatuvchi mezon vazifasini o'taydi. Bu tamoyillar yoshlarni har qanday ekstremistik va radikalistik g'oyalardan uzoq tutishga yordam beradi.

Shuningdek, dinshunoslik va islom tarixi sohasidagi bilimlar ham mafkuraviy immunitetni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Diniy ekstremizm ko'pincha islom ta'limotini noto'g'ri talqin qilish orqali yoshlarni o'z safiga tortishga harakat qiladi. Shu bois, yoshlarda to'g'ri diniy bilimlarni shakllantirish — bu ham mafkuraviy himoyaning muhim qismidir.

Globallashuv va raqamli muhitda mafkuraviy tahdidlar: Globallashuv jarayoni ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan xalqaro hamkorlik, bilim almashish va madaniy boyishga imkon yaratsa, ikkinchi tomondan yot g'oyalarning tez tarqalishiga sharoit hozirlaydi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonni yanada tezlashtirmoqda. Bugungi kunda Telegram, Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalar orqali turli mafkuraviy oqimlar yoshlar ongiga tez va samarali ta'sir ko'rsata olmoqda.

O.I.Alimovning tadqiqotida ta'kidlanganidek, diniy ekstremistik va terroristik tashkilotlar o'z faoliyatini raqamli makonga ko'chirib, yoshlarni o'z safiga jalb qilish uchun zamonaviy texnologiyalardan faol foydalanmoqda. Ular ko'pincha yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolaridan, identifikatsiya inqirozidan va ma'naviy bo'shliqdan ustalik bilan foydalanadi [3].

Mafkuraviy tahdidlarning asosiy turlarini quyidagicha ajratish mumkin: birinchidan, diniy ekstremizm va radikalizm — islom ta'limotini buzib talqin qilish orqali yoshlarni zo'ravonlikka undash; ikkinchidan, millatchilik va separatizm — milliy ziddiyatlarni qo'zg'ash va jamiyatni bo'linishga undash; uchinchidan, ommaviy madaniyat tahdidi — g'arb madaniyatining salbiy jihatlari orqali milliy qadriyatlarini zaiflashtirish; to'rtinchidan, feyk axborot va dezinformatsiya — noto'g'ri ma'lumotlarni tarqatib, jamoatchilik fikrini boshqarish.

Bu tahdidlarga qarshi samarali kurashda ijtimoiy-gumanitar fanlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tarixiy ong milliy xotirani saqlaydi va o'tmish saboqlaridan xulosa chiqarishga o'rgatadi. Falsafiy tafakkur tanqidiy mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantiradi. Sotsiologik bilim jamiyatdagi manipulyatsiya mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Huquqiy savodxonlik esa o'z huquqlarini bilish va ularni himoya qilish imkonini beradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning mafkuraviy immunitetni shakllantirishdagi roli: Ijtimoiy-gumanitar fanlar — falsafa, tarix, sotsiologiya, huquqshunoslik, dinshunoslik, filologiya va madaniyatshunoslik — mafkuraviy immunitetni shakllantirishning asosiy nazariy va amaliy vositasi hisoblanadi. Bu fanlar bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro bog'liq tizim sifatida ishlaydi.

Falsafa fani shaxsda tanqidiy tafakkur, mantiqiy muhokama va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Falsafiy ta'lim olgan inson har qanday g'oyani soddagina qabul qilmaydi — u savollar beradi, tahlil qiladi va dalillar asosida xulosa chiqaradi. Bu esa mafkuraviy manipulyatsiyalarga qarshi eng kuchli himoya vositasidir. Ayniqsa, mantiq fani yoshlarni sofistlik bahslarga va psixologik manipulyatsiyalarga nisbatan immunitetli qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarix fani esa milliy xotirani saqlash va o'tmish tajribasidan o'rganish imkonini beradi. Xalqimizning mustaqillik yo'lidagi kurashi, bosqinchilarga qarshi qahramon ajdodlarimizning jasorati — bular yoshlarda vatanparvarlik va g'urur hissini uyg'otadi. Shuningdek, tarix mafkuraviy manipulyatsiyaning qanday xavfli oqibatlarga olib kelganini ko'rsatib beradi. XX asrda turli totalitar mafkuralarning insoniyatga yetkazgan zarari buning yorqin misoli bo'la oladi.

D.N.Rafiqovning tadqiqotida ta'kidlanganidek, millatlararo totuvlik va bag'rikenglik doirasida mafkuraviy immunitetni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bag'rikenglik tarbiyasi yoshlarga boshqalarning fikr va e'tiqodiga hurmat bilan qarashni o'rgatadi, bu esa ekstremistik va radikalistik g'oyalarga nisbatan barqarorlikni ta'minlaydi [4].

Huquqshunoslik fani yoshlarda qonuniy fikrlash madaniyatini, davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ri tushunishni shakllantiradi. Huquqiy savodxon inson manipulyatsiya va aldashga kamroq moyil bo'ladi, o'z huquqlarini biladi va ularni qonuniy yo'llar orqali himoya qila oladi.

Mafkuraviy immunitetni shakllantirish mexanizmlari va tavsiyalar: Mafkuraviy immunitetni shakllantirish jarayonida bir necha muhim mexanizmlar ishga solinishi lozim. Birinchi mexanizm — ta'lim tizimi orqali: maktab va oliy o'quv yurtlarida milliy tarix, madaniyat, falsafa va huquqshunoslik fanlarini chuqurlashtirish, media savodxonlikni o'qitish va tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi faol ta'lim metodlarini joriy qilish zarur. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida "Mafkuraviy immunitet asoslari" kursini alohida fan sifatida kiritish dolzarb masalaga aylangan.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Ikkinchi mexanizm — yoshlar tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari orqali: "Kamolot", "Yoshlar ittifoqi" va boshqa tashkilotlar nafaqat madaniy tadbirlar, balki mafkuraviy tarbiyaga yo'naltirilgan seminar, trening va muhokamalar tashkil etishi kerak. Bu tadbirlar yoshlarda jamoaviy fikrlash va birgalikda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchi mexanizm — ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali: milliy qadriyatlarini, tarixiy shaxslarni va zamonaviy muvaffaqiyat namunalari targ'ib qiluvchi sifatli kontent yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar o'zlari uchun qiziqarli va ta'sirchan formatda — video, podcast, maqola ko'rinishida taqdim etilgan ma'lumotlarni yaxshiroq o'zlashtiradi. Davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligida media-savodxonlik dasturlarini keng joriy etish zarur.

To'rtinchi mexanizm — oila va mahalla tarbiyasi orqali: oilaviy qadriyatlar, an'analar va milliy urf-odatlarini avloddan avlodga uzatish mafkuraviy immunitetning tabiiy va kuchli asosi hisoblanadi. Mahalla — o'zbek jamiyatining noyob instituti sifatida bu borada alohida rol o'ynaydi. Mahallada yosh va keksa avlod o'rtasidagi muloqot yoshlarda hayotiy tajriba va milliy donishlik xazinasini boyitadi.

Beshinchi mexanizm — huquqiy savodxonlikni oshirish orqali: yoshlar o'z huquqlari, majburiyatlari va davlat siyosatining mohiyatini bilganda, ular yot g'oyalar va soxta va'dalarga kamroq ishonadi. Huquqiy bilim yoshlarga jamiyatda o'z o'rnini topishga va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi. O'zbekistonda "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonun doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar shu mexanizmning amaliy ifodasidir [5,6].

XULOSA

Maqolada olib borilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, mafkuraviy immunitet — bu shaxsning va jamiyatning yot g'oyaviy ta'sirlarga qarshi tura olish qobiliyati bo'lib, u tug'ma emas, balki maqsadli ta'lim-tarbiya orqali shakllanadi. Uning asosini obyektiv bilim, mustahkam qadriyatlar tizimi va fuqarolik mas'uliyati tashkil etadi. Ikkinchidan, milliy g'oya va ma'naviy meros mafkuraviy immunitetni shakllantirishning eng muhim manbai hisoblanadi. O'zbek xalqining boy tarixi, buyuk mutafakkirlar merosi va milliy qadriyatlar yoshlarga ma'naviy tayanch bo'lib xizmat qiladi. Bu meros yoshlarda o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik va ijodiy tafakkurni tarbiyalaydi. Uchinchidan, globallashuv va raqamli axborot muhiti yangi mafkuraviy tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, feyk axborot va ekstremistik tashkilotlarning onlayn faoliyati yoshlar uchun jiddiy xavf tug'dirmoqda. Bu tahdidlarga qarshi kurashda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni beqiyosdir, chunki aynan ushbu fanlar tanqidiy tafakkur, tarixiy ong va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiradi. To'rtinchidan, mafkuraviy immunitetni shakllantirish ta'lim tizimi, yoshlar tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, oila va mahalla hamkorligini talab etadi. Bu jarayon uzluksiz, tizimli va ko'p qirrali bo'lishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlarda yoshlar orasida mafkuraviy barqarorlik darajasini o'lchashning ilmiy metodologiyasini ishlab chiqish, turli mintaqalar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida qiyosiy tadqiqotlar o'tkazish va samarali tarbiya modellarini amaliyotga joriy etish zarur. Bu esa mazkur yo'nalishning ilmiy salohiyati hali to'liq ochilmaganligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Normatov I. Mafkuraviy immunitet: nazariya va amaliyot. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 184 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 176 b.
3. Alimova O.I. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish shartlari // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. — 2022. — № 2. — B. 293–297.
4. Rafiqova D.N. Millatlararo totuvlik va bag'rikenglik doirasida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari // Science and Innovation in the Education System. — 2023. — № 5. — B. 219–227.
5. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O'RQ-406-son. — <https://lex.uz/acts/-3026246>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2022-yil 7-aprel, PQ-167-son. — <https://lex.uz/acts/5986827>

Nurbayev Yodgorbek Ortiqovich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqodchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133136>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatimizda ayollarga nisbatan ishlatiladigan tazyiq va zo‘ravonliklarga qarshi kurashda horij tajribasi o‘rganib chiqiladi. Ya’ni, ayollarga nisbatan zo‘ravonlik - jismoniy, jinsiy, psixologik yoki iqtisodiy zarar yetkazadigan harakatlar qanday sodir bo‘lishi mumkin, yoki ularni qanday va nima asosida oldini olish mumkin. Maqolada shu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan xorij tajribasi o‘rganib chiqiladi va O‘zbekiston Respublikasidagi amaldagi tajriba bilan solishtirib tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: BMT, deklaratsiya, konstitutsiya, qonun, huquq, burch, zo‘ravonlik, tazyiq, kamsitish, tengsizlik, nikoh, jinoyat, jazo, madaniyat, ma’naviyat, aql, idrok.

Abstract: This article examines foreign experience in combating oppression and violence against women in our society. That is, how violence against women - actions that cause physical, sexual, psychological or economic harm - can occur, or how and on what basis they can be prevented. The article examines foreign experience in this direction and analyzes it in comparison with the current experience in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: UN, declaration, constitution, law, right, duty, violence, oppression, discrimination, inequality, marriage, crime, punishment, culture, spirituality, mind, perception.

Аннотация: В данной статье рассматривается зарубежный опыт борьбы с угнетением и насилием в отношении женщин в нашем обществе. То есть, как может происходить насилие в отношении женщин — действия, причиняющие физический, сексуальный, психологический или экономический вред, — или как и на каких основаниях его можно предотвратить. В статье анализируется зарубежный опыт в этом направлении и проводится его сравнение с текущим опытом Республики Узбекистан.

Ключевые слова: ООН, декларация, конституция, закон, право, обязанность, насилие, угнетение, дискриминация, неравенство, брак, преступление, наказание, культура, духовность, разум, восприятие.

Kirish: O‘zbekistonda inson huquqlari va erkinliklarini kafolatlash hamda himoya qilish davlatimiz olib borayotgan siyosatning asosiy ustivor yo‘nalishi bo‘lib, mustaqillik yillarida mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha milliy tizim yaratilganligi quvonarli holatdir. Konstitutsiyamiz va kodekslarimizda, qonunlarimizda inson erkinligi, qadr-qimmatini eng oliy qadriyat sifatida mustahkamlandi. Barchamizga ma’lumki hozirgi kunda jamiyatimizda ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik – bu jiddiy muammo bo‘lib, uning oldini olish uchun keng qamrovli yondashuv zarur. Quyida ushbu muammoning turli jihatlarini va uni oldini olish yo‘llari haqida batafsil ma’lumot beishga harakat qilamiz.

Ayollarga nisbatan o‘tkaziladigan tazyiq va zo‘ravonlik turlariga to‘xtalib o‘tsak. Jamiyatimizda uchraydigan jinsiy tazyiq tushunchasi, kudnalik turmushda, ish joyida, o‘quv yurtlarida yoki boshqa jamoat joylarida jinsiy xarakterdagi istalmagan xatti-harakatlar, so‘zlar yoki imo-ishoralar mavjud. Bunga jinsiy mazmundagi hazillar, iltifotlar, teginishlar, shilqimlik qilish va jinsiy aloqaga majburlash urinishlari kiradi. Bundan tashqari kundalik turmush hayotida oilaviy zo‘ravonlik tushunchasi ham mavjud. Bu holatda turmush o‘rtog‘i yoki oila a‘zosi tomonidan amalga oshiriladigan jismoniy, jinsiy, psixologik yoki iqtisodiy zo‘ravonliklar tushuniladi.

Jismoniy zo‘ravonlikning asosiy tushunchalari, insonni yoki ayollarni urish, tepish, itarish, sochidlaridan tortish, qurol bilan tahdid qilish va boshqa jismoniy shikast yetkazish doirasidagi harakatlar tushuniladi.

Insonga yoki ayolga psixologik zo‘ravonlik qilish, uni haqoratlash, tahdid qilish, qo‘rqitish, manipulyatsiya qilish, nazorat qilish, izolyatsiya qilish va boshqa ruhiy azob berish usullari ma’nosida tushuniladi.

Oilada yoki jamiyatda iqtisodiy zo‘ravonlik tushunchasi ham mavjudki, bu insonni yoki ayolni moliyaviy resurslardan mahrum qilish, ishlashga ruxsat bermaslik, pulini nazorat qilish, mulkni tortib olish va boshqa iqtisodiy qaramlikni yaratishga qaratilgan harakatlar majmuasidir.

Jinsiy zo‘ravonlik tushunchasi esa ayollarga nisbatan ishlatiladigan zo‘rlash, jinsiy tajovuz, jinsiy ekspluatatsiya, majburiy nikoh va boshqa jinsiy xarakterdagi harakatlarni o‘z ichiga oladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Kiberzo‘ravonlik toifasidagi tushunchalar, internet va boshqa texnologiyalar orqali ta‘qib qilish, haqorat qilish, shantaj qilish, shaxsiy ma‘lumotlarni tarqatish va boshqa zo‘ravonlik harakatlari orqali tuhuniyladi.

Insonlar hayotida uchraydigan an‘anaviy zo‘ravonlik holatlar, nomusga tegish, erta nikoh, qizlarni ta‘lim olishdan mahrum qilish va boshqa an‘anaviy amaliyotlar tushuniyladi.

Bugungi kunda dunyo konstitutsiyalarining **98 foizi** tenglik va kamsitilmaslik, **94 foizi** zo‘ravonlikdan himoya qilish, **86 foizi** xotin-qizlarning ta‘lim olishi, **85 foizi** ijtimoiy xizmatlardan foydalanish kafolati, **44 foizi** diskriminatsiyaga qarshi choralar va **12 foizi** xotin-qizlar huquqlari bo‘yicha alohida qoidalarni o‘z ichiga oladi. Hozir global dunyoda e‘tirof etilayotgan ijtimoiy muammolardan biri butun dunyo bo‘ylab ayollarga nisbatan sodir etilayotgan tazyiq va zo‘ravonlik holatlari hisoblanadi. Insoniyat tarkibi azaldan ikki jins vakillaridan iborat ekan, ularning o‘zaro munosabatlarida bir biriga nisbatan hurmat yondashish zarurati, bir birini to‘laqonli, teng huquqli inson sifatida qabul qila olishi hozirgi zamonaviy hamjamiyatning istivor talablaridan biriga aylangan. Afsuski, aksariyat hollarda ayollar hali ham erkaklar tomonidan sodir etilayotgan tazyiq va zo‘ravonlikni qurboni bo‘lib qolmoqda. BMT ma‘lumotlariga qaraganda dunyodagi har uch ayoldan biri hayoti davomida qandaydir tazyiq va zo‘ravonlikni qurboni bo‘ladi. Eng achinarlisi shundaki, ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlikni aksariyati ularning turmush o‘rtog‘i, ya‘ni jinsiy sherigi tomonidan sodir etiladi. Ayollarning tazyiq va zo‘ravonlikka uchrashi albatta ularning jamiyatdagi faolligiga ta‘sir ko‘rsatadi bu esa ayol uchun og‘ir ijtimoiy-psixologik zarba hisoblanadi. Barchamizga ma‘lumki, ayollar zo‘ravonligini oldini olishda xorij tajribasi juda boy va turli yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Quyida ba‘zi mamlakatlarda ayollarga nisbatan sodir etiladigan tazyiq hamda zo‘ravonliklarni oldini olish borasidagi tajribani ko‘rib chiqamiz.

Shvetsiya tajribasi: Shvetsiya gender tengligini ta‘minlash bo‘yicha dunyodagi eng ilg‘or davlatlardan biri hisoblanishi barchamizga ma‘lum. Bu mamlakatda gender tengligiga yo‘naltirilgan qonunlar, siyosatlar va amaliy dasturlar mavjud. Ushbu dasturlar mamlakat hududida hech qanday ijtimoiy yoki siyosiy to‘siqlarsiz amal qiladi.

Ta‘lim tizimida ya‘ni maktablarda gender tengligi va sog‘lom munosabatlar haqida ta‘lim berish tizimi yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. O‘quvchilar yoshligidan gender munosabatlarini to‘la anglab voyaga yetadilar. Qachonki qo‘laqonli fuqaro bo‘lganlarida ularga gender zo‘ravonliklar haqida tushuncha berish imkoniyati qolmaydi. Shvetsiya tajribasi bo‘yicha zo‘ravonlik qurbonlari uchun maxsus boshpanalar, maslahat markazlari va yordam yo‘nalishlari mavjud. Barcha fuqarolar qaysidir ma‘noda huquqlari buzilsa ana shu markazlarga borib o‘zlarini himoya qilishlari mumkin.

Ispaniya tajribasi: Qirollik Ispaniyasida oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashish bo‘yicha qonun mavjud bo‘lib, ushbu qonun amalda jamiyatning kichik bo‘g‘ini bo‘lgan oila manfaatlarini qattiq himoya qiladi. Bu qonun zo‘ravonlik qurbonlariga keng ko‘lamli huquqiy himoya va yordam beradi. Ispaniya gender masalasida yana shunisi bilan ahamiyatliki, bu mamlakatda oilaviy zo‘ravonlik holatlarini ko‘rib chiqish uchun maxsus sudlar tashkil etilgan. Sudlar jamiyatda oila manfaatlari uchun alohida xizmat ko‘rsatadi. Mamlakat miqyosida zo‘ravonlik qurbonlari uchun bepul va anonim telefon raqami mavjud bo‘lib, bu telefon barcha fuqarolar uchrashi mumkin bo‘lgan zo‘ravonlik haqida tezlik bilan tegishli joyga habar berish masalasini hal qiladi. Ispaniyada oilaviy zo‘ravonlik bilan bog‘liq ma‘lumotlar muntazam ravishda yig‘iladi va tahlil qilib boriladi. Gender munosabatlaridagi kamchilik yoki yutuqlar shu yig‘ilgan ma‘lumotlar asosida belgilanadi va muhokama qilib boriladi.

Kanada tajribasi: Kanadada ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olish bo‘yicha umummilliy strategiya mavjud. Umummilliy strategiyaning sosiy maqsadi zo‘ravonlikning oldini olish, qurbonlarga yordam berish va zo‘ravonlik qilganlarni javobgarlikka tortish bo‘lib, mamlakatdagi asosiy qoninuy hujjatlardan biri sanaladi.

Kanadada davlatida tub aholi vakillari bo‘lgan aborijen ayollar zo‘ravonlikka ko‘proq duchor bo‘lishadi. Shuning uchun, hukumat aborijen jamoalar bilan hamkorlikda zo‘ravonlikni oldini olish bo‘yicha maxsus dasturlarni amalga oshiradi.

Mamlakatdagi zo‘ravonlik qurbonlari uchun turli xil huquqiy himoya choralari mavjud, masalan, himoya orderlari va murojaat mahkamalari shular jumlasidandir.

Avstraliya tajribasi: Avstraliyada “Change the Stor” tashabbusi mavjud bo‘lib, bu tashabbus Avstraliyada ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olish bo‘yicha milliy dastur hisoblanadi. U gender tengsizligini bartaraf etish va zo‘ravonlikka toqatsizlik madaniyatini yaratishga qaratilgan bo‘lib, mamlakatda barcha fuqarolar uchun birdek amal qiladi. Avstraliyada zo‘ravonlikka qarshi kurashishga qaratilgan keng ko‘lamli jamoat kompaniyalari o‘tkaziladi. Bu kompaniyalarning asosiy maqsadi zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishiga qarshi tezkor kurashni tashkil etish masalasidir. Avstraliyaning

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

boshqa mamlakatlardan farqi shuki, mamlakatda zo‘ravonlikning sabablari va oqibatlarini o‘rganish bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib boriladi.

Buyuk Britaniya tajribasi: “Clare’s Law”- Bu qonun Buyuk Britaniya tajribasida ayollarga sherigining zo‘ravonlik tarixi haqida ma‘lumot olish va bu ma‘lumotni tegishli tashkilotlarga topshirish imkoniyatini beradi. Barcha fuqarolar ham o‘ziga nisbatan sodir etilgan zo‘ravonlikni asoslab berish yoki o‘zini himoya ostida ekanligini tushunmasligi mumkin. Bunday holatda ushbu fuqaroni himoya qilishning jamoaviy usullari qo‘llaniladi. Buyuk Britaniyadagi “Multi-Agency Risk Assessment Conference” (MARAC) konferensiyasi mamlakatda turli idoralar (politsiya, ijtimoiy xizmatlar, sog‘liqni saqlash xizmatlari) yuqori xavf ostida bo‘lgan zo‘ravonlik qurbonlariga yordam berish uchun birgalikda ishlaydi. Bundan tashqari Buyuk Britaniyada zo‘ravonlik qilgan erkaklarga xulq-atvorini o‘zgartirishga yordam beradigan dasturlar mavjud. Bu dasturlar doirasida zo‘ravonlik qilgan erkaklarga ijtimoiy hayotning umumiy yashash prinsiplari tushuntirib boriladi.

Xulosa: Yuqorida o‘rganib chiqilgan mamlakatlarning tajribasidan kelib chiqib, ayollar zo‘ravonligini oldini olishda quyidagi omillar muhim ekanligini ta‘kidlab o‘tish mumkin. Hukumatning gender tengligini ta‘minlash va zo‘ravonlikka qarshi kurashishga qat‘iy sodiqligi, zo‘ravonlikning barcha turlarini qoralovchi va jazolovchi qonunlarning mavjudligi, gender tengligi va sog‘lom munosabatlar haqida ta‘lim berish, zo‘ravonlik qurbonlari uchun boshpana, maslahat, huquqiy yordam va boshqa xizmatlar mavjudligi, erkaklarni zo‘ravonlikka qarshi kurashga jalb qilish, zo‘ravonlikning sabablari va oqibatlarini o‘rganish, zo‘ravonlikka qarshi kurashishga qaratilgan jamoat kampaniyalarini tashkil etilganligi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” 1948 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi qarori. 2021 yil.
3. M.Xoliqova, G.Ishanxonova, Sh.Po‘latova. “Gender tengligi: g‘oyadan qonunga qadar”. Toshkent. 2021 yil.
4. J.A.Ne‘matov. “Gender tengligi va gender zo‘ravonligi savol va javoblarda” Toshkent. 2024 yil

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
TA’LIM TIZIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA OILA, MAKTAB VA MAHALLA HAMKORLIGINING O’RNI

Azamov Sherzodjon Xusanboy-o‘g‘li
Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani 5-maktab, p.f.f.d (PhD)
Mustaqil izlanuvchi (DSc)
Gmail: sherzodbekazamov95@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133209>

Annotatsiya: Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimi samaradorligini oshirishga doir turli xil izlanishlar, keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Yoshlar bilim olishi uchun barcha sharoitlar mavjud, lekin ularni qo‘llab-quvvatlab, to‘g‘ri yo‘naltirish muhim hisoblanadi. Bunda oila, maktab va mahalla hamkorligi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitish samaradorligini yuqori darajaga olib chiqishda, o‘quvchilarni bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda oila, maktab va mahalla hamkorligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim tizimi, oila, maktab, mahalla, konsepsiya, jamiyat, rivojlantiruvchi ta’lim, qo‘shimcha ta’lim, motivatsiya, erkinlik, kasb tanlash.

Annotation: In New Uzbekistan, various studies and large-scale reforms are being carried out to improve the effectiveness of the education system. All conditions have been created for young people to receive education; however, it is important to support them and guide them in the right direction. In this process, cooperation between the family, school, and community plays a significant role. This article highlights the importance of such cooperation in increasing the effectiveness of teaching in general secondary schools, as well as in increasing students’ interest in learning and upgrading the quality of education to a higher level.

Keywords: Educational system, family, school, community, conception, society, developmental education, further education, motivation, freedom, choosing a career.

Аннотация: В Новом Узбекистане проводятся различные исследования и широкомасштабные реформы, направленные на повышение эффективности системы образования. Созданы все условия для получения знаний молодежью, однако важным считается их поддержка и правильное направление. В этом актуальное значение приобретает сотрудничество семьи, школы и махалли. В данной статье показана роль взаимодействия семьи, школы и махалли в выводе эффективности обучения в общеобразовательных школах на высокий уровень и повышении интереса учащихся к получению знаний.

Ключевые слова: Система образования, семья, школа, махалля, концепция, общество, развивающее обучение, дополнительное образование, мотивация, свобода, выбор профессии.

Kirish: Respublikamizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan innovatsion ta’lim muassasalarini tashkil etish islohotlari jahonning yuksak rivojlangan mamlakatlari qatoridan o‘rin egallashimizda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’limdagi innovatsiyalar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti davrida o‘zgarib borayotgan talablarni muvofiqlashtirishga xizmat qilish bilan ahamiyatlidir. Biroq, bu tizimda innovation jarayonlarni keltirib chiqaradigan ijtimoiy motivlar bizning davrimizda sezilarli darajada o‘zgardi, bu esa maxsus ijtimoiy institut sifatida ta’limning asoslariga ta’sir ko‘rsatadigan innovatsiyalarning rivojlanishiga olib keldi.

Hamma sohada bo‘lgani kabi o‘qitishda ham tub o‘zgarishlar kiritish, uni amalga oshirish uchun yetuk mutaxassis pedagoglarni tayyorlash bo‘yicha yangi namunaviy o‘quv dasturlari, o‘quv qo‘llanma va darsliklar yaratilib, barcha joylarda tajriba - sinov ishlari olib borilmoqda.

Mafkura – bu muayyan jamiyat, guruh yoki davlatning maqsadlari, qadriyatlar va qarashlarini ifodalovchi g‘oyalar, tamoyillar hamda qarashlar tizimidir. Ya’ni, mafkura odamlarning, yoshlarning qanday fikrlashi, nimani to‘g‘ri yoki muhim deb bilishi va qanday yo‘nalishda harakat qilishini belgilovchi g‘oyaviy asos hisoblanadi.

Mafkuraviy immunitet – bu shaxs yoki jamiyatning turli zararli, yot yoki ekstremistik g‘oyalarga nisbatan tanqidiy fikrlash asosida qarshi tura olish, ularni anglab, rad eta olish qobiliyatini bildiruvchi ilmiy-ijtimoiy tushunchadir. Sodda qilib aytganda, bu – insonning ongida “himoya tizimi” bo‘lib, u noto‘g‘ri yoki xavfli mafkuralarning ta’siriga tushib qolmaslikka yordam beradi. Ana shunday mafkuraviy immunitetni yoshlar ongiga singdirishda “oila, maktab va mahalla” hamkorligidan foydalanish mumkin. Bunda har bir maskan (mas’ul shaxs) vijdonan, insoniylik tomonidan yondashib faoliyat olib borsa albatta ko‘zlangan maqsadga erishiladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Yurtimizda zamonaviy maktablar faoliyatini samarali tashkil qilish va rivojlantirishga nisbatan yangicha yondashuvlarning tatbiq etilishi, ilmiy-pedagogik jihatlari, sifatli faoliyat olib borish mexanizmlarini ishlab chiqish asosiy vazifa hisoblanadi. Davlatimiz rahbari bugungi kunda jamiyatda turli xil fikr va qarashlar bo‘lishi tabiiyligi, bu – demokratiyaning birlamchi talabi ekanini ta’kidladilar. 2026 – yil O‘zbekistonda “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish” yili deb belgilanishi ham yurtimiz ravnaqi uchun xizmat qiladi va mahalla rivojlanishi jamiyatni rivojlanishi uchun asosiy qadam bo‘ladi deya olamiz. Muhtaram Prezidentimiz “Yurtimiz tinch va butun dunyoda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi uchun mahalla tizimining o‘rni va ta’siri beqiyos. Chunki mahalla tinch va ahil bo‘lsa, jamiyatimiz tinch va hamjihat bo‘ladi. Mahalla rivojlansa butun mamlakatimiz yuksaladi”, - deb ta’kidladilar [1].

Metodlar: Oilada doim tinchlik bo‘lishi, bolalar bo‘sh vaqtini faol tashkil etish, madaniyat, san’at maskanlariga oilaviy sayohatlar uyushtirish – oila barkamolligini ta’minlashga xizmat qiladi. Oilada bolani to‘g‘ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyada hamjihatlikdir. Ta’lim – tarbiya masalasi murakkab bo‘lib, bunday ulkan mas’uliyatli, sharaflil ishni oila, mahalla, maktab va keng jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borish muhim o‘rin egallaydi. Ma’lumki bola maktabgacha ta’limga va maktabga kelgunga qadar oilada tarbiya oladi. Oila davlatning asosiy kurtagi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi va didiga ta’sir ko‘rsatishi tabiiy holdir. Oila a’zolarining ma’naviy birligi yoshlarni har tomonlama kamol toptirishning dastlabki va asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Bola tarbiyalashda buyuk mutafakkir bobomiz Mirzo Ulug‘bek shunday deganlar: “Oilada ota – onalar, ayniqsa o‘qimishli ota – onalar o‘z farzandlarining haqiqiy inson bo‘lib kamol topishiga alohida e’tibor berishlari lozim”. Shunday ekan har bir ota – ona farzandining tarbiyasiga ko‘proq e’tibor berishi lozim, ularga alohida vaqt ajratib, odob-ahloqdan dars berishi kerak. Ana shunda bunday farzandlar ota – onasi yuzini yorug‘ qiladigan va el – yurtiga, xalqiga foydasi tegadigan komil inson bo‘lib ulg‘ayishadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchi yuqori kasbiy pedagogik qobiliyatiga ega bo‘lsa, sinfda ilqlik, tabiiylik va o‘zaro ishonch muhitini yarata olsa uning faoliyati samarali bo‘ladi. U o‘quvchini tushunishga harakat qiladi va keyin shu tushuncha asosida harakat qiladi, u o‘quvchilarga ishonadi, ularni hayot muammolarini hal qilishga qodir deb hisoblaydi, ulardan dushmanlik emas, balki do‘stona munosabatda bo‘lishlarini kutadi: o‘quvchi har doim uning uchun qadr-qimmatli shaxs bo‘ladi, shuning uchun o‘qituvchining ishi doimo kasbiy va shaxsiy o‘z-o‘zini takomillashtirish ehtiyoji bilan bog‘liq, ayniqsa innovatsion, ilmiy-tadqiqot va tajriba-sinov ishlari bilan bog‘liq [6]. Ta’lim sohasi - bu ijtimoiy-madaniy sohaning bir qismi, ta’lim tizimlari, ularning elementlari, o‘quv materiallari va ta’lim jarayonlari subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir zonasidir. Ta’lim sohasining asosiy elementi - ma’lum bir ta’lim muassasasi va sinfning ta’lim sohasidan bir necha federal, mintaqaviy darajalargacha katta murakkablik o‘lchoviga ega.

Rivojlantiruvchi ta’limning metodologik asoslarini biz ijtimoiy, didaktik va psixologik rejada ko‘rib chiqdik:

1. Ijtimoiy nuqtayi nazardan, rivojlantiruvchi ta’lim o‘zgaruvchan va rehabilitatsiya xarakteriga ega bo‘lishi kerak, bu nafaqat ma’lum turdagi ta’lim muassasasini tanlash imkoniyatini, balki ta’lim subyektlarining mavjud individual va ijtimoiy ehtiyojlariga muvofiq ta’lim mazmuni turini ham anglatadi;

2. Didaktik nuqtayi nazardan rivojlantiruvchi ta’lim shaxsga yo‘naltirilgan, insonparvarlik yo‘nalishiga ega bo‘lishi kerak;

3. Psixologik jihatdan rivojlantiruvchi ta’lim o‘quvchi va o‘qituvchining o‘z rivojlanishining subyekti bo‘lish qobiliyatini shakllantirishni, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini tarbiyalashning individual yo‘nalishlarini egallashini ta’minlashi kerak.

Rivojlantiruvchi ta’lim sohasini rivojlanish yo‘nalishiga ega bo‘lgan maxsus modellashtirilgan joy va sharoitlar sifatida; shaxsning jismoniy, somatik, aqliy, psixologik, ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy sog‘lomligining individual xususiyatlariga muvofiq shaxsning rivojlanishi va kamolotining optimal yo‘nalishini tanlashning turli xil variantlarini ta’minlovchi ko‘p qirrali ijtimoiy soha sifatida ko‘rib chiqamiz, bu bizga: o‘quvchilar - turli xil faoliyatda va turli jamoalar bilan o‘zaro munosabatlarda o‘z taqdirini o‘zi belgilash; o‘qituvchilar - keng ijtimoiy va madaniy sohada o‘quvchilarni ijtimoiylashtirish uchun sharoit yaratish; ota-onalar - keng ko‘lamli ta’lim xizmatlarini yaratishda (mijoz sifatida) ishtirok etish; tashkilotchilar va boshqaruvchilar - turli xil ta’lim qiziqishlari va shartlariga e’tibor qaratgan holda boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi.

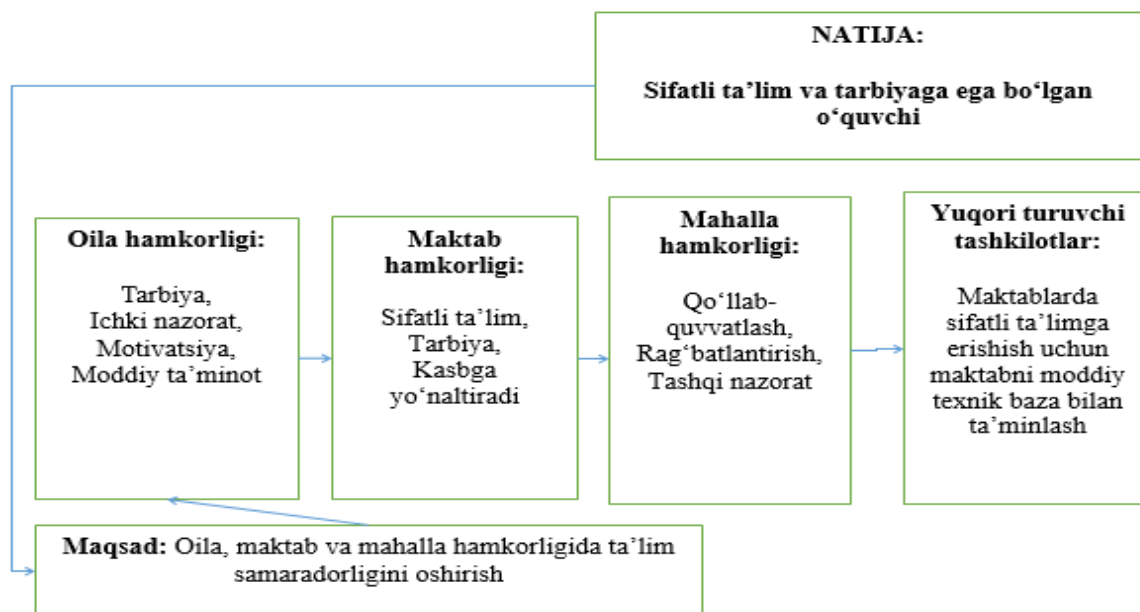
Natijalar: Mahallaning ustunligi shundaki, bu yerda ko‘p yillar davomida birga yashagan, bir – birini bilgan, sinagan, tanigan kishilar istiqomat qiladi. Ular har bir oiladagi muhitni va har bir bola tarbiyasini, ota – onasini mahallada tutgan o‘rni, mavqeyi hamda imkoniyatlarini yaxshi biladilar.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Oila, maktab va mahalla hamkorligi rejasini tuzish:

- ✓ Tarbiyaviy ishlar o‘tkazish dasturi va shu dastur asosida mahallada yashovchi har bir bola bilan bu tarbiyaviy ishlarni olib borish;
- ✓ Mahallada bolalar dam olishlariga, qiziqarli ishlar bilan shug‘ullanishlariga imkoniyat yaratib berish;
- ✓ Mahallada tarbiyaning ta’sirini oshirish;
- ✓ Har bir bolani maktablarga borib, dars jarayonida faol ishtirokini nazorat qilish.

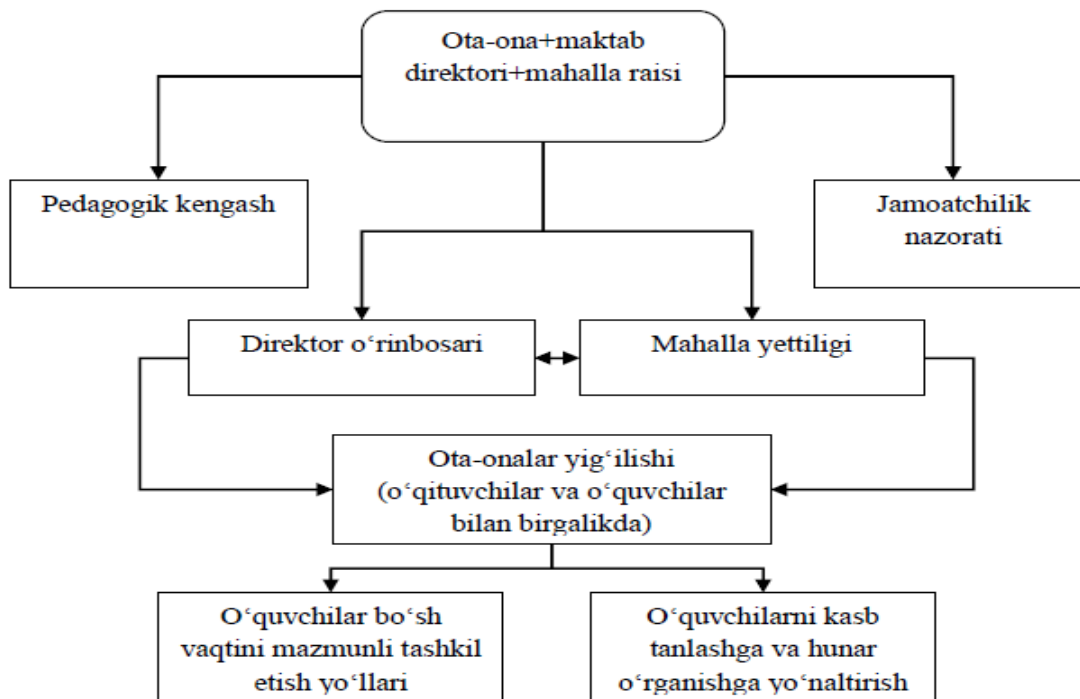
Bir bolaga yeti mahalla ota – ona deganlaridek, har bir bolaga o‘z farzandidek munosabatda bo‘lib, ularni nazorat qilinsa albatta ko‘zlangan natijaga erishish mumkin. Bundan tashqari oila, maktab va mahalla hamkorligidagi tadbirlar uyushtirilib har bir bolaning qiziqishlariga ko‘ra kasb tanlash, hunar o‘rganish ishlari olib borilishi lozim. Ushbu uchlik bir yoqadan bosh chiqarib, bir – birini tushunib faoliyat olib borsa ta’lim sifati sezilarli darajada o‘zgaradi (1-rasm).

1-rasm. Ta’lim samaradorligini oshirishda oila, maktab va mahalla hamkorligi metodikasi

O‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarining demokratlashuvi. Innovatsion muhitda o‘qituvchi ko‘proq maslahatchi, kurator, sherik sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa o‘quvchining shaxsiy pozitsiyasi va ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi, unda o‘z-o‘zini baholash, o‘zgarishlarga ochiq bo‘lish kabi kompetensiyalar shakllanishiga zamin yaratadi.

Bunday muhitni yaratishda pedagogning innovatsion madaniyati, yangicha fikrlash qobiliyati va texnologik savodxonligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Rivojlantiruvchi muhitni innovatsion tashkil qilish uchun o‘qituvchi o‘zi ham tahlil qiluvchi, yaratuvchi, o‘zgarishlarga moslashuvchan shaxs bo‘lishi kerak. Shunday ekan har bir darsni o‘qituvchi va o‘quvchi hamkorligida, innovatsion yondashuvlar asosida olib borish zarur. Bunda interfaol (o‘zaro faol) tarz da o‘quvchi - o‘qituvchi hamda o‘quvchi - o‘quvchi hamkorligi ta’minlanadi. Ya’ni, nafaqat o‘qituvchi bilan o‘quvchi faol munosabatda bo‘lishidan tashqari o‘quvchilar o‘rtasida ham o‘zaro bahs-munozara, taklif va tavsiyalar, fikr almashishlar darsning yuqori natijaga erishishida asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

2-rasm. Oila, maktab va mahalla hamkorligida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish sxemasi

Muhokama: Maqsadlarni belgilash qobiliyati yoki o‘quv jarayonida maqsadlarni belgilash qobiliyati ham o‘qishga ijobiy turtki mazmunining muhim komponenti hisoblanadi. Ta’lim jarayonida o‘z o‘quv maqsadlariga erishmaslik, o‘z imkoniyatlarini hisobga olgan holda mustaqil ravishda maqsadlar qo‘ya olish va qo‘yilgan maqsadga mas’uliyatni o‘z zimmasiga olgan holda ijtimoiy ahamiyatga molik maqsadlarni qo‘ya olish qobiliyati bo‘lishi mumkin.

Ta’lim jarayonida o‘qishga bo‘lgan ijobiy motivatsiya mazmunining komponenti sifatida faollik, olingan bilim, ko‘nikma va malakalardan foydalanishda mustaqillik kabi vazifalarni ongli ravishda bajarishga tayyorlik, mustaqillikka intilish sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, yoshlarni madaniyatli, vatanga sadoqatli, kattalarni hurmat qiladigan qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, harakteriga ahamiyat berish lozim. Chunki bularsiz tarbiyada ko‘zlangan maqsadga erishib bo‘lmaydi. Oila, maktab va mahalla hamkorligining ijobiy tomonlari shundaki – bolaning dunyoviy bilimga ega bo‘lishi, fikrlash doirasining keng bo‘lishi, noto‘g‘ri ta’sirlarga berilmasligi, uyda, maktabda bo‘sh vaqtini unumli o‘tkazishni ta’minlashga va xalqiga, jamiyatga foyda keltiradigan shaxs bo‘lib ulg‘ayishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Oliy majlis va O‘zbekiston Xalqiga Murojaatnomasi, 26.12.2025
2. Munavvarov A.K Pedagogika Toshkent 1996-yil
3. Qorayev S.B. Pedagogika. –T.: “Zebo-Print”. 2023-yil. 50-b.
4. Tubelskiy A.N. Noto‘g‘ri ishlaydigan o‘qituvchi (talabalar va o‘qituvchilarning individualligini rivojlantirish tajribasi). - M., 1996-yil.
5. Mirzayev A. Yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oilaning tutgan o‘rni // “Mahalla va oila” ilmiy tadqiqot instituti xalqaro konferensiya 24.03.2021-yil. 168-b.
6. Azamov Sh.X Zamonaviy maktabda rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etish metodikasini takomillashtirish // p.f.f.d. (PhD) dis.avtoreferati. –Chirchiq. 2025. 12-13- b.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARIDA METODIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI VA UNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI.

Saidg‘aniyev Saidaxmad Oybek o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti v.b. dotsenti.
Gmail: saidganiyev.s.o1504@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133248>

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida metodik kompetensiyani shakllantirish bosqichlari va ularning mazmuni ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda uch bosqichli model – diagnostik-motivatsion, nazariy-amaliy va integrativ-reflektiv bosqichlar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Har bir bosqichning maqsadi, vazifalari, mazmuni va kutilayotgan natijalari aniqlashtirilgan. Shuningdek, metodik kompetensiyani rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar – aks etgan dars (flipped learning), video-refleksiya va elektron portfolio texnologiyalarining o‘rni asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari metodik tayyorgarlikni tizimli tashkil etish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: metodik kompetensiya, jismoniy tarbiya, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik texnologiyalar, refleksiya, e-portfolio, flipped learning, integratsiya, innovatsiya.

Аннотация: В данной статье научно обоснованы этапы формирования методической компетентности будущих учителей физической культуры и раскрыто их содержание. Рассматривается трехэтапная модель, включающая диагностико-мотивационный, теоретико-практический и интегративно-рефлексивный этапы. Для каждого этапа определены цели, задачи, содержание и ожидаемые результаты. Особое внимание уделено роли инновационных педагогических технологий – перевернутого обучения (flipped learning), видеорефлексии и электронного портфолио в развитии методической компетентности. Полученные результаты позволяют повысить эффективность профессиональной подготовки будущих педагогов за счет системной организации образовательного процесса.

Ключевые слова: методическая компетентность, физическая культура, профессиональная подготовка, педагогические технологии, рефлексия, электронное портфолио, перевернутое обучение, интеграция, инновации.

Abstract: This article provides a scientific justification of the stages of forming methodological competence in future physical education teachers and reveals their content. A three-stage model is analyzed, including diagnostic-motivational, theoretical-practical, and integrative-reflective stages. The goals, objectives, content, and expected outcomes of each stage are clearly defined. Special attention is paid to the role of innovative pedagogical technologies such as flipped learning, video reflection, and e-portfolio in developing methodological competence. The results of the study demonstrate that a systematic organization of the educational process significantly enhances the professional competence of future teachers.

Keywords: methodological competence, physical education, professional training, pedagogical technologies, reflection, e-portfolio, flipped learning, integration, innovation.

Kirish

Zamonaviy oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, metodik kompetensiyani shakllantirish jarayonining tizimli tashkil etilishi pedagog kadrlar tayyorlash sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Shu sababli, metodik kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish modeli va uni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Metodik kompetensiyani shakllantirish bosqichlari

Tadqiqot doirasida metodik kompetensiyani shakllantirish uch bosqich asosida amalga oshirilishi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

I. Diagnostik-motivatsion bosqich

Mazkur bosqichda quyidagi jarayonlar amalga oshiriladi:

- boshlang‘ich diagnostika;

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- kasbiy motivatsiyani shakllantirish;
- jismoniy tarbiya pedagogi kasbining metodik jihatlari haqida tasavvur hosil qilish;
- pedagogik kuzatuv amaliyoti.

Natijada talabada metodik kompetensiyaga nisbatan ehtiyoj va qiziqish shakllanadi, individual rivojlanish yo‘nalishlari aniqlanadi.

Bu bosqich ta’lim jarayonining keyingi bosqichlari uchun motivatsion va diagnostik asos yaratadi.

II. Nazariy-amaliy shakllantirish bosqichi

Mazkur bosqich metodik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- o‘qitish metodikasini loyihalash;
- pedagogik texnologiyalarni o‘rganish va qo‘llash;
- integratsiyalashgan ta’limni tashkil etish;
- micro-teaching (mikrodars) sessiyalari;
- estetik yondashuv elementlarini joriy etish.

Natijada talabalar pedagogik texnologiyalarni amaliy qo‘llash tajribasiga ega bo‘ladi va metodik kompetensiya shakllanadi.

III. Integrativ-reflektiv bosqich

Ushbu bosqichda quyidagi faoliyat turlari amalga oshiriladi:

- real darslar o‘tish (pedagogik amaliyot);
- video-refleksiya asosida tahlil;
- e-portfolio shakllantirish;
- individual kasbiy rivojlanish dasturini ishlab chiqish;
- mentorlik faoliyati.

Natijada talaba o‘z kasbiy faoliyatini tahlil qila oladigan, mustaqil rivojlanish strategiyasiga ega bo‘lgan mutaxassis sifatida shakllanadi.

Oraliq xulosa

Metodik kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish ta’lim jarayonini tizimli tashkil etish imkonini beradi. Bu yondashuv kasbiy tayyorgarlikni “tasodifiy” emas, balki boshqariladigan jarayonga aylantiradi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish

Zamonaviy ta’lim tizimida metodik kompetensiyani rivojlantirish innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uzviy bog‘liqdir.

Pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur: avval nazariy o‘rganish, keyin amaliy sinov va nihoyat real ta’lim jarayoniga tatbiq etish [5].

1. “Aks etgan dars” (Flipped learning) texnologiyasi

Mazkur texnologiya J.Bergmann va A.Sams tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, uning mohiyati nazariy bilimlarni mustaqil o‘rganish va auditoriya vaqtini amaliy faoliyatga yo‘naltirishdan iborat [6].

Jismoniy tarbiya ta’limida bu texnologiya:

- dars vaqtining asosiy qismini harakat faoliyatiga ajratish;
- pedagogik simulyatsiyalarni tashkil etish;
- refleksiya jarayonini kuchaytirish imkonini beradi.

Interaktiv metodlar samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar ham ushbu yondashuvning ijobiy natijalarini tasdiqlaydi [7].

2. Video-refleksiya texnologiyasi

Mazkur texnologiya o‘qituvchi faoliyatini video asosida tahlil qilishga qaratilgan.

U quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- pedagogik faoliyatni obyektiv baholash;
- nutq, harakat va kommunikativ ko‘nikmalarni tahlil qilish;
- metodik xatolarni aniqlash va bartaraf etish.

Tadqiqotlar video-refleksiyaning pedagogik mahoratni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi [8].

3. Elektron portfolio (e-portfolio) texnologiyasi

E-portfolio texnologiyasi bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy rivojlanishini tizimli monitoring qilish imkonini beradi.

U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- dars ishlanmalari;

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- video materiallar;
- refleksiya yozuvlari;
- ilmiy-tadqiqot ishlari.

Mazkur texnologiya xalqaro ta’lim tizimlarida keng qo‘llanilib, kasbiy rivojlanishni baholashning samarali vositasi sifatida e’tirof etiladi [9].

Oraliq xulosa

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli joriy etish metodik kompetensiyaning samarali shakllanishini ta’minlaydi. Aks etgan dars, video-refleksiya va e-portfolio texnologiyalari jismoniy tarbiya ta’limining o‘ziga xos xususiyatlariga mos ravishda yuqori samaradorlikka ega.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, metodik kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish modeli hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli joriy etish bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish va o‘qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev R.X. Ta’lim mazmunini loyihalash metodologiyasi. – Toshkent, 2012.
2. Muslimov N.A. Kasbiy kompetentlik asoslari. – Toshkent, 2015.
3. Kolb D.A. Experiential Learning. – 1984.
4. Capella-Peris C. va boshqalar. Physical education teacher education research. – 2020.
5. Inoyatov U.I. Pedagogik texnologiyalarni joriy etish asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom. – 2012.
7. Ishmuhamedov R. Interaktiv ta’lim texnologiyalari. – Toshkent, 2010.
8. Sherin M., van Es E. Video-based teacher learning. – 2009.
9. SHAPE America. National Standards for Physical Education. – 2014.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ПРИ РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ (СПЕЦИФИЧЕСКОЙ) ЛЕКСИКИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ЛЕЧЕБНОЕ ДЕЛО.

Рахматуллаева Гулбахор Иброхимжон кизи

Докторант Наманганского государственного института иностранных языков

e-mail: gulbahorrahmatullayeva98@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20133404>

Аннотация. В статье рассматриваются современные педагогические и цифровые технологии, направленные на формирование профессиональной (специфической) лексики у студентов медицинского профиля (направление Лечебное дело) в рамках курса ESP. Показано влияние мультимедийных, интерактивных, мобильных и адаптивных инструментов на развитие терминологической компетенции, а также их роль в повышении мотивации и эффективности обучения.

Ключевые слова: профессиональная лексика, медицинский английский, ESP, студенты медицинских вузов, лечебное дело, цифровые технологии, мультимедийное обучение, адаптивное обучение, геймификация, терминологическая компетенция.

Annotatsiya. Maqolada “Davolash ishi” yo‘nalishi talabalarida ingliz tilidagi soha leksikasini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Multimedia, interaktiv, mobil va moslashuvchan vositalarning samaradorligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: professional leksika, tibbiy ingliz tili, ESP, tibbiyot talabalari, davolash ishi, raqamli texnologiyalar, multimedia ta’limi, moslashuvchan ta’lim, gamifikatsiya, terminologik kompetensiya.

Abstract. The paper explores modern pedagogical and digital technologies for developing professional vocabulary among medical students within ESP courses. It highlights the role of multimedia, interactive, mobile, and adaptive tools in enhancing terminological competence and learning efficiency.

Keywords: professional vocabulary, medical English, ESP, medical students, general medicine, digital technologies, multimedia learning, adaptive learning, gamification, terminological competence.

Введение

Современный этап развития профессионального образования характеризуется быстрыми изменениями условий труда, глобализацией научных и технологических связей, а также усилением роли английского языка как основного средства международной профессиональной коммуникации. Владение профессиональной лексикой на английском языке является неотъемлемой частью подготовки конкурентоспособных специалистов в различных областях. Эффективное формирование специализированной лексической компетенции требует применения инновационных технологий, направленных на оптимизацию учебного процесса и ускорение освоения профессионального словаря. Согласно Kravchenko, цифровые технологии становятся ключевым инструментом в развитии терминологической компетенции студентов в рамках курса ESP (English for Specific Purposes)¹. Развитие профессиональной (специфической) лексики у студентов медицинского профиля в рамках курса ESP (English for Specific Purposes) является важным компонентом формирования их коммуникативной компетенции. Особое значение приобретает использование современных образовательных технологий, способствующих более эффективному усвоению терминологии и её практическому применению.

Цифровые технологии (LMS-платформы, онлайн-курсы, электронные словари) обеспечивают доступ к аутентичным медицинским материалам, что позволяет студентам работать с реальной профессиональной лексикой. Мультимедийные средства (видео, подкасты, симуляции) способствуют лучшему восприятию и запоминанию терминов за счёт визуализации и контекстуализации.

Интерактивные методы обучения, такие как кейс-стади, ролевые игры (doctor–patient interaction), проблемное обучение, позволяют моделировать реальные профессиональные ситуации, в которых студенты активно используют специализированную лексику. Это способствует формированию не только языковых, но и профессиональных компетенций.

Особую роль играют адаптивные технологии и элементы искусственного интеллекта, позволяющие индивидуализировать процесс обучения. Они анализируют уровень знаний

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

студентов и предлагают персонализированные задания, направленные на устранение пробелов в знании терминологии. Кроме того, геймификация обучения (использование викторин, интерактивных платформ) повышает мотивацию студентов и способствует более эффективному закреплению профессиональной лексики.

Профессиональная лексика как объект обучения в ESP

Профессиональная лексика как объект обучения в рамках English for Specific Purposes (ESP) занимает центральное место в системе подготовки специалистов, поскольку именно она обеспечивает эффективную коммуникацию в профессиональной среде. В отличие от общего языкового обучения, ориентированного на развитие универсальных языковых навыков, ESP направлен на формирование у обучающихся способности использовать иностранный язык в конкретной профессиональной сфере. В этой связи профессиональная лексика выступает не просто как совокупность языковых единиц, а как инструмент передачи специализированных знаний и реализации профессиональной деятельности.

Под профессиональной лексикой понимается совокупность слов и выражений, функционирующих в определённой области знания или деятельности. Она включает термины, обладающие строгой дефиницией в рамках конкретной дисциплины, полу термины, представляющие собой общезыковые единицы с уточнённым значением, профессионализмы, используемые в неформальной коммуникации специалистов, а также устойчивые словосочетания и коллокации, характерные для профессионального дискурса. Важным компонентом является также жанрово-обусловленная лексика, используемая в таких видах речевой деятельности, как написание отчётов, ведение деловой переписки, подготовка презентаций и участие в переговорах.

Профессиональная (специфическая) лексика — это совокупность терминов и устойчивых словосочетаний, характеризующих профессиональную сферу деятельности. В контексте образования ESP профессиональная лексика рассматривается как центральный компонент компетентности, обеспечивающий понимание и использование языка в профессионально ориентированных ситуациях общения. Эффективное обучение профессиональной лексике должно учитывать специфику языковых потребностей обучаемых в зависимости от их будущей профессиональной деятельности и контекста применения языка².

Развитие профессиональной лексики не может ограничиваться механическим запоминанием терминов: необходим системный подход, включающий анализ употребления слов в контексте, работу с аутентичными профессиональными текстами, а также использование стратегий по активному усвоению терминологии.

Роль цифровых технологий в формировании профессиональной лексики

Роль цифровых технологий в формировании профессиональной лексики в рамках обучения English for Specific Purposes (ESP) в последние годы существенно возросла, что обусловлено цифровизацией образования и профессиональной деятельности. Цифровые инструменты не только расширяют доступ к специализированным языковым ресурсам, но и трансформируют сам процесс усвоения лексики, делая его более интерактивным, индивидуализированным и контекстно обусловленным.

Прежде всего, цифровые технологии обеспечивают доступ к аутентичным материалам, которые являются основой формирования профессиональной лексики. Онлайн-базы данных, научные журналы, профессиональные платформы и электронные библиотеки позволяют обучающимся работать с реальными текстами по специальности. Это способствует усвоению терминов и устойчивых выражений в их естественном контексте функционирования, что значительно повышает качество лексической подготовки.

Важную роль играют специализированные цифровые инструменты, такие как электронные словари, терминологические базы данных и корпуса текстов. Использование корпусов позволяет анализировать частотность и сочетаемость лексических единиц, что особенно важно для овладения коллокациями и типичными речевыми моделями. Кроме того, современные онлайн-словари часто содержат примеры употребления, аудио- и визуальные материалы, что способствует более глубокому пониманию значения терминов.

Современные цифровые технологии открывают широкие возможности для обучения лексике ESP. Они включают использование информационно-коммуникационных платформ, мультимедийных ресурсов, электронных словарей, интерактивных упражнений и систем управления обучением (LMS). Применение таких технологий позволяет создать условия для

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

индивидуализации обучения, обеспечить доступ к разнообразным источникам информации и повысить мотивацию обучаемых.

Kravchenko выделяет, что цифровые технологии способствуют развитию терминологической компетенции обучающихся, обеспечивая интерактивность, адаптивность и возможность обратной связи в процессе овладения профессиональным словарем.

Модель Multimedia Strategic Vocabulary Learning (MSVL), например, показала свою эффективность в развитии технической лексики при онлайн-обучении студентов инженерных направлений, улучшая рецептивное знание профессиональной терминологии³.

Интерактивные образовательные технологии

Интерактивные образовательные технологии представляют собой совокупность методов, форм и средств обучения, основанных на активном взаимодействии всех участников образовательного процесса. В отличие от традиционного обучения, где обучающийся выступает преимущественно пассивным получателем информации, интерактивные технологии предполагают его активное включение в процесс познания, что способствует более глубокому усвоению знаний и развитию профессиональных компетенций.

Сущность интерактивного обучения заключается в организации учебного процесса как диалога — между преподавателем и обучающимися, а также между самими обучающимися. Это взаимодействие направлено на совместное решение учебных задач, обсуждение проблемных ситуаций и обмен опытом. В рамках такого подхода обучающийся становится субъектом обучения, принимающим участие в формировании собственного образовательного результата.

К числу наиболее распространённых интерактивных технологий относятся дискуссии, ролевые и деловые игры, кейс-метод, проектное обучение, мозговой штурм, а также различные формы групповой работы. Эти методы позволяют моделировать реальные профессиональные ситуации, в которых обучающиеся применяют знания и навыки на практике. Например, кейс-метод предполагает анализ конкретных ситуаций из профессиональной сферы, что способствует развитию критического мышления и навыков принятия решений. Интерактивные технологии, такие как онлайн-вебинары, виртуальные лаборатории и проекты на основе кейса-стади, способствуют активному включению студентов в учебную деятельность. Эти методы позволяют использовать профессиональную лексику в ситуациях моделирования реальных профессиональных задач, что значительно повышает эффективность усвоения терминов и выражений.

Проектный метод, основанный на компетентностном подходе, стимулирует самостоятельный поиск информации, использование специализированных словарей и терминов в реальных профессиональных задачах⁴.

Кейс-технологии способствуют анализу реальных ситуаций, требующих применения профессиональной лексики на английском языке, что развивает как языковые, так и профессиональные компетенции студентов.

Применение мультимедийных ресурсов и мобильных приложений

Мультимедийные ресурсы — видео, анимации, аудиозаписи — позволяют представить профессиональную лексику в контексте, сделать процесс обучения более наглядным и увлекательным. Системы управления обучением (Learning Management Systems) предоставляют инструменты для интеграции этих ресурсов в учебный процесс. Применение мультимедийных ресурсов и мобильных приложений в образовательном процессе, особенно в рамках обучения English for Specific Purposes (ESP), является важным фактором повышения эффективности формирования профессиональной лексики и коммуникативной компетенции. Современные цифровые средства позволяют интегрировать различные каналы восприятия информации, обеспечивая более глубокое и устойчивое усвоение учебного материала.

Мультимедийные ресурсы включают в себя видео, аудио, анимацию, интерактивные презентации и инфографику. Их использование способствует наглядности обучения и позволяет представить профессиональную лексику в контексте реальных ситуаций. Например, обучающие видеоматериалы демонстрируют использование терминологии в профессиональной среде, что помогает обучающимся не только запоминать слова, но и понимать их функциональное назначение. Аудиоресурсы развивают навыки восприятия речи на слух, что особенно важно для формирования навыков профессионального общения. Кроме того, мобильные приложения обеспечивают возможность практиковать профессиональную лексику в любое время и в любом месте, что особенно важно при формировании устойчивого словарного запаса.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Мультимедийные стратегии, комбинирующие визуальные, аудиальные и интерактивные элементы, способствуют лучшему усвоению и повторению специализированной лексики, стимулируют активное использование профессиональных терминов в контексте⁽³⁾.

Искусственный интеллект и адаптивные технологии

Искусственный интеллект и адаптивные технологии играют всё более значимую роль в современном образовательном процессе, особенно в контексте обучения English for Specific Purposes (ESP). Их использование способствует повышению эффективности формирования профессиональной лексики, индивидуализации обучения и оптимизации образовательных стратегий в соответствии с потребностями обучающихся.

Искусственный интеллект в образовании представляет собой совокупность технологий, способных анализировать данные об учебной деятельности, выявлять закономерности и на основе этого предлагать персонализированные решения. В рамках обучения профессиональной лексике ИИ может использоваться для автоматического подбора учебных материалов, генерации упражнений, анализа ошибок и предоставления обратной связи. Это позволяет учитывать уровень подготовки обучающегося, его темп усвоения материала и особенности восприятия информации.

Адаптивные технологии тесно связаны с применением искусственного интеллекта и направлены на создание индивидуальных образовательных траекторий. Такие системы подстраиваются под каждого пользователя, изменяя сложность заданий, частоту повторения лексики и формат представления материала. Например, при изучении профессиональной лексики адаптивные платформы могут предлагать дополнительные упражнения на те термины, которые вызывают затруднения, и сокращать количество заданий по уже усвоенным единицам.

Искусственный интеллект (ИИ) становится новой вехой в преподавании языков. Адаптивные платформы на основе ИИ способны анализировать языковую активность студента, определять зоны затруднений и предлагать персонализированные задания по профессиональной лексике.

Хотя в современных исследованиях ESP потенциал ИИ ещё окончательно не сформирован, ряд работ указывают на перспективы применения машинного обучения для автоматического обнаружения неизвестных слов в тексте и предоставления мгновенной помощи учащемуся.

Технологии геймификации и мотивация студентов

Технологии геймификации занимают важное место в современном образовательном процессе, оказывая значительное влияние на мотивацию студентов, особенно в контексте обучения English for Specific Purposes (ESP). Под геймификацией понимается использование игровых элементов и механик в неигровой среде с целью повышения вовлечённости, интереса и эффективности обучения. Сущность геймификации заключается во внедрении таких элементов, как баллы, уровни, достижения, рейтинги, задания и игровые сценарии в образовательный процесс. Эти элементы создают дополнительную мотивационную среду, в которой обучающиеся воспринимают учебную деятельность как более увлекательную и значимую. В отличие от традиционных методов, геймификация ориентирована не только на результат, но и на процесс обучения, делая его динамичным и интерактивным.

Геймификация обучения - внедрение игровых элементов в образовательный процесс - повышает мотивацию студентов к освоению профессиональной лексики. Игровые упражнения, конкурсы, интерактивные викторины способствуют активному вовлечению в процесс обучения, стимулируют повторение терминов и расширение словарного запаса.

Эффективность геймифицированных подходов подтверждается исследованиями, показывающими, что студенты демонстрируют более высокий уровень удержания профессиональных терминов при использовании игровых методов обучения.

Заключение

Таким образом, рассмотренные аспекты — профессиональная лексика как ключевой объект обучения в ESP, роль цифровых технологий, интерактивные методы, использование мультимедийных ресурсов и мобильных приложений, а также внедрение искусственного интеллекта, адаптивных технологий и геймификации — свидетельствуют о комплексной трансформации современного образовательного процесса.

Профессиональная лексика выступает основой формирования профессиональной коммуникативной компетенции, обеспечивая не только владение языком, но и способность эффективно функционировать в специализированной сфере деятельности. Её успешное усвоение

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

возможно лишь при условии тесной интеграции с профессиональным контекстом, когнитивными процессами и практическими задачами.

Цифровизация образования существенно расширяет возможности обучения, предоставляя доступ к аутентичным материалам, инструментам анализа и средствам коммуникации. Интерактивные технологии способствуют активному вовлечению обучающихся, развитию критического мышления и формированию навыков сотрудничества. Мультимедийные ресурсы и мобильные приложения обеспечивают наглядность, мобильность и индивидуализацию обучения, делая его более гибким и доступным.

Особую роль играют искусственный интеллект и адаптивные технологии, которые позволяют выстраивать персонализированные образовательные траектории, учитывать индивидуальные особенности обучающихся и повышать эффективность усвоения материала. В свою очередь, геймификация усиливает мотивационный компонент обучения, стимулируя как внутреннюю, так и внешнюю заинтересованность студентов в достижении образовательных результатов.

В совокупности все эти технологии и подходы формируют современную образовательную среду, ориентированную на обучающегося, его потребности и профессиональные цели. Их интеграция в процесс обучения ESP обеспечивает не только повышение качества языковой подготовки, но и развитие компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности в условиях глобализованного и цифрового мира.

Современные технологии обучения оказывают существенное влияние на развитие профессиональной лексики студентов в рамках ESP-курсов. Цифровые и интерактивные инструменты, мультимедийные ресурсы, LMS-платформы, а также адаптивные технологии позволяют повысить мотивацию, индивидуализировать обучение и создать условия для активного использования профессиональных терминов. Перспективы дальнейших исследований включают интеграцию ИИ-решений для автоматического анализа языковых трудностей, а также разработку комплексных моделей обучения, сочетающих все перечисленные технологии в единую образовательную среду.

Использованная литература:

1. Kravchenko T. V. **Digital technologies in the ESP course for developing terminological competence.** Scientific Notes of Junior Academy of Sciences of Ukraine, 2024. DOI:10.51707/2618-0529-2024-31-05.
2. Embergenova A. J. **Developing vocabularies of ESP students.** Models and Methods in Modern Science, 3(1), 2024.
3. Enhancing technical vocabulary acquisition: a multimedia strategic approach for English for specific purposes during COVID-19. Interactive Learning Environments, 2023.
4. Султанова Г. **Современные технологии преподавания лексики при обучении английскому языку студентам технических направлений.** Лингвоспектр, 2025.

MAFKURAVIY TAHDID TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

Rafiqova Gulnoza Valijonovna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi,

Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20136023>

Annotatsiya: Ushbu tezida globallasuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlangan bugungi kunda mafkuraviy tahdid hamda mafkuraviy qo‘poruvchilik tushunchalarining mazmun-mohiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, axborot-psixologik xurujlarning jamiyat va davlat barqarorligiga ta’siri, yoshlar ongida yot g‘oyalarga qarshi ma’naviy immunitetni shakllantirish zarurati asoslab berilgan. Muallif tomonidan O‘zbekiston sharoitida destruktiv g‘oyalarga qarshi kurashishning samarali usullari, davlat va jamiyat xavfsizligini ta’minlashda milliy g‘oya va qadriyatlarining ijtimoiy-siyosiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Mafkuraviy tahdid, mafkuraviy qo‘poruvchilik, axborot urushi, axborot-psixologik ta’sir, ma’naviy immunitet, milliy xavfsizlik, globallasuv.

Аннотация: В данных тезисах научно анализируется суть и значение понятий идеологической угрозы и идеологической диверсии в современных условиях стремительного развития глобализации и информационных технологий. Также обосновывается влияние информационно-психологических атак на стабильность общества и государства, необходимость формирования духовного иммунитета у молодежи против чуждых идей. Автором освещены эффективные методы борьбы с деструктивными идеями в условиях Узбекистана, а также социально-политическая значимость национальной идеи и ценностей в обеспечении безопасности государства и общества.

Ключевые слова: Идеологическая угроза, идеологическая диверсия, информационная война, информационно-психологическое воздействие, духовный иммунитет, национальная безопасность, глобализация.

Abstract: This thesis scientifically analyzes the essence and meaning of the concepts of ideological threat and ideological subversion in today's conditions of rapid globalization and the development of information technologies. Furthermore, it substantiates the impact of information-psychological attacks on the stability of society and the state, and the necessity of forming spiritual immunity among the youth against alien ideas. The author highlights effective methods of combating destructive ideas in the context of Uzbekistan, as well as the socio-political significance of the national idea and values in ensuring the security of the state and society.

Keywords: Ideological threat, ideological subversion, information warfare, information-psychological impact, spiritual immunity, national security, globalization.

So‘nggi vaqtlarda yangi axborot - kommunikatsiya texnologiyalarining yaratilishi va rivojlantirilishi natijasida, umumiy axborot - mafkuraviy jarayonlarning tezlashuvi kuzatilmoqda. Bu esa, o‘zining nafaqat ijobiy, balki ko‘plab salbiy jihatlarini namoyon qilmoqda. Xususan, turli xalqaro siyosiy kuchlar tomonidan o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida mafkuraviy jarayonlarga ta’sir o‘tkazishga qaratilgan intilishlar amalga oshirilmoqda. Qo‘poruvchilikning boshqa turlaridan farqli ravishda mafkuraviy qo‘poruvchilik o‘zining yuqori latentligi bilan ajralib turadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Yangi O‘zbekistonni barpo etishga doir g‘oyaviy-siyosiy qarashlarida ham mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashish masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Prezident o‘z chiqishlari va “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida jamiyatda ochiqlik, ongli fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik, qonun ustuvorligi va ma’naviy barqarorlikni kuchaytirish mafkuraviy xatarlarning oldini olishning muhim omili ekanini ta’kidlaydi. Uning yondashuviga ko‘ra, yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishning eng samarali yo‘li – ularda tanqidiy tafakkur, mustaqil fikrlash, milliy qadriyatlarga sadoqat va zamonaviy bilimlarni uyg‘un shakllantirishdan iborat. Bu esa mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashda faqat taqiqlovchi emas, balki tarbiyaviy, ma’rifiy va institutsional yondashuv ustuvor bo‘lishi lozimligini ko‘rsatadi.[1]

Mafkuraviy qo‘poruvchilik va mafkuraviy tahdid tushunchalari o‘rtasida o‘zaro mazmunan yaqinlik mavjud. Biroq, mafkuraviy yo‘nalishdagi qo‘poruvchilikdan farqli ravishda mafkuraviy tahdid nisbatan keng tushuncha bo‘lib – muayyan shaxs, jamiyat, davlatning tinchligi va barqarorligiga qarshi qaratilgan, konstitutsiyaviy tuzumni zaiflashtirish va buzishga yo‘naltirilgan g‘oyaviy - nazariy

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

qarashlar hamda unga asoslangan amaliyot majmui hisoblanadi. Mafkuraviy qo‘poruvchilik esa, tegishli subyektlar tomonidan mafkuraviy sohadagi buzg‘unchilik faoliyati, ya‘ni tor ma‘noda kishilarning g‘oyalari, qarashlari, fikrlarini o‘zgartirishga qaratilgan, keng ma‘noda kishilar ongini buzishga yo‘naltirilgan faoliyatdir. Mafkuraviy qo‘poruvchilik o‘z xususiyatiga ko‘ra rasman e‘lon qilinmagan qurolsiz kurash va yashirin agressiya ko‘rinishida amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov asarlarida mafkuraviy tahdidlar masalasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Xususan, u “Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch” asarida globallashuv sharoitida turli mafkuraviy ta‘sirilar inson ongi va qalbi uchun kurash shaklida namoyon bo‘layotganini ta‘kidlaydi. Muallifning fikricha, zamonaviy dunyoda har qanday davlatning xavfsizligi faqat harbiy yoki iqtisodiy qudrat bilan emas, balki uning ma‘naviy immuniteti, milliy g‘oyasi va yosh avlodning mafkuraviy barqarorligi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, mafkuraviy tahdidlarning asosiy xavfi shundaki, ular jamiyatning ichki birligini izdan chiqarish, milliy o‘zlikni susaytirish va fuqarolarning kelajakka ishonchini zaiflashtirishga qaratilgan bo‘ladi.[2] -Mafkuraviy tahdid tushunchasi ilk marotaba 1919 yilda sobiq sovet tuzumi siyosiy leksikonida, fuqarolar urushi davrida qo‘llanilgan. Ushbu davrda tushunchaning qo‘llanilishi - “bolsheviklar” tomonidan kommunistik mafkurani o‘rnatishga bo‘lgan intilishlari bilan bog‘liq. Ilmiy doiralarda -mafkuraviy tahdid tushunchasiga ko‘plab ta‘riflar keltirilgan. Ularning aksariyati bir - birini u yoki bu darajada takrorlaydi. Jumladan: -Mafkuraviy tahdid - davlatdagi siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish maqsadida ataylab yolg‘on va chalg‘ituvchi siyosiy yoki boshqa axborotlarni tarqatish, haqiqatga mos kelmaydigan ayblovlar, faktlar, nazariyalar va boshqalarni targ‘ib qilishdir[3]

-Mafkuraviy tahdid raqibning o‘ta muhim tuzilmalariga zarar yetkazish, uning siyosiy - ijtimoiy tizimini ishdan chiqarish, shuningdek davlat va jamiyatni nobarqarorlashtirish maqsadidagi axborot kurashidir[4]. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy, iqtisodiy siyosiy barqarorligini ta‘minlash kesimida, quyidagi mualliflik ta‘rifi ishlab chiqildi: mafkuraviy qo‘poruvchilik – destruktiv kuchlar tomonidan davlatning ichki va tashqi siyosatiga ta‘sir o‘tkazish hamda uning barqarorligini izdan chiqarish maqsadida aholiga mafkuraviy ta‘sir ko‘rsatishga qaratilgan axborot va targ‘ibot faoliyati hisoblanadi. Mafkuraviy qo‘poruvchilik haqida gapirganda, uni amalga oshiruvchi tuzilma sifatida faqatgina davlat tushunilmasligi zarur, chunki mafkuraviy qo‘poruvchilik assimetrik kurash usuli bo‘lib, boshqa tuzilmalar, misol uchun ekstremistik va terroristik tashkilotlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Mafkuraviy qo‘poruvchilik qurolli agressiyadan farqli ravishda raqib mamlakatdagi davlat va jamiyat munosabatlari barqarorligini bosqichma - bosqich izdan chiqarish, xalqaro munosabatlar yo‘nalishini siyosiy, mafkuraviy va iqtisodiy jihatdan o‘zi uchun foydali tomonga qaratishni maqsad qiladi. Ushbu maqsadda aholining ma‘lum qatlamlariga salbiy ta‘sir o‘tkazishga qaratilgan mafkuraviy yo‘nalishdagi maxsus tadbirlar, operatsiya va aksiyalar rejalashtiriladi hamda amalga oshiriladi. Ushbu ta‘sir ikki o‘zaro bog‘liq, ya‘ni g‘oyaviy - siyosiy va g‘oyaviy psixologik yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. G‘oyaviy – siyosiy yo‘nalishdagi mafkuraviy qo‘poruvchilikda asosiy e‘tibor xalq jipsligiga ziyon yetkazish, davlat mustaqilligining g‘oyaviy – siyosiy asoslarini buzish, aholi ongida begona xulq va tushunchalar namunalarini shakllantirishga qaratiladi. Bu jarayonda davlat qurilishi jarayonida yuzaga kelayotgan obyektiv qiyinchiliklar, kamchiliklar va qarama - qarshiliklarga alohida urg‘u beriladi va ulardan o‘z maqsadlariga erishishda keng foydalaniladi. Shu sababdan, nodo‘stona kayfiyatdagi davlat va nodavlat tuzilmalar mamlakatdagi vaziyatni izdan chiqarish va siyosiy inqirozni keltirib chiqarishga intiladi. G‘oyaviy - psixologik yo‘nalishdagi mafkuraviy qo‘poruvchilik esa, davlat va jamiyat qurilishining tanlangan yo‘li noto‘g‘ri ekanligi to‘g‘risida ommaviy tushunchani shakllantirish maqsadida aholi turliqatlamlari, yoshlar va millatlar psixologiyasiga bosqichma - bosqich ta‘sir o‘tkazishga qaratilgan tadbirlar majmuasini ifoda etadi.

Qo‘poruvchilik faoliyatining boshqa turlari kabi mafkuraviy qo‘poruvchilik ham ushbu yo‘nalishdagi faoliyat uchun mo‘ljallangan maxsus subyektlar (tuzilmalar) tomonidan amalga oshiriladi. Axborot-psixologik ta‘sir va mafkuraviy kurash masalalariga bag‘ishlangan qator ilmiy tadqiqotlarda zamonaviy mafkuraviy tahdidlar axborot urushi texnologiyalari bilan chambarchas bog‘liq holda tahlil qilinadi. Jumladan, axborot-psixologik qarshi kurash sohasidagi ayrim mualliflar ta‘kidlashicha, zamonaviy nizolarda raqibni harbiy kuch bilan emas, balki uning ijtimoiy ongi, axborot makoni va qadriyatlar tizimiga ta‘sir qilish orqali zaiflashtirish amaliyoti kuchayib bormoqda. Bunday yondashuv mafkuraviy tahdidni faqat g‘oyaviy qarama-qarshilik emas, balki jamoatchilik fikrini boshqarish, soxta kun tartibini shakllantirish, aholida ishonchsizlik va ijtimoiy parokandalikni keltirib chiqarishga qaratilgan kompleks ta‘sir mexanizmi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Demak, mafkuraviy tahdidlarni tahlil qilishda axborot xavfsizligi, psixologik barqarorlik va media savodxonlik

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart masalalarini bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqish zarur[5]. Mafkuraviy qo‘poruvchilikning asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- davlatning obro‘sig’a zarar yetkazish maqsadida turli xil vositalar yordamida noto‘g‘ri axborot tarqatish; - xalqning tarixi, madaniy va ma‘naviy qadriyatlarini buzib ko‘rsatish;

-axloqsizlikni targ‘ib etadigan turli xil audio, video va bosma mahsulotlarning kirib kelishi;

-turli xil xalqaro tashkilotlar nomidan faoliyat olib borib, davlat ichki ishlariga aralashishga, ijtimoiy

- siyosiy barqarorlikni buzishga urinishlar; -diniy qadriyatlarni soxtalashtirishga urinishlar;

-qo‘shni davlatlardagi terrorism, diniy ekstremizmelementlarining saqlanib qolganligi va buning natijasidagi mavjud siyosiy beqarorlik; -“demokratiya”, “ommaviy madaniyat” niqoblaridan hamda egotsentrizm (o‘ta manmanlik va xudbinlik, o‘zini hammadan ustun qo‘yish) va kosmotsentrizm (grekchadan olingan bo‘lib, fazo oldida qo‘rquv hamda ta‘zim bajo qilishga, birinchi navbatda moddiy dunyoning vujudga kelish muammolariga e‘tibor qaratishga va atrof - muhit voqea – hodisalarini izohlashga qaratilgan falsafiy qarashlar tizimi) kabi g‘oyalardan foydalangan holda amalga oshirilayotgan zamonaviy ko‘rinishlari;

-hukumat va boshqaruv organlarining axborot ta‘minotini sustlashtirish, idora qilishga oid yangilash qarorlar chiqarilishi uchun ig‘vogarlik ishlarini olib borish; -aholi orasida davlat organlari hamda vazirlik va idoralar faoliyatiga oid yolg‘on ma‘lumotlar tarqatish va ularni obro‘sizlantirish.

Mafkuraviy qo‘poruvchilik ko‘p jihatdan axborot - psixologik urush tushunchasi bilan yaqin mazmunga ega. Mafkuraviy qo‘poruvchilik singari axborot - psixologik urush tushunchasi ham siyosiy va ijtimoiy tizimlar, shu jumladan, davlat va jamiyatning barqarorligini izdan chiqarish uchun aholiga ommaviy ruhiy ta‘sir o‘tkazish maqsadlarida axborot maydonida davlatlar tomonidan bir - biriga qarshi olib boriladigan kurashni ifoda etadi. Shu jihatdan olib qaralsa, mafkuraviy qo‘poruvchilikni axborot - psixologik kurashishning tarkibiy qismi sifatida hisoblash mumkin.

“Axborot urushi” tushunchasi AQShda XX asrning 90 – yillari boshida paydo bo‘lgan. Ushbu tushuncha bugungi kunda turli siyosiy maqsadlarga erishish uchun axborot maydoni va ommaviy axborot vositalarida olib borilayotgan kurashni nomlash variantida qo‘llaniladi. Siyosiy tushuncha sifatida «axborot urushi» tushunchasi boshqa bir davlat aholisi ongiga o‘tkaziladigan ta‘sir usullarining majmuasi sifatida tushuniladi. Ushbu ta‘sirlar raqib davlat aholisiga asosiy ijtimoiy va tabiiy hodisalar haqidagi bilimlarni buzib ko‘rsatish va bu bilan jamiyat asoslarini zaiflashtirish yoki ularga putur yetkazish maqsadida o‘tkaziladi. Bunday urush jamiyat hayotining barcha sohalari, jumladan, iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy munosabatlar, ma‘naviy hayot va ayniqsa, mafkura sohasida olib borilishi mumkin. Mafkuraviy sohadagi axborot urushida dushman davlatning ma‘naviy va madaniy asoslarni buzish, aholi ongida chalkashliklar tug‘dirish, o‘z kelajagiga bo‘lgan ishonchdan mahrum qilib, soxta iqtisodiy va axloqiy tushunchalarni singdirish amalga oshiriladi. Ommani chalg‘itish, yolg‘on xabar va ma‘lumotlar tarqatish tadbirlari, odatda, ommaviy axborot vositalarining barcha turlari orqali uzoq vaqt davomida, maxsus idora va muassasalar tomonidan ishlab chiqilgan texnologiyalar bo‘yicha amalga oshiriladi. Qarshi kurashayotgan tomonning ommaviy axborot vositalariga ta‘sir qilish orqali, ushbu xalqning ijtimoiy ongiga ta‘sir o‘tkazish, uni tegishli mafkura sari yetaklash, singdirib boriladigan mafkuraga bo‘ysundirish uchun imkon yaratiladi. Shu tariqa, axborot - psixologik xavfsizlik axborot urushining ta‘sir obyektiga aylanadi. Bunday urush ko‘zlanadigan maqsadlar, hal etiladigan vazifalar, yashirin operatsiyalar o‘tkazadigan kuch va vositalarni operativ, taktik va strategik pog‘onalarda shakllantirish va qo‘llash tavsifini belgilab beradi. Umuman olganda, mafkuraviy qo‘poruvchilik davlatning mustaqil siyosati va milliy manfaatlarini qo‘porish, amaldagi konstitutsion tuzumini o‘zgartirish va jamiyat barqarorligini izdan chiqarishga yo‘naltirilgan, adovat ruhida tashqi kuchlar tomonidan nihoyatda puxta rejalashtirilgan xatti - harakatlar majmuasini ifoda etadi. Milliy g‘oya, ma‘naviyat va mafkuraviy immunitet masalalari bo‘yicha o‘zbek olimlari ham ushbu muammoning nazariy-amaliy jihatlarini chuqur yoritgan. Xususan, Q. Nazarov va shu kabi milliy g‘oya masalalarini tadqiq etgan olimlar fikricha, mafkuraviy tahdidlarga qarshi samarali kurashishning eng muhim sharti – jamiyatda sog‘lom dunyoqarash, milliy g‘urur, tarixiy xotira va ma‘naviy mas‘uliyatni mustahkamlashdan iborat. Ularning ta‘kidlashicha, tashqi g‘oyaviy ta‘sirlarga qarshi faqat ma‘muriy yoki huquqiy choralar bilan emas, balki oila, ta‘lim tizimi, mahalla va jamoat institutlari orqali barqaror mafkuraviy muhitni shakllantirish orqali qarshi turish mumkin. Shu ma‘noda, mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurash davlat siyosati bilan birga, butun jamiyatning umummilliy vazifasi sifatida qaralishi lozim[6]. Jahonhamjamiyati globalizatsiya davriga kirib kelishi hamda hayot kechirish uchun ommaviy madaniy shart - sharoitlar yaratilishi, eskirgan xalqaro ijtimoiy munosabatlarni yengib o‘tishning yangi shakllari qidirilishi bois, mafkuraviy qo‘poruvchilikning xalqaro va milliy xavfsizlikka ko‘rsatadigan

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart salbiy ta’sir ko‘lami va darajasi ortib boraveradi. Shularni inobatga olib, mafkuraviy tahdidlarga qarshi kurashishda, birinchi navbatda, uning zararli oqibatlarini oldindan to‘g‘ri baholay olishga va shu asosda tegishli chora - tadbirlarni ishlab chiqish hamda ularni amalga tatbiq etishga e’tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Адабиётлар рўйхати

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Internet sayt - dic.academic.ru
4. «Российская газета» - Центральный выпуск № 4084 от 5.06.2005.
5. Почепцов Г.Г. Информационные войны. – Киев: Ваклер, 2000.
6. Nazarov Q. Milliy g‘oya asosiy tushuncha va tamoyillar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
AXBOROT MAKONIDAGI “OMMAVIY MADANIYAT”NING YOSHLAR
DUNYOQARASHIGA TA’SIRI**

Karimov Islomjon Isroiljon o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika institutining 2-bosqich tayanch doktoranti

Gmail: karimovislomjon073@gmail.com Tel: +9989 94 268 27 75

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20136079>

Annotatsiya: Ushbu maqolada “ommaviy madaniyat” ko‘rinishidagi axborot tahdidlarining yoshlarga xos axborotlashuv jarayonlariga ta’siri va muayyan natijalarini tahlil qiladi. Bugungi davrda yoshlarning axborot oqimi ta’sirida dunyoqarashi shakllanishi jadallashgani uchun ham mavzuning ahamiyati yuqori va o‘rganishlar psixologik, ma’rifiy, intellektual rivojlanish jarayoniga ta’sir tendensiyasini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, submadaniyat, axborot maydoni, ommaviy madaniyat, ijtimoiy tafakkur, ijtimoiy tarmoqlar, aksiologiya, shaxsiy rivojlanish, madaniyat sanoati.

Abstract: This article analyzes the impact and specific results of information threats in the form of "mass culture" on the processes of informationalization typical of young people. The importance of the topic is also high, since the formation of the worldview of young people under the influence of the flow of information is accelerating today, and studies show a tendency to influence the process of psychological, educational, intellectual development.

Keywords: youth, subculture, information space, mass culture, social thinking, social networks, axiology, personal development, cultural industry.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние и конкретные результаты информационных угроз в форме «массовой культуры» на процессы информатизации, характерные для молодежи. Актуальность темы также высока, поскольку формирование мировоззрения молодежи под влиянием информационного потока сегодня ускоряется, а исследования показывают тенденцию к влиянию на процесс психологического, образовательного и интеллектуального развития.

Ключевые слова: молодежь, субкультура, информационное пространство, массовая культура, социальное мышление, социальные сети, аксиология, личностное развитие, культурная индустрия.

Submadaniyatning zamonaviy hayotimizdagi ifodasi bo‘lgan “ommaviy madaniyat” axborot maydonida tarafdorlarini va qarshilarini ham to‘plagan holda yoshlar tafakkur tarziga turli ta’sirlarini o‘tkazib kelmoqda. Yangi xususiyatlari bilan boyib, mazmunan qamrovi kengayib borayotgan ommaviy madaniyatning an’anaviy madaniyat bilan konfliktlari va uyg‘unlashuvchi jihatlari ham mavjud bo‘lib, uning ilmiy-falsafiy o‘rganilishiga zarurat oshmoqda. G‘arbda Terri Iglton, Herbert Markuze, Teodor Adorno, Maks Xorkxaymer, Fredrik Jameson, Antonio Gramsci, Gay Debord kabilar faoliyatida kuzatiladi. O‘rganishlar, odatda, ommaviy madaniyatni ta’riflash, uning turli san’at va madaniyat soxalarida namoyon bo‘lish xususiyatlarini ko‘rsatish va uning tanqidiga bag‘ishlangan.

Ushbu mavzuni o‘rganishda G‘arb ijtimoiy-falsafiy qarashlarida “ommaviy madaniyat” va uning axborot makoniga ta’sirini tadqiq etuvchi tadqiqotlarni o‘rganish asosida tizimli tahlil, manba tahlili, taqqoslash ilmiy tadqiqot metodlari ilmiylik, xolislik tamoyillari bilan o‘rganib chiqildi. Tadqiqotda nazariy metodlar asosida xulosalar va natijalar keltirib chiqarilgan. Mazkur tadqiqotda obyekt yoshlar tafakkurida aks etuvchi “ommaviy madaniyat”ning ta’siri, subyekt esa, aynan yoshlarning dunyoqarashidan iborat.

Qo‘sh tirnoq ichidagi “ommaviy madaniyat” – axborot maydonida keng auditoriyani jalb etishga qaratilgan o‘z madaniy-ijtimoiy qadriyatlarini targ‘ib etuvchi fenomendir. “Olomon madaniyati” sifatida ham ma’lum bo‘lgan ushbu madaniy fenomen turlicha ko‘rinishlarda uchraydi. Jumaladan, san’at va madaniyatning turli ko‘rinishlarida muayyan darajada seziladi. Tadqiqotchi Leyn Krotersga ko‘ra, Ommaviy axborot vositalari, marketing va kapitalizm ichidagi ommaviy jozibadorlik imperativlari G‘arb ommaviy madaniyatining asosiy dvigatellarini tashkil qiladi. [1] Ya’ni “ommaviy madaniyat”ning axborot muhitida o‘z auditoriyasini shakllantirishga ustuvor maqsad sifatida qarashi va bunda sifat va mazmunga jiddiy e’tibor bermasligi uning xarakterli xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, odatda yoshlar orasida faol ommalashuvchi ushbu madaniyatga jadal tarqalishi va keng miqyosda qamrov darajasiga ega bo‘la olishidir. Natijada, yoshlarning ijtimoiy, diniy aksiologik qadriyatlarga munosabati tezlik bilan o‘zgaradi. Axborotlashuvning ortishi barobarida submadaniyat va uning ko‘rinishlari ham transformatsiyalashib bormoqda, va mazmunan va shaklan jamiyat tafakkuriga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

moslashmoqda yoki uni o‘zgartirmoqda. O‘zgarishlarning ushbu tendensiyasida jamiyatning yosh avlod vakillari birlamchi ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Chunki yosh avlod faol axborot iste’molchisi va tafakkur rivojlanishining dastlabki bosqichida turli axborotlarga yuqori darajada sezgirlik bilan munosabatda bo‘ladilar.

Yoshlarning dunyoqarashida kinofilmlardagi olomon madaniyati ko‘rinishlari natijasidagi o‘zgarishlarni o‘rgangan Tina Kubrak shunday ta’riflaydi, “Ommabop madaniyat - bu tendensiyalarga bo‘lgan e’tiqodlar to‘plami va insonning mafkuralari to‘plamini o‘zgartirish va ijtimoiy o‘zgarishlarni yaratishni o‘z ichiga oladi.” [2] Binobarin, ijtimoiy tafakkuri, qadriyatlarining yoshlarda shakllanishida bugungi kunda oila, ta’lim-tarbiya muassasalaridan ko‘ra ham axborot vositalari, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar faol rol o‘ynab bormoqda. Bir jihatdan ommaviy madaniyat axborot makonini jonlantirib, uni mazmunan boyitishga xizmat qilsa, boshqa tomondan madaniy, psixologik, mafkuraviy jihatdan tahdidga ham aylana oladi.

Yoshlar ommaviy madaniyatning musiqa industriyasi, kinematografiya, san’atning turli yangi yo‘nalishlari, ijtimoiy tarmoqlarda rivojlanishida nafaqat qabul qiluvchi sifatida, balki ommalashtiruvchi va ishtirokchi sifatida jonbozlik ko‘rsatadilar. Shunday ekan, ommaviy madaniyat jamiyat an’anaviy madaniyati bilan uyg‘unlashuvi va odatiy madaniyatning tarkibiy qismiga aylanishi ham oson kechadi. Ma’lum darajada ommaviy madaniyat elementi yoshlar ijtimoiy hayotida, ongida o‘rnashar ekan, yoshlarning o‘zlari ham bevosita va bilvosita ishlab chiqaruvchiga aylanadilar. Internet memlari, kitch, hippy, kvadroberlik, gotlar tomonidan ilgari surilgan ana shunday ta’sirlashuv yoshlar tomonidan faol o‘zlashtirilayotgani buning tasdig‘idir.

Kvadroberlik submadaniyati ham ayni shunday yangi olomoncha madaniyat orqali yoshlar ongini falajlab bormoqda. Bu submadaniyat asosan 7 yoshdan 14 yoshgacha bo‘lgan bolalar va o‘smirlar orasida mashhur. [3] Mohiyati jihatidan kvadroberlik insonlarga hayvonlar kabi yashash va hayvonlar qiliqlarini qaytarishni taqozo qiluvchi madaniyat shakli sifatida uchraydi. Tarafdorlari kvadroberlikni liberal muhitda inson erkinligining ta’minlanishi natijasi bo‘lishi mumkinligini va sport turi sifatida belgilash orqali yanada ommalashtirish kerakligini ta’kidlaydilar. Ana shunday tarzda turli olomoncha madaniyat yoshlar ijtimoiy hayotiga xavf solishi mumkin. Insoniy o‘zlikdan mahrum qiluvchi va ijtimoiy identifikatsiyani salbiy shakllantiruvchi, va mafkuraviy qaramlikka olib boruvchi yana ko‘plab ana shunday submadaniyat ko‘rinishlari yuzaga chiqib bormoqda.

Faylasuf Teodor Adorno va Mark Xorkxaymerlar “Ma’rifat dialektikasi” asarida “madaniyat sanoati” atamasini yaratdilar va kapitalistik jamiyatda ommaviy madaniyat standartlashtirilgan madaniy tovarlar - filmlar, radio dasturlari, jurnallar va boshqalarni ishlab chiqaradigan fabrikaga o‘xshaydi, deb ta’kidladilar. [4] Ya’ni ular ommaviy madaniyatning ishlash prinsipining nozik mohiyatini ochib beruvchi asosiy qonuniyatlarni bayon etgan edilar. Madaniyat sanoati sifatida baho berishi ommaviy madaniyatning yoshlar uchun ko‘ngilochar, yengil-yelpi mazmundagi axborotlarga moslashib, moddiy manfaatdorlik uchun har qanday turdagi axborotni taqdim etishini ko‘rsatadi. Adorno ta’riflagan davrda nisbatan past darajada bo‘lgan sa’natning haddan tashqari tijoriylashuvga urg‘u berishi axborotlashuvda yoshlarning ma’rifiy tanazzul tomon yetakladi.

Asta-sekin yoshlar o‘rtasida integratsiya jarayonlari kuchayib, yangicha kichik jamiyatlar yuzaga kela boshladi. Gotlar submadaniyati kabi madaniy jamiyat a’zolari tanalarini tatiurovkalashtirish, plastik jarroxliliklar yordamida tanalarini o‘zgartirishlari, kiyinish va ijtimoiy hayotdagi o‘zgacha yashash prinsiplari bilan qolganlarga ta’sir etmoqda. Aynan shunday farqlanishlarga ega alohida submadaniyat vakillarining ajralib chiqishiga musiqa guruxlari, kinofilmlar qahramonlariga taqlid qilishlar bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Misol tariqasida, Angliyaning Lids shaxridagi musiqiy tungi klub 1980 - yillarning boshlarida got submadaniyatining rivojlanishida muhim rol o‘ynadi. [5]

G‘arbda ommaviy madaniyatga nisbatan munosabat faqatgina salbiy stereotiplarga asoslangan deyish xam to‘g‘ri bo‘lmaydi. Ayni shu sababli ham G‘arbda va dunyoning qolgan qismida ham ommaviy madaniyat tobora keng tarqalmoqda. Ijobiy jihatlaridan biri - ommaviy madaniyat vositasida uyushgan yoshlar ijtimoiy aloqlarni mustahkamlab, yangi do‘stlar orttiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy adolat, yoshlar hayotidagi muammolar, zamonaviy tendensiyada kuzatiluvchi masalalarni hal etishda yoshlarni faol jalb etishi ham mumkin. Umuman olganda, yoshlarda ommaviy tafakkurni ijobiy yaxshilab, ijtimoiy mas’uliyatni oshiruvchi ko‘rinishlari ham uchraydi. Biroq bu barcha ommaviy madaniyat ko‘rinishlarini ham qamrab olavermaydi.

Psixologik o‘rganishlar asosida yoshlar ongida kuzatiladigan jarayonlar murakkab va har bir yoshlarning qay darajada axborotlashuvga berilgani, ruxiy salomatligiga, ijtimoiy muhitiga ko‘ra individual yondashuvlarni talab etadi va tezlik bilan o‘zgarishga moyil. Biroq, umuman olganda yoshlarda ommaviy madaniyatga asoslangan axborotlarni qabul qilishda imitatsiyaga berilishlari, taqlid

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

asosida qabul qilishlar kuzatiladi. Yoshlar o‘z kumirlari va yetuk shaxs sifatida shakllangan qaxramonlarini san’at va madaniyatdagi aktyorlar, qo‘shiqchilar, mashxur internet tarmoqlari faollari, siyosatchilar, sportchilardan izlaydilar. Ularga taqli qilib kiyinish, muloqot qilish va boshqa jihatlarni takrorlashga urinadilar.

Garri Potter franshizasini tanqid qilgan muallif Jek Zipesning ta’kidlashicha, “ommaviy axborot vositalari bolalarning didini faol ravishda shakllantiradi.” [6] Zipesning tanqidi haddan tashqari “ideallashtirilgan model” kabi yashashga intilish yoshlarni o‘z imkoniyatlari va o‘zliklariga past baho berishlari va psixologik tarvmalarni keltirib chiqarishi holatlariga bag‘ishlanadi. Ommaviy madaniyat ko‘p sohalarida o‘zlari va atrof-olam haqidagi qadriyatlarni shakllantirar ekan, bu individual darajada qolib ketmasligi mumkin. Ya’ni mahalliy madaniyatning globallashtirish integratsiyasi natijasida boshqa madaniyatlar bilan to‘qnashuvi boshlanishi va yoshlarda asta-sekin milliy o‘zlikning chekinishi yuz berishi ham mumkin.

Zero axborot vositalari bugungi kunda submadaniyat va “olomon madaniyati” mazmuni bilan hamohang axborotlarga yetarlicha ega. Bu Facebook, Instagram, TikTok, Twitter va YouTube kabi foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan kontentga asoslangan ijtimoiy media platformalarida eng faol ko‘rinadi. [7] Gibrad madaniyatning yuz kelishi va azaliy va yangi qadriyatlar tomon ergashuvchi jamiyatning madaniy-mafkuraviy bo‘linishi har bir jamiyatda ham ma’lum darajada kuzatilib borar ekan, uni oqilona ijobiy yo‘nalishga burishga extiyoj seziladi.

Axborot makonida yoshlar tanqidiy tafakkurga ega bo‘lishlari bunga imkon beradi. Chunki ommaviy madaniyat axborot iste’moli bozorida talab va taklif muvozanati mexanizmi asosida ishlaydi. Sa’nat va madaniyatda tijoriylashuv yoshlar sifat va mazmun jihatdan ijobiy bo‘lgan axborotlarni talab qilishlari va aksincha xolatlarda tanqidiy yondashishlari axborot ishlab chiqaruvchilarning faoliyatini qayta ko‘rib chiqishga undaydi.

Ommaviy madaniyatning yoshlar dunyoqarashi bo‘lgan ta’sirini tahlil qilish asosida quyidagi asosiy jihatlarni kuzatish mumkin:

- “ommaviy madaniyat” estetik, axloqiy, aksiologik va madaniyat borasida yoshlarning fikrlash doirasini yo‘naltirishga intiladi;
- yoshlarning axborot vositalari faoliyatida kuchli tijoriylashuv tendensiyasi kuzatilishi bilan ommaviy madaniyatga mansubligi ortadi;
- an’anaviy madaniy-mafkuraviy jamiyat qadriyatlari va ijtimoiy tafakkuri asta-sekinlik bilan ommaviy madaniyatga moslashishi va yo‘qolib borishi mumkin;
- madaniy farqlanishlar va milliylik qirralarining kam namoyon bo‘lishi kabi madaniyat tanazzulini ifodalovchi jarayonlarning kelib chiqishi submadaniyatning an’anaviy madaniyat bilan raqobatda ustuvorlikka ega bo‘lishi bilan bevosita aloqadorlikka ega;
- ommaviy madaniyatning asosiy tashviqot vositalari sifatida san’atning turli ko‘rinishlari, sport va boshqa ijtimoiy ta’sirga ega sohalar xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, axborot tarmoqlaridan ommaviy madaniyatga xos bo‘lgan axborot materiallari va kontentlari keng o‘rin olgan ekan, uning mazmuni va sifatini yaxshilash va yoshlarda axborotga tahliliy-tanqidiy tafakkur bilan qarashga o‘rgatuvchi raqamli kompetentlikni rivojlantirish orqali nazorat qilish mumkin. Ijobiy rivojlantirishda yoshlarni muayyan maqsadlar yo‘lida uyushtira oluvchi ommaviy madaniyat salbiy holatlarda shaxsiyati shakllanishi va ijtimoiy aloqalariga putur yetkazuvchi ta’sirga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lane Crothers (2021). *Globalization and American Popular Culture*. Rowman & Littlefield. p. 48.
2. Kubrak, Tina (2020). "Impact of Films: Changes in Young People's Attitudes after Watching a Movie". *Behavioral Sciences*. **10** (5): 86. doi:10.3390/bs10050086. PMC 7288198. PMID 32370280.
3. "Квадробика: что такое, кто придумал, запретят ли в России". *RBK Life*. [Murojaat qilingan sana: 23.01.2026]
4. Max Horkheimer; Theodor W. Adorno (1972) [1947]. *Dialectic of Enlightenment*. Translated by John Cumming. New York: Herder and Herder. p.p. 94-95
5. Spracklen, Karl; Spracklen, Beverley (2018). *The Evolution of Goth Culture: The Origins and Deeds of the New Goths*. Emerald Publishing. p. 46.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

6. Zipes, J. (2002). Sticks and Stones: The Troublesome Success of Children's Literature from Slovenly Peter to Harry Potter. p. 175.

7. Cho, H.; Cannon, J.; Lopez, R.; Li, W. (March 2022). "Social media literacy: A conceptual framework". *New Media & Society*. 26 (2). Thousand Oaks, California: SAGE Publications: 941–960.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
RAQAMLI PANOPTIKONDAN TEXNO-PANOPTIK SINGULYARLIKKA: SUN’IY
INTELLEKT DAVRIDA KUZATUV ETIKASINING TRANSFORMATSIYASI**

Madraximov Azamat Adilovich

Namangan davlat pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchi,

E-mail: azamatmadraximov80@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8845-5905>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20136165>

Annotatsiya: Maqolada Mishel Fukoning Panoptikon konsepsiyasining sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari rivojlanishi sharoitidagi transformatsiyasini axloqiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda an’anaviy panoptik nazorat mexanizmlarining texno-panoptik singulyarlikka aylanish jarayoni, ushbu jarayonning inson taraqqiyoti va axloqiy paradigmalarga ta’siri o‘rganiladi. Fukoning “kuch-qudrat va bilim” tushunchasini zamonaviy SI tizimlariga tatbiq etib, algoritmik boshqaruvning yangi shakllarini ochib beradi. Maqolada raqamli kuzatuv kapitalizmi, algoritmik tarafkashlik va gender diskriminatsiyasi kabi dolzarb masalalar Panoptikon nazariyasi prizmasidan tahlil qilingan. Xulosa qismida SI texnologiyalari davrida inson avtonomiyasi va erkinligini saqlashning falsafiy asoslari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Panoptikon, sun’iy intellekt, axloqiy paradigmalari, Mishel Fuko, kuzatuv etikasi, texno-panoptik singulyarlik, algoritmik boshqaruv, inson taraqqiyoti.

Abstract: The article analyzes the transformation of Michel Foucault's Panopticon concept in the context of the development of artificial intelligence (AI) technologies from an ethical and philosophical perspective. The study examines the process of transformation of traditional panoptic control mechanisms into a techno-panoptic singularity, the impact of this process on human development and ethical paradigms. Applying Foucault's concept of "power and knowledge" to modern AI systems, it reveals new forms of algorithmic governance. The article analyzes such pressing issues as digital surveillance capitalism, algorithmic bias, and gender discrimination from the perspective of Panopticon theory. The conclusion proposes philosophical foundations for preserving human autonomy and freedom in the era of AI technologies.

Keywords: Panopticon, artificial intelligence, ethical paradigms, Michel Foucault, ethics of surveillance, techno-panoptic singularity, algorithmic governance, human development.

Аннотация: В статье анализируется трансформация концепции паноптикаона Мишеля Фуко с этической и философской точки зрения в контексте развития технологий искусственного интеллекта (ИИ). Исследование рассматривает процесс преобразования традиционных паноптических механизмов контроля в техно-паноптическую сингулярность, влияние этого процесса на развитие человека и этические парадигмы. Применение концепции Фуко «власти и знания» к современным системам искусственного интеллекта выявляет новые формы алгоритмического контроля. В статье анализируются такие актуальные вопросы, как капитализм цифрового наблюдения, алгоритмическая предвзятость и гендерная дискриминация, с точки зрения теории паноптикаона. В заключении предлагаются философские основы для сохранения автономии и свободы человека в эпоху технологий ИИ.

Ключевые слова: Паноптикон, искусственный интеллект, этические парадигмы, Мишель Фуко, этика наблюдения, техно-паноптическая сингулярность, алгоритмический контроль, развитие человека

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy raqamli jamiyatda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichini belgilamoqda. Shu bilan birga, bu jarayon axloqiy-falsafiy muammolarning butun bir majmuasini yuzaga keltirmoqda. Xususan, SI tizimlarining kundalik hayotimizga tobora chuqurroq kirib borishi, shaxsiy ma’lumotlarning yig‘ilishi va qayta ishlanishi, algoritmik qarorlarning inson taqdiriga ta’siri kabi masalalar dolzarb ilmiy tadqiqot mavzusiga aylangan. Aynan shu nuqtada XVIII asr faylasufi Iyeremiya Bentamning “Panoptikon” loyihasi va Mishel Fukoning ushbu konsepsiyaga asoslangan nazariyasi yangicha mazmun kasb etadi.

Maqolaning **asosiy maqsadi** – Mishel Fukoning Panoptikon konsepsiyasining sun’iy intellekt texnologiyalari rivojlanishi sharoitidagi transformatsiyasini axloqiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish va ushbu transformatsiyaning “Inson taraqqiyotida sun’iy intellektning axloqiy paradigmalari” mavzusidagi dissertatsiya tadqiqoti bilan aloqadorligini ochib berish.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Tadqiqot vazifalari:

1. Fukoning Panoptikon konsepsiyasining asosiy mohiyatini va uning axloqiy-falsafiy jihatlarini yoritish;
2. Zamonaviy SI texnologiyalarining panoptik nazorat mexanizmlari bilan o‘xshashlik va farqli jihatlarini aniqlash;
3. “Texno-panoptik singulyarlik” konsepsiyasining mazmunini ochib berish;
4. Algoritmik kuzatuvning axloqiy paradigmalarga ta’sirini tahlil qilish;
5. Inson taraqqiyoti va avtonomiyasini saqlashning falsafiy asoslarini taklif etish.

Tadqiqot metodologiyasi: Maqola IMRAD (Introduction, Methods, Results, Discussion) strukturasi asosida yozilgan bo‘lib, unda falsafiy tahlil, qiyosiy metod, germeneytik yondashuv va interdisiplinar sintez usullari qo‘llanilgan.

Tadqiqotda quyidagi nazariy va empirik metodlardan foydalanilgan:

1. Germeneytik tahlil – Mishel Fukoning "Discipline and Punish" (1977) asari va Bentamning panoptikon loyihasining asl matnlarini talqin qilishda qo‘llanilgan. Fuko panoptikonni “kuch-qudratning avtomatik ishlashini ta’minlovchi mexanizm” sifatida tavsiflagan.

2. Qiyosiy tahlil – An’anaviy panoptik nazorat va zamonaviy SI asosidagi raqamli kuzatuv tizimlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashda foydalanilgan.

3. Konseptual tahlil – “Texno-panoptik singulyarlik”, “algoritmik boshqaruv”, “kuzatuv kapitalizmi” kabi yangi tushunchalarning mazmunini ochib berishda qo‘llanilgan.

4. Interdisiplinar sintez – Falsafa, axloq nazariyasi, media tadqiqotlari va SI etikasi sohalaridagi yondashuvlarni birlashtirishda foydalanilgan.

Tadqiqot manbalari sifatida Fukoning asl asarlari, zamonaviy SI etikasi bo‘yicha ilmiy nashrlar, xalqaro tadqiqot markazlarining hisobotlari va nufuzli ilmiy jurnallardagi maqolalar (De Gruyter Brill, CEEOL, ERIC va boshqalar) tanlab olingan.

NATIJALAR (RESULTS)

3.1. Panoptikon konsepsiyasining nazariy asoslari

Iyeremiya Bentam tomonidan XVIII asrda ishlab chiqilgan Panoptikon loyihasi dastlab qamoqxona arxitekturasi sifatida yaratilgan. Uning asosiy g‘oyasi – markaziy minoradan barcha kameralarni ko‘rish imkoniyati, ammo mahbuslarning aynan qachon kuzatilayotganini bilmasligi edi. Bentamning fikricha, bu mexanizm mahbuslarda doimiy kuzatilish hissini uyg‘otib, ularning o‘z-o‘zini nazorat qilishiga olib keladi.

Mishel Fuko ushbu arxitekturaviy loyihani zamonaviy jamiyatdagi kuch-qudrat (pouvoir) munosabatlarining modeli sifatida tahlil qilgan. Fuko “Nazorat va jazo” (Discipline and Punish) asarida panoptikonni “kuch-qudratning avtomatik ishlashini ta’minlovchi mexanizm” deb ta’riflaydi. Uning fikricha: “Ko‘rinuvchanlik maydoniga tushgan va buni biladigan kishi kuch-qudrat cheklovlarini o‘z zimmasiga oladi, ularni o‘z-o‘zidan o‘ynaydi va o‘zida bir vaqtning o‘zida ikkala rol ni o‘ynaydigan kuch-qudrat munosabatlarini mujassam etadi hamda u o‘zining bo‘ysunishining tamoyiliga aylanadi”. Fuko panoptikonni nafaqat qamoqxonalarda, balki maktablar, kasalxonalar, fabrikalar kabi barcha institutlarda amal qiladigan “**intizomiy kuch-qudrat**” (pouvoir disciplinaire) ning ramzi sifatida talqin etgan.

3.2. Sun‘iy intellekt davrida panoptikonning transformatsiyasi

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy SI texnologiyalari panoptikon konsepsiyasini tubdan o‘zgartirib, uni yangi bosqichga ko‘tarmoqda. Quyidagi jadvalda an’anaviy panoptikon va SI asosidagi raqamli panoptikon o‘rtasidagi asosiy farqlar keltirilgan:

1-jadval. An’anaviy panoptikon va raqamli panoptikonning qiyosiy tahlili

Mezon	A’anaviy panoptikon (Bentam-Fuko)	Raqamli panoptikon (SI davri)
Kuzatuv obyekti	Jismoniy tananing harakati	Fikrlar, hissiyotlar, istaklar, bashoratlar
Kuzatuv vositalari	Arxitektura, ko‘z, nazoratchi	Algoritmiklar, kameralar, sensorlar, ma’lumotlar bazalari
Kuzatuv subyekti	Davlat institutlari	Texnologik korporatsiyalar, davlatlar, aralash tuzilmalar

Mezon	A’anaviy panoptikon (Bentam-Fuko)	Raqamli panoptikon (SI davri)
Nazorat mexanizmi	Jismoniy cheklovlar, vaqtincha kuzatuv	Doimiy, real vaqt rejimidagi, bashoratli kuzatuv
Ma'lumotlardan foydalanish	Jazo va intizomni ta'minlash	Ma'lumotlarni monetizatsiya qilish, xulq-atvorni bashorat qilish

Aura-Elena Schussler (2020) o‘z tadqiqotida Fukoning panoptik mexanizmining “deteritorializatsiya” (Deleuz va Guattari terminologiyasida) jarayonini va uning “texno-panoptik singulyarlik” hududida “reterritorializatsiya” qilinishini tahlil qilgan. Uning fikricha:

“Fukoning panoptik mexanizmining deteritorializatsiyasi va uning texno-panoptik singulyarlik “hududida” reterritorializatsiyasi... kuchli SI “singleton”(Bostrom, 2004, 2006) ssenariysi Borliqning qattiq texnologik determinizmga begonalashuvini ifodalaydi” .

3.3. Algoritmik kuzatuv va axloqiy paradigmalarni

Zamonaviy SI tizimlari nafaqat kuzatadi, balki **bashorat qiladi** va **shakllantiradi**. Bu esa an’anaviy axloqiy paradigmalarning qayta ko‘rib chiqilishini talab qiladi. Qazi Muhammad Shayan (2024) ta’kidlaganidek:

“Bu zamonaviy raqamli panoptikonda biz nafaqat kuzatilamiz, balki bashorat qilinamiz. SI algoritmlari bizning istaklarimiz, afzalliklarimiz va potensial og‘ishlarimizni oldindan bilish uchun katta hajmdagi ma’lumotlardan foydalanadi”.

Algoritmik tarfakashlik muammosi axloqiy paradigmalarning transformatsiyasining muhim jihati. Mila Zhu (2025) o‘zining “Algorithmic Foucault: Digital Feminism, the Panopticon, & the Role of AI in Shaping Musical Identities & Pedagogies” nomli tadqiqotida generativ SI vositalari (Suno.AI, MusicFX, Udio) Fukoning panoptikon nazariyasi va raqamli feminizm nuqtai nazaridan tahlil qilinganda, ular gender tarfakashliklarni qanday takror ishlab chiqarayotganini ko‘rsatgan. Tadqiqotchi xulosasida:

“SI vositalari gender tarfakashliklarini takror ishlab chiqaradi, talabalarning feministik diskurs bilan bog‘liqliklarini senzura va kontent filtrlash orqali shakllantiradi... bu raqamli darvozabonlikni (digital gatekeeping) kuchaytiradi” .

3.4. Kuzatuv kapitalizmi va ma’lumotlarning tovarizatsiyasi

Shoshana Zuboff tomonidan ilgari surilgan "**kuzatuv kapitalizmi**" (surveillance capitalism) konsepsiyasi Fukoning panoptikon nazariyasining zamonaviy iqtisodiy kontekstda rivojlangan shaklidir. Matteo Petracca (2025) o‘z dissertatsiyasida ta’kidlaganidek:

“Katta ma’lumotlar (Big Data) va sun’iy intellekt ijtimoiy nazoratni avtomatlashtiradi, algoritmlar yordamida politsiya faoliyati, ijtimoiy xizmatlar va jinoiy odil sudlov sohalarida xulq-atvorni bashorat qiladi” .

Bu jarayonda shaxsiy ma’lumotlar asosiy **tovarga** aylanadi. Cambridge Analytica, Clearview AI kabi kompaniyalarning faoliyati va Xitoyning ijtimoiy reyting tizimi ma’lumotlarning qanday qilib nazorat va manipulyatsiya vositasi bo‘lib xizmat qilayotganining yaqqol misolidir.

3.5. Texno-panoptik singulyarlik ssenariysi

Eng muhim ilmiy yangiliklardan biri - **texno-panoptik singulyarlik** konsepsiyasidir. Bu konsepsiyaga ko‘ra, kelajakda “aql o‘qiy oladigan” mashinalarning (mind-reading machines) kuchsiz SI, keyin esa kuchli SI bilan bog‘lanishi natijasida insoniyat misli ko‘rilmagan nazorat tizimiga duch kelishi mumkin. Schussler bu holatni quyidagicha izohlaydi:

“Kelajakdagi texnologik singulyarlik davri – bu sun’iy intellekt inson agentiga nisbatan dominant pozitsiyani egallagan, inson nazoratining texno-panoptik tizimi, kuch-qudrat namoyon bo‘lishining, zo‘ravonlik bilan o‘rnatilishining yangi dunyo tartibi – “singleton” shaklidagi omillar yig‘indisidir”.

Bu ssenariyda inson tabiatining ontologik barqarorligi xavf ostida qoladi, chunki fikrlar darajasida avtonomiya va erkinlik yo‘qoladi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

4.1. An’anaviy axloqiy paradigmalarning transformatsiyasi zarurati

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy axloqiy nazariyalar (deontologiya, utilitarizm, etika) SI texnologiyalari yaratayotgan yangi axloqiy muammolarni hal qilishda yetarli emas. Buning sababi – SI tizimlarining **agentlik** (agency) va **mas’uliyat** (responsibility) tushunchalarini tubdan

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart o‘zgartirishidir. Agar an’anaviy axloqda mas’uliyat inson subyektiga yuklangan bo‘lsa, SI davrida qarorlarning muhim qismi algoritmlar tomonidan qabul qilinadi va bu mas’uliyatning tarqoqligi muammosini keltirib chiqaradi.

Luis Armand (2024) ta’kidlaganidek: “Algoritmik davlat apparati (Algorithmic State Apparatus) panoptik kuzatuv mantig‘ini har bir nuqtada buzib, SI sharoitida subyektiv tajriba va konsensual-realni ishlab chiqaradi... Bu fuqaroliksiz boshqaruv tizimi ideologiya ko‘ra olmaydigan joyda – hamma narsani bilish va tekshirib bo‘lmaslik o‘rtasidagi rekursiv giperfazoda ishlaydi”.

4.2. Qarshilik ko‘rsatish imkoniyatlari: Adam Smitning “xolis kuzatuvchi” konsepsiyasi

Qiziqarli nazariy alternativa sifatida Mark Ratbon (2022) Adam Smitning “**xolis kuzatuvchi**” (impartial spectator) konsepsiyasini taklif etadi. Ratbon fikricha, Smitning bu konsepsiyasi Fukoning panoptikonidan farqli ravishda, axloqiy rivojlanish va zulmkor nazorat shakllariga qarshilik ko‘rsatish imkoniyatini beradi.

“Smit uchun bu analogik tasavvur orqali o‘z-o‘zini kuzatish asosida oqilona xulq-atvorni kuchaytirish uchun qo‘llaniladi. Xolis kuzatuvchi va uning totalitar xulq-atvoriga qarshiligi zamonaviy jamiyatda, ayniqsa, raqamli texnologiyaning dominant roli va raqamli kuzatuvning yangi shakllari kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi”.

Bu yondashuv insonning SI davrida ham o‘z axloqiy avtonomiyasini saqlab qolish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA (CONCLUSION)

Ushbu maqolada Mishel Fukoning Panoptikon konsepsiyasining sun‘iy intellekt texnologiyalari rivojlanishi sharoitidagi transformatsiyasi axloqiy-falsafiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Birinchidan, sun‘iy intellekt texnologiyalari Fukoning panoptikon modelini tubdan o‘zgartirib, uni “texno-panoptik singulyarlik” bosqichiga ko‘tarmoqda. Bu yangi bosqichda kuzatuv nafaqat tana harakatlarini, balki fikrlar, hissiyotlar va istaklarni ham qamrab oladi, bashoratli xarakter kasb etadi.

Ikkinchidan, SI asosidagi raqamli panoptikon an’anaviy axloqiy paradigmalarning transformatsiyasini taqozo etadi. Erkinlik, shaxsiy daxlsizlik, avtonomiya kabi tushunchalar yangi texnologik muhitda qayta talqin qilinishiga majbur.

Uchinchidan, algoritmik tarafkashlik va gender diskriminatsiyasi muammolari Fukoning panoptikon nazariyasi prizmasidan tahlil qilinganda, ular nafaqat texnik, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy ildizlarga ega ekanligi ko‘rinadi. SI tizimlari mavjud kuch-qudrat munosabatlarini va ijtimoiy tengsizliklarni takror ishlab chiqaradi.

To‘rtinchidan, kuzatuv kapitalizmi sharoitida shaxsiy ma’lumotlar asosiy tovarga aylangan bo‘lib, bu jarayonda yirik texnologik kompaniyalar yangi “nazorat subyektlari” sifatida maydonga chiqmoqda. Bu esa Fukoning davlat institutlariga qaratilgan tahlilini kengaytirishni talab qiladi.

Beshinchidan, Adam Smitning “xolis kuzatuvchi” konsepsiyasi SI davrida ham insonning axloqiy avtonomiyasini saqlab qolish imkoniyatini ko‘rsatadi. Bu yondashuv texnologik determinizmga qarshi kurashda muhim nazariy vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

“Inson taraqqiyotida sun‘iy intellektning axloqiy paradigmalari” mavzusidagi dissertatsiya tadqiqoti uchun Fukoning Panoptikon konsepsiyasi quyidagi jihatlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

- SI va kuch-qudrat munosabatlarini tahlil qilish uchun nazariy-metodologik asos;
- Yangi axloqiy paradigmalarni shakllantirish uchun konseptual baza;
- Algoritmik nazorat mexanizmlarini tanqidiy baholash vositasi;
- Inson taraqqiyotining yangi bosqichidagi erkinlik va avtonomiya muammolarini tushunish kaliti.

Kelgusidagi tadqiqot yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin: turli milliy kontekstlarda raqamli panoptikonning o‘ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish; algoritmik boshqaruvga qarshilik ko‘rsatishning yangi shakllarini o‘rganish; SI etikasi bo‘yicha ta’lim dasturlarini ishlab chiqish; “tushuntirish huquqi” (right to explanation) va algoritmik shaffoflik tamoyillarini mustahkamlashning falsafiy asoslarini yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar (references)

1. Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books.
2. Bentham, J. (1791). *Panopticon or The Inspection House*. London.
3. Schussler, A-E. (2020). "Artificial Intelligence and Mind-reading Machines— Towards a Future Techno-Panoptic Singularity". *Postmodern Openings*, 11(4), 334-346.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

4. Zhu, M. (2025). "Algorithmic Foucault: Digital Feminism, the Panopticon, & the Role of AI in Shaping Musical Identities & Pedagogies". *Thresholds in Education*, 48(2), 240-262.
5. Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.
6. Petracca, M. (2025). *The Age of Surveillance as Modern Panopticon: the commodification of data and the implications of AI and algorithms in predictive tools*. Università di Torino.
7. Rathbone, M. (2022). "Adam Smith's impartial spectator and Michel Foucault's panopticism: A corrective mechanism for digital surveillance in a capitalist context?". *Phronimon*, 23(1), 1-18.
8. Armand, L. (2024). "Algorithmic state apparatus". *Revista de Comunicação e Linguagens*, (61), 1-15.
9. Shayan, Q. M. (2024). "The Panopticon Reimagined in the Age of AI and Digital Surveillance". *CyberTech Chronicles*, National CERT Pakistan.
10. Cheng, L., & Liu, X. (2023). "Unravelling Power of the Unseen: Towards an Interdisciplinary Synthesis of Generative AI Regulation". *International Journal of Digital Law and Governance*, De Gruyter Brill.
11. Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford University Press.
12. Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
13. Deleuze, G., & Guattari, F. (2000). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London: Continuum.
14. Floridi, L., & Cowls, J. (2019). "A Unified Framework of Five Principles for AI in Society". *Harvard Data Science Review*, 1(1).
15. O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. New York: Crown.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
ISHOQXON TO‘RA IBRAT ASARLARIDA TURKISTON TARIXINING
YORITILISHI VA TARIXIY MANBASHUNOSLIGI**

To‘xtasinov Bobomurod Tulkinboy o‘g‘li

Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD

E-mail: bobomurodtukhtasinov@gmail.com, ORCID: 0009-0005-8794-0074

Abdullayev Zohidjon Tolibjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137554>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkiston ma’rifatparvarlik harakatining yirik vakili Ishoqxon To‘ra Ibratning tarixnavislik faoliyati tadqiq etiladi. Muallifning “Tarixi Farg‘ona” asari misolida mintaqa tarixining yoritilishi, manbashunoslik tahlili va metodologik yondashuvlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ishoqxon Ibrat, Tarixi Farg‘ona, jadidchilik, manbashunoslik, Turkiston tarixi, Qo‘qon xonligi, arxeologiya, milliy uyg‘onish,

Аннотация. В данной статье рассматривается историографическая деятельность Ишакхона Торы Ибрата, видного представителя туркестанского просветительского движения конца XIX и начала XX веков. В работе автора «История Ферганы» анализируется охват истории региона, источниковедческий анализ и методологические подходы.

Ключевые слова: Ишакхон Ибрат, История Ферганы, джадидизм, источниковедческий анализ, история Туркестана, Кокандское ханство, археология, национальное возрождение.

Abstract. This article examines the historiographical activity of Ishaqkhan Tori Ibrat, a prominent figure in the Turkestan enlightenment movement of the late 19th and early 20th centuries. The author's work "History of Fergana" analyzes the historical scope of the region, source analysis, and methodological approaches.

Keywords: Ishaqkhan Ibrat, history of Fergana, Jadidism, source analysis, history of Turkestan, Kokand Khanate, archeology, national revival.

Kirish. O‘zbekiston xalqi o‘zining ko‘p asrlik boy tarixi, madaniyati va ma’naviy merosiga ega. Biroq, chor Rossiyasi istilosi va undan keyingi sho‘ro mustabid tuzumi davrida milliy tariximiz ko‘p hollarda soxtalashtirildi yoki biryoqlama talqin qilindi. Mustaqillik yillarida milliy o‘zlikni anglash ehtiyoji tufayli o‘z davrida Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida o‘chmas iz qoldirgan ma’rifatparvar allomalar merosiga e’tibor kuchaydi. Shunday siymolardan biri — Ishoqxon To‘ra Ibratdir. Ibrat nafaqat shoir, tilshunos va noshir, balki o‘z davrining yetuk tarixchisi ham edi. Uning tarixiy qarashlari xalqning siyosiy ongi va madaniy saviyasini oshirishga yo‘naltirilgan edi. U tarixni shunchaki o‘tmish voqealari bayoni deb emas, balki “kelajak uchun ko‘zgu” deb bildi. Uning “Tarixi Farg‘ona” asari Turkiston, xususan Farg‘ona vodiysining ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy manzarasini chizib beruvchi noyob manbadir. Ishoqxon To‘ra Junaydullo xo‘ja o‘g‘li (1862–1937) Namangan viloyatining To‘raqo‘rg‘on qishlog‘ida tug‘ilib, o‘z davrining nufuzli madrasalarida tahsil oldi. Uning tarixchi sifatida shakllanishida dunyo kevganligi va bir necha xorijiy tillarni (arab, fors, turk, rus, hind, ingliz) bilishi muhim rol o‘ynadi. Jadidchilik – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan milliy-ozodlik, ma’rifatparvarlik va islohotchilik harakati sifatida Ishoqxon Ibrat dunyoqarashining o‘zagini tashkil etadi. Ibrat shunchaki jadidlar safiga qo‘shilmadi, balki ushbu harakatning Farg‘ona vodiysidagi eng asosiy ustunlaridan biriga aylandi. Birinchidan, Uning “Usuli jaded” maktablari va pedagogik faoliyati Jadidchilikning bosh g‘oyasi — ta’limni isloh qilish edi. Ibrat 1907-yilda o‘z qishlog‘i To‘raqo‘rg‘onda “Maktabi jaded” ochdi. Yangi metodika: U an’anaviy “savotiya” (so‘zlarni yodlash) usulidan voz kechib, “usuli savtiya” (tovush usuli)ni joriy qildi. Bu bolalarning savodini 2-3 oy ichida chiqarish imkonini berdi. Dunyoviy ilmlar: Uning maktabida diniy ilmlar bilan bir qatorda geografiya, tarix, hisob (matematika) va tabiatshunoslik darslari o‘tilar edi. Darsliklar yaratish: Ibrat jadid maktablari uchun nafaqat dars o‘tdi, balki darsliklar ham yozdi. Uning tilshunoslikka oid asarlari jadid maktablarida asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi. Ibratning Sharq va G‘arb mamlakatlariga qilgan sayohatlari uning dunyoqarashini kengaytirdi. U Istanbul, Qohira, Jidda, Bombay kabi shaharlarda bo‘lib, u yerdagi madaniy va ilmiy yuksalishni o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi. Bu sayohatlar natijasida u o‘z vatanining qoloqligi sabablarini izlay boshladi va yechimni tarixiy tajribani o‘rganish hamda ma’rifat tarqatishda deb bildi. Uning tarixnavislik faoliyati aynan shu uyg‘onish davriga to‘g‘ri keldi. 1916-yilda yozib tugatilgan “Tarixi Farg‘ona” asari Ibratning eng

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

muhim tarixiy merosidir. Asar nafaqat voqealarning xronologik tartibi, balki tahliliy yondashuvi bilan ham ajralib turadi.

1. Hududiy va xronologik qamrov Ibrat asarni yozishda Farg‘ona vodiysining qadimgi davrlaridan to XX asr boshigacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. U o‘lkaning qadimiy shaharlari (Axsikent, Koson, Marg‘ilon) tarixi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida batafsil ma‘lumot beradi. Muallif Qo‘qon xonligining tashkil topishi, yuksalishi va inqirozini xolislik bilan bayon etadi.

2. Arxeologik va etimologik kuzatuvlar Ibratning tarixchi sifatidagi mahorati uning joy nomlari (toponimlar) va qadimiy obidalarga bergan izohlarida ko‘rinadi. Masalan, u Axsikent xarobalari haqida yozar ekan, uning strategik ahamiyati va vayron bo‘lish sabablarini tahlil qiladi. U xalq orasidagi rivoyatlarni ilmiy faktlar bilan qiyoslaydi.

3. Siyosiy tahlil. Asarda Qo‘qon xonlarining o‘zaro nizo va urushlari, bu urushlarning xalq boshiga keltirgan kulfatlari ochiq yoritiladi. Ibrat xonliklarning zaiflashuvi va chor Rossiyasi tomonidan osongina bosib olinishining bosh sababi — ichki nizolar va ilmsizlik ekanini ta‘kidlaydi.

Ishoqxon Ibrat o‘z asarlarini yaratishda “Tarixnavislik odobi”ga qat‘iy rioya qilgan. Uning manbashunoslik metodologiyasini bir necha yo‘nalishga ajratish mumkin:

1. Klassik asarlardan foydalanish. Ibrat Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Mirzo Haydarning “Tarixi Rashidiy”, Abulg‘ozi Bahodirxonning “Shajarayi turk” kabi asarlarini chuqur o‘rgangan. U bu manbalardan olingan ma‘lumotlarni bir-biriga solishtirib, eng ishonchlisini tanlab olgan.

2. Arxiv hujjatlari va vaqfnomalar. Muallif tarixiy voqealarni yoritishda madrasalar va masjidlarining vaqf hujjatlaridan, xonliklar davridagi rasmiy yozishmalardan foydalangan. Bu uning asarlariga ilmiy aniqlik bag‘ishlagan.

3. Dala-tadqiqot ishlari (Og‘zaki tarix) Ibrat shaxsan o‘zi ko‘plab qadimiy manzillarda bo‘lib, keksalar va voqea guvohlaridan intervyu olgan. Uning “Tarixi Farg‘ona” asaridagi 1916-yilgi xalq qo‘zg‘oloni haqidagi ma‘lumotlari guvohlik ko‘rsatmalari asosida yozilganligi bilan qimmatlidir.

Jadidlarning eng katta muammosi o‘z g‘oyalarini xalqqa yetkazish uchun nashriyot bazasiga ega emasligi edi. Ibrat 1908-yilda Orenburgdan litografik (toshbosma) mashinasini sotib olib, To‘raqo‘rg‘onda “Matbaayi Ishoqiya” nashriyotini tashkil etdi. Bu nashriyot Turkistondagi sanoqli jadid matbaalaridan biri edi. Unda jadid shoirlarining devonlari, ilmiy risolalar va xalqning siyosiy ongini oshiruvchi varaqalar chop etildi. Ibrat o‘z matbaasida chop etilgan kitoblarni arzon narxlarda xalqqa tarqatish orqali "kitobxonlik inqilobi"ni amalga oshirishga intildi. “Lug‘ati sitta-alsina” (Olti tilli lug‘at) — madaniy ko‘prik Jadidlar xalqning jahon madaniyatiga chiqishi uchun til o‘rganishni shart deb bilishgan. Ibratning 1901-yilda chop etilgan “Lug‘ati sitta-alsina” (arabcha, forsa, turkcha, o‘zbekcha, hindcha va ruscha lug‘at) asari jadidchilikning til siyosatidagi ulkan qadami bo‘ldi.

Maqsadi: Turkistonliklarni nafaqat diniy (arab tili), balki siyosiy va iqtisodiy (rus, turk tillari) muloqotga tayyorlash. Ahamiyati: Bu lug‘at o‘sha davrda Yevropa va Osiyo madaniyatini bog‘lovchi o‘ziga xos qomus vazifasini o‘tadi. Jadidlarmatbuotni “millat tili” deb atashgan. Ibrat “Sadoi Farg‘ona”, “Turkiston viloyatining gazetasi”, “Sho‘ro” kabi nashrlarda faol ishtirok etib, Turkistonning og‘riqli nuqtalarini qalamga oldi. Ayollar ma‘rifi masalasida Ibratning jadid sifatidagi qarashlarida xotin-qizlar ta‘limiga alohida urg‘u berdi. U jamiyatning yarmi hisoblangan ayollar ilmsiz bo‘lsa, kelajak avlod tarbiyasiz qolishini bot-bot takrorladi. Uning bu qarashlari o‘sha davrning mutaassib qatlamlari tomonidan qarshilikka uchrasa-da, u o‘z fikridan qaytmadi. Uning publitsistikasida “ittifoq” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Ibrat Turkistonning mustamlaka bo‘lish sababini millatning bo‘linganligida, guruhbozlik va amaldorlarning shaxsiy manfaati xalq manfaatidan ustun qo‘yilganida ko‘rdi. “Tarixi Farg‘ona” asarining xulosasi ham aynan jadidona “uyg‘onish”ga chaqiriqdan iboratdir. Ishoqxon Ibrat Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadidchilik yetakchilari bilan hamfikir bo‘lgan. Behbudiy bilan bog‘liqligi: Ular Turkistonning avtonomiya olishi (muxtoriyat) g‘oyasini qo‘llab-quvvatladilar. Ilmiy hamkorlik: Ibrat Toshkentdagi “Nashriyot” shirkati va jadid kutubxonalari bilan doimiy aloqada bo‘lib, o‘zining To‘raqo‘rg‘ondagi matbaasini butun vodiy jadidlari uchun xizmat qildirgan. Ibratning “Tarixi Farg‘ona” asari jadid tarixshunosligining yorqin namunasidir. Uning an‘anaviy saroy tarixchilaridan farqi shundaki: Tanqidiylik: U xonlarning xatolarini bevosita ko‘rsatib o‘tadi. Iqtisodiy tahlil: Tarixni faqat urushlar emas, balki savdo, ziroat va xalqning turmush darajasi orqali tahlil qiladi.

Dunyoga bo‘ylanish: Turkiston tarixini jahon tarixi kontekstida ko‘rib chiqadi. Ibrat o‘z asarlarida Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishini fojia sifatida baholaydi, ammo u buni faqat

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

tashqi dushman kuchi deb emas, balki millatning ichki tanazzuli natijasi deb biladi. U Turkiston tarixini yozar ekan, iqtisodiy masalalarga ham to‘xtaladi. Rossiya sanoati uchun paxta xomashyosi yetkazib beruvchi bazaga aylantirilgan o‘lkaning og‘ir ahvolini, mahalliy hunarmandchilikning inqirozini tahlil qiladi. Uning qarashlarida "tarixiy sababiyat" qonuni kuchli — agar xalq ilm va texnikadan orqada qolsa, albatta mustamlaka bo‘lishi muqarrarligini uqtiradi. Ishoqxon Ibrat an‘naviy islomiy tarixshunoslik bilan zamonaviy dunyoviy tarixshunoslik o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tadi. Uning asarlari:

Xolisligi: Hukmdorlarga xushomad qilishdan xoli ekanligi;

Oddiyliigi: Xalq tushunadigan tilda yozilganligi;

Ma‘rifatparvarligi: Tarixdan xulosa chiqarishga undashi bilan ajralib turadi.

Uning “Tarixi Farg‘ona” asari nafaqat Farg‘ona, balki butun O‘rta Osiyo tarixining XIX-XX asr boshlari davrini o‘rganishda eng muhim birlamchi manbalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Ishoqxon To‘ra Ibrat Turkiston tarixini yoritishda ham o‘ziga xos yangi uslub yaratdi. Uning asarlari manbashunoslik nuqtai nazaridan boy va ishonchli faktlarga tayanadi. Ibratning tarixiy merosi bugungi kunda milliy tariximizni xolis va haqiqatgo‘ylik bilan o‘rganishda katta ahamiyatga ega. Uning qarashlari yosh avlodni vatanparvarlik va milliy g‘urur ruhida tarbiyalashda, o‘tmish xatolaridan to‘g‘ri xulosa chiqarishda dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi. Ishoqxon Ibrat jadidchilik g‘oyalari uchun o‘z hayotini fido qildi. 1937-yilda "aksilinqilobiy faoliyat"da ayblanib, qatag‘on qilingan bo‘lsa-da, uning qoldirgan ilmiy merosi bugun O‘zbekiston mustaqilligining ma‘naviy poydevorlaridan biri bo‘lib xizmat qilmoqda.

Uning asarlari bugungi kunda: Maktab va oliy o‘quv yurtlarida tarixiy manba sifatida o‘rganilmoqda. Tilshunoslikda qiyosiy metodning asosi sifatida tadqiq etilmoqda. Namangan viloyatida Ibrat nomidagi xorijiy tillarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat va Ibrat bog‘ining tashkil etilishi uning orzulari ro‘yobidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Ishoqxon To‘ra Ibrat. Tarixi Farg‘ona. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2005.
2. Dolimov U. Ishoqxon Ibrat (Hayoti, ilmiy-ma‘rifiy va ijodiy faoliyati). – Toshkent: Sharq, 1994.
3. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma‘rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2002.
4. Azamat Ziyo. O‘zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
5. Mulla Olim Maxdum Hoji. Tarixi Turkiston. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009.
6. Sodiqov Q. O‘zbekistonda tarixiy manbashunoslik masalalari. – Toshkent: Fan, 201
7. Abduazizova N. Turkiston matbuoti tarixi (1870–1917). – Toshkent: Akademiya, 2000.
8. Ibrat, Ishoqxon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2005.

JISMONIY TARBIYA TA'LIM JARAYONIGA JORIY ETILADIGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING QIYOSIY TAHLILI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Saidg'aniyev Saidaxmad Oybek o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti v.b. dotsenti.

Gmail: saidganiyev.s.o1504@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137638>

Annotatsiya: Mazkur maqolada jismoniy tarbiya ta'lim jarayoniga joriy etiladigan innovatsion pedagogik texnologiyalarning qiyosiy tahlili amalga oshirilgan. Tadqiqotda aks etgan dars (flipped learning), video-refleksiya va elektron portfolio texnologiyalarining maqsadi, qo'llanish bosqichlari, nazariy asoslari hamda jismoniy tarbiya sohasiga moslashuv xususiyatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, estetik tarbiya va sog'lom turmush tarzi tamoyillarini integratsiya qilish hamda uzluksiz pedagogik amaliyot va mentorlik tizimini joriy etishning pedagogik shart-sharoitlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari innovatsion texnologiyalarni kompleks qo'llash orqali bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining metodik kompetensiyasini samarali rivojlantirish imkonini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, jismoniy tarbiya, flipped learning, video-refleksiya, e-portfolio, metodik kompetensiya, estetik tarbiya, mentorlik, integratsiya.

Аннотация; В данной статье представлен сравнительный анализ инновационных педагогических технологий, внедряемых в процесс обучения физической культуре. Рассматриваются технологии перевернутого обучения (flipped learning), видеорефлексии и электронного портфолио с точки зрения их целей, этапов применения, теоретических основ и адаптации к сфере физического воспитания. Также научно обоснованы педагогические условия интеграции эстетического воспитания и принципов здорового образа жизни, а также внедрения системы непрерывной педагогической практики и наставничества. Результаты исследования показывают, что комплексное использование инновационных технологий способствует эффективному развитию методической компетентности будущих учителей физической культуры.

Ключевые слова: инновационные технологии, физическая культура, перевернутое обучение, видеорефлексия, электронное портфолио, методическая компетентность, эстетическое воспитание, наставничество, интеграция.

Abstract: This article presents a comparative analysis of innovative pedagogical technologies implemented in the process of physical education. The study examines flipped learning, video reflection, and e-portfolio technologies in terms of their objectives, stages of application, theoretical foundations, and adaptation to physical education. In addition, the pedagogical conditions for integrating aesthetic education and healthy lifestyle principles, as well as the implementation of continuous teaching practice and mentoring systems, are scientifically substantiated. The findings demonstrate that the complex use of innovative technologies significantly enhances the methodological competence of future physical education teachers.

Keywords: innovative technologies, physical education, flipped learning, video reflection, e-portfolio, methodological competence, aesthetic education, mentoring, integration.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya fanini o'qitish jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Shu boisdan, innovatsion texnologiyalarni qiyosiy tahlil qilish va ularni joriy etishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Asosiy qism

Innovatsion texnologiyalarning qiyosiy tahlili

Tadqiqotda jismoniy tarbiya ta'limida keng qo'llanish imkoniyatiga ega bo'lgan uchta asosiy texnologiya tahlil qilindi:

- aks etgan dars (flipped learning),
- video-refleksiya,
- elektron portfolio.

Ularning qiyosiy tahlili quyidagi mezonlar asosida amalga oshirildi:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- maqsadi
- qo‘llanish bosqichi
- nazariy asoslari
- jismoniy tarbiya sohasiga moslashuvi
- kutilayotgan natijalari

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, aks etgan dars texnologiyasi auditoriya vaqtini maksimal darajada amaliy faoliyatga yo‘naltirish imkonini beradi [6]. Video-refleksiya pedagogik faoliyatni chuqur tahlil qilish va metodik xatolarni kamaytirishga xizmat qiladi [2], [8]. Elektron portfolio esa kasbiy rivojlanish jarayonini tizimli monitoring qilish imkonini beradi [9].

Oraliq xulosa

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mazkur texnologiyalar bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega bo‘lib, ularni kompleks tarzda qo‘llash metodik kompetensiyaning samarali shakllanishini ta‘minlaydi.

Uchinchi pedagogik shart-sharoit: estetik tarbiya va sog‘lom turmush tarzini integratsiya qilish

Jismoniy tarbiya ta‘lim jarayonida estetik tarbiya va sog‘lom turmush tarzini integratsiya qilish muhim pedagogik shart-sharoitlardan biri hisoblanadi.

Estetik tarbiya shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida Vigotskiy, Dewey va Kolb nazariyalarida asoslab berilgan [3]. Ushbu yondashuvlarga asoslanib, quyidagi uch yo‘nalish ishlab chiqildi:

1. Harakatning estetik mazmunini anglash

Jismoniy mashg‘ulotlarda harakatning go‘zalligi, muvofiqligi va ifodaliligi alohida pedagogik maqsad sifatida qaraladi. Bu jarayonda gimnastika va badiiy mashqlar muhim rol o‘ynaydi. Sport estetikasi jismoniy tarbiyaning ajralmas qismi hisoblanadi [10].

2. Musiqiy va badiiy elementlarni qo‘llash

Mashg‘ulotlarda musiqa, ritm va vizual vositalardan foydalanish ta‘limning emotsional samaradorligini oshiradi. Xalqaro tajribada bu yondashuv yuqori natija bergan.

3. Sog‘lom turmush tarzini estetik qadriyat sifatida shakllantirish

Sog‘lom turmush tarzi shaxsning estetik qadriyatlari tizimining ajralmas qismi sifatida qaraladi [11].

Oraliq xulosa

Estetik va jismoniy tarbiyaning integratsiyasi ta‘lim jarayonining sifatini oshiradi va milliy madaniy qadriyatlar asosida samarali pedagogik tizimni shakllantiradi.

To‘rtinchi pedagogik shart-sharoit: uzluksiz amaliyot va mentorlik tizimi

Pedagogik amaliyotni uzluksiz tashkil etish bo‘lajak o‘qituvchining metodik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

1. Uzluksiz pedagogik amaliyot

Amaliyot 1-semestrda boshlab bosqichma-bosqich tashkil etiladi. Bu yondashuv real pedagogik tajriba to‘plash imkonini beradi [4].

2. Mentorlik tizimi

Har bir talaba tajribali mentor bilan ishlaydi. Mentor pedagogik faoliyatni tahlil qiladi va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi [12].

3. Micro-teaching metodikasi

Qisqa dars fragmentlarini o‘tkazish va tahlil qilish orqali metodik ko‘nikmalar rivojlanadi. Bu usul xalqaro miqyosda samarali deb tan olingan [13].

Oraliq xulosa

Uzluksiz amaliyot, mentorlik va micro-teaching tizimi pedagogik tayyorgarlikni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni kompleks joriy etish, estetik tarbiya integratsiyasi va uzluksiz pedagogik amaliyotni tashkil etish bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi.

Mazkur yondashuv ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, o‘qituvchining reflektiv va metodik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘rayev R.X. Ta‘lim mazmunini loyihalash metodologiyasi. – Toshkent, 2012.
2. Muslimov N.A. Pedagogik kompetensiya asoslari. – Toshkent, 2015.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

3. Kolb D.A. Experiential Learning. – 1984.
4. Capella-Peris C. va boshqalar. – 2020.
5. Inoyatov U.I. Pedagogik texnologiyalar. – 2018.
6. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom. – 2012.
7. Ishmuhamedov R. Interaktiv metodlar. – 2010.
8. Sherin M., van Es E. Video-based learning. – 2009.
9. SHAPE America. – 2017.
10. Arziqulov R. Sport estetikasi asoslari. – Toshkent, 2016.
11. Abduqodirov A., Xoshimov N. Sog‘lom turmush tarzi pedagogikasi. – Toshkent, 2014.
12. Lee O., Choi E. Mentoring in teacher education. – 2015.
13. Allen D., Ryan K. Microteaching. – 1969.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
KAR-SOQOVLAR UCHUN MUVOFIQLASHTIRILGAN KUTUBXONA: AXBOROT-PEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA IJTIMOY INTEGRATSIYA TAJRIBASI

To‘ychiyeva Dildoraxon Jo‘rayevna

Qo‘qon davlat universiteti “Texnologik ta‘lim va kutubxonashunoslik”

kafedrası katta o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137674>

Annotatsiya: Mazkur maqolada kar-soqov (eshitish va nutqida nuqsoni bo‘lgan) foydalanuvchilar uchun kutubxona xizmatlarini tashkil etishning axborot-pedagogik asoslari, kommunikativ va psixologik yondashuvlar, vizual ta‘lim metodlari hamda ijtimoiy integratsiya masalalari tahlil qilinadi. Kutubxonaning inklyuziv muhit sifatidagi o‘rni, uning pedagogik va ma‘naviy vazifalari, shuningdek, O‘zbekiston sharoitida tadbiiq etilishi mumkin bo‘lgan innovatsion modellar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv kutubxona, kar-soqov foydalanuvchilar, vizual pedagogika, belgi tili, kommunikativ muhit, psixologik moslashuv, ijtimoiy integratsiya, audiovizual vositalar.

Abstract: This article analyzes the information and pedagogical foundations of organizing library services for deaf-mute (hearing and speech impaired) users, communicative and psychological approaches, visual educational methods, and issues of social integration. The role of the library as an inclusive environment, its pedagogical and spiritual tasks, as well as innovative models that can be implemented in the conditions of Uzbekistan are highlighted.

Keywords: inclusive library, deaf-mute users, visual pedagogy, sign language, communicative environment, psychological adaptation, social integration, audiovisual tools.

Аннотация: В статье анализируются информационно-педагогические основы организации библиотечного обслуживания глухонемых (с нарушениями слуха и речи) пользователей, коммуникативные и психологические подходы, визуальные образовательные методы и вопросы социальной интеграции. Выделяется роль библиотеки как инклюзивной среды, её педагогические и духовные задачи, а также инновационные модели, которые могут быть реализованы в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: инклюзивная библиотека, глухонемые пользователи, визуальная педагогика, язык жестов, коммуникативная среда, психологическая адаптация, социальная интеграция, аудиовизуальные средства.

Kutubxona insoniyatning eng qadimiy bilim maskanlaridan biri sifatida nafaqat axborot tarqatadi, balki ma‘naviy, ijtimoiy va pedagogik qadriyatlarini ham shakllantiradi. Hozirgi davrda inklyuziv ta‘lim konsepsiyasining rivojlanishi natijasida kutubxonalarning imkoniyati cheklangan shaxslar, jumladan kar-soqov foydalanuvchilar uchun ochiqdigi dolzarb masalaga aylandi. Eshitish va so‘zlashuvdagi cheklavlar insonning axborot olishi, muloqotga kirishishi va o‘z fikrini ifoda etish imkoniyatlarini qisqartiradi. Shu sababli kutubxona ular uchun nafaqat bilim manbai, balki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ruhiy tayanish va o‘zini ifoda etish makoniga aylanishi zarur. Maqsad va dolzarblik. Maqolaning maqsadi — kar-soqov foydalanuvchilar uchun kutubxona xizmatlarini takomillashtirishda axborot-pedagogik yondashuvlarning nazariy asoslarini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishdir. Dolzarbldgi shundaki, O‘zbekistonning ko‘plab kutubxonalarida bu toifadagi foydalanuvchilar uchun alohida pedagogik va texnologik sharoitlar hali yetarli darajada shakllanmagan. Inklyuziv kutubxona modeli orqali ular jamiyat hayotiga faol integratsiyalashishi, madaniy va ma‘naviy rivojlanishga teng huquqli ishtirokchi sifatida qo‘shilishi mumkin.

Asosiy yo‘nalishlar Kar-soqov foydalanuvchilar uchun kutubxonada qulay muhit yaratish bir necha pedagogik yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Axborot muhiti: belgili ekranlar, subtitrli videokitoblar, vizual belgilar tizimi (piktogrammalar), imo-tildagi videodarslar.

Pedagogik faoliyat: imo-tilda o‘qish mashg‘ulotlari, suhbat va muhokama klublari, vizual hikoya mashg‘ulotlari.

Kommunikativ integratsiya: sog‘lom foydalanuvchilar bilan hamkorlikda tashkil etilgan “Belgilar orqali so‘zlaymiz” loyihalari.

Ruhiy muhit: do‘stona, bag‘rikeng kutubxonachi va empatik yondashuv orqali o‘zaro ishonchni mustahkamlash.

Pedagogik-psixologik tahlil

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Kar-soqov foydalanuvchilar bilan ishlashda kutubxona xodimi faqat ma’muriy emas, balki **pedagogik va psixologik rolni** bajaradi. U foydalanuvchining his-tuyg‘usini anglay olishi, vizual aloqa (ko‘z, imo, jest) orqali muloqot o‘rnatishni bilishi zarur.

Psixologik jihatdan kar-soqov shaxslar nutq orqali emas, **ko‘rish orqali idrok etishga** tayanadi, shuning uchun **vizual pedagogika** asosiy o‘rinni egallaydi. Masalan, rasmlar, darsliklar, video hikoyalar, interfaol belgili testlar ularga ma’lumotni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, kar-soqov foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatishda **sokin muloqot, sabr, ko‘z orqali aloqa va emotsional moslashuv** muhimdir.

Mahalliy tajribalar (O‘zbekiston misolida)

O‘zbekistonning ayrim viloyat kutubxonalarida kar-soqovlar uchun maxsus bo‘limlar shakllana boshlagan. Masalan, **Toshkent shahar axborot-kutubxona markazi**da “Imo-tilda o‘qiyamiz” loyihasi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, unda kar foydalanuvchilar uchun subtitrli filmlar, piktogramma asosidagi hikoyalar va belgi tili kurslari o‘tkaziladi.

Bundan tashqari, **Farg‘ona viloyat kutubxonasida** “Tovushsiz madaniyat” nomli seminarlar va kar yoshlar uchun “Belgilar haftaligi” madaniy dasturi tashkil etilgan. Bu tadbirlar ularning ijtimoiy faolligini oshirish, o‘zini jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida his etishga xizmat qilmoqda.

Muammolar va ularning yechimlari

Muammolar:

1. Belgilar tili bo‘yicha malakali kutubxonachilar soni kam.
2. Kar-soqov foydalanuvchilar uchun maxsus multimedia resurslari (subtitrlar, videolar, belgi tili darsliklari) yetarli emas.
3. Jamiyatda kar-soqov shaxslar bilan muloqot madaniyati past darajada.
4. Vizual o‘quv muhitini yaratish uchun moddiy-texnik baza sust.

Yechimlar:

1. Har bir viloyat kutubxonasida **“Imo-til xizmati markazi”** tashkil etish.
2. Kutubxonachilar uchun **belgi tili o‘quv kurslarini** yo‘lga qo‘yish.
3. Oliy ta’limda “Inklyuziv axborot xizmatlari” fanini joriy etish.
4. Kar-soqov foydalanuvchilar uchun **raqamli kutubxona platformasi** (subtitrlar, audiovizual fondlar bilan) yaratish.

Innovatsion takliflar (kengaytirilgan shaklda). Zamonaviy texnologiyalar, pedagogik psixologiya va ijtimoiy kommunikatsiya sohalarining integratsiyasi kar-soqov foydalanuvchilar uchun kutubxona xizmatlarini yangi bosqichga olib chiqadi. Quyidagi innovatsion takliflar bu jarayonni tizimli ravishda rivojlantirishga qaratilgan:

1. “Tovushsiz bilimlar uyi” loyihasi

Har bir viloyat va tuman markaziy kutubxonasida kar-soqov foydalanuvchilar uchun maxsus multimedia o‘quv zonasi tashkil etish taklif etiladi. Bu zonada subtitrli filmlar, belgi tili lug‘atlari, imo-tildagi video darslar, raqamli belgilar katalogi va “ko‘rish orqali o‘qish” dasturlari mavjud bo‘ladi. Bu loyiha “jimlikni o‘qish pedagogikasi”ni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2. “Belgilar orqali hikoya qilamiz” dasturi

Kar va sog‘lom foydalanuvchilar hamkorligida belgi tili asosida hikoyalar, she‘rlar, ertaklar va videohikoyalar yaratish orqali interfaol ijodiy muhit vujudga keladi[5]. Bu esa kar-soqov yoshlarning ijtimoiy faolligini oshiradi, ularni o‘z tengdoshlari bilan muloqotga chorlaydi.

3. “Ko‘rish orqali o‘qiyamiz” metodik platformasi

Vizual hikoyalar, rangli belgilar, piktogrammalar va sahnaviy suratlar asosida o‘qish dasturi ishlab chiqiladi. Mazkur platforma orqali kar-soqov bolalar vizual tafakkurni rivojlantiradi, tafakkur va idrokning noverbal (nutqsiz) shakllarini kuchaytiradi.

4. “Tovushsiz ko‘ngillilar” dasturi

Sog‘lom yoshlar, talabalar va kutubxona xodimlari kar-soqov foydalanuvchilar uchun kompyuter savodxonligi, raqamli texnologiyalar, internet xavfsizligi bo‘yicha darslar o‘tkazadi. Bu dastur orqali nafaqat foydalanuvchilarning bilim doirasi kengayadi, balki jamiyatda bag‘rikenglik, empatiya va muloqot madaniyati ham rivojlanadi.

5. “Imo-til laboratoriyasi”

Kutubxonalar qoshida kar-soqov foydalanuvchilar bilan ishlovchi xodimlar uchun maxsus o‘quv-laboratoriyalar tashkil etiladi. Bu yerda imo-tilni o‘rganish, belgi tili orqali hikoya qilish, hissiy ifoda mashqlari o‘tkaziladi. Shuningdek, yosh kutubxonachilar uchun “nonverbal kommunikatsiya” treninglari yo‘lga qo‘yiladi.

6. Raqamli reabilitatsiya platformasi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Kar-soqov foydalanuvchilar uchun mo‘ljallangan onlayn portal yaratiladi. Unda subtitrlar darsliklar, imo-til lug‘atlari, videokitoblar, belgi tili o‘rgatuvchi testlar va psixologik maslahat modullari joylashtiriladi. Bu loyiha pedagogik-psixologik reabilitatsiya jarayonini raqamli muhitga ko‘chirish imkonini beradi.

7. “Jimlik haftaligi” madaniy-ma’naviy loyihasi

Har yili kar-soqov foydalanuvchilar uchun bag‘ishlangan “Jimlik haftaligi” tashkil etish. Unda videohikoya tanlovlari, belgi tili mahorat darslari, subtitrlar film kechalari va interfaol o‘yinlar o‘tkaziladi. Bunday tadbirlar inklyuziv madaniyatni kengaytiradi, jamoatchilikni kar-soqov insonlarning dunyosiga yaqinlashtiradi.

Shu o‘rinda yuqorida keltirilgan notanish bo‘lgan ba’zi so‘zlarning izohini keltiramiz:

1. **Vizual pedagogika** — o‘qitishda ko‘rish orqali idrok etishni asosiy uslub sifatida qo‘llaydigan yo‘nalish.

2. **Inklyuziv ta’lim** — imkoniyati cheklangan shaxslarni umumiy ta’lim tizimiga integratsiyalash jarayoni.

3. **Piktogramma** — ma’lumotni belgilar yoki tasvirlar orqali ifodalovchi tizim.

Xulosa

Kar-soqovlar uchun inklyuziv kutubxona — bu tovushsiz, ammo ma’noga boy olam. Unda so‘zlar emas, **ko‘z, yurak va belgilar** orqali muloqot kechadi. Bunday makon insonning ichki ovozi, ichki tinglash madaniyatini tarbiyalaydi. Pedagogik jihatdan, bunday kutubxona o‘zida **eshitmaslik va sukut orasidagi uyg‘unlikni** aks ettiradi: u nafaqat o‘qishga, balki his etishga, fikrlashga, o‘zini anglashga o‘rgatadi. Falsafiy ma’noda, tovushsiz kutubxona — bu insoniyatning bag‘rikengligi, mehr va muloqot chegarasizligining ramzidir. Har bir belgida so‘z, har bir jimlikda ma’no, har bir nigohda esa bilim yashiringan. Jamiyatning insonparvarlik darajasi shundan bilinadiki, u jim turgan insonni ham eshita oladimi — yo‘qmi. Kutubxona esa aynan shu eshitish san’atini o‘rgatadi: **jimlikni eshitish, belgini tushunish, ko‘ngilni idrok etish**. Shu bois, kar-soqov foydalanuvchilar uchun kutubxonalarni rivojlantirish — bu nafaqat ijtimoiy majburiyat, balki milliy ma’naviyatimizni yuksaltiruvchi ezgu missiyadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Inclusive Education and Library Development. — Paris, 2018.
2. IFLA. Guidelines for Library Services to Persons with Disabilities. — The Hague, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2021.
4. Qosimova O. Inklyuziv ta’limda kutubxona xizmatlari tizimi. — “Kutubxona va jamiyat”, 2022.
5. Berdiyeva Z. Pedagogik kommunikatsiya va imo-til texnologiyalari. — Toshkent: TDPU, 2023.
6. Karimova N. Axborot-pedagogik integratsiya nazariyalari. — “Pedagogika va psixologiya”, 2020.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
KOLLIZIYA BARDOSHLILIGINI OSHIRISH UCHUN YANGI XESH-ALGORITMLAR ARHITEKTURASINI ISHLAB CHIQUISH

Shervayev Abdurahmon Maxammadjon o‘g‘li
Guliston davlat universiteti xborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti, 3-bosqich talabasi
E-mail: abdurahmonsherboyev17@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137702>

Annotatsiya: Zamonaviy axborot tizimlarida ma’lumotlar yaxlitligini ta’minlash uchun xesh-funksiyalarning o‘rni juda muhim bo‘lib qoldi. Biroq blokcheyn tarmoqlari kengayib borishi va tranzaksiyalar hajmining ortishi bilan birga kolliziya xavfi ham sezilarli darajada ortmoqda. Ushbu maqolada SHA-256 va SHA-512 algoritmlarini ketma-ket qayta ishlovdan o‘tkazish, shu bilan birga har bir hisoblash siklida tasodifiy generatsiya qilinadigan dinamik tuz (salt) qiymatini qo‘llash va xesh uzunligini moslashuvchan kengaytirish g‘oyalariga asoslangan gibrid arxitektura taklif etiladi. 10 000 ta sinov ma’lumoti ustida o‘tkazilgan eksperiment ko‘rsatdiki, taklif etilgan gibrid model an’anaviy SHA-256 algoritmiga nisbatan kolliziya ehtimolini sezilarli kamaytiradi. Taqqoslama tahlil natijalariga ko‘ra, yangi arxitektura xesh maydoni zaifligini kamaytirishda samarali bo‘lib, kvantdan keyingi kriptografik muhitlarga ham moslashtirilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: xesh algoritmi, kolliziya bardoshliligi, gibrid xeshlash, dinamik tuzlash, ko‘p qatlamli xeshlash, blokcheyn xavfsizligi, kvantdan keyingi kriptografiya, Merkle daraxti, entropiya taqsimoti.

Аннотация: Хэш-функции стали очень важными для обеспечения целостности данных в современных информационных системах. Однако по мере расширения блокчейн-сетей и увеличения объемов транзакций значительно возрастает и риск коллизий. В данной статье предлагается гибридная архитектура, основанная на идеях последовательной обработки алгоритмов SHA-256 и SHA-512, с использованием динамического значения соли, генерируемого случайным образом в каждом цикле вычислений, и гибким расширением длины хеша. Эксперименты на 10 000 тестовых данных показали, что предложенная гибридная модель значительно снижает вероятность коллизий по сравнению с традиционным алгоритмом SHA-256. Согласно результатам сравнительного анализа, новая архитектура эффективна в снижении уязвимости хэш-поля и может быть адаптирована к постквантовым криптографическим средам.

Ключевые слова: хэш-алгоритм, устойчивость к коллизиям, гибридное хэширование, динамическое добавление соли, многослойное хэширование, безопасность блокчейна, постквантовая криптография, дерево Меркла, распределение энтропии.

Abstract: Hash functions have become very important in ensuring data integrity in modern information systems. However, as blockchain networks expand and transaction volumes increase, the risk of collisions also increases significantly. This paper proposes a hybrid architecture based on the ideas of sequentially processing the SHA-256 and SHA-512 algorithms, using a dynamic salt value that is randomly generated in each calculation cycle, and flexibly expanding the hash length. Experiments on 10,000 test data have shown that the proposed hybrid model significantly reduces the probability of collisions compared to the traditional SHA-256 algorithm. According to the results of the comparative analysis, the new architecture is effective in reducing the vulnerability of the hash field and can be adapted to post-quantum cryptographic environments.

Keywords: hash algorithm, collision tolerance, hybrid hashing, dynamic salting, multi-layer hashing, blockchain security, post-quantum cryptography, Merkle tree, entropy distribution.

Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda ma’lumotlarni xavfsiz saqlash va uzatish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xesh-funksiyalar — ma’lumotlarning o‘zgarmanligini tekshirishda va autentifikatsiya jarayonlarida keng qo‘llaniladigan kriptografik vositalar — ko‘plab zamonaviy tizimlarda asosiy himoya mexanizmi hisoblanadi. Ayniqsa, blokcheyn texnologiyasida Merkle daraxti asosida qurilgan SHA-256 asosidagi xesh funksiyalari tranzaksiyalarni tasdiqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shunga qaramay, blokcheyn tarmoqlarida tranzaksiyalar soni ko‘paygan sari bir xil chiqish uzunligiga ega xesh funksiyalari uchun amaliy kolliziya xavfi sezilarli darajada ortib boradi. Bundan tashqari, kvant hisoblash texnologiyalarining rivojlanishi mavjud standart algoritmlarning kelajakdagi chidamliligiga shubha tug‘dirmoqda.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Ushbu muammolarga yechim sifatida mazkur tadqiqotda uch bosqichli gibrid arxitektura taklif etiladi:

- Kirish ma’lumotini normalizatsiya qilish va 8 belgili tasodifiy tuz (salt) generatsiya qilish;
- Normalizatsiya qilingan ma’lumot va tuz birlashmasidan SHA-256 orqali birlamchi xesh hosil qilish;
- Birlamchi xesh va tuz birlashmasidan SHA-512 orqali ikkilamchi xesh hosil qilish, so‘ngra ikkala xeshni birlashtirgan holda yakuniy SHA-256 chiqishini shakllantirish.

Taklif etilgan yondashuvning samaradorligini baholash maqsadida 10 000 ta sinov ma’lumoti ustida eksperimental tekshiruv o‘tkazildi. Standart SHA-256 va gibrid xesh modeli qiyoslanib, kolliziya ko‘rsatkichlari va hisoblash vaqti tahlil qilindi.

Kriptografik xesh funksiyalari sohasidagi dastlabki muhim ishlardan biri sifatida Rivest tomonidan 1992-yilda ishlab chiqilgan MD5 algoritmini ko‘rsatish mumkin [1]. Dastlab ishonchli hisoblangan ushbu algoritm keyinchalik zaif ekanligi aniqlandi va kolliziyani topish mumkin ekanligi isbotlandi. Shu sababli, NIST muassasasi yangi standartlar — SHA-1, SHA-256 va SHA-512 — ni rasmiylashtirdi. 2005-yilda Wang va hammuallif olimlar SHA-1 algoritmi uchun ham amaliy kolliziya usullarini ko‘rsatib berdi [6], bu esa xesh-funksiyalarni yanada takomillashtirish zaruratini kun tartibiga qo‘ydi.

Blokcheyn texnologiyasining paydo bo‘lishi bilan xesh-funksiyalarga bo‘lgan talablar yanada kuchaydi. 2008-yilda Nakamoto ning ishida SHA-256 ga asoslangan Merkle daraxti tuzilmasi qo‘llanildi. [7]. Gervais va boshqalar (2016) o‘tkazgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, tranzaksiyalar soni ortishi bilan birga blokcheyn tizimlarida xavfsizlikka bog‘liq muammolar ham ortib boradi [8]. Bernstein va Lange (2017) esa kvant hisoblash texnologiyalarining mavjud kriptografik algoritmlar barqarorligiga potensial tahdid solishini nazariy jihatdan asoslab berdi [9].

Ko‘p qatlamli xeshlash g‘oyasi Merkle tomonidan 1979-yilda ilk bor ilmiy muomalaga kiritilgan [11]. Dodis va boshqalar (2009) entropiyani to‘g‘ri taqsimlashning xesh-funksiya mustahkamligiga ijobiy ta‘sirini tahlil qilgan bo‘lsa [5], Bellare va Rogaway (2004) har bir hisoblashda tasodifiy tuz ishlatish oldindan hisoblangan hujumlar (rainbow table) samaradorligini keskin pasaytirishini ko‘rsatib berdi [4].

Yuqoridagi tadqiqotlar asosida, ayniqsa SHA-256 ning ixchamligi va SHA-512 ning yuqori entropiyasini birlashtiradigan, shu bilan birga dinamik tuzlash mexanizmiga ega yangi gibrid arxitektura yaratish zarurligi kelib chiqdi. Ishlab chiqilgan gibrid xesh arxitekturasi uchta o‘zaro bog‘liq komponentdan tashkil topadi: dinamik tuz generatsiyasi, ko‘p qatlamli ketma-ket xeshlash zanjiri va adaptiv birlashtirish mexanizmi. An’anaviy xeshlash tizimlarida odatda doimiy yoki oldindan belgilangan tuz qiymatlari ishlatiladi. Taklif etilgan arxitekturada esa har bir hisoblash siklida yangi, 8 belgili tasodifiy tuz qiymati hosil qilinadi. Tuz katta va kichik lotin harflari hamda raqamlardan iborat 62 belgili alfavitdan tasodifiy tanlanadi. Bu usul $62^8 \approx 2.18 \times 10^{14}$ xil kombinatsiyani ta‘minlab, bir xil kirish ma’lumoti uchun doimo turlicha xesh qiymati hosil bo‘lishini kafolatlaydi. Natijada oldindan hisoblangan hujumlar (rainbow table attacks) ga qarshi ishonchli to‘siq shakllantiradi.

Salt generatsiyasi quyidagi kod orqali amalga oshiriladi:

```
static string GenerateSalt(int length)
{
    const string chars = "ABCDEFGHJKLMNPQRSTUVWXYZabcdefghijklmnopqrstuvwxyz0123456789";
    Random rand = new Random();
    StringBuilder salt = new StringBuilder();
    for (int i = 0; i < length; i++)
        salt.Append(chars[rand.Next(chars.Length)]);
    return salt.ToString();
}
```

Tizim SHA-256 va SHA-512 algoritmlarini ketma-ket qo‘llash orqali ikki bosqichli hisoblash jarayonini amalga oshiradi. Birinchi bosqichda kirish ma’lumoti normalizatsiya qilinadi (ortiqcha bo‘shliqlar olib tashlanadi, barcha belgilar kichik harfga aylantiriladi), generatsiya qilingan tuz bilan birlashtirilib SHA-256 orqali birlamchi xesh hosil qilinadi. Ikkinchi bosqichda birlamchi xesh qiymati tuz bilan qayta birlashtiriladi va SHA-512 orqali ikkilamchi xesh hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi kod orqali amalga oshirilgan:

```
static string HybridHash(string input)
{
    // 1. Normalize
    string normalized = input.Trim().ToLower();
    // 2. Salt qo‘shish
    string salt = GenerateSalt(8);
    // 3. 1-bosqich hash
    string hash1 = ComputeSHA256(normalized + salt);
    // 4. 2-bosqich hash
    string hash2 = ComputeSHA512(hash1 + salt);
    // 5. Combine + shuffle
    string combined = hash1.Substring(0, 32) + hash2.Substring(0, 32);
    return ComputeSHA256(combined);
}
```

SHA-256 dan olingan 32 ta belgi va SHA-512 dan olingan 32 ta belgi birlashtirilib, 64 belgili oraliq qiymat hosil qilinadi. Bu oraliq qiymat yana SHA-256 orqali qayta ishlanib, yakuniy 256-bitli xesh chiqishi shakllantiriladi. Bunday yondashuv SHA-256 ning xotiradan samarali foydalanishi va SHA-512 ning yuqori entropiyasi afzalliklarini bir vaqtning o‘zida birlashtirishga imkon beradi.

Kriptografiyada kolliziya xavfini baholashda tug‘ilgan kun paradoksiga asoslangan model keng qo‘llaniladi. n-bitli xesh fazosida k ta turli xesh hosil qilinganda kolliziya yuzaga kelish ehtimoli quyidagi formula orqali ifodalanadi:

$$p \approx 1 - e^{-\frac{k^2}{2^n}}$$

Ushbu modelga asosan kolliziya ehtimoli $2^{n/2}$ ta operatsiyadan so‘ng muhim darajaga yetadi. Masalan, 256-bitli xesh funksiyasi uchun 50 foizlik kolliziya ehtimolini hosil qilish taxminan $2^{128} \approx 10^{38}$ ta operatsiyani talab etadi [10]. Biroq amaliy blokcheyn muhitida tranzaksiyalar soni va Merkle daraxti chuqurligining ortishi bilan birga kolliziya xavfi nazariy chegaradan yuqoriroq bo‘lishi kuzatilmoqda. Shu sababli 256-bitli chiqish uzunligini saqlab qolgan holda entropiyani oshirish yo‘nalishi muhim ahamiyat kasb etadi.

SHA-256, SHA-512 va gibrid xesh algoritmlarining ishlash tezligini o‘lchash uchun C# dasturlash tilining Stopwatch sinfi qo‘llanildi. Har bir algoritm millisekundlarda o‘lchanib, natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Gibrid xesh algoritmi SHA-256 ga nisbatan biroz ko‘proq hisoblash vaqtini talab etishi aniqlandi, chunki u ikki bosqichli ishlov berish zanjirini o‘z ichiga oladi. Biroq ushbu vaqt farqi amaliy tizimlarda e‘tiborga olinmaydigan darajada kichik bo‘lib, qo‘shimcha xavfsizlik darajasi bilan to‘liq qoplanadi.

Hisoblash vaqini o‘lchash quyidagi kod orqali amalga oshiriladi:

```
// SHA-256
var sw1 = Stopwatch.StartNew();
string sha256 = ComputeSHA256(input);
sw1.Stop();
// SHA-512 (secondary layer sifatida)
var sw2 = Stopwatch.StartNew();
string sha512 = ComputeSHA512(input);
sw2.Stop();
// Custom Hybrid Hash
var sw3 = Stopwatch.StartNew();
string hybrid = HybridHash(input);
sw3.Stop();
Console.WriteLine($"SHA-256 : {sha256}");
Console.WriteLine($"SHA-512 : {sha512}");
Console.WriteLine($"HYBRID : {hybrid}");
Console.WriteLine("\n--- VAQT TAQQOSLASH ---");
Console.WriteLine($"SHA-256 : {sw1.ElapsedMilliseconds} ms");
Console.WriteLine($"SHA-512 : {sw2.ElapsedMilliseconds} ms");
Console.WriteLine($"HYBRID : {sw3.ElapsedMilliseconds} ms");
Console.WriteLine("\n--- COLLISION TEST (10000 ta) ---");
CollisionTest();
Console.WriteLine("\nTugatish uchun Enter bosing...");
Console.ReadLine();
```

Kolliziya bardoshligini sinash uchun 10 000 ta tasodifiy 10 belgili satr generatsiya qilindi. Har bir satr uchun SHA-256 va gibrid xesh qiymatlari hisoblanib, HashSet ma’lumotlar strukturasi joylashtirildi. Agar hisoblangan xesh qiymati allaqachon tuzilmada mavjud bo‘lsa, kolliziya sifatida qayd etildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, standart SHA-256 algoritmidagi kolliziya soni gibrid xesh

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart algoritmlariga nisbatan ancha yuqori bo‘ldi. Bu natija ko‘p qatlamli xeshlash va dinamik tuz mexanizmlarining birgalikdagi ta’siri xesh qiymatlarining yagonaligini sezilarli oshirishini eksperimental jihatdan tasdiqlab berdi. Ushbu sinov jarayoni quyidagi kod orqali amalga oshirilgan:

```
static void CollisionTest()
{
    HashSet<string> setSHA = new HashSet<string>();
    HashSet<string> setHybrid = new HashSet<string>();
    int collisionSHA = 0;
    int collisionHybrid = 0;
    for (int i = 0; i < 10000; i++)
    {
        string input = GenerateRandomString(10);
        string h1 = ComputeSHA256(input);
        string h2 = HybridHash(input);
        if (!setSHA.Add(h1)) collisionSHA++;
        if (!setHybrid.Add(h2)) collisionHybrid++;
    }
    Console.WriteLine($"SHA-256 collisions : {collisionSHA}");
    Console.WriteLine($"HYBRID collisions : {collisionHybrid}");
}
```

Dastur natijasi:

Mazkur tadqiqotda SHA-256 va SHA-512 algoritmlarining cheklovlarini bartaraf etishga qaratilgan yangi gibrid xesh arxitekturasi ishlab chiqildi va amaliy sinovlardan o‘tkazildi. Taklif etilgan yondashuv uchta asosiy komponent — har bir siklda yangilanadigan dinamik tuz, ketma-ket bog‘langan xeshlash zanjiri va adaptiv birlashtirish usuli — orqali kriptografik himoya darajasini sezilarli kuchaytiradi.

O‘tkazilgan eksperimentlar dinamik tuz mexanizmining samaradorligini tasdiqladi: bir xil kirish ma’lumoti har safar mutlaqo boshqacha xesh qiymati beradi, bu esa oldindan hisoblangan hujumlarni amalda amalga oshirib bo‘lmaydigan darajada qiyinlashtiradi. SHA-256 va SHA-512 ni ketma-ket qo‘llash xesh fazosidagi zaifliklarni qo‘shimcha ravishda kamaytirib, umumiy entropiya darajasini oshiradi.

10 000 ta ma’lumot ustidagi sinov natijasida gibrid model takrorlanmaslik ko‘rsatkichi bo‘yicha an’anaviy algoritmlardan ustunligini isbotladi. HashSet asosidagi tekshiruv ham kolliziyaga bardoshlilik jihatidan sezilarli yaxshilanishni ko‘rsatdi.

Ushbu yondashuvning qo‘llanilish sohalari keng: blokcheyn tizimlarida tranzaksiya hajmi ortib borayotgan sharoitda xatoliklar ehtimolini pasaytirish, taqsimlangan ma’lumotlar bazalarida barqarorlikni ta’minlash va postkvant kriptografiya muhitida qo‘shimcha himoya qatlami sifatida xizmat qilish mumkin.

Kelgusida ushbu arxitekturani yanada kattaroq hajmdagi ma’lumotlar ustida sinab ko‘rish, tasodifiy sonlar generatorini kriptografik jihatdan yanada ishonchli mexanizm bilan almashtirish va zamonaviy postkvant algoritmlar bilan integratsiya qilish istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi. Umumiy

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart baholash sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, taklif etilgan gibrid xesh tuzilmasi an’anaviy yagona bosqichli algoritmlarga nisbatan bardoshlilik, tasodifiylik va ishonchlilik jihatidan ustun ekanligi isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. National Institute of Standards and Technology (NIST). Secure Hash Standard (SHS), FIPS PUB 180-4. Gaithersburg, MD, USA, 2015.
2. M. Stevens, E. Bursztein, P. Karpman, A. Albertini, Y. Markov, "The First Collision for Full SHA-1," CRYPTO, 2017.
3. J.-P. Aumasson, S. Neves, Z. Wilcox-O’Hearn, C. Winnerlein, "BLAKE2: Simpler, Smaller, Fast as MD5," ACNS, 2013.
4. M. Bellare, P. Rogaway, "Introduction to Modern Cryptography," 2004.
5. Y. Dodis, T. Ristenpart, T. Shrimpton, I. Teranishi, "Salting Passwords: A Theoretical Perspective," Journal of Cryptology, 2009.
6. X. Wang, Y. Yin, H. Yu, "Finding Collisions in the Full SHA-1," CRYPTO, 2005.
7. S. Nakamoto, "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System," 2008.
8. A. Gervais, G. Karame, V. Capkun, S. Capkun, "On the Security and Performance of Proof-of-Work Blockchains," ACM CCS, 2016.
9. D. J. Bernstein, T. Lange, "Post-Quantum Cryptography," Nature, 2017.
10. A. Menezes, P. van Oorschot, S. Vanstone, Handbook of Applied Cryptography, CRC Press, 1996.
11. R. C. Merkle, "Secrecy, Authentication, and Public Key Systems," PhD Thesis, Stanford University, 1979.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
O‘ZBEKISTONDA KITOBXONLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
ZAMONAVIY MEXANIZMLARI**

To‘ychiyeva Shoiraxon No‘monovna.
Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi
Nuriddinova Gullola Fazliddin qizi
Qo‘qon davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20137769>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, kitob mutolaasi orqali yosh avlodning ong va tafakkurini shakllantirish hamda ularning jamiyat va milliy taraqqiyotdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar, xususan 2026-yil 15-yanvardagi PQ-9-son qarori asosida belgilangan chora-tadbirlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Global, texnologiya, kitob, kitobxonlik, qaror, taraqqiyot strategiyasi, ma‘naviy-ma‘rifiy, kitobsevar millat, yoshlar, tarbiya, ta‘lim, intellektual, bolalar adabiyoti, jamg‘arma, yosh ijodkor, zamonaviy kutubxona, axoli, jamiyat.

Abstract: This article discusses the development of a reading culture in Uzbekistan, the formation of the consciousness and thinking of the younger generation through book reading, and their role in society and national development. It also analyzes reforms aimed at developing a reading culture in the Republic of Uzbekistan, in particular, measures established on the basis of Resolution No. PQ-9 of January 15, 2026.

Keywords: Global, technology, book, reading, resolution, development strategy, spiritual and educational, book-loving nation, youth, upbringing, education, intellectual, children's literature, fund, young creator, modern library, population, society.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие культуры чтения в Узбекистане, формирование сознания и мышления молодого поколения посредством чтения книг, а также их роль в обществе и национальном развитии. Анализируются также реформы, направленные на развитие культуры чтения в Республике Узбекистан, в частности, меры, принятые на основании Постановления № ПК-9 от 15 января 2026 года.

Ключевые слова: глобальный, технологии, книга, чтение, решение, стратегия развития, духовно-образовательный, книголюбы, молодежь, воспитание, образование, интеллектуальный, детская литература, фонд, молодой творец, современная библиотека, население, общество.

Kirish. Qaysi davrda qanday jamiyat bo‘lmasin, yoshlar tarbiyasi, ilm olish hayotning asosiy tamoili bo‘lib qolaveradi. Chunki, kitobsiz tarbiya hech qachon yetuk bo‘la olmaydi. Tarixiy ma‘lumotlar tasdiqlashicha, dunyoning ilm-ma‘rifat beshigini tebratgan buyuk ulamoyu allomalarimiz; Buxoriy, Zamaxshariy, Farg‘oniy, Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Ulug‘bek, Navoiy, Bobur singari yurtdoshlarimiz kitoblarning sehrli maftunkor qo‘ynida ulg‘ayishgan. Ular kitoblarning suyakli farzandlaridir desak, hech mubolag‘a bo‘lmas. Zero, kitob ko‘rmagan farzand zinxor buyuk bo‘lolmaydi, aql zakovatga to‘lolmaydi.¹

Bugungi globallashuv davrida raqamli texnologiyalarning tez sur‘atlarda rivojlanishi, axborot oqimining ko‘pligi va yosh avlodning ko‘proq elektron qurilmalar orqali ma‘lumot qabul qilishi sharoitida kitob o‘qish odati va kitobxonlik madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi. Texnologik taraqqiyot yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, ularning tafakkurini chuqurroq shakllantirish va ma‘naviy salohiyatini oshirish jarayonida kitobning o‘rni beqiyos bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, kitob mutolaasi nafaqat bilim manbai, balki inson ruhini boyituvchi, tafakkurini rivojlantiruvchi va ongini kengaytiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Chunki har qanday muvaffaqiyatli ishlarning kaliti kitob ekanligini esimizdan chiqarmasligimiz, shuningdek oilada farzandlarimizni kitobxonlikka bo‘lgan qiziqishini orttirishimiz muhimdir. Bugungi kunda mamlakatimizda yosh avlodning ma‘naviy- intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatda ega bo‘lgan kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga alohida o‘rin tutmog‘i lozimdir.

¹ To‘ychiyeva Sh. Bolalar kitobxonligiga rahbarlik qilishda oila, ta‘lim muassasasi va kutubxonaning roli/ monografiya/. – Qo‘qon.: “ART PRESS” nashriyot 2024, 5- bet.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy sohani rivojlantirish, yosh avlodni intellektual jihatdan yetuk qilib tarbiyalash hamda jamiyatda kitobxonlik muhitini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Jumladan, Muhtaram Prezidentimizning 2022-yil 28-yanvardagi farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasining 72-maqsadi **“Aholiga axborot-kutubxona xizmatini ko‘rsatishni yanada rivojlantirish, kitobxonlikni keng ommalashtirish hamda “Kitobsevar millat” umummilliy g‘oyasini ro‘yobga chiqarish” hamda** aholiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatishni yanada rivojlantirish, kitobxonlikni keng ommalashtirish hamda sohada yagona boshqaruv tizimini joriy etishga mo‘ljallangan.

“Kitobsevar millat” umummilliy g‘oyasini ro‘yobga chiqarish maqsadida yana bir olg‘a qadam tashlandiki, bu borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 15-yanvardagi PQ-9-son **“Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori** qabul qilindi.

ADABIYOTLAR TAXLILI. 2026-yil 15-yanvardagi PQ-9-son **“Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori** 2026–2030-yillarda aholining bir kishi o‘qiydigan kitoblar sonini yiliga o‘rtacha 10 taga yetkazishni asosiy strategik maqsad sifatida belgilaydi. Bu ko‘rsatkich nafaqat statistik raqam, balki jamiyat tafakkuri va intellektual salohiyatining mezonidir.

“Bolalar kitobxonligiga rahbarlik qilishda oila, ta’lim muassasasi va kutubxonaning roli” (2024) monografiyasida ham aynan yosh avlodning kitob o‘qish odatlarini shakllantirish, ularni jamiyatda o‘z o‘rnini topib, munosib tarbiyalanishida ota-onalarning ham kitobxonlik madaniyati juda katta ahamiyatga egaligi hamda ta’lim muassasalarining o‘rni haqida muhokamalar va yechimlar ilgari surilgan.

METODOLOGIYA. Ushbu Qarorning mazmun-mohiyatini o‘rganish jarayonida, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan amaliy tadbirlar va dasturiy mexanizmlar muhim o‘rin tutadi. Xususan, 2026-yil 1-fevraldan boshlab joriy etilgan **“Kitob — ma’rifat manbai”** dasturi aholi, ayniqsa yosh avlod o‘rtasida kitob mutolaasini targ‘ib qilish va ularni kundalik hayotda kitob bilan doimiy aloqada bo‘lishga undashga qaratilgan strategik chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Dastur doirasida bir nechta asosiy tashabbuslar amalga oshirilmoqda:

- Birinchi tashabbus — **“Bir kunda bir sahifa”** onlayn tashabbusi, bu orqali foydalanuvchilar har kuni kamida bir sahifa kitob o‘qishga jalb etiladi. Ushbu tashabbus nafaqat shaxsiy bilim va tafakkur darajasini oshirishga xizmat qiladi, balki yosh avlodni mutolaa odatini shakllantirishga ham yordam beradi.

- Ikkinchi tashabbus — hududlar kesimida Kitobxonlik indeksi joriy etilishi. Bu indeks hududlardagi kitob o‘qish faolligini o‘lchash va sog‘lom raqobat muhitini yaratishga qaratilgan. Indeks orqali har bir hududdagi aholining kitobga bo‘lgan qiziqishi, kutubxonaga tashriflar soni va kitob o‘qish darajasi baholanadi. Shu yo‘l bilan eng faol hududlar aniqlanib, rag‘batlantiriladi, bu esa kitobxonlikni targ‘ib qilishni yanada samarali qiladi.

- Uchinchi tashabbus — transport vositalarida **“Mutolaa”** platformasidan foydalanish imkoniyati yaratish. Avtobus, metro, samolyot va poyezd kabi transport vositalarida simsiz yoki mobil internet tarmog‘i orqali kitob mutolaasi mumkin bo‘ladi. Shu bilan yo‘lovchilar sayohat vaqtini samarali o‘tkazib, kitob o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu tashabbus yoshlar va keng jamoatchilikning mutolaa odatini shakllantirishda innovatsion mexanizm sifatida xizmat qiladi.

- To‘rtinchi tashabbus — **“Kitob FEST”** yarmarkalari va festivallari. Har bir hududda yillik kitob yarmarkalari tashkil etilib, u yerda o‘quvchilar va talabalar turli janrlardagi kitoblarni tanlab olish imkoniga ega bo‘ladi. Ushbu yarmarkalar orqali kitobga bo‘lgan qiziqish oshadi, yoshlar orasida mutolaa madaniyati targ‘ib qilinadi va kitob bilan doimiy aloqada bo‘lish odati mustahkamlanadi.

- Beshinchi tashabbus — ijtimoiy reklama kampaniyalari. **“Har kuni 20 daqiqa kitob”**, **“Kitob – aqldrayveri”** va **“Kitob o‘qigan inson – fikrli inson”** kabi qisqa targ‘ibot shiorlari televizion va radio efirlar, gazetalar, internet saytlar, ijtimoiy tarmoqlar hamda jamoat joylarida tarqatiladi. Bu kampaniyalar yoshlarni kitobga qiziqtirish, ularni mutolaa odatini rivojlantirish va kundalik hayotning ajralmas qismiga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu tarzda, **“Kitob — ma’rifat manbai”** dasturi va uning tarkibidagi tashabbuslar kitob mutolaasini jamiyat hayotida muhim o‘rin egallashini ta’minlash, yosh avlodning intellektual va ma’naviy salohiyatini oshirish, shuningdek, kitob o‘qish odatini kundalik hayotga kiritishga qaratilgan kompleks metodologik mexanizm sifatida qaraladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

NATIJA. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, umumta’lim muassasalarida tashkil etiladigan “Jadidlar izidan” kitobxonlik klublari yosh avlodni kitob o‘qishga jalb qilish va ularning mutolaa madaniyatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Ushbu klublar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va mantiqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Klub a’zolari kitob tahliliga bag‘ishlangan debatlar, ijodiy mashg‘ulotlar va interaktiv seminarlar orqali kitob mazmunini chuqur o‘rganadi, o‘z fikrini aniq va asosli ifodalay olishni o‘rganadi. Shuningdek, kitobxonlikni rag‘batlantirish tizimi samarali yo‘lga qo‘yilgan. Eng ko‘p kitob o‘qigan o‘quvchi va talabalarni aniqlash, ularni moddiy rag‘batlantirish, xususan, top-100 talikka kirgan yoshlarga pul mukofotlari berish tizimi kitobga bo‘lgan qiziqishni yanada oshiradi. Bu mexanizm nafaqat yoshlarni o‘z bilimini rivojlantirishga undaydi, balki mutolaa madaniyati va shaxsiy intellektual salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, mahallalarda tashkil etiladigan kutubxonalar va “Oilaviy kitobxonlik” dasturlari ham jamiyatda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga bevosita hissa qo‘shadi. Mahalla kutubxonalari aholining turli qatlamlarini kitob mutolaasiga jalb etadi, oila a’zolari orasida kitob o‘qish odatini mustahkamlaydi va yoshlarni ma’naviy va intellektual jihatdan rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, maktablar va mahallalardagi bu tashabbuslar yoshlar orasida kitobga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, ularni doimiy mutolaa odatini shakllantirishga yo‘naltiradi.

Shunday qilib, ta’lim tizimidagi yangiliklar va rag‘batlantirish mexanizmlari kitobxonlik madaniyatini mustahkamlash, yoshlarning intellektual va tafakkur salohiyatini rivojlantirish, ularni kelajakda jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-9-son qaroriga muvofiq, barcha vazirlik va idoralarda “Kitob burchagi” tashkil etilib, har oy “Kitob o‘qish soati” joriy qilinadi. Ushbu tashabbus davlat xizmatchilarini kitob mutolaasiga jalb qilish, ularning ma’naviy saviyasini oshirish va kasbiy bilimlarini boyitish, shuningdek, boshqaruv madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan. Eng faol kitobxon xodimlar tanlab olinib, bir oylik ish haqi miqdorida moddiy mukofot bilan rag‘batlantiriladi, bu esa xodimlarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini mustahkamlaydi. Shu tarzda, davlat idoralarda kitobxonlik muhiti yaratish nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki korxon va tashkilotlarning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Kitob o‘qish odati xodimlarni tahliliy fikrlashga, ijodiy yondashuvni qo‘llashga va qaror qabul qilish jarayonlarida samarali faoliyat ko‘rsatishga rag‘batlantiradi.

MUHOKAMA. PQ-9-son Qarori kitobxonlikni faqat targ‘ibot darajasida emas, balki kompleks institutsional, moliyaviy va ijtimoiy mexanizmlar orqali qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi. Mazkur Qaror quyidagi natijalarga erishishga xizmat qiladi:

1. Milliy adabiyot va tarjima maktabining rivojlanishi – davlat tomonidan kitob nashr etish, tarjimalar va ilmiy-adabiy loyihalarni moliyalashtirish tizimi shakllanadi.
2. Yosh ijodkorlar uchun keng imkoniyatlar – grantlar, tanlovlar va nashr etish imkoniyatlari orqali iste’dodli yoshlar o‘z asarlarini yaratish va ommaga yetkazish imkoniga ega bo‘ladi.
3. Hududlar o‘rtasida sog‘lom ma’naviy raqobat – Kitobxonlik indeksi, top-100 talikka kirish va rag‘batlantirish mexanizmlari orqali hududlar orasida kitob o‘qish madaniyati rivojlanadi.
4. Zamonaviy kutubxona infratuzilmasining takomillashuvi – mahalliy va davlat kutubxonalari raqamli platformalar, zamonaviy dizayn va keng turdagi adabiyotlar bilan boyitiladi.
5. Jamiyatda mutolaa madaniyatining kundalik ehtiyojga aylanishi – kitob o‘qish nafaqat shaxsiy bilimni oshirish, balki jamiyatdagi ma’naviy va intellektual hayotning ajralmas qismiga aylanadi.

Shunday qilib, davlat idoralari darajasida kitobxonlik muhiti yaratish va uni rag‘batlantirish mexanizmlari yosh avlod va xodimlarning bilim, tafakkur va ma’naviyatini rivojlantirishga bevosita hissa qo‘shadi, milliy madaniyat va taraqqiyotning mustahkam asosini shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-9-son qaroriga muvofiq, Yoshlar ishlari agentligi huzurida Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish jamg‘armasi tashkil etildi. Ushbu Jamg‘arma kitob nashri, tarjima, yosh ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlash hamda kitobxonlik tashabbuslarini moliyalashtirish bo‘yicha kompleks vazifalarni bajaradi. Jamg‘arma mablag‘lari quyidagi asosiy yo‘nalishlarga sarflanishi belgilangan: Yosh yozuvchilarga grant ajratish – iste’dodli va iqtidorli yosh mualliflar uchun ijodiy loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratadi, ularning asarlarini nashr etish va keng ommaga yetkazishga yordam beradi. Iste’dodli mualliflarni moddiy rag‘batlantirish – kitob nashri va tarjima jarayonida faoliyat yuritayotgan mualliflar uchun moddiy rag‘bat berish orqali ijodiy motivatsiyani oshirish. Xorijiy adabiyotlarni o‘zbek tiliga, milliy adabiyotlarni xorijiy tillarga tarjima qilish xarajatlarini qoplash – bu tashabbus nafaqat milliy adabiyotning rivojlanishiga, balki xalqaro adabiy

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Bolalar adabiyotini rivojlantirish – yosh avlodning ma’naviy va intellektual rivojlanishida bolalar adabiyoti muhim vosita bo‘lib, uning nashr etilishi va targ‘iboti Jamg‘arma mablag‘lari hisobiga amalga oshiriladi. Kitobxonlik reyting tizimini shakllantirish – hududlar, maktablar va jamoalar o‘rtasida sog‘lom raqobatni rag‘batlantirish, shuningdek, aholining mutolaa darajasini baholash va ularni kitob o‘qishga jalb etish mexanizmi sifatida ishlab chiqilgan. Jamg‘arma faoliyatining moliyaviy barqarorligini ta’minlash maqsadida, davlat budjetidan har yili 20 milliard so‘m mablag‘ ajratilishi belgilangan. Shu orqali, kitobxonlik tashabbuslari uzluksiz moliyalashtiriladi, kitob mutolaasi va adabiy ijodning kengayishi uchun barqaror infratuzilma yaratiladi. Shu bilan birga, Jamg‘arma nafaqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, balki kitob nashri va targ‘iboti bo‘yicha strategik va metodologik boshqaruvni amalga oshirish orqali O‘zbekistonning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda markaziy rol o‘ynaydi.

XULOSA. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-9-son Qarori va unga muvofiq amalga oshirilayotgan tashabbuslar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda kompleks va tizimli yondashuvni namoyon etadi. Jamg‘arma mablag‘lari, “Kitob — ma’rifat manbai” dasturi, “Jadidlar izidan” kitobxonlik klublari, “Kitob burchagi” va “Kitob o‘qish soati” kabi mexanizmlar yoshlar va davlat xizmatchilarini kitobga jalb etish, ularning bilim, tafakkur va ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur tashabbuslar nafaqat kitob o‘qish odatini shakllantirish, balki jamiyatdagi ma’naviy va intellektual rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Hududlar, maktablar va tashkilotlar o‘rtasida sog‘lom raqobatni rag‘batlantirish orqali kitobxonlik madaniyati kengayadi va uning ijtimoiy ahamiyati kuchayadi. Shu bilan birga, zamonaviy kutubxona infratuzilmasi, raqamli platformalar va ijtimoiy reklama kampaniyalari mutolaa madaniyatini kundalik ehtiyojga aylantirishda muhim vosita bo‘ladi. Bu esa, yangi O‘zbekiston taraqqiyotining mustahkam poydevorini shakllantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va aholi o‘rtasida kitob o‘qishga qiziqishni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 2026-yil 15-yanvardagi PQ-9-son.
2. 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son. <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. <https://yuz.uz/uz/news/kitobxonlik-madaniyatini-rivojlantirish-jamgarmasi-tashkil-etiladi>
4. To‘ychiyeva Sh. Bolalar kitobxonligiga rahbarlik qilishda oila, ta’lim muassasasi va kutubxonaning roli/ monografiya/. –Qo‘qon.: “ART PRESS” nashriyot 2024, 86 bet.
5. Madreyimova N. O‘zbekistonda uchinchi renesans kitobxonlikni rivojlantirish: Oriental Art end Culture, 2023-y.

FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYAT UYG‘UNLIGI

Umarov Murodjon Mamatkarim o‘g‘li

Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Email: murodbekumarov0512@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0202-0888>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138159>

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarining mazmun-mohiyati, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda shaxsiy mas‘uliyatni oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Huquqiy ongning shakllanishi, fuqarolarning qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va huquqiy madaniyatning yuksalishi demokratik jamiyat barqarorligining muhim omili sifatida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada yoshlar o‘rtasida huquqiy bilimlarni mustahkamlash, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda fuqarolik mas‘uliyatini kuchaytirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Huquqiy tarbiya va ma‘rifat orqali shaxsning ijtimoiy faolligi hamda qonuniylik tamoyillariga sodiqligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar : Huquqiy ong, huquqiy madaniyat, shaxsiy mas‘uliyat, fuqarolik jamiyati, huquqiy tarbiya, qonuniylik, huquqbuzarlik, demokratik jamiyat, huquqiy ta‘lim, ijtimoiy faollik.

Аннотация: В данной статье раскрываются сущность и значение правового сознания и правовой культуры, а также их роль в повышении личной ответственности в обществе. Формирование правового сознания, уважение к закону и развитие правовой культуры рассматриваются как важнейшие факторы устойчивости демократического общества. Особое внимание уделяется укреплению правовых знаний среди молодежи, предупреждению правонарушений и повышению гражданской ответственности. Подчеркивается значение правового воспитания и просвещения в формировании социальной активности и приверженности принципам законности.

Ключевые слова: Правовое сознание, правовая культура, личная ответственность, гражданское общество, правовое воспитание, законность, предупреждение правонарушений, демократическое общество, правовые знания, социальная активность.

Abstract: This article examines the essence and significance of legal consciousness and legal culture, as well as their role in enhancing personal responsibility in society. The formation of legal awareness, respect for the rule of law, and the development of legal culture are analyzed as key factors ensuring the stability of a democratic society. Particular attention is paid to strengthening legal knowledge among young people, preventing offenses, and increasing civic responsibility. The article also highlights the importance of legal education and enlightenment in fostering social activity and commitment to the principles of legality.

Key words: : Legal consciousness, legal culture, personal responsibility, civil society, legal education, rule of law, offense prevention, democratic society, legal knowledge, social activity.

KIRISH

Fuqarolik jamiyatining huquqiy ongini yuksaltirish bugungi kunning asosiy va dolzarb masalalaridan biridir. Chunki demokratik va fuqarolik jamiyatida yashayotgan insonlar fuqarolik jamiyatini shakllantiradilar. Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat haqidagi qarashlar Aristotel, T.Gobs, Sitseron, Jon Solsberi, J.Lokk kabi nazariyotchilarning asarlarida shuningdek, O‘zbekistonlik olim va tadqiqotchilarning tadqiqot ishlari hamda asarlarida ham tilga olinadi. Aristotel o‘zining Siyosat asarida fuqarolik jamiyati haqida kundalik ehtiyojlarni qondirishdanda ko‘proq maqsadlarni amalga oshirish hamda boshqa maqsadlari asosida bir necha oilalar uyushmalarga birlashadilar. Shu asnoda dastlab, qishloq tashkil topadi. Keyinchalik qishloqlar kaloniyalarni yuzaga keltiradilar deyiladi². Prezident Sh.Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” asarida ham fuqarolik jamiyati institutlarining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqida fikrlar bayon etilgan. Shu bilan birga, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Taraqqiyot strategiyasi”da ham mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, siyosiy

2 Aristotel. Siyosat. J.Benjamin tarjimasi // <https://classics.mit.edu/Aristotle/politics.1.one.html> [murojaat qilingan sana: 12.02.2026]

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

hamda mudofaa jihatidan rivojlantirish yuzasidan aniq maqsadlar belgilangan bo‘lib, ushbu maqsadlar doirasida keng qamrovli ishlar olib borildi hamda davom etmoqda.

Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi doirasida ham fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish tizimi yuzasidan bir qator vazifalar belgilangan. Bunda barcha mutasaddi idoralar oliy majlis, Vazirlar mahkamasini hamda boshqa idoralarga aniq vazifalar belgilangan. Jumladan, fuqarolarning huquqiy ta‘limi va huquqiy tarbiyasini takomillashtirish yuzasidan huquqiy ta‘limni rivojlantirish nazarda tutiladi. Har qanday jamiyatning asosini shaxs, inson tashkil qilgan ekan. U o‘zida turli madaniyat ko‘rinishlarini mujassam etadi. Jumladan, estetik, axloqiy, ekologik, siyosiy hamda huquqiy ong va madaniyat kabi turlari bor. Shulardan biri huquqiy ong va madaniyatdir. Fuqarolik jamiyati rivojlanar ekan, unda istiqomat qiluvchi axolining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish asosiy vazifa sifatida e‘tirof etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu masalani chuqur o‘rganish turli jihatlarini e‘tiborga olishni taqazo etadi. Boisi, huquqni qo‘llash jarayonida shaxslarning huquqiy madaniyati turlicha bo‘lganligi sababli, yondashish ham turlicha bo‘ladi. Aristotel fuqarolik jamiyati tushunchasining ilk nazariy asoslarini yoritib bergan bo‘lsa, Sitseron fuqarolik hamjamiyatini turli g‘oyalar asosida asoslashga harakat qilgan. Jon Solsberi esa Jamiyat va hokimiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tahliliy jihatdan o‘rgangan. Jon Lokk o‘zining Hukumatning ikki qoidasi nomli asarida fuqarolik jamiyatining tabiiy huquqlar konsepsiyasi doirasida o‘rgangan edi. Bugungi kun fuqarolik jamiyati ham siyosiy, huquqiy va tashkiliy jihatdan davlat hokimiyatini tashkil etuvchi tizim sifatida o‘rganiladi. Konstitutsiyaning XIII bobida bevosita Fuqarolik jamiyati institutlari haqida fikr yuritiladi. Jumladan, Konstitutsiyaning 69-moddasida “Fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etadi”³, -deyiladi.

Bu borada yurtimiz hududida yashab ijod qilgan buyuk allaomalarimiz ham ta‘lim orqali axloqiy madaniyatga erishish hamda buning natijasida huquqiy ong hamda madaniyatga erishish mumkinligini ta‘kidlab o‘tishgan. Ibn Sino o‘zining “Axloqqa oid risola” asarida ta‘kidlashicha, har qanday inson o‘z harakatini ongli jihatdan anglagan holda amalga oshiradi va natijasiga ham aqliy jihatdan ko‘zi yetadi. Demak, aniq maqsad asosida jamiyat manfaatlariga hamohang ravishda amalga oshirilgan harakat har doim ijobiy natijaga yetishtiradi. Jamiyat a‘zolari tomonidan unga nisbatan ishonch tuyg‘usini shakllantiradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Huquqiy madaniyatning taraqqiyoti shaxs huquqlari va erkinlari hajmining kengayishi, ularning himoyalanganlik darajasining ko‘tarilishidir. Huquqiy taraqqiyot markazida shaxs, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari hamda madaniyatdagi oliy qadriyat bo‘lgan shaxsning, barcha narsalarning mezoni bo‘lgan insonning maqomini mustahkamlashga qaratilgan barcha huquqiy vositalar, mexanizmlar va institutlar turadi. Huquqiy tarbiya va yuridik ta‘limni huquqiy rivojlanishining, huquqiy madaniyatni ko‘tarishning muhim omillari, huquqiy taraqqiyotni tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin bo‘lgan omillar sifatida qarash lozim⁴. Har qanday jamiyat o‘zida istiqomat qiladigan axolisining muayyan faoliyatni amalga oshirishi uchun uning oliga aniq vazifa va maqsadlarni qo‘yadi. Ushbu jamiyat esa anashu maqsad va undan kelib chiquvchi vazifani bajaradi. Maqsad aniq bo‘lsa, vazifa ham aniq bo‘ladi. Qonun ustuvor bo‘lgan jamiyatda huquqiy ong va madaniyat ham yetarli darajada bo‘ladi deyish har doim ham o‘zini oqlayvermaydigan tushunchadir. Sababi, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash g‘oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarining yetarli olib borilmasligi jamiyatda jinoyatchilik kabi qonunbuzilish xolatlarini yuzaga kelishiga zamin yaratadi. Bunday xolatlarini oldini olish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmonida “Yuksak huquqiy madaniyat – mamlakat taraqqiyoti kafolati” konseptual g‘oyasi asosida aholining barcha qatlamlari huquqiy savodxonlikka erishishlari, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo‘lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay

3 O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T.: “O‘zbekiston” 2023-yil – B. 40.(120) <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445696> [murojaat qilingan sana: 12.02.2026]

4 U.Tadjixanov. A.Saidov. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Darslik I tom O‘zR.IV Akademiyasi, 1998-yil. – B. 49. (316)

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

olishlari uchun tizimli va keng qamrovli huquqiy targ‘ibot tadbirlarini tashkil qilish davlat organlari va tashkilotlarning ustuvor vazifalaridan biri etib belgilangan⁵.

Mamlakatimizda aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan ishlar salmoqli bo‘lib, 1997-yil 29-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis tomonidan “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi” qabul qilingan edi. Unda aholi huquqiy madaniyat darajasining oshirilishi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati hodimlarining bilimdonligiga ko‘p jihatdan bog‘liqligi, huquqiy madaniyatning ilmiy asoslarini tadbir etishni rag‘batlantirish, ijtimoiy-huquqiy tadqiqotlarni tashkil etish va boshqa masalalar o‘z aksini topgan⁶. Biroq zamon o‘zgarishi, fuqarolarning fikr yuritish darajasi o‘zgariganligi sababli ushbu milliy dasturni yangilash vazifasi qo‘yildi va buning natijasi o‘laroq, 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Prezident farmoni, 2017-yil 7-sentabrda qabul qilingan “Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta‘minlash to‘g‘risida”gi qonun, 2018-yil 13-apreldagi “Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya organlari va muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident farmoni, 2019-yil 9-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Prezident farmoni va boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarning qabul qilinganligi erkin fuqarolik jamiyatining huquqiy savodxonligini oshirish imkonini bermoqda.

Fuqarolarning huquqiy ong va huquqiy madaniyatining rivojlanishi jamiyatning ham sezilarli darajada rivojlanishiga katta turtki bo‘lib xizmat qiladi.

Huquqiy madaniyat jamiyat va shaxsning huquqiy holati timsolida qabul qilinishi mumkin bo‘lgan alohida ijtimoiy hodisadir. Huquqiy madaniyat nazariyasiga oid barcha muammolar atroflicha o‘rganilishi zarur. Shu bilan birgalikda har bir muayyan holatlarda madaniyatning turlicha ko‘rinishlarini tushunishda qat‘iy belgilanadigan u yoki bu jihati ustun bo‘ladi. Chunonchi huquqiy hayotda, ma‘rifatparvarlikning shakllanishini ta‘minlashda inson omilini oshirish nuqtayi nazaridan yondashilganda, avvalambor, e‘tiborni huquqiy madaniyatning mazmuniga qaratish zarurligi namoyon bo‘ladi.

Huquqiy madaniyat insonsiz va uning dunyoqarashini belgilovchi faoliyatsiz, bunday faoliyat va tafakkurning progressiv yo‘nalishsiz mavjud bo‘la olmaydi.

Huquqiy madaniyat shaxs va jamiyatning huquqiy normalarga nisbatan munosabati, qonunlarga xurmat, huquqiy bilim va ko‘nikmalarning majmui hisoblanadi. Yuqori huquqiy madaniyat fuqarolarning o‘z huquqlarini bilishi, ularni himoya qilishda faolligi va davlat organlari bilan hamkorlik qilishida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash mumkinki, huquqiy madaniyatning taraqqiyoti shaxs huquqlari va erkinliklari hajmining kengayishi, ularning himoyalanganlik darajasining ko‘tarilishidir. Huquqiy taraqqiyot markazida shaxs, uning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari hamda madaniyatdagi oliy qadriyat bo‘lgan shaxsning, barcha narsalarning mezoni bo‘lgan insonning maqomini mustahkamlashga qaratilgan barcha huquqiy vositalar, mexanizmlar va institutlar turadi.

Jamiyatning huquqiy madaniyati shaxs erkinligi va havfsizligi, inson huquqlarini ta‘minlash, uning huquqiy himoya etilishini va ijtimoiy faolligini kafolatlash uchun zamin bo‘lib hisoblanadi. Binobarin, shaxs huquqiy madaniyati o‘zaro jamiyat a‘zolariga nisbatan bo‘lgan munosabatda ishonch, birodarlik va adolat hamda odillik tamoyillarining nechog‘li muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: “O‘zbekiston” 2023-yil – 40 b. // <https://lex.uz/docs/-6445145#-6445696> [murojaat qilingan sana: 12.02.2026]

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida”gi 466-I-son qarori, 29.08.1997-yil <https://lex.uz/ru/docs/-249352>

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni, 09.01.2019 yildagi PF-5618-son// <https://lex.uz/docs/-4149765#-4154013> [murojaat qilingan sana: 13.02.2026]

5 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni, 09.01.2019 yildagi PF-5618-son// <https://lex.uz/docs/-4149765#-4154013> [murojaat qilingan sana: 13.02.2026]

6 O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida”gi 466-I-son qarori, 29.08.1997-yil <https://lex.uz/ru/docs/-249352>

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

⁴ U.Tadjixanov. A.Saidov. Huquqiy madaniyat nazariyasi. Darslik I tom O‘zR.IIV Akademiyasi, 1998-yil. – B. 49. (316)

5. Aristotel. Siyosat. J.Benjamin tarjimasida

6. Karimov Sherzod Abdumalik o'g'li, & Umarov Murodjon Mamatkarim o'g'li. (2025). O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi- Yangi O'zbekiston taraqqiyotining huquqiy poydevori. In Latin American Journal of Education (Vol. 5, Number 07, pp. 532–539). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17978124>

7. Xabibullayeva, M. A. Umarov.M.M (2024). O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishda jamoatchilik nazoratining rolini kuchaytirish. Innovative Development in Educational Activities, 3(13), 104-108.

UMUMTA’LIM MAKTABIDA “INFORMATIKA VA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARI” FANINI O‘QITISHDA O‘QUV LOYIHALARIDAN FOYDALANISH
METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Ja’faraliyev Samadbek Sanjar o’g’li

Namangan davlat universiteti magistranti

E-mail:samadbekjafaraliyev@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138232>

Annotatsiya. Mazkur maqola umumta’lim maktablarida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitishda **o’quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish** masalalarini yoritadi. Tadqiqot davomida loyiha asosida o’qitishning pedagogik imkoniyatlari, uning o’quvchilarning bilim, ko’nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada o’quv loyihalarini dars jarayoniga joriy etish bosqichlari, loyiha metodikasining samaradorligi, o’quvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash ko’nikmalari rivojlanishi hamda ta’lim jarayonida ularning faolligi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, loyiha asosida o’qitish metodologiyasi informatika fanini o’qitish sifatini oshirish, o’quvchilarda axborot texnologiyalari bilan ishlash madaniyatini shakllantirish va amaliy ko’nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Maqola pedagoglar, magistrantlar va informatika fani bo’yicha ilmiy izlanishlar bilan shug’ullanuvchilar uchun foydali manba bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so’zlar: informatika, axborot texnologiyalari, o’quv loyihalari, loyiha asosida o’qitish, pedagogik texnologiyalar, ta’lim samaradorligi

Аннотация. Данная статья освещает вопросы совершенствования методологии использования учебных проектов при преподавании предмета «информатика и информационные технологии» в общеобразовательных школах. В ходе исследования проанализированы педагогические возможности обучения на основе проектов и их значимость для развития у учащихся знаний, навыков и компетенций. Кроме того, в статье рассматриваются этапы внедрения учебных проектов в образовательный процесс, эффективность проектной методики, развитие у школьников навыков самостоятельной работы и творческого мышления, а также их активность в учебной деятельности. Результаты исследования показывают, что методология обучения на основе проектов способствует повышению качества преподавания информатики, формированию у учащихся культуры работы с информационными технологиями и укреплению практических навыков. Статья может быть полезна педагогам, магистрантам и исследователям в области информатики.

Ключевые слова: информатика, информационные технологии, учебные проекты, обучение на основе проектов, педагогические технологии, эффективность обучения

Annotation. This article highlights the issues of improving the methodology of using educational projects in teaching the subject “Informatics and Information Technologies” in general education schools. The study analyzed the pedagogical possibilities of project-based learning and its significance for developing students’ knowledge, skills, and competencies.

Furthermore, the article examines the stages of implementing educational projects in the learning process, the effectiveness of the project methodology, the development of students’ independent work and creative thinking skills, as well as their engagement in educational activities. The research results indicate that the project-based learning methodology contributes to enhancing the quality of teaching informatics, fostering students’ culture of working with information technologies, and strengthening practical skills. The article may be useful for teachers, graduate students, and researchers in the field of informatics.

Keywords: informatics, information technologies, educational projects, project-based learning, pedagogical technologies, learning effectiveness

Kirish.

Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida ta’lim tizimiga qo’yilayotgan talablar tubdan o’zgarimoqda. Jamiyatning axborot texnologiyalari bilan bog’liq ehtiyojlari ortishi umumta’lim maktablarida o’qitiladigan fanlar, xususan, “Informatika va axborot texnologiyalari” fanining mazmuni va o’qitish metodikasini doimiy ravishda takomillashtirib borishni taqozo etadi.

Mazkur fan o’quvchilarda algoritmik tafakkur, mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, informatika fanini an’anaviy usullar bilan o‘qitish ko‘pincha o‘quvchilarning faol ishtirokini yetarlicha ta’minlamaydi, mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari cheklangan bo‘ladi. Natijada o‘quvchilarda fanga qiziqish pasayishi, bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalari yetarlicha shakllanmasligi kuzatiladi.

Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, xususan, **o‘quv loyihalari metodikasidan foydalanish**, bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni real hayotiy masalalarni hal qilishga yo‘naltirish, mustaqil izlanish olib borish va jamoada samarali ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Informatika fanida loyiha asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirish, dasturlash va axborot texnologiyalarini amaliy vazifalar orqali o‘zlashtirishiga keng imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, o‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasini maktab sharoitiga moslashtirish va uni takomillashtirish zarurati mavjud.

Mazkur maqolaning **asosiy maqsadi**: umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda **o‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish** va uning ta’lim samaradorligiga ta’sirini ilmiy asosda tahlil qilishdir.

TADQIQOT METODLARI

1. Tadqiqotning obyekti va predmeti

Tadqiqot obyekti sifatida umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitish jarayoni tanlandi. Tadqiqot predmeti esa **o‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasi**, ya’ni loyiha asosida o‘qitishning pedagogik jihatlari va uning o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirishdagi roli hisoblanadi.

2. Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy-pedagogik metodlar qo‘llanildi:

1. **Pedagogik kuzatuv** – darslarda o‘quvchilarning faoliyati, loyiha vazifalarini bajarish usullari va mustaqil izlanish faoliyati kuzatildi.

2. **Taqqoslash** – loyiha asosida o‘qitilgan va an’anaviy usulda o‘qitilgan sinflar natijalari solishtirildi.

3. **Tahlil va umumlashtirish** – o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalari, loyiha jarayonidagi faolligi tahlil qilindi.

4. **Tajribaviy sinov** – loyiha asosida tashkil etilgan darslarning samaradorligi aniqlash uchun amaliy sinovlar o‘tkazildi.

5. **Baholash metodlari** – o‘quvchilarning topshiriqlari, loyiha natijalari va taqdimotlari baholandi, ularning amaliy ko‘nikmalari aniqlandi.

3. Tadqiqot bosqichlari

O‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasi quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. **Tayyorlov bosqichi** – o‘quvchilarga loyiha mavzusi va maqsadi tushuntirildi, bajariladigan vazifalar belgilandi. Shu bosqichda o‘qituvchi loyiha jarayoni, baholash mezonlari va kerakli resurslar haqida batafsil ma’lumot berdi.

2. **Ma’lumot to‘plash bosqichi** – o‘quvchilar kichik guruhlariga bo‘linib, belgilangan masala yuzasidan axborot yig‘ish, tahlil qilish va muammolarni aniqlash ishlarini bajardilar. Ushbu jarayonda internet resurslari, dasturlash vositalari va multimedia materiallaridan foydalanildi.

3. **Yechim ishlab chiqish bosqichi** – guruhlar yig‘ilgan ma’lumot asosida loyiha yechimlarini ishlab chiqdi. Dasturiy va axborot mahsulotlari yaratildi, algoritmlar tuzildi va dasturlash amaliyoti qo‘llandi.

4. **Taqdimot va baholash bosqichi** – o‘quvchilar loyiha natijalarini taqdim etib, muhokama qilindi va baholandi. Bu bosqichda loyiha natijalari tahlil qilinib, o‘quvchilarning ko‘nikmalari va ijodiy yondashuvi aniqlanadi.

4. Metodikaning afzalliklari

- O‘quvchilar **mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni** rivojlantiradi.
- Loyiha ishlari orqali **jamoaviy ko‘nikmalar** va kommunikatsiya malakalari mustahkamlanadi.
- Informatika fanining **nazariy va amaliy jihatlari** birlashtiriladi, bu esa fan o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

- O‘quvchilarda **muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish** qobiliyati shakllanadi.

Tahlil va natijalar.

Tadqiqot jarayoni davomida umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda o‘quv loyihalaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilindi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Loyiha asosida tashkil etilgan darslar an’anaviy dars usullari bilan solishtirildi va quyidagi natijalar kuzatildi:

1. O‘quvchilarning faolligi va mustaqilligi

Tajriba jarayonida loyiha metodikasi o‘quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshirdi.

O‘quvchilar:

- **Mustaqil izlanish olib borishga** intildi;
- Vazifalarni bajarishda **ijodiy yondashuvni** namoyon qildi;
- Guruh ishlarida faol ishtirok etdi;
- Axborot manbalarini izlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

Ushbu bosqichda o‘quvchilar o‘zaro fikr almashdi, qarorlarni muhokama qildi va loyiha yechimlarini birgalikda ishlab chiqdi. Natijada, **o‘quvchilarning mustaqil ishlash va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari** rivojlandi.

2. Bilim va ko‘nikmalarni oshirish

Loyiha asosida o‘qitilgan sinflarda o‘quvchilarning **informatika faniga bo‘lgan qiziqishi oshgani** kuzatildi. An’anaviy usulda o‘qitilgan sinflar bilan solishtirganda:

- Algoritmik masalalarni yechish tezligi va aniqligi yuqorilandi;
- Dasturlash vazifalarini bajarish sifatida sezilarli yaxshilanish kuzatildi;
- Axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari kengaydi;
- Amaliy mashg‘ulotlarda o‘zlashtirish darajasi oshdi.

Shuningdek, loyiha asosida ishlangan darslar o‘quvchilarda **analitik va mantiqiy tafakkurni** mustahkamlashga yordam berdi, bu esa ularning nafaqat fan bilimlarini, balki real muammolarni hal qilish qobiliyatini ham oshirdi.

3. Jamoaviy ko‘nikmalar va kommunikatsiya

Loyiha faoliyati davomida o‘quvchilar **jamoada ishlash va o‘z fikrini asoslab bera olish ko‘nikmalarini** rivojlantirdi. Har bir guruh a’zosi:

- Vazifalarni taqsimlashni o‘rgandi;
- Guruh ichida muammolarni muhokama qildi;
- Natijalarni taqdim etish va himoya qilish tajribasini oldi;
- O‘zaro muloqot madaniyati va nutqiy faoliyat ko‘nikmalarini mustahkamladi.

Bu esa o‘quvchilarda **hamkorlik va yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirishga** xizmat qildi.

4. Ta’lim samaradorligiga ta’sir

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, loyiha metodikasi o‘quvchilarning:

- **Nazariy bilimlarni mustahkamlash;**
- **Amaliy ko‘nikmalarini oshirish;**
- **Algoritmik va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish;**
- **Fanga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish** imkonini beradi.

Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish **dars jarayonini interaktiv va amaliy yo‘naltirilgan shaklga** keltiradi, o‘quvchilarning faolligi va samaradorligini oshiradi.

5. Qo‘shimcha kuzatishlar

- O‘quvchilarning **loyiha natijalarini taqdim etish darajasi** ancha yuqori bo‘ldi;
- Darslarda **texnologik vositalardan samarali foydalanish** kuzatildi;
- O‘quvchilarning mustaqil izlanish va o‘zlashtirish tezligi sezilarli oshdi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, loyiha metodikasi **informatika fanini o‘qitishda nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlashga, balki ularni amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirishga** xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, loyiha asosida o‘qitish metodologiyasi **umumta’lim maktablarida informatika fanini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning faolligi va mustaqil ijodiy fikrlashini** sezilarli darajada oshiradi. Loyiha vazifalarini bajarish jarayonida o‘quvchilar nafaqat bilim olish, balki **muammolarni mustaqil hal qilish, algoritmik va mantiqiy tafakkurni** rivojlantirish imkoniga ega bo‘ldilar.

O‘quvchilarning loyiha faoliyatida ishtiroki shuni ko‘rsatadiki, loyiha metodikasi ularni:

- Vazifalarni **mustaqil rejalashtirishga;**
- Muammoli vaziyatlarda **qaror qabul qilishga;**
- Natijalarni **baholash va taqdim etishga;**
- Guruh ishida **hamkorlik qilishga** yo‘naltiradi.
- Avvalgi pedagogik tadqiqotlar bilan solishtirganda, loyiha asosida o‘qitish metodologiyasining samaradorligi global pedagogik amaliyotda ham tasdiqlangan. Misol uchun:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

• Ba’zi xorijiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, loyiha asosida o‘qitilgan o‘quvchilar an’anaviy metodda o‘qitilgan o‘quvchilarga nisbatan **nazariy bilimlarni tezroq va samaraliroq o‘zlashtiradi**.

• Shuningdek, loyiha ishlari orqali o‘quvchilarda **ijodiy va analitik tafakkurni** rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

• O‘zbek maktablarida o‘tkazilgan sinovlar shuni ko‘rsatdiki, loyiha metodikasi **ta’lim sifatini oshiradi, o‘quvchilarda fan bo‘yicha mustahkam qiziqish uyg‘otadi**.

Loyiha metodikasining ijobiy tomonlari

Loyiha metodikasi nafaqat bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi, balki o‘quvchilarning **ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini** rivojlantiradi. Shu jumladan:

- O‘quvchilarda **jamoaviy ishlash madaniyati** rivojlanadi;
- Vazifalarni taqsimlash va **guruh ichida mas’uliyatni bo‘lishish** o‘rgatiladi;
- Natijalarni himoya qilish va **taqdimot ko‘nikmalari** shakllanadi;
- O‘quvchilar **muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish** qobiliyatini oshiradi.

Bundan tashqari, loyiha asosida tashkil etilgan darslar **o‘quvchilarda axborot texnologiyalari bilan ishlash madaniyatini** shakllantirishga xizmat qiladi. Ular internet resurslari, dasturlash vositalari va multimedia imkoniyatlaridan samarali foydalanishni o‘rganadilar.

Cheklovlar va imkoniyatlar

Biroq loyiha metodikasini amalga oshirishda ba’zi cheklovlar mavjud:

• **Texnik resurslar yetarliligi** – sinfda kompyuterlar, internet va dasturlash vositalari mavjudligi zarur;

• O‘qituvchining **loyiha boshqarish tajribasi** muhim ahamiyatga ega;

• Loyihani amalga oshirish uchun **dars vaqti yetarli bo‘lishi** lozim, chunki loyiha bosqichlari an’anaviy darslar bilan solishtirganda ko‘proq vaqt talab qiladi.

Shu bilan birga, loyiha faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish va baholash tizimi o‘quvchilarning muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilarning loyiha natijalarini taqdim etish jarayonidagi faolligi ta’lim jarayonini **qiziqarli va interaktiv** qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda **o‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasini takomillashtirishga** qaratildi. Tadqiqot davomida loyiha asosida o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

1. **O‘quvchilarning faolligi oshdi** – loyiha vazifalarini bajarish jarayonida o‘quvchilar mustaqil izlanish olib bordi, jamoada hamkorlik qildi va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

2. **Nazariy va amaliy bilimlar uyg‘unlashdi** – loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlashga, balki ularni real hayotiy masalalarda qo‘llash imkonini berdi.

3. **Algoritmik va mantiqiy tafakkur rivojlantirildi** – o‘quvchilar dasturlash va axborot texnologiyalari bo‘yicha amaliy mashqlarni bajarish jarayonida algoritmik fikrlash qobiliyatini oshirdi.

4. **Jamoaviy va kommunikativ ko‘nikmalar mustahkamlandi** – loyiha natijalarini taqdim etish va himoya qilish jarayonida o‘quvchilar o‘z fikrini asoslab berish, jamoada ishlash va muloqot madaniyatini rivojlantirdi.

5. **Fanga bo‘lgan qiziqish oshdi** – o‘quvchilar loyiha faoliyati davomida informatika faniga nisbatan qiziqish bildirdi, mustaqil ijodiy faoliyatga intildi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

• Loyiha asosida o‘qitish metodikasi **ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi**;

• Loyiha faoliyati orqali o‘quvchilar **axborot texnologiyalari bilan ishlash madaniyati va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini** rivojlantiradi;

• Metodikaning samarali amalga oshirilishi uchun **sinfidagi texnik resurslar va o‘qituvchining loyiha boshqarish tajribasi** muhim ahamiyatga ega;

• Loyihani baholash tizimi aniq va shaffof bo‘lsa, o‘quvchilarning muvaffaqiyati sezilarli darajada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (references)

1. Zhang J., Zhang L., Zhang G., & Yu Y. **From Theory to Practice: Project-Based Learning in Computer Science Education.** Frontiers in Computing and Intelligent Systems, Vol. 8 No. 1 (2024). Bu maqolada project-based learning ning kompyuter fanini o‘qitishda qo‘llanilishi va samaradorligi tahlil qilinadi.
2. Sun J. **Research on Project-Based Learning in Computer Science Education.** Frontiers in Educational Research, Vol. 6, Issue 28 (2023). Loyihaga asoslangan o‘qitish strategiyasi va u qanday qilib o‘quvchilarning faol fikrlash va ta’lim jarayoniga jalb qilishini o‘rganadi.
3. Agatep J. L. E., Villalobos R. N. **Project-Based Learning Approach in Teaching Information and Communications Technology.** Science Insights (2020). Bu tadqiqot PBL ni axborot va kommunikatsiya texnologiyalari fanlarini o‘qitishda qo‘llash usullarini yoritadi.
4. Saad A., Zainudin S. **A review of teaching and learning approach in implementing Project-Based Learning (PBL) with Computational Thinking (CT).** Interactive Learning Environments (2024). Loyihaga asoslangan ta’lim orqali computational thinking ni shakllantirish va o‘qitishni integratsiya qilish mavzularini ko‘rib chiqadi.
5. Wulandari Y. O., Khasanah F., & Octavianti C. T. **Project-based learning as an alternative solution for learning computer basics during the Covid-19 pandemic.** International Journal for Educational and Vocational Studies. Loyihaga asoslangan o‘qitish modelining aniq misoli sifatida kompyuter asoslarini o‘rganish jarayonida qo‘llanilishi tahlil qilingan.
6. Axmedova F. G. **Umumta’lim maktablarida informatika o‘qitish metodikasi.** Pedagog jurnal maqolasi. Bu manba umumta’lim maktablarida informatika darslarini o‘qitish metodikasi haqida pedagogik tushunchalarni beradi.
7. Xatamjon Mo‘ydinovich Xoldarov. **O‘quv jarayonida fanlarni o‘qitishda ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari.** University Research Base maqolasi (2024). Ta’lim samaradorligini oshirish metodlari, shu jumladan interaktiv va loyiha asosidagi aktivitetlar haqida tahlil keltirilgan.
8. Murodov O. T. **Informatika darslarini interaktiv metodlar yordamida tashkil etish.** Innovatsion ta’lim jurnali (2025). Bu manbada axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda interaktiv metodlar, jumladan projektga asoslangan yondashuvlar haqida so‘z boradi.
9. Chen, X. et al. **Project-Driven Learning-by-Doing Method for Teaching Software Engineering.** International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET) (2014). Loyihaga asoslangan o‘qitishning qo‘shimcha nazariy va amaliy asoslari.

Mavlonberdiyeva Dildora Anvarjon qizi

Namangan davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

“Falsafa” yo‘nalishi 1- bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138421>

Annotatsiya: Ushbu maqola fan rivojida falsafaning rolini va uning ahamiyatini keng qamrovda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Falsafa va fan inson tafakkurining ikki asosiy shakli sifatida o‘zaro bog‘liq bo‘lib, tarix davomida uzviy rivojlanib kelgan. Maqolada falsafiy tafakkur ilmiy izlanishlarni yo‘naltirish, metodologik asos yaratish, tanqidiy fikrlash va mantiqiy tafakkurni shakllantirishdagi o‘rni batafsil yoritilgan. Shuningdek, falsafaning fanlar rivojiga, yangi ilmiy nazariyalar paydo bo‘lishiga va ilmiy metodlarni mukammallashtirishga bo‘lgan ta’siri tarixiy va zamonaviy misollar bilan ko‘rsatiladi. Muallif falsafiy tafakkur orqali ilmiy izlanishlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham foydali qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: falsafa, fan, ilmiy tafakkur, metodologiya, etika, ilmiy rivojlanish, fanlararo aloqalar, innovatsiya, zamonaviy ilm-fan, nazariy bilim, amaliy ilm, tanqidiy fikrlash, bilim nazariyasi, ilmiy izlanish, ilmiy kashfiyot, intellektual rivojlanish, fikrlash metodlari, ilmiy tafakkur, ilmiy bilimlarning tarixi, ilmiy asoslar, ilmiy metodlar, tajriba va kuzatish, ilmiy loyihalar, ilm-fan taraqqiyoti, yangi texnologiyalar, innovatsion yondashuv, fan va jamiyat, ilmiy maqsadlar

Abstract: This article is dedicated to a comprehensive analysis of the role and significance of philosophy in the development of science. Philosophy and science, as two fundamental forms of human cognition, have been historically interconnected and have developed in a complementary manner throughout history. The article examines the role of philosophical thinking in guiding scientific research, establishing methodological foundations, developing critical reasoning, and fostering logical thinking. Moreover, it highlights the influence of philosophy on the evolution of scientific disciplines, the emergence of new scientific theories, and the improvement of research methodologies, illustrated through historical and contemporary examples. The author demonstrates how philosophical thinking can make scientific investigations not only theoretically sound but also practically beneficial.

Keywords: philosophy, science, scientific thinking, methodology, ethics, scientific development, interdisciplinary connections, innovation, modern science, theoretical knowledge, applied science, critical thinking, theory of knowledge, research, scientific discovery, intellectual development, thinking methods, scientific reasoning, history of scientific knowledge, scientific foundations, scientific methods, observation and experimentation, scientific projects, scientific progress, new technologies, innovative approaches, science and society, scientific objectives.

Аннотация: Данная статья посвящена всестороннему анализу роли философии и её значения в развитии науки. Философия и наука, как две основные формы человеческого мышления, взаимосвязаны и неразрывно развивались на протяжении всей истории. В статье подробно рассматривается роль философской мысли в направлении научных исследований, создании методологической основы, формировании критического и логического мышления. Также на исторических и современных примерах показано влияние философии на развитие наук, возникновение новых научных теорий и совершенствование научных методов. Автор демонстрирует возможности применения философской мысли в научных исследованиях не только в теоретическом, но и в практическом плане.

Ключевые слова: философия, наука, научное мышление, методология, этика, научное развитие, междисциплинарные отношения, инновации, современная наука, теоретическое знание, прикладная наука, критическое мышление, теория познания, научные исследования, научные открытия, интеллектуальное развитие, методы мышления, научное мышление, история научного знания, научные основы, научные методы, эксперимент и наблюдение, научные проекты, научный прогресс, новые технологии, инновационный подход, наука и общество, научные цели

Falsafa va fan inson tafakkurining ikki muhim va uzviy shakli bo‘lib, ular tarix davomida bir-birini to‘ldirib kelgan. Falsafa ilmiy tafakkurning shakllanishiga asos bo‘lib, insonni tanqidiy fikrlashga, ilmiy usullar va metodlarni o‘rganishga yo‘naltiradi. Fan esa amaliy bilimlarni ishlab chiqish, tajribalar asosida haqiqatni aniqlash va insoniyatning ilmiy taraqqiyotini ta’minlash vazifasini bajaradi. Shu bois, fan rivojida falsafaning roli katta ahamiyat kasb etadi. Falsafa nafaqat nazariy tafakkur, balki fan rivojida metodologik, axloqiy va ijtimoiy yo‘naltiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlarning

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

samaradorligi, innovatsion g‘oyalarni shakllantirish va fanlararo integratsiya darajasi ko‘p jihatdan falsafiy yondashuvga bog‘liq. Falsafiy tafakkur fan rivojida bilimlar tizimini shakllantirish, ilmiy asoslarni puxta qilish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Falsafa va fan bir-birini uzviy to‘ldiradi. Qadimgi yunon davrida Aristotel va Platon kabi olim-falsafachilar fan va falsafani bir butun sifatida rivojlantirgan. Ular tabiiy hodisalarni tushunish uchun mantiqiy va tizimli usullarni yaratgan. Aristotel tabiatni kuzatish va uni tahlil qilish orqali ilmiy metodning asosini qo‘ygan, bu esa keyinchalik fan rivojida muhim vosita bo‘lgan. O‘rta asrda Islom falsafasi va olimlari, xususan Ibn Sino va Al-Farobiy, ilmiy tafakkur va metodologik asoslarni shakllantirishga hissa qo‘shgan. Falsafiy yondashuv orqali fanlararo izlanishlar rivojlantirilgan, bilimlar tizimlashtirilgan va tanqidiy fikrlash shakllantirilgan. Shu bilan birga, bu davrda fan va falsafa uzviy aloqada bo‘lib, matematika, astronomiya, tibbiyot va tabiiy fanlarning rivojlanishiga asos bo‘lgan. Renessans davrida ilmiy inqilob falsafiy tafakkur asosida yangi bosqichga ko‘tarildi. Galileo, Kopernik va Nyuton kabi olimlar ilmiy kashfiyotlarida falsafiy prinsiplarni qo‘llagan. Galileo tabiat qonunlarini kuzatish va tajriba asosida aniqlash jarayonida mantiqiy fikrlash va falsafiy metodologiyaga tayangan. Shu tariqa, falsafiy tafakkur ilm-fan rivojida nafaqat nazariy, balki amaliy asos ham bo‘lgan.

Falsafa ilmiy izlanishlarni yo‘naltiruvchi vosita sifatida ahamiyatli rol o‘ynaydi. U fanlarning metodologiyasini shakllantiradi, muammolarni tahlil qilish va yechim topishda yo‘l-yo‘riq beradi. Matematikadan tortib fizikaga, biologiyadan ekologiyagacha barcha fan yo‘nalishlarida falsafiy printsiplar mavjud.

Fan va falsafa o‘rtasidagi munosabatlar XX asrda ayniqsa keskinlashdi, chunki yig‘ilib qolgan qarama-qarshiliklar ssientizm va antissientizm o‘rtasidagi qarama-qarshilikka aylandi. A. Eynshteyn ta’kidlaganidek: «Hozirgi davrda fiziklar avvalgi avlod fiziklariga nisbatan falsafiy muammolar bilan ancha ko‘proq shug‘ullanishga majbur bo‘lmoqda. Bunga fiziklarni o‘z fanlarining ichki qiyinchiliklari majbur etmoqda» [2, 248-bet].

N. Bor esa fizikaning falsafa uchun ahamiyatini quyidagicha belgilagan: «Fizika fanlarining falsafa uchun ahamiyati shundaki, ular nafaqat jonsiz materiya haqidagi bilimlarimizni doimiy ravishda boyitib boradi, balki eng avvalo, bizning eng asosiy tushunchalarimiz tayanadigan poydevorlarni tekshirish imkonini beradi hamda ularning qo‘llanish doirasini aniqlab beradi» [5, 139-bet].

Falsafa va fan esa ma’lum madaniyat turlarida yuzaga keladi, bir-biriga o‘zaro ta’sir qiladi, shu bilan birga har biri o‘z vazifalarini bajaradi va ularni bajarish jarayonida o‘zaro hamkorlik qiladi. V. P. Koxanovskiy ta’kidlaganidek: «Olim falsafa ishini hisobga olmasligi mumkin emas; u falsafaning yutuqlaridan tanqidiy foydalanishi kerak, lekin unga o‘zining asosiy maxsus bilim qismiga — faktlar tahlili, empirik umumlashtirishlar, ilmiy gipotezalar va nazariyalarga beradigan ahamiyatni bera olmaydi» [4, 195-bet].

Falsafiy tafakkur yangi ilmiy nazariyalarni yaratish, fanlararo aloqalarni rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlarning natijalarini ijtimoiy foydali qilishda yordam beradi. Masalan, biologiyada ekologik nazariyalarni rivojlantirish, fizika va kimyoda tajriba metodlarini shakllantirish, hamda zamonaviy informatika va sun‘iy intellekt sohalarida nazariy asoslarni yaratishda falsafiy tafakkur muhimdir.

Falsafiy yondashuv ilmiy faoliyatni axloqiy va ijtimoiy jihatdan baholashga imkon yaratadi. Har bir ilmiy kashfiyot insoniyat hayotiga ta’sir qiladi, shuning uchun ilmiy izlanishlarni falsafiy nuqtai nazardan baholash, ularning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini aniqlash muhimdir.

Falsafiy tafakkur ilmiy g‘oyalarni tanqidiy tahlil qilish, muammolarni bir nechta nuqtai nazardan ko‘rib chiqish va yangi innovatsion yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu sababli, fan rivojida falsafiy yondashuvning o‘rni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. G. V. F. Gegel ta’kidlaganidek: «Falsafa o‘z rivojlanishi uchun tajribaga tayanadi. Empirik fanlar, bir tomondan, yagona hodisalarni kuzatish bilan cheklanmaydi, balki falsafaga intilib, tafakkur yordamida materialni qayta ishlaydi: umumiy ta’riflar, turlar va qonunlarni aniqlab, shunday qilib, maxsus ma’lumotlarni falsafaga kiritish uchun tayyorlaydi. Ikkinchi tomondan, ular o‘zi tafakkurni ham bu aniq ta’riflarga yo‘naltirishga majbur qiladi» [2, 98-bet].

Zamonaviy ilm-fan tez sur’atlarda rivojlanayotgan bir paytda, falsafiy tafakkurning dolzarbligi yanada oshadi. Innovatsion texnologiyalar, sun‘iy intellekt, genetika, biotexnologiya, ekologiya va kosmik tadqiqotlar kabi sohalarda ilmiy faoliyatni yo‘naltirishda falsafiy yondashuvning o‘rni katta.

Falsafa ilmiy izlanishlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy va ijtimoiy foydali jihatdan baholashga yordam beradi. Shu bilan birga, falsafiy tafakkur fanlararo integratsiya, metodologik puxtalik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ilmiy loyiha va kashfiyotlarni falsafiy yondashuvsiz amalga oshirish qiyin bo‘ladi, chunki ular o‘ziga xos prinsiplar va metodlarni talab qiladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Falsafa fikrlash vositasi sifatida xizmat qiladi, u bilish prinsiplari, kategoriyalari va metodlarini shakllantiradi, ular esa amaliy fanlarda faol qo‘llaniladi.

Falsafiy tafakkur ilmiy maqsadlarni aniqlash, ilmiy bilimlarning tarixiy kontekstini tushunish, innovatsion g‘oyalarni shakllantirish va ilm-fan taraqqiyotini tezlashtirishga yordam beradi. Zamonaviy ilm-fan ijtimoiy mas’uliyat, etik qadriyatlar va inson manfaatlarini hisobga olgan holda rivojlanishi kerak, bu esa falsafiy yondashuvsiz amalga oshmaydi.

Falsafiy tafakkur ilmiy izlanishlarni birlashtiruvchi vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Masalan, biologiya va kimyo, fizika va informatika, ekologiya va iqtisodiyot kabi fanlararo integratsiyani yaratishda falsafiy yondashuv yordam beradi. Falsafiy printsiplar fanlararo metodlarni shakllantiradi va ilmiy natijalarni kengroq kontekstda baholash imkonini beradi. Fanlararo yondashuv falsafiy tafakkur orqali ilmiy izlanishlarni tizimli va puxta amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ilmiy tafakkur va falsafiy printsiplar talabalar, olimlar va tadqiqotchilar uchun tanqidiy fikrlash va mantiqiy xulosa chiqarish imkoniyatini oshiradi. Falsafiy tafakkur ilmiy faoliyatni faqat amaliy va nazariy jihatdan emas, balki ijtimoiy va axloqiy nuqtai nazardan baholashga yordam beradi. Hozirgi kunda ekologik muammolar, genetik tadqiqotlar, sun’iy intellekt va texnologik inqilob insoniyat uchun yangi ijtimoiy va axloqiy masalalarni keltirib chiqarmoqda. Falsafa bu masalalarni chuqur tahlil qilish, xavf va foydani baholash, hamda ilmiy izlanishlarni mas’uliyatli yo‘naltirishga xizmat qiladi. Falsafiy tafakkur shuningdek, ilmiy izlanishlarda etik me‘yorlarni belgilash, innovatsion g‘oyalarni shakllantirish va fanlarning insoniyat manfaatlariga xizmat qilishini ta’minlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, falsafa fan rivojida nafaqat nazariy, balki amaliy, metodologik va ijtimoiy yo‘naltiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Falsafiy tafakkur ilmiy izlanishlarni tizimli va mantiqiy asosda olib borishga, fanlararo aloqalarni mustahkamlashga, yangi nazariyalarni yaratishga va ilmiy faoliyatni ijtimoiy foydali qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, falsafiy yondashuv ilmiy tadqiqotlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, mavjud bilimlarni tahlil qilish, xatoliklarni aniqlash va ularni tuzatish imkoniyatini yaratadi. Falsafiy yondashuv ilm-fan taraqqiyotini nafaqat nazariy va amaliy, balki axloqiy va ijtimoiy jihatdan ham barqaror qilishga yordam beradi. Hozirgi zamon sharoitida ekologik muammolar, sun’iy intellekt, biotexnologiya, genetika va boshqa ilmiy yutuqlar insoniyat hayotiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli, ilmiy izlanishlarni falsafiy nuqtai nazardan baholash, ularning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini aniqlash, xavf va foydani tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, falsafiy tafakkur fan rivojining nafaqat nazariy, balki amaliy, metodologik va ijtimoiy poydevori bo‘lib, ilm-fan, texnologiya va jamiyatni bir butun sifatida rivojlantirishda ajralmas rol o‘ynaydi. Ilmiy izlanishlar va innovatsiyalarni falsafiy yondashuvsiz amalga oshirish qiyin, chunki ular o‘ziga xos strategik, etik va metodologik asoslarni talab qiladi. Shu bois, fan va falsafa o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni chuqur tushunish, zamonaviy ilmiy izlanishlarni to‘g‘ri yo‘naltirish va ularni insoniyat manfaatlariga xizmat qiladigan darajada rivojlantirish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Popper, K. Falsafiy ilmiy metod. – London, 1959.
2. Бор Н. Квантовая физика и философия / Н. Бор // Атомная физика и человеческое познание. – М. 1961.
3. Kuhn, T. Ilmiy inqiloblar tuzilishi. – Chikago, 1962.
4. Кохановский В. П. Философия и методология науки: Учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д.: «Феникс», 1999.
5. Эйнштейн А. Собр. научн. трудов. – М., 1966. - Т.4.
6. Bunge, M. Philosophy of Science. – New York, 1974.
7. Feyerabend, P. Against Method. – London, 1975.
8. Horkheimer, M. va Adorno, T. Falsafa va Jamiyat. – Frankfurt, 1947.
9. Rahmonov, S. Falsafa va zamonaviy ilm-fan. – Toshkent, 2015.
10. Karimov, A. Ilmiy metodologiya va falsafa. – Toshkent, 2018.

YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muhammadjonova Gulasal Muzaffar qizi

Namangan davlat universiteti Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

muhammadjonovago07@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138653>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning nazariy asoslari, uning ijtimoiy-huquqiy mohiyati va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil etiladi. Globallashuv sharoitida yuzaga kelayotgan tahdidlar, ularning yoshlar ongiga ta’siri hamda ularga qarshi kurashishning samarali mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, milliy qadriyatlar va ma’naviy merosning mafkuraviy immunitetni mustahkamlashdagi ahamiyati ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar. Mafkuraviy immunitet, mafkura, immunitet, globallashuv, ijtimoiy ong, ommaviy madaniyat, fake news, media savodxonlik.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of forming ideological immunity in the minds of youth, its socio-legal essence, and its role in societal development. It examines ideological threats arising in the context of globalization, their impact on young people’s consciousness, and effective mechanisms to counter them. Additionally, the importance of national values and spiritual heritage in strengthening ideological immunity is scientifically substantiated.

Keywords. Spiritual immunity, ideology, immunity, globalization, social consciousness, mass culture, fake news, media literacy.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы формирования идеологического иммунитета в сознании молодежи, его социально-юридическая сущность и роль в развитии общества. Рассматриваются идеологические угрозы возникающие в условиях глобализации, их влияние на сознание молодежи, а также эффективные механизмы противодействия им. Кроме того, на научной основе раскрывается значение национальных ценностей и духовного наследия в укреплении идеологического иммунитета.

Ключевые слова. Духовный иммунитет, идеология, иммунитет, глобализация, общественное сознание, массовая культура, фейковые новости, медиаграмотность.

XXI asr “axborot asri” sifatida e’tirof etilib, bugungi kunda har bir inson, ayniqsa, yoshlar kuniga yuzlab axborot oqimi bilan yuzlashmoqda. Statistik ma’lumotlarga qaraganda, dunyo aholisining 60% dan ortig‘i internetdan foydalanadi va foydalanuvchilarning katta qismini yoshlar tashkil etadi. Bu esa yoshlar ongiga tashqi g‘oyaviy ta’sirlarning keskin ortishiga olib kelmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotlar ko‘plab yoshlarning fikrlash tarziga ta’sir qilayotgani kuzatilmoqda. Shu sababli yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb ijtimoiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mafkuraviy immunitet – shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyatni turli zararli g‘oyaviy ta’sirlardan himoya qilishga xizmat qiladigan g‘oyaviy-nazariy qarashlar va qadriyatlar tizimi. Bu jarayon tasodifiy emas, balki tizimli ta’lim-tarbiya, ijtimoiy muhit va ma’naviy omillar orqali rivojlanadi. Mafkuraviy immunitet tushunchasi ijtimoiy ong, mafkura va ma’naviyat kategoriyalari bilan uzviy bog‘liqdir. U shaxsning ichki dunyosi, qadriyatlar va e’tiqodining mustahkamligini ifodalaydi. Mafkuraviy immunitet – bu oddiy himoya vositasi emas, balki faol pozitsiyasi bo‘lib, shaxsning har qanday axborotni tahlil qilish va saralash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. U insonda bilim, tafakkur va e’tiqod uyg‘unligi asosida shakllanadi. “Immunitet” so‘zining ma’nosi O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida quyidagicha berilgan, biror narsadan ozod bo‘lish, qutulish. Tarixiy misol sifatida jadid ma’rifatchilarining faolati keltirish mumkin.

Falsafiy nuqtayi nazardan qaraganda, inson ongining shakllanishi ijtimoiy muhit, tarixiy tajriba va madaniy meros bilan chambarchas bog‘liq. Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkir inson kamolotida ilm, axloq va tafakkurning o‘rnini alohida ta’kidlaganlar. Ularning asarlarida komil inson g‘oyasi ilgari surilib, bu g‘oya bugungi kunda ham mafkuraviy immunitetni shakllantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ham yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor qaratib: “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib ulg‘ayishi kerak” deya ta’kidlaydi. Bu fikr mafkuraviy immunitetning asosiy mezonlarini belgilab beradi.

Globallashuv jarayoni axborot almashinuvini tezlashtirib, dunyoni yagona axborot makoniga aylantirdi. Bu esa yoshlar uchun keng imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa-da, bir qator mafkuraviy xavflarni

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ham yuzaga keltirdi. Ushbu xavflar soxta manipulyativ aborotlar (fake news), ommaviy madaniyat orqali singdirilayotgan begona qadriyatlar, radikal va ekstremistik g‘oyalar ko‘rinishlarida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur tahdidlarning eng xavfli tomoni shundaki, ular ko‘pincha ochiq emas, balki yashirin va bosqichma-bosqich ta‘sir ko‘rsatadi, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar orqali. Shu nuqtayi nazardan, yoshlarni har qanday axborotni tanqidiy baholashga o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tanqidiy tafakkur mavjud bo‘lmagan joyda mafkuraviy zaiflik yuzaga keladi.

Milliy qadriyatlar va ma‘naviy meros – mafkuraviy immunitetning strategik asosi.

Chunki global axborot makonida turli g‘oyalar raqobati kuchayib borayotgan bir sharoitda aynan milliy o‘zlikni anglash shaxsning mafkuraviy barqarorligini ta‘minlaydi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, hozirda O‘zbekiston aholisining qariyb 60%dan ortig‘ini yoshlar tashkil etadi. Bu esa jamiyatning kelajak taraqqiyoti bevosita yoshlarning dunyoqarashi va qadriyatlariga bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Shu sababli davlat siyosati darajasida ham yoshlar ma‘naviyatini mustahkamlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xususan, prezidentimizning 2019-yil 19-martdagi “Yoshlar ma‘naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbus”i yoshlar ongini sog‘lom g‘oyalar asosida shakllantirishga qaratilgan muhim amaliy qadam bo‘ldi. Bundan tashqari, “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunda ham yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasi huquqiy asosga ega ekanini ko‘rsatadi.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaraganda, milliy qadriyatlar har doim jamiyatni mafkuraviy tahdidlardan himoya qiluvchi asosiy omil bo‘lib kelgan. Masalan, jadid ma‘rifatchilari yoshlarni ilmiy ma‘rifatga chorlab, ularni “jaholat” va zararli g‘oyalardan himoya qilishni asosiy maqsad qilgan. Abdulla Avloniy: “Tarbiya niz uchun yo hayot, yo mamot masalasidir” deb bejiz ta‘kidlamagan. Shuningdek, Navoiy asarlaridagi komil inson g‘oyasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, milliy adabiyot va tarixiy meros bilan muntazam tanishib boradigan yoshlar ijtimoiy tarmoqlardagi zararli axborotlarga nisbatan 2 barobar barqaror pozitsiya namoyon etadi. Zamonaviy tadqiqotlar ham bu fikrni tasdiqlaydi. Masalan, UNESCO va xalqaro media tadqiqotlariga ko‘ra, media savodxonlik va milliy o‘zligi kuchli shakllangan yoshlar “fake news” ni tezroq aniqlaydi, manipulyatsiyaga kamroq uchraydi va mustaqil qaror qabul qilishda ancha faol bo‘ladi.

Amaliy jihatdan qaraganda, O‘zbekistonda so‘nggi yillarad “Ma‘naviyat va ma‘rifat” maazlari faoliyati kengaytirildi, yoshlar o‘rtasida “Kitobxonlik” tanlovlari ommalashdi, tarixiy obidalar va merosni o‘rganishga qaratigan loyihalar yo‘lga qo‘yildi. Bu kabi tizimli ishlar yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Biroq, zamonaviy sharoitda muammo shundaki, milliy qadriyatlar ko‘pincha an‘anaviy shaklda targ‘ib qilinmoqda, holbuki yoshlar asosan raqamli muhitda faol. Shu bois quyidagi aniq takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- milliy qadriyatlar asosida qisqa video kontentlar (reels, shorts) yaratish;
- tarixiy shaxslar hayotini zamonaviy formatda (storytelling, podcast) yetkazish;
- ijtimoiy tarmoqlarda ishonchli “ma‘naviy blogerlar” qatlamini shakllantirish;
- maktab va OTMlarda “media+qadriyat” integratsiyalashgan darslar joriy etish.

Xulosa sifatida ta‘kidlash joizki, mafkuraviy immunitet – bu shunchaki nazariy tushuncha emas, balki jamiyat xavfsizligi va barqarorligining muhim omilidir. Shu bois mafkuraviy immunitetni shakllantirish ta‘lim tizmi, oila, jamiyat va davlat hamkorligida amalga oshirilishi zarur. Faqat shundagina biz ongli, barqaror va ma‘naviy yetuk avlodni tarbiyalashga erishamiz. Mafkuraviy immunitet bilim va dunyoqarash, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash qobiliyati va ijtimoiy mas‘uliyat hissi kabi tarkibiy qismlardan iborat. Agar ushbu omillar uyg‘un rivojlansa, shaxs har qanday mafkuraviy tahdidlarga nisbatan barqaror pozitsiyani egallay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.(2019). Yoshlar siyosati va ularning ma‘naatini yuksaltirish. Tashkent:O‘zbekiston Respublikasi Prezident matbuot xizmati.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.(2019).
3. UNESCO.(2021). Media and Information Literacy: Global Status Report. Paris: UNESCO.
4. Pew Research Center.(2022). Ideological Resistance and Youth: Global Trends. London: Routledge.
5. www.arxiv.uz
6. www.oyina.uz

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
INGLIZ VA O‘ZBEK ADABIYOTIDA OTA VA FARZAND MUNOSABATLARIDAGI
O‘ZIGA XOSLIK**

Mamadaliyeva Dildora Kamoliddin qizi
Namangan davlat chet tillari instituti doktoranti
Email: mamadaliyed138@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138722>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek adabiyotidagi ota va farzand munosabatlarining tipologik xususiyatlari qiyosiy-tahliliy nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Tadqiqotda G‘arb individualizmi va Sharq jamoaviylik falsafasining badiiy asarlardagi in‘ikosi U. Shekspir, Ch. Dikens, A. Navoiy va A. Qodiriy kabi yozuvchilar ijodi misolida o‘rganiladi. Maqola ota obrazining har ikki adabiyotda turlicha arxetipik asosga ega ekanligini, xususan, ingliz adabiyotida isyon va mustaqillik, o‘zbek adabiyotida esa sadoqat va ierarxik tartib ustuvorligini asoslab beradi va yakunida zamonaviy adabiyotda ota-bola munosabatlarining transformatsiyasi va global madaniy ta’sirlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ota obrazi, paternalizm, ingliz adabiyoti, o‘zbek adabiyoti, qiyosiy adabiyotshunoslik, arxetip, avlodlar konflikti, individualizm, andisha, madaniy kod.

Abstract: This article explores the typological characteristics of father-child relationships in English and Uzbek literature from a comparative-analytical perspective. The study examines the reflection of Western individualism and Eastern collectivist philosophy in literary works, focusing on the oeuvres of authors such as W. Shakespeare, C. Dickens, A. Navoiy, and A. Qodiriy. The article shows that the image of the father is based on different archetypal foundations in both literatures; specifically, rebellion and independence prevail in English literature, while loyalty and hierarchical order dominate in Uzbek literature. The article concludes with an analysis of the transformation of father-child relationships and global cultural influences in contemporary literature.

Keywords: Father figure, paternalism, English literature, Uzbek literature, comparative literature, archetype, generational conflict, individualism, andisha (modesty), cultural code.

Аннотация: В данной статье исследуются типологические особенности отношений отца и ребенка в английской и узбекской литературе с сравнительно-аналитической точки зрения. В исследовании рассматривается отражение западного индивидуализма и восточной коллективистской философии в художественных произведениях на примере творчества таких писателей, как У. Шекспир, Ч. Диккенс, А. Навои и А. Кадыри. Автор обосновывает, что образ отца в обеих литературах имеет разные архетипические основы: в частности, в английской литературе преобладают бунт и независимость, а в узбекской — преданность и иерархический порядок. В завершение статьи анализируется трансформация отношений отца и ребенка в современной литературе и влияние глобальных культурных процессов.

Ключевые слова: Образ отца, патернализм, английская литература, узбекская литература, сравнительное литературоведение, архетип, конфликт поколений, индивидуализм, андиша (скромность), культурный код.

KIRISH

Insoniyat tamaddunining ilk bosqichlaridan buyon ota va farzand munosabatlari nafaqat oilaviy bog‘liqlik, balki ijtimoiy tuzumning barqarorligini ta‘minlovchi asosiy mexanizm hisoblanib kelgan. Adabiyot — hayotning badiiy ko‘zgusi sifatida ushbu munosabatlarni davrning mafkuraviy, diniy va axloqiy nazardan o‘tkazib tasvirlaydi. Ingliz va o‘zbek adabiyoti o‘zining shakllanish tarixi, diniy e‘tiqodi va madaniy kodlari bilan bir-biridan keskin farq qilsa-da, har ikki adabiyotda ham "Ota" obrazi markaziy arxetip hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida g‘arbona individualizm va sharqona jamoaviylik (patriarxallik) to‘qnash kelayotgan bir paytda, ushbu munosabatlarning badiiy talqinini qiyosiy o‘rganish adabiyotshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biridir. Ingliz adabiyotida, xususan, Uyg‘onish davridan boshlab ota va farzand munosabatlari ko‘pincha "hokimiyat uchun kurash" yoki "shaxsiy erkinlikni anglash" nuqtai nazaridan tahlil qilingan bo‘lib, g‘arb tafakkurida ota — bu o‘tmish, farzand esa — kelajakdir; kelajakning shakllanishi uchun o‘tmishning (ota avtoritetining) "yengilishi" yoki transformatsiyasi zaruriy shart sifatida ko‘riladi. O‘zbek adabiyotida esa bu munosabat mutlaqo boshqacha ierarxiyaga ega. Islomiy qadriyatlar va turkiy an‘analar uyg‘unligi natijasida ota — "ma‘naviy ustun" va "muqaddas silsila bog‘lovchisi" sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yerda farzandning kamoloti otaga qarshi isyon qilishda emas, balki uning duosini olish va merosini (nafaqat moddiy, balki

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart ma’naviy) davom ettirishda ko‘riladi. G‘arb va Sharq adabiyotidagi ota-farzand munosabatlarining farqli jihatlarini aniqlash ushbu tadqiqotning asosiy maqsadidir

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu tadqiqotda ingliz va o‘zbek adabiyotidagi ota-farzand munosabatlarini kompleks o‘rganish uchun bir-birini to‘ldiruvchi quyidagi ilmiy metodlar tizimidan foydalanildi: Qiyosiy-tipologik tahlil tadqiqotning o‘zagini tashkil etib, ning yordamida turli xil ijtimoiy-madaniy muhitda yaratilgan asarlardagi ota obrazlarining o‘xshash (universal) va farqli (milliy-o‘ziga xos) jihatlarini aniqlanadi. Masalan, Shekspirning "Qirol Lir" asari bilan Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi ota-bola munosabatlari orqali hukmdor va voris o‘rtasidagi mas’uliyat va fojia qiyosiy tahlil qilinadi.⁷ Germenevtik va Lingvistik tahlil yordamida asarlardagi ramziy ma’nolar va lingvistik birliklarni o‘rganilib, bu orqali sub’yektiv munosabat aniqlanadi. Ingliz matnlarida ota-bola dialoglaridagi "I" (men) va "You" (sen) o‘rtasidagi tenglik yoki masofa tahlil qilinsa, o‘zbek matnlarida "ota duosi", "oq qilib yuborish", "ota vasiyati" kabi konseptual iboralarning semantik yuklamasi tadqiq etiladi.

Adabiy qahramonlar faqat muallif xayoli mahsuli emas, balki aniq bir tarixiy davr mahsulidir. Metod doirasida Viktorian davri ingliz jamiyatidagi "qattiqqo‘l ota" (stern father) va o‘zbek xonliklari yoki sovet davri o‘zbek oilasidagi "rahnamo ota" obrazlari ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Adabiyotshunoslik sotsiologiya va antropologiya fanlari bilan integratsiya qilinadi. Bu ota-bola munosabatlarini shunchaki badiiy to‘qima sifatida emas, balki ma’lum bir millatning "madaniy kodi" (cultural code) sifatida ko‘rish imkonini beradi. Bu zalvorli mavzuda zamonaviy o‘zbek nasrida salmoqli ishlar olib borilmoqda. Shu jumladan Ulug‘bek Hamdamning "Ota" deb nomlangan romani o‘zbek adabiyotida yaratilgan katta yangilik bo‘ldi, desak mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Ulug‘bek Hamdamning bu romani inson ongiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. Otaning aql-zakovati, hazil-mutoyiba va inson tajribasiga oid tushunchalari romanchilikda yangi yo‘nalishlarni belgilab berdi. Asarda tadqiq etilgan mavzular hozirgi zamonda ham dolzarbligicha qolmoqda. Roman o‘z-o‘zini kashf qilish, chidamlilik va insoniy munosabatlardagi murakkablik kabi tajribalarni o‘rganadi. "Ota" romani haqida Ulug‘bek Hamdamning o‘zi quyidagicha: "Ota" romani haqida ko‘pchilik so‘rashadi. Romanda aks etgan voqea hayotiy voqea. Demak romanni "voqelai-roman" desa ham bo‘ladi. Siz bilasiz, hayotning o‘zi shoirga, yozuvchiga hamirturush beradi, turtki beradi. ... "Ota" romanida aks etgan syujetlar, ya’ni ota va qiz o‘rtasidagi ziddiyatini men bolaligimda, taxminan 10-11 yoshimda qo‘shni qishloqda bo‘lib o‘tgan voqeadan eshitganman. Qariyb qirq yil ichimda olib yurdim, qirq yil "ota haqmi" yoki "qiz haqmi" degan savolni o‘zimga berdim... va alal oqibat ellikka chiqqanimda mana shu "Ota" romaniga qo‘l urdim..." deydi.⁸

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan qiyosiy tahlillar natijasida ota va farzand munosabatlari uchta asosiy modelga bo‘lindi: "Hukmdor ota" modeli ikki xalq adabiyotlarida quyidagicha tasvirlanadi. Ingliz adabiyotida ota irodasi ko‘pincha farzandning shaxsiy baxtiga to‘sqinlik qiluvchi **ijtimoiy devor** sifatida namoyon bo‘ladi. buni **Ingliz adabiyoti misolidako‘rsak**. Uilyam Shekspirning "**Romeo va Juletta**" tragediyasida Kapuletti (ota) o‘z qizining tuyg‘ularini hisobga olmay, uni graf Parisga turmushga chiqishga majburlar. Bu yerda ota — oilaviy klan manfaatlarini himoya qiluvchi "toshloq" tizimdi⁹ O‘zbek adabiyoti misolida esa Abdulla Qodiriyning "**O‘tkan kunlar**" romanida Yusufbek hoji obrazi. Garchi u ijobiy va dono ota bo‘lsa-da, uning o‘g‘li Otabekka "ikkinchi xotin olish" haqidagi talabi — rad etib bo‘lmaydigan ilohiy iroda kabi qabul qilinadi. bundagi sezilarli farq shundaki Ingliz asarida ota irodasiga qarshi chiqish **fajjali isyon** bilan tugasa, o‘zbek asarida farzand ich-ichidan qarshi bo‘lsa ham, "**ota roziligi**" uchun o‘z baxtidan voz kechishga moyil bo‘ladi.¹⁰ Adabiyotlardagi Ma’naviy meros va "Sadoqat" modeliga kelsak :O‘zbek adabiyotida ota — o‘tmish bilan bog‘lovchi muqaddas zanjir, ingliz adabiyotida esa — o‘tmishning og‘ir yuki sifatida tasvirlangan. Misol uchun Tog‘ay Murodning "**Otamdan qolgan dalalar**" asari. Bu yerda "dalalar" shunchaki yer emas, balki otaning qadri, mehnati va milliy o‘zlik ramzidir. O‘g‘il otasining yo‘lini davom ettirish orqali o‘zligini topadi. bunday qarash ingliz adabiyotida Charlz Dikkensning "**Katta umidlar**" (Great Expectations) asarida Pip o‘zining kelib chiqishidan (ota o‘rnidagi Jo Gargeridan) uyaladi va London aristokratiyasiga intilishi sifatida

7Shekspir U. Romeo va Juletta (G‘afur G‘ulom tarjimai). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

8 Hamdamning "Ota" romani haqida mulohazalari, 5.04.2024.

9 Shekspir U. Romeo va Juletta (G‘afur G‘ulom tarjimai). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

10 tkan Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2019. – 368 b.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

tasvirlanadi. O‘zbek qahramoni ota darajasiga ko‘tarilishni istaydi, ingliz qahramoni esa aksincha ota darajasidan o‘zib ketishni yoki undan qutulishni maqsad qiladi.¹¹

G‘arbda XX asr boshlariga kelib, an‘anaviy qadriyatlar tizimi darz ketadi. Bu Fridrix Nitssening "Xudo o‘ldi" degan mashhur iborasi bilan bogliq bo‘lib :inson endi yuqoridan keladigan mutlaq haqiqatga (Otaga) ishonmay qo‘ydi. Jeyms Joysning "Uliss" asarida Stiven Dedalus o‘zining biologik otasi Saymon Dedalusni inkor etadi, chunki u ichkilikka berilgan, oilasini tanazzulga uchratgan va o‘g‘liga yo‘l ko‘rsata olmaydigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Stivenning Leopold Blumni "ma‘naviy ota" sifatida qabul qilishi — bu insonning o‘zligini anglash uchun yangi tayanch nuqtasi qidirishidir. Bu yerda Ota — bu avtoritet. Avtoritet yo‘qolsa, inson dunyoda adashib qolgan "ma‘naviy yetim"ga aylanadi.¹² O‘zbek adabiyotidagi ota obrazining zaiflashishi G‘arbdagi kabi ixtiyoriy inkor emas, balki tashqi majburiyat (urush) natijasidagi fojiaiy ayriliqdir. O‘tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asari misolida ko‘radigan bo‘lsak : asarda ota — sog‘inch va ideal timsoli. Kimsanning yoki Muzaffarning otasiz ulg‘ayishi shunchaki oilaviy kamchilik emas, balki butun bir avlodning "suyanchiqsiz" qolishidir. Agar G‘arbda ota "eskilik sarqiti" sifatida rad etilsa, o‘zbek adabiyotida ota — **davomiylik (shajara)** va **himoya** ramzisifatida ko‘riladi Uning yo‘qligi jamiyatning ma‘naviy butunligiga daxl qiladi. "Qora xat" — bu faqat o‘lim xabari emas, balki kelajakning tayanchidan ayrilishi xabari hamdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek adabiyotidagi ota-farzand munosabatlari o‘rtasidagi farqlar faqat badiiy uslub emas, balki chuqur ildiz otgan **madaniy paradigmalarni** natijasidir. Ingliz adabiyotidagi "isyonkor o‘g‘il" yoki "mustaqil qiz" obrazlari G‘arbning **individualizm** falsafasidan oziqlanadi. Ingliz adabiyotshunosligida ota ko‘pincha "Eski tartib" (Old Order) ramzi bo‘lib, taraqqiyot uchun bu tartib inkor etilishi kerak. O‘zbek adabiyoti esa **kollektivistik** (jamoaviy) madaniyatning mahsulidir. Bu yerda shaxsning baxti jamiyat va oila roziligidan ayro holda tasavvur qilinmaydi. Ota — ijtimoiy barqarorlikning kafolati bo‘lgani uchun o‘zbek asarlarida ota bilan konflikt ko‘pincha personajning ichki iztirobi sifatida tasvirlanadi, ochiq isyon sifatida emas. Munosabatlar arxetipida din hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Protestantlik axloqi shaxsiy mas‘uliyat va Xudo bilan bevosita (vositachisiz) muloqotni targ‘ib qiladi. Bu "Ota" tushunchasining daxlsizligini biroz zaiflashtirgan. O‘zbek adabiyotida esa Islomiy qadriyatlar (xususan, "Ota rozi — Xudo rozi" hadisi) ota obrazini muqaddaslashtirad. Bu adabiyotda otaga bo‘lgan munosabatni "e‘tiqod darajasi"ga ko‘taradi. Bugungi zamonaviy adabiyotda har ikki tomon bir-biriga yaqinlashayotgani kuzatilmoqda: Xususan ingliz adabiyotida so‘nggi yillarda (masalan, Max Porter asarlarida) otaning zaifligi, uning ruhiy iztiroblari va farzandiga bo‘lgan ehtiyoji ko‘proq tasvirlanmoqda. Ota endi faqat "hukmdor" emas, balki "shafqatga muhtoj inson". Bu jihat Ozbek adabiyoti vakillari Isajon Sulton yoki Nazar Eshonqul kabi yozuvchilar ijodida ota va farzand o‘rtasidagi **dialog** (muqobil fikrlash) da paydo bo‘lmoqda. An‘anaviy "jim turib itoat qilish" o‘rnini "fikir almashish" egallamoqda. Bu globallashuv natijasida o‘zbek oilaviy modelining transformatsiyaga uchrayotganidan dalolat beradi. Ushbu tadqiqot asosan klassik va realizm davri namunalari tayandi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek adabiyotidagi ota va farzand munosabatlarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu mavzu shunchaki oilaviy nizolar tasviri emas, balki ikki xil sivilizatsiya — G‘arb va Sharq dunyoqarashining badiiy in‘ikosidir. Tadqiqot davomida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi: Madaniy paradigmalarni farqi, Ingliz adabiyotida ota-farzand munosabatlari ko‘pincha individualizm va shaxs erkinligi kontekstida talqin etiladi. Bunda ota "eskirgan tartib" ramzi bo‘lib, farzandning o‘zligini topishi uchun bu tartibni yengishi yoki undan uzoqlashishi talab etiladi. O‘zbek adabiyotida esa jamoaviylik ustuvor bo‘lib, ota — ma‘naviy silsila va ijtimoiy barqarorlik tayanchidir. Farzand kamoloti otaga qarshi isyonda emas, balki uning duosi va ma‘naviy merosiga sadoqatda ko‘rinadi. Diniy-axloqiy poydevor: Har ikki adabiyotda ham "Ota" obrazi muqaddas arxetip hisoblansa-da, ularning manbalari farqlidir. O‘zbek adabiyotidagi "Ota rozi — Xudo rozi" tamoyili munosabatlarni e‘tiqod darajasiga ko‘tarsa, ingliz adabiyotidagi protestantlik etikasi shaxsiy mas‘uliyatni ota avtoritetidan ustun qo‘yishga zamin yaratgan. Bugungi globallashuv davrida har ikki adabiyotda bir-biriga yaqinlashish tendensiyalari kuzatilmoqda. Ulug‘bek Hamdamning "Ota" romani misolida ko‘rganimizdek, zamonaviy o‘zbek nasrida ota-bola munosabatlari an‘anaviy itoatkorlik qobig‘idan chiqib, chuqur psixologik tahlil va ekzistensial mohiyat kasb etmoqda. Ota endi faqat hukmdor shaxs emas, balki o‘z ichki iztiroblari va xatolari bilan ko‘rinayotgan murakkab insondir.

11 Dickens Ch. Great Expectations. – London: Chapman & Hall, 1861

12 Joyce J. Ulysses. – Paris: Sylvia Beach, 1922.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Xulosa qilib aytganda, ota va farzand munosabatlarining badiiy talqini milliy o‘zlikni anglashning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu munosabatlarning qiyosiy o‘rganilishi nafaqat adabiyotshunoslik, balki bugungi kunda o‘zgarib borayotgan oilaviy qadriyatlarni tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. (Mukammal asarlar to‘plami, 11-tom). – Toshkent:Fan, 1993.
2. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2019. – 368 b.
3. Tog‘ay Murod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Sharq, 2018. – 280 b.
4. O‘tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2015. – 512 b.
5. Ulug‘bek Hamdam. Ota (roman). – Toshkent: Muharrir, 2021. – 256 b.
6. Shekspir U. Romeo va Julietta (G‘afur G‘ulom tarjimasini). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
7. Dickens Ch. Great Expectations. – London: Chapman & Hall, 1861.
8. Joyce J. Ulysses. – Paris: Sylvia Beach, 1922.
9. Nietzsche F. Thus Spoke Zarathustra. – Germany: Chemnitz, 1883.
10. Hamdam U. "Ota" romani haqida mulohazalar (Intervyu). – 2024. [Elektron resurs].

Yo‘ldasheva Sohibaxon

Qo‘qon davlat universiteti o‘qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20138944>

Annatatsiya: Ushbu maqolada kutubxona o‘lkashunosligi xizmati, o‘lkashunoslik bibliografik xizmatda o‘lkaga bag‘ishlangan hujjatlar tug‘risidagi axborotlar, ma‘lumotlar bilan ko‘rsatiladigan xizmat hamda o‘lkashunoslik bibliografiyasi xizmatining kutubxonadagi o‘ni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘lkashunoslik, o‘lkashunoslik adabiyotlari, o‘lkashunoslik bibliografiyasi, o‘lkashunoslik manbalari, o‘lkashunoslik tadqiqotlari, o‘lkashunoslik materiallari, mahalliy tarix, madaniy meros, hududiy tadqiqotlar, fondi, resurslari.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение службы краеведения библиотеки, услуги, предоставляемые библиографической службой краеведения, содержащие информацию и данные о документах, посвященных региону, а также библиографическая служба краеведения в библиотеке.

Ключевые слова: краеведение, литература по краеведению, библиография по краеведению, источники по краеведению, исследования по краеведению, материалы по краеведению, краеведение, культурное наследие, региональные исследования, фонд, ресурсы.

Abstract: This article examines the role and importance of the library's local history service, the local history bibliographic service, which contains information and data on documents dedicated to the region, and the role and importance of the local history bibliographic service in the library.

Keywords: local history, local history literature, local history bibliography, local history sources, local history research, local history materials, local history, cultural heritage, local history, collection, sources

O‘lkashunoslik bibliografiyasi — bu o‘lkashunoslik sohasida nashr etilgan ilmiy, ma'rifiy va tarixiy asarlarning to‘plami bo‘lib, u o‘lkashunoslik fanlari, madaniy meros, geografiya, iqtisodiyot, tarix, etnologiya, tilshunoslik, adabiyot va boshqa sohalar bilan bog‘liq tadqiqotlar uchun foydalidir. O‘lkashunoslik bibliografiyasi o‘lkashunoslikda tadqiqot olib borayotgan olimlar, talabalar va keng jamoatchilik uchun muhim manba hisoblanadi. Kutubxona o‘lkashunosligi kutubxona-bibliografik faoliyatning hamma tomonlari bilan uzviy kesishadi, uchrashadi. Kutubxona o‘lkashunosligi murakkab ichki tuzilishga ega ekani yuqorida aytiladi, uning har bir ichki bo‘limi bir-biri bilan uzviy aloqada bo‘ladi. Masalan, o‘lkashunoslik fondi ko‘p yoqlama ochib berilmasdan, ya‘ni kataloglar va kartotekalarda aks ettirilib, ochib berilmay turib, o‘lkashunoslik kutubxona-bibliografiya xizmatini tashkil qilib bo‘lmaydi. Malakali kadrlar – o‘lkashunos-bibliograf xodimlarsiz o‘lkashunoslik bilimlarini targ‘ib qilmay turib, samarali o‘lkashunoslik kutubxona-bibliografiyasi xizmatini ko‘rsatib bo‘lmaydi.

O‘lkashunoslik doirasida kutubxonalarda ko‘rsatiladigan kutubxona-bibliografiya xizmati kutubxona o‘lkashunosligining asosi hisoblanadi. Yagona o‘lkashunoslik fondi, o‘lkashunoslik ma‘lumot-bibliografik apparati, o‘lkashunoslik resurslari kutubxonachilik-bibliografik faoliyatida foydalanilmasa, uning yordamida o‘lkashunoslik so‘roqlari bajarilmasa, ular hech kimga keraksiz, foydasiz bo‘lib qoladi. Ular esa kitobxon uchun, o‘lkashunoslik bibliografik axboroti iste‘molchilari uchun, ularning har qanday so‘roqlarini to‘liq qondirishga mo‘ljallangan.

O‘lkashunoslik fondi, o‘lkashunoslik MBA, bibliografik qo‘llanmalar targ‘ibotning turli shakllari va usullari yordamida targ‘ib qilinadi.

Bunda o‘lkashunoslik bibliografiyasining asosiy vazifalari quydagilardan iborat:

1. O‘lkashunoslik sohasida nashr etilgan asarlarning batafsil ro‘yxatini taqdim etadi, shu bilan birga, o‘lkashunoslikka oid ilmiy izlanishlarni amalga oshirishda yordam beradi.
2. O‘lkashunoslik sohasidagi tadqiqotlarning rivojlanish tarixini kuzatish va yangi ilmiy ishlanmalarni e‘lon qilishga yordam beradi.
3. Bibliografiya sohaning turli yo‘nalishlari bo‘yicha nashrlarni tasniflash, tasdiqlash va tizimlashtirish vazifasini bajaradi, bu esa ma‘lumotlarga kirish imkoniyatini osonlashtiradi.
4. Ilmiy asarlar, maqolalar va kitoblar haqida ma‘lumot taqdim etib, yangi adabiyotlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘lkashunoslik adabiyotlari kitobxonlarini klassifikatsiyalash, ularning o‘lkashunoslik bibliografik axborotga ehtiyojlarini o‘rganish kutubxona o‘lkashunosligi va o‘lkashunoslik

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

bibliografiyasining kam ishlangan aspekti hisoblanadi. AKM ga keluvchi har qanday kitobxon jonajon o‘lkasi haqidagi adabiyotlarning kitobxonlari, o‘lkashunoslik bibliografik axborotning abonentlari bo‘la oladi, deb hisoblanib kelingan.

Haqiqatan har bir kishi o‘z qishlog‘i, tumani, shahri, viloyatining vatanparvari hisoblanadi. O‘lkashunoslik adabiyotlari, o‘lkashunoslik bibliografik axboroti bilan har qanday o‘lka aholisi qiziqishi mumkin. O‘lkashunoslik materiallari (kitob, maqola, audiovizual hujjat, bibliografik xabar va hokazo) ga befarq kishi topilmasa kerak.

Biroq, shunchaki qiziqish tufayli kamdan-kam o‘lkashunoslik nashrlariga murojaat qilish bilan o‘lkashunoslik kitobiga va bibliografik axborotiga ehtiyoj o‘rtasida farq juda kattadir. Kitobxon o‘z jonajon o‘lkasini chuqur o‘rganishga kirishadimi yoki u mutlaqo o‘lkashunos bo‘la olmasligi kutubxona xodimiga, o‘lkashunos-bibliografga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. AKM bu qiziqishni mustahkamlashi, rivojlashtirishi, kengaytirishi va chuqurlashtirishi lozim. Buning uchun o‘lkashunoslik adabiyotlari va o‘lka haqidagi bibliografik manbalarga murojaat qiluvchi kitobxonlarni klassifikatsiyalash kerak.

Kitob bilan ishlash ko‘nikmasi bo‘lmagan, ayniqsa o‘lkashunoslik adabiyoti bilan ishlash malakasi bo‘lmagan kitobxon uchun va malakali mutaxassis, ilmiy xodim uchun xizmat ko‘rsatishning va adabiyot va bibliografik qo‘llanmalar targ‘ibotining yo‘llari va xizmat ko‘rsatishning o‘z yo‘llari bor. Ko‘p narsalarni: kitoblar; bibliografik axborot manbalari bilan ishlash ko‘nikmasi; murojaat qilish maqsadlari, hayotiy tajriba va boshqalarni hisobga olish zarur. Undan tashqari, AKM larida faqat o‘lkashunoslik adabiyotlarining kitobxonlari, faqat o‘lkashunoslik bibliografik axboroti iste‘molchilari bo‘lmaydi. Bu mavzuga qiziqish har doim boshqa o‘lkashunoslik bo‘lmagan masalalar bilan bog‘liq, masalan, aniq bir fan tarmog‘i, xalq xo‘jaligini o‘rganish bilan bog‘liq. O‘lkashunoslik adabiyotlari kitobxonlarini umumiy yo‘llar va mezonlardan ajratilgan holda o‘rganish noaniq ma‘lumot olishga olib keladi.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi odatda quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘ladi:

-Ma‘lumotlar ma‘lum bir geografik hududga qarab (viloyat, shahar, mamlakat va h.k.) tasniflanadi.

-O‘lkashunoslik turli fanlar bo‘yicha, masalan, tarix, madaniyat, etnologiya, arxeologiya, adabiyot, iqtisodiyot va boshqa sohalar bo‘yicha tasniflanishi mumkin.

-Ma‘lumotlar mualliflar bo‘yicha ham tasniflanishi mumkin. Bu orqali mualliflarning ishlariga oid ma‘lumotlarni aniqlash osonlashadi.

-Nashr etilgan yilga ko‘ra ham tasniflash mumkin. Bu ilmiy ishlarning vaqt davomida qanday rivojlanganligini ko‘rsatadi.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi - mamlakatning alohida joyi bilan mazmunan bog‘liq bo‘lgan hujjatlar to‘g‘risidagi bibliografik axborotni tayyorlash va tarqatishga mo‘ljallangan bibliografiyadir.

Bu bibliografiya bibliografiyaning alohida turi sifatida XIX asr o‘rtalarida Rossiyada paydo bo‘lgan. Xorijiy davlatlarda “o‘lkashunoslik bibliografiyasi” degan tushunchasi mavjud emas edi, ularida «Milliy bibliografiya», «hududiy bibliografiya» turlari mavjud bo‘lgan. U davrda mavjud kutubxonalarda o‘lkani o‘rganish bo‘yicha faoliyat olib borilmas edi, shunga qaramay, mamlakatning alohida olingan bir hududi, mintaqasi haqidagi hujjatlar - nashrlar ro‘yhati XIX asrning ikkinchi yarmiga kelib mahalliy jurnallar sahifalarida bosila boshladi. Demak, bundan ko‘rinib turibtki, o‘lkashunoslik bibliografiyasi, kutubxona o‘lkashunosligidan oldin hududga kelgan, deyish mumkin.

Kutubxonalarda o‘lkaga bag‘ishlangan adabiyotlar XX asrning birinchi choragida yig‘ila boshlandi. XX asrning o‘rtalariga kelganda bu ish jonlandi. Bu davrda kutubxonalarda o‘lka haqidagi adabiyotlar fondi yig‘ila boshlagan edi. O‘lkashunoslik bibliografiyasi esa bu davrga kelib bir qancha turlarda mavjud bo‘lib, ba‘zi hollarda takomillashtirilib borilgan.

O‘lkashunoslik bibliografiyasining ahamiyati- O‘lkashunoslik sohasidagi ilmiy izlanishlar uchun zarur bo‘lgan manbalarni taqdim etadi. Tadqiqotchilar ushbu bibliografiyadan foydalanib, o‘z tadqiqotlari uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni topishlari mumkin.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi o‘lkashunoslikka oid tarixiy asarlar va manbalarni jamlash orqali tarixiy merosni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Madaniyat, san‘at va til bo‘yicha olib boriladigan tadqiqotlarga ko‘maklashadi.

O‘lkashunoslik sohasida ta‘lim olayotgan talabalar va o‘qituvchilar uchun foydali manba bo‘ladi.

Shuni aytish mumkinki, kutubxona o‘lkashunosligi xizmati kutubxona fondida yig‘ilgan o‘lkaga bag‘ishlangan hujjatlarining o‘zi bilan ko‘rsatiladigan xizmat bo‘lsa, o‘lkashunoslik bibliografik xizmat esa o‘lkaga bag‘ishlangan hujjatlar tug‘risidagi axborotlar, ma‘lumotlar bilan ko‘rsatiladigan xizmatdir. O‘lkashunoslik bibliografiyasi xizmati kutubxona o‘lkashunosligining hujjatli negiziga asoslanadi,

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ya’ni o‘lkashunoslik hujjatlari fondi bilan, uni har tomonlama mazmunan ochib beruvchi o‘lkashunoslik MBA ga tayangan holda olib boriladi.

Bu xizmat o‘lkashunos - bibliograflar tomonidan ko‘rsatiladi. Bu xizmatning yaxshi tashkil etilishi o‘lkashunoslik fondi va o‘lkashunoslik MBA ning qanday tashkil etilganligiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli O‘zbekiston AKMlar va kutubxonalarda avvalo o‘lkashunoslik kutubxona- bibliografiya xizmatining negizi - o‘lkashunoslik hujjatlari fondi va o‘lkashunoslik MBA puxta, to‘liq tashkil etib olinishi lozim.

Bu xizmatning yaxshi tashkil etilishida yana kutubxonalarning tuzuvchilik faoliyatlari, bibliografik qo‘llanmalari tizimi ham muhim o‘rinni egallaydi. O‘lkashunoslik bibliografiya xizmati ham ikki tartibda:

1) Iste‘molchilarning bir martalik so‘roqlarini qondirish (spravka- bibliografik xizmati);

2) Uzoq muddatli so‘roqlarga muvofiq yoki so‘roqsiz muntazam o‘lkashunoslik bibliografik axborotni berib borish (o‘lkashunoslik bibliografik axboroti bilan ta‘minlash) xizmati bilan olib boriladi.

O‘lkashunoslik bibliografik axboroti avvalo davlat va xo‘jalik organlariga, ilmiy xodimlarga, mutaxassislarga, ishlab chiqarish kuchlarini kompleks tadqiq qiluvchilarga, o‘lkaning iqtisodiy, madaniy rivojlanishining optimal yo‘nalishlarini izlab topishda muhim yordam beradi. Bu hollarda o‘lkashunoslik bibliografiyasi tashkiliy, ishlab chiqarish va ilmiy funksiyani bajaradi.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi xizmatini yaratish jarayoni esa quydagilardan iborat:

1. O‘lkashunoslik bo‘yicha nashr etilgan barcha kitoblar, maqolalar, dissertatsiyalar va boshqa manbalar to‘planadi.

2. To‘plangan manbalar fan, geografik hudud, muallif va nashr yili bo‘yicha tasniflanadi.

3. Bibliografiya birinchi bosqichda ma‘lumotlar bazasi yoki katalog shaklida tizimlashtiriladi.

4. Bibliografiya to‘liq va tizimli tarzda nashr qilinadi yoki elektron shaklda taqdim etiladi.

O‘zbekistonda o‘lkashunoslik bibliografik faoliyatning asosiy markazlari viloyat, o‘lka, respublika (avtonom respublika) kutubxonalari hisoblanadi. Ular hozirda AKM laridir. O‘z o‘lkashunoslik faoliyatlarida bu AKM lari boshqa turli tashkilot va muassasalar, masalan, muzeylar, turli jamoat tashkilotlari - fondlar, mahalliy gazetalar tahririyatlari, shu shahardagi ilmiy muassasalar bilan hamkorlik qiladilar.

Bu AKMlar viloyatda o‘lkashunoslik bibliografik faoliyat bilan shug‘ullanuvchi barcha AKMlar va kutubxonalarga bu ishni tashkil etishda metodik yordam beradi va ularning ishlariga metodik rahbarlik qiladi, ular uchun metodik materiallar tayyorlaydi, amaliy yordam ko‘rsatadi, o‘lkashunoslik bibliografik qo‘llanmalarini tuzadilar va nashrdan chiqaradilar. O‘lkashunoslik kutubxona-bibliografik xizmatni tashkil qiladilar. O‘lkashunoslik bibliografik bilimlarni targ‘ib qiladilar. AKMlar va boshqa kutubxonalar bibliograflarining malakasini oshirishni tashkil etadilar. O‘lkashunoslik kutubxonachilik - bibliografik tadqiqotlarini olib boradilar. Xullas, markaz sifatida ularning zimmasiga yuklatilgan barcha vazifalarni bajaradilar.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi masalalari ustida mutaxassislar o‘rtasida ko‘plab munozaralar bo‘lib kelgan va ularning ko‘pi hozirgacha ham o‘z yechimini topmagan. Shunday munozaralardan biri o‘lkashunoslik bibliografiyasining bibliografiyaning boshqa turlari bilan bog‘liqligi, munosabati va o‘zaro aloqasi masalasidir. Masalan, hududiy bibliografiya bilan bog‘lash yoki almashtirilishi.

Hududiy bibliografiyaning o‘lkashunoslik bibliografiyasidan farqi shundaki, o‘lkashunoslik bibliografiyasi mamlakatning alohida kichik bir bo‘lagi (viloyat, tuman, shahar, o‘lka, qishloq) haqidagi hujjatlar to‘g‘risida axborotni tayyorlab tarqatadi, deb aytgan edik. Hududiy bibliografiya esa mamlakatning kichik bir bo‘lagi emas, balkiy irik-yirik bir necha bo‘laklarining yig‘indisi, ya’ni bir necha viloyatlar, o‘lkalar, hududlar birlashgan joy haqidagi hujjatlar to‘g‘risida axborotni tayyorlash va tarqatish bilan shug‘ullanadi. Bu hudud Farg‘ona vodiysi, Zarafshon vohasi, Surxon-Sherobod vohasi bo‘lish mumkin. Bu hududni yanada kengaytirish ham mumkin. Masalan, O‘rta Osiyo ham hudud-mintaqa deb aytilishi turgan gap. Demak, o‘lkashunoslik bibliografiyasini hududiy bibliografiyasiga yoki aksincha, keyingiga birinchi bibliografiya turini tenglashtirmaslik kerak, bu mutlaqo mumkin emas.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi bilan viloyat, shahar, o‘lka avtonom respublikaning Respublika AKM lari shug‘ullanadi. Hududiy bibliografik materialni bunday bir kutubxona tayyorlay olmaydi, negaki, viloyat AKM lari hudud-mintaqaga bag‘ishlangan materiallarni to‘liq yig‘maydilar, bu ularning vazifasiga ham kirmaydi, boshqa tomoni - hududiy bibliografiya bir necha kutubxonalar kuchlarini birlashtirgan, imkoniyatlari, resurslaridan foydalangan holatda yaratilishi mumkin. Aks holda bu bibliografiya o‘z maqsad va vasifasiga mos, mukammal tuzilmasligi mumkin.

Lekin o‘lkashunoslik bibliografiyasining o‘zida boshqa bir bibliografiya turi mavjudki, u haqli

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ravishda o‘lkashunoslik bibliografiyasi tarkibida deb hisoblanishi mumkin, u o‘lkashunoslik bibliografiyasini to‘ldiradi. U «mahalliy nashrlar bibliografiyasi» hisoblanadi. «Mahalliy nashrlar bibliografiyasi» o‘lkada matbuot ishi tarixini o‘rganishda, hozirgi holatini kuzatishda, ma’lum davr ichida shu o‘lkada bosilgan matbuot asarlari bilan tanishish, ularni qidirib topishda muhim rol o‘ynovchi bibliografiyadir. Lekin “mahalliy nashrlar bibliografiyasi”ni faqat shu tomondangina o‘lkashunoslik bibliografiyasi bilan bog‘lash mumkin. Aslida bu bibliografiya o‘lka bilan mazmunan bog‘liq bo‘lmagan, shu o‘lkadagi nashriyotlar, bosmaxonalarda yaratilgan bosma matbuot asarlarini ro‘yxatga oladi, ular to‘g‘risida axborot beradi.

O‘lkashunoslik bibliografiyasini yaratishda ilmiy jurnallar, kitoblar, elektron resurslar, konferensiya materiallari va boshqa ma'lumot manbalari muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, o‘lkashunoslik bibliografiyalari ba’zi hududlarda maxsus ilmiy jurnallar yoki tashkilotlar tomonidan tayyorlanadi va bu jarayon ilmiy jamoatchilikka keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. (Prezident Mirziyoyev Shavkat Miromonovichning O‘zbekistan ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma’ruzasi). - “Xalq; so‘zi” gazetasi, 2017 yil, 4 avgust.
2. O‘zbekistan Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida: PQ (-4354 // Xalq so‘zi. -2019. -7 iyun.
3. Маматраимова, Х. Кутубхона ўлкашунослиги ва ўлкашунослик библиографияси: ўқув қўлланма / Х.Маматраимова.– Тошкент, 2008. –82 б.
4. Yo‘Ldasheva, S. (2023). Bibliografiyaning faoliyat sohasi sifatida paydo bo‘lishi va rivojlanishi. Oriental Art and Culture, 4(6), 540-544.
5. Sh.To‘uchieva. Kutubxonalarning innovatsion faoliyati /O‘quv qo‘llanma/. - Qo‘qon.:”ARTPRESS”,2023,109b
6. Библиографияшунослик: дарслик / И.Ж. Юлдошев, Т.Байтураев, Г’.Нарзуллаев, Н. Маматраимова. –Тошкент, 2022.–236 б.
7. Тошкент 2200 ёшда: библиографик кўрсаткич / тузувчилар: Ф. Рўзиева, Н.Умарова, Х.Маматраимова; муҳаррир Х. Маматраимова; Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, Миллий библиография бўлими.– Тошкент: Алишер Навоий номидаги
8. Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009.–232 б.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart**
**THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING IN ENGLISH
CLASSES**

Kamoldinova Mushtariybonu Azizbek qizi

Namangan davlat universiteti Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili)

1- boqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20139147>

Annotation: This article explores the significance of Communicative Language Teaching (CLT) in English language classes. It highlights how CLT emphasizes interaction, practical communication, and real-life language use, rather than focusing solely on grammar and memorization. The paper discusses key principles of CLT, including student-centered learning, meaningful communication, and the development of all language skills (listening, speaking, reading, and writing). It also examines the benefits of applying CLT in the classroom, such as increased learner motivation, confidence, and communicative competence. Challenges in implementing CLT, such as large class sizes, limited resources, and teacher preparedness, are considered, alongside possible strategies for overcoming them. Overall, the article argues that CLT fosters a more engaging and effective English learning environment.

Key Words: Communicative Language Teaching (CLT), Student-Centered Learning, Authentic Communication, Language Skills, Listening, Speaking, Reading, Writing, Fluency, Context-Based Learning, Communicative Competence, Motivation, Confidence, Problem-Solving, Teaching Strategies.

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz tili darslarida Communicative Language Teaching (CLT) ning ahamiyatini o‘rganadi. Bu CLT faqat grammatika va yodlashga e‘tibor qaratish o‘rniga, o‘zaro ta‘sir, amaliy muloqot va real hayotda tildan foydalanishga qanday urg‘u berishini ta‘kidlaydi. Maqolada CLT ning asosiy tamoyillari, jumladan, o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta‘lim, mazmunli muloqot va barcha til ko‘nikmalarini rivojlantirish (tinglash, gapirish, o‘qish va yozish) muhokama qilinadi. Shuningdek, u sinfda CLTni qo‘llashning afzalliklarini o‘rganadi, masalan, o‘quvchilarning motivatsiyasi, ishonchi va kommunikativ kompetentsiyasi. Katta sinflar, cheklangan resurslar va o‘qituvchilarning tayyorgarligi kabi CLTni amalga oshirishdagi qiyinchiliklar ularni bartaraf etishning mumkin bo‘lgan strategiyalari bilan bir qatorda ko‘rib chiqiladi. Umuman olganda, maqolada aytilishicha, CLT yanada qiziqarli va samarali ingliz tilini o‘rganish muhitini yaratadi.

Kalit so‘zlar: Tilni kommunikativ o‘qitish (CLT), Talabaga yo‘naltirilgan ta‘lim, haqiqiy muloqot, til ko‘nikmalari, tinglash, gapirish, o‘qish, yozish, ravonlik, kontekstga asoslangan o‘rganish, kommunikativ kompetentsiya, motivatsiya, ishonch, muammolarni hal qilish, o‘qitish strategiyalari.

Примечание: В данной статье рассматривается важность коммуникативного подхода к обучению языку (КПТ) в преподавании английского языка. Подчеркивается, как КПТ делает акцент на взаимодействии, практическом общении и использовании языка в реальной жизни, а не только на грамматике и запоминании. В статье обсуждаются основные принципы КПТ, включая обучение, ориентированное на учащегося, осмысленное общение и развитие всех языковых навыков (слушание, говорение, чтение и письмо). Также рассматриваются преимущества использования КПТ в классе, такие как мотивация учащихся, уверенность и коммуникативная компетентность. Обсуждаются проблемы внедрения КПТ, такие как большие классы, ограниченные ресурсы и подготовка учителей, а также возможные стратегии их преодоления. В целом, в статье утверждается, что КПТ создает более увлекательную и эффективную среду для изучения английского языка.

Ключевые слова: Коммуникативное обучение языку (КПТ), обучение, ориентированное на ученика, аутентичное общение, языковые навыки, слушание, говорение, чтение, письмо, беглость речи, контекстно-ориентированное обучение, коммуникативная компетентность, мотивация, уверенность, решение проблем, стратегии обучения

Communicative Language Teaching (CLT) has emerged as one of the most influential approaches in modern language education, particularly in English classes. Unlike traditional methods that focus primarily on grammar rules, vocabulary lists, and rote memorization, CLT emphasizes the importance of meaningful interaction and practical communication. The main goal of this approach is not just to know the language theoretically, but to be able to use it effectively in real-life situations. In today’s globalized world, the ability to communicate clearly and confidently in English has become essential for academic, professional, and social purposes.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

The shift from traditional methods to CLT reflects a broader change in educational philosophy. Previously, language learning often relied on passive absorption of knowledge, with students memorizing structures and completing drills without truly understanding how to apply them. CLT, on the other hand, encourages students to actively participate in conversations, role-plays, group discussions, and problem-solving activities. This approach fosters a more engaging and interactive classroom environment, where learners develop practical skills alongside their linguistic knowledge.

Moreover, CLT recognizes that communication is not just about grammar and vocabulary, but also about expressing ideas, negotiating meaning, and understanding cultural context. Students are encouraged to take risks, make mistakes, and learn from them in a supportive setting, which helps to build both confidence and competence. Teachers, rather than being mere transmitters of knowledge, act as facilitators who guide learners through authentic communication tasks. By prioritizing real-life usage over mechanical repetition, CLT aims to produce learners who can navigate everyday interactions, academic discussions, and professional exchanges in English with ease. Communicative Language Teaching represents a dynamic and practical approach to language learning. Its focus on interaction, authenticity, and student-centered activities marks a significant departure from traditional, grammar-focused methods. By promoting real-life communication and active participation, CLT equips students with the skills necessary to succeed in an increasingly interconnected and English-speaking world.

Key Principles of Communicative Language Teaching. Communicative Language Teaching (CLT) is grounded in several fundamental principles that distinguish it from traditional approaches to language learning. One of the most important principles is student-centered learning. In a CLT classroom, students are active participants rather than passive recipients of knowledge. They take responsibility for their learning, collaborate with peers, and engage in tasks that require real communication. This approach acknowledges that every learner has unique needs, interests, and learning styles, and it encourages teachers to tailor activities accordingly. By focusing on the students rather than the teacher, CLT creates a dynamic environment where learners are motivated to practice English in meaningful contexts.

Another central principle of CLT is authentic communication. Language is viewed not merely as a set of grammatical rules, but as a tool for expressing ideas, exchanging information, and interacting with others. Activities are designed to simulate real-life situations, such as making requests, giving directions, or participating in debates. Through these tasks, learners experience the practical use of English, which helps them internalize the language more effectively than through rote memorization. Authentic communication also exposes students to a variety of language functions and cultural nuances, enabling them to adapt their speech to different contexts.

CLT also emphasizes the integration of all language skills—listening, speaking, reading, and writing. Unlike traditional methods that often isolate grammar or vocabulary instruction, CLT promotes the simultaneous development of multiple competencies. For instance, a single classroom activity might involve reading a text, discussing its content orally, writing a response, and then listening to classmates’ opinions. This integrated approach mirrors real-life communication, where multiple skills are used together. It also reinforces learning by allowing students to practice language in different forms and contexts.

Fluency and context-based language use are additional key elements of CLT. The approach prioritizes the ability to convey meaning effectively, even if some grammatical errors occur, rather than insisting on perfect accuracy at all times. Learners are encouraged to express their ideas freely and to focus on communication rather than self-censorship. This principle helps build confidence and encourages experimentation with language, which is essential for developing proficiency. By providing opportunities for meaningful interaction in varied contexts, CLT equips students with practical skills that they can apply in everyday life, academic settings, and professional environments. The key principles of Communicative Language Teaching—student-centered learning, authentic communication, integrated skills, fluency, and context-based practice—create an engaging and effective language learning environment. These principles ensure that learners do not simply memorize language structures, but actively use English to communicate, solve problems, and participate confidently in real-world interactions.

Benefits of Communicative Language Teaching. The implementation of Communicative Language Teaching (CLT) in English classes offers numerous benefits that extend beyond traditional grammar-focused instruction. One of the most significant advantages is the improvement of learners’ motivation. In a CLT classroom, students are encouraged to participate actively in meaningful tasks, such as discussions, role-plays, and group projects. These activities create a sense of purpose for using

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

the language, making learning more engaging and relevant to real-life situations. When learners see that their efforts lead to practical communication and understanding, their interest in the language naturally increases, fostering a positive attitude toward learning English.

Another major benefit of CLT is the development of students’ confidence. Traditional language instruction often emphasizes correct answers and grammatical precision, which can make learners hesitant to speak for fear of making mistakes. In contrast, CLT creates a supportive environment where errors are seen as a natural part of the learning process. By encouraging learners to express themselves freely and participate in interactive activities, CLT helps students build self-assurance in their speaking and writing abilities. As a result, learners become more willing to take risks with the language, ask questions, and communicate in a variety of settings without fear or hesitation. CLT also significantly enhances communicative competence. Beyond knowing vocabulary and grammar rules, students develop the ability to convey meaning, negotiate ideas, and adapt language to different social and cultural contexts. Through authentic communication tasks, learners practice problem-solving in real-time, such as finding solutions in collaborative projects, discussing opinions, or persuading others in debates. These experiences improve not only linguistic skills but also critical thinking and interpersonal skills, preparing students for effective participation in academic, professional, and social environments. Furthermore, CLT allows students to acquire practical language skills that go beyond textbook exercises. Instead of memorizing isolated sentences or completing repetitive drills, learners engage in meaningful, context-based activities that mirror real-life communication. For example, students might simulate ordering food at a restaurant, conducting an interview, or planning a trip, applying their language knowledge in authentic scenarios. This practical approach ensures that learners are not only knowledgeable about English grammar but also capable of using the language functionally in everyday life. The benefits of Communicative Language Teaching are extensive and multifaceted. By improving motivation, building confidence, enhancing communicative competence, and providing practical language experience, CLT equips students with the tools they need to use English effectively in real-world situations. This learner-centered and interaction-focused approach creates a dynamic classroom environment where students are empowered to become confident, skilled, and independent language users.

Challenges and Solutions in Implementing Communicative Language Teaching While Communicative Language Teaching (CLT) offers numerous benefits in English language classrooms, its effective implementation is not without challenges. One of the primary obstacles is large class sizes. In many educational contexts, classrooms can consist of 30, 40, or even more students, making it difficult for teachers to provide individualized attention and ensure that every learner participates actively. Large classes can limit opportunities for meaningful interaction, as not all students have the chance to practice speaking or receive timely feedback. This issue can hinder the development of communicative competence, particularly for shy or less confident learners who might struggle to find their voice in a crowded environment. Another significant challenge is limited teaching resources. Many schools and language programs lack sufficient materials, technological tools, or access to authentic English-language content. Without adequate resources, teachers may find it difficult to design engaging and interactive activities, such as simulations, role-plays, or multimedia-based tasks that promote real-life communication. The absence of authentic materials can reduce the relevance of classroom activities and limit students’ exposure to natural language use, which is a core principle of CLT. A further challenge lies in teachers’ preparation and training. CLT requires educators to adopt a facilitator role, guiding students through communicative tasks rather than relying solely on traditional lectures or grammar explanations. However, many teachers are more familiar with conventional methods and may not have received sufficient training in communicative strategies, classroom management techniques, or task-based learning. This lack of professional development can result in ineffective implementation, with activities being superficial or poorly structured, thus diminishing the potential benefits of CLT. Despite these challenges, several strategies can help overcome obstacles and ensure successful CLT implementation. For large classes, teachers can organize students into small groups or pairs, allowing everyone to actively participate in conversations, discussions, and problem-solving tasks. Rotating group members and assigning specific roles can further increase student engagement and accountability. To address limited resources, educators can utilize readily available materials, such as online videos, articles, and interactive digital platforms, and adapt them creatively for classroom use. Simple, low-cost activities, like role-plays, interviews, and games, can also provide authentic communicative practice without requiring extensive resources. Teacher training and continuous professional development are essential to the success of CLT. Workshops, seminars, and peer collaboration can equip educators with practical strategies for designing communicative tasks, managing diverse classrooms, and assessing

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

students’ communicative competence effectively. Mentoring programs and observation of experienced teachers can also help build confidence and refine teaching techniques. By investing in teacher development and providing ongoing support, schools can create a sustainable environment where CLT principles are applied consistently and effectively. While challenges such as large class sizes, limited resources, and insufficient teacher training can hinder the implementation of Communicative Language Teaching, thoughtful strategies and solutions can mitigate these obstacles. Through group activities, creative use of materials, and continuous teacher development, CLT can be successfully integrated into English classrooms, providing students with the opportunity to develop real communicative skills and thrive in authentic language use.

In summary, Communicative Language Teaching (CLT) represents a highly effective approach to English language education that prioritizes meaningful interaction, student-centered learning, and the practical use of language. By focusing on authentic communication and integrating all language skills—listening, speaking, reading, and writing—CLT helps learners develop fluency, confidence, and communicative competence. The approach not only motivates students but also equips them with the ability to apply English in real-life situations, going beyond the limitations of traditional grammar-focused methods. Despite challenges such as large class sizes, limited resources, and the need for teacher training, these obstacles can be addressed through strategies like group work, role-plays, creative use of materials, and ongoing professional development for educators. Ultimately, CLT fosters a dynamic and interactive classroom environment where learners are actively engaged, encouraged to express themselves freely, and prepared to communicate effectively in diverse social, academic, and professional contexts. The approach underscores the importance of language as a tool for meaningful interaction, making it an essential methodology for modern English language teaching.

References

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
2. Savignon, S. J. (2002). *Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education*. Yale University Press.
3. Littlewood, W. (2004). The Task-Based Approach: Some Questions and Suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326.
4. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
5. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). *Techniques and Principles in Language Teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
7. Harmer, J. (2015). *The Practice of English Language Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
8. Savignon, S. J. (2018). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. Routledge.

NOFILOLOGIK YO‘NALISH TALABALARIDA AXBOROT MADANIYATINI MEDIA VOSITALARI ORQALI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI.

Muradov Muxammad Obomislim o‘g‘li
Namangan davlat universiteti Jahon tillar fakulteti
Amaliy xorijiy tillar kafedrası, o‘qituvchi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150654>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada nofilologik yo‘nalish talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish masalalari yoritilgan. Axborotlashgan jamiyat sharoitida media vositalarining ta‘lim jarayonidagi o‘rni, ularning pedagogik imkoniyatlari hamda axborot madaniyatini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, media vositalari asosida axborot madaniyatini shakllantirishning samarali texnologiyalari, metod va shakllari tavsiya etilgan. Tadqiqot natijalari nofilologik yo‘nalish talabalarining axborotni tanqidiy tahlil qilish, media kontentdan ongli va maqsadli foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: axborot madaniyati, media vositalari, media texnologiyalar, nofilologik yo‘nalish, oliy ta‘lim, raqamli savodxonlik.

Annotation: this scientific article covers the issues of formation of Information Culture in students of non-philological orientation. In the context of an informed society, the role of media in the educational process, their pedagogical capabilities and their importance in the development of Information Culture have been scientifically-theoretically analyzed. Also, effective technologies, methods and forms of the formation of Information Culture on the basis of media are recommended. The results of the study suggest that the non-philological orientation serves to develop competencies of students' critical analysis of information, conscious and targeted use of media content.

Keywords: Information Culture, media tools, media technologies, non-philological orientation, higher education, digital literacy.

Аннотация: в данной научной статье рассматриваются вопросы формирования информационной культуры у студентов нефилологической направленности. В контексте информационного общества научно-теоретически проанализирована роль медиа в образовательном процессе, их педагогические возможности и значение в развитии информационной культуры. Также рекомендуются эффективные технологии, методы и формы формирования информационной культуры на основе медиа. Результаты исследования свидетельствуют о том, что нефилологическая направленность способствует развитию у студентов компетенций критического анализа информации, осознанного и целенаправленного использования медиаконтента.

Ключевые слова: Информационная культура, медийные инструменты, медиатехнологии

Kirish. Zamonaviy jamiyatning jadal axborotlashuvi sharoitida ta‘lim tizimi oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalarning hayotning barcha sohalariga kirib kelishi oliy ta‘lim muassasalarida mutaxassis tayyorlash jarayonini tubdan takomillashtirishni taqozo etadi. Ayniqsa, nofilologik yo‘nalish talabalarda axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Axborot madaniyati shaxsning axborotni izlash, tanlash, qayta ishlash, baholash va undan samarali foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. Media vositalari esa ushbu jarayonda asosiy axborot manbai va ta‘limiy resurs sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu sababli, media vositalari orqali axborot madaniyatini shakllantirish texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb masala hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda “axborot madaniyati” tushunchasi shaxsning axborot faoliyatiga oid bilim, ko‘nikma va malakalari majmui sifatida talqin qilinadi. Axborot madaniyati nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, uning ishonchliligini aniqlash va axborotdan mas‘uliyatli foydalanishni ham o‘z ichiga oladi. Nofilologik yo‘nalish talabalari uchun axborot madaniyati kasbiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularning kelajakdagi professional faoliyatida axborotdan samarali foydalanish imkonini beradi. Shu bois, oliy ta‘lim jarayonida axborot madaniyatini shakllantirish tizimli va uzluksiz tarzda tashkil etilishi zarur. Media vositalari ta‘lim jarayonida keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Ular orqali o‘quv materiallarini vizual, interaktiv va multimediya shaklida taqdim etish mumkin. Internet resurslari, elektron darsliklar, video ma‘ruzalar, podkastlar va ijtimoiy tarmoqlar talabalarining bilim olish jarayonini faollashtiradi. Media vositalarining afzalligi shundaki, ular talabalarda mustaqil fikrlash, izlanish va tahlil qilish

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, nofilologik yo‘nalishlarda murakkab ilmiy va texnik ma‘lumotlarni tushunarli shaklda yetkazishda media texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab nofilologik yo‘nalish talabalarini axborot manbalarini tanlashda yetarli darajada tanqidiy yondashmaydi. Internetdagi axborotdan nazoratsiz foydalanish, plagiat holatlarining uchrashi axborot madaniyati yetarli darajada shakllanmaganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, media vositalaridan foydalanishda metodik yondashuvlarning yetishmasligi ta‘lim jarayonida ularning samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli, axborot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan maxsus pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish zarur.

Nofilologik yo‘nalish talabalarida axborot madaniyatini shakllantirishda quyidagi texnologiyalar samarali hisoblanadi: media savodxonlikka yo‘naltirilgan dars mashg‘ulotlari; multimedia va interaktiv ta‘lim texnologiyalari loyihaviy va tadqiqot faoliyati; onlayn platformalar va masofaviy ta‘lim resurslari. Ushbu texnologiyalar orqali talabalar axborotni izlash, tahlil qilish, solishtirish va baholash ko‘nikmalarini egallaydi. Natijada ularning axborot madaniyati darajasi oshadi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, media vositalari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarining axborot madaniyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Talabalar axborot manbalarini tanlashda ongli yondashishni, media kontentni tanqidiy baholashni o‘rganadilar. Shuningdek, media texnologiyalar talabalarining mustaqil ta‘lim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta‘lim tizimida tahsil olayotgan nofilologik yo‘nalish talabalarini (texnika, iqtisod, tibbiyot, tabiiy fanlar va boshqalar) uchun axborot bilan ishlash madaniyati muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Media makonining kengayishi, axborot oqimining ortib borishi talabalarni axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va undan samarali foydalanishga o‘rgatishni taqozo etadi. Shu bois axborot madaniyatini media vositalari asosida shakllantirish zamonaviy pedagogik muammo sifatida dolzarblashmoqda. Axborot madaniyati – shaxsning axborotga ehtiyojini anglash, uni izlash, tanlash, qayta ishlash, saqlash, uzatish va axloqiy-me‘yoriy jihatdan to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatlarining majmuidir.

Axborot madaniyatining asosiy komponentlari: **Kognitiv komponent** – axborot turlari, manbalari va media platformalar haqidagi bilimlar; **Operatsion-texnologik komponent** – raqamli va media vositalardan foydalanish ko‘nikmalari; **Tanqidiy-tahliliy komponent** – axborotni baholash, feyk va manipulyativ materiallarni aniqlash; **Aksiologik komponent** – axborotdan foydalanishda axloqiy, huquqiy va ijtimoiy mas‘uliyat.

Media vositalari (internet resurslari, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia platformalari, podkastlar, videodarslar, raqamli kutubxonalar) axborot madaniyatini shakllantirishda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: axborotga tezkor va ochiq kirish; vizual va interaktiv ta‘lim muhiti; mustaqil va hamkorlikdagi o‘rganishni tashkil etish; tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; real hayotiy axborot vaziyatlarini modellashtirish.

Nofilologik yo‘nalish talabalarida axborot madaniyatini shakllantirishda quyidagi pedagogik texnologiyalar samarali hisoblanadi: Media-ta‘lim texnologiyalari Talabalarni media matnlarni tahlil qilish, axborot manbalarini solishtirish va baholashga yo‘naltiradi. Loyiha asosida o‘qitish texnologiyasi

Media vositalardan foydalangan holda amaliy loyihalar yaratish (videorolik, blog, infografika) orqali axborot bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Muammoli ta‘lim texnologiyasi Axborot muammolari asosida vaziyatli topshiriqlar berish orqali tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Blended learning (aralash ta‘lim)

An‘anaviy va onlayn media resurslarni uyg‘unlashtirish orqali uzluksiz axborot faoliyatini ta‘minlaydi. Interaktiv va kollaborativ texnologiyalar

Forum, blog, viki, ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot almashinuvi va bahs-munozaralarni rivojlantiradi. Axborot madaniyatini samarali shakllantirish uchun quyidagi shartlar muhim: ta‘lim jarayoniga media savodxonlik elementlarini integratsiyalash; o‘qituvchilarning media kompetensiyasini oshirish; axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlikka oid bilimlarni berish; talabalarining mustaqil axborot faoliyatini rag‘batlantirish.

Xulosa qilib aytganda, nofilologik yo‘nalish talabalarida axborot madaniyatini media vositalari orqali shakllantirish zamonaviy oliy ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Media texnologiyalarni ta‘lim jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali talabalarining axborot bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish mumkin.

Mazkur maqolada taklif etilgan texnologiyalar oliy ta‘lim muassasalarida amaliyotga joriy etilishi mumkin bo‘lib, ular ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
Foydalanilgan adabiyotlar**

- Toffler A. Uchinchi to‘lqin. — Toshkent, 2019.
UNESCO. Media and Information Literacy. — Paris, 2021.
Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent, 2008.
Rasulov A. Axborot madaniyati va ta’lim. — Toshkent, 2020.

DUNYOQARASH VA MAFKURA DIALEKTIKASI

Normurat Mamatov,

falsafa fanlar doktori, professor, Ijtimoiy siyosiy fanlar instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150679>

Annotatsiya: Maqolada dunyoqarash va mafkura tushunchalarining mazmuni va shakllari, ularning bir-birlaridan farqlari va ayniyliigi hamda ularning jamiyat hayotda tutgan o‘rni va roli bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: dunyoqarash, mafkura, dunyoqarashning shakllanish bosqichlari, dunyoqarashning ob‘ekti va mohiyati, mafkuraning ob‘ekti va mavjudlik usullari, mavkuraning tarixiyligi va ijtimoiy funksiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlik.

Аннотация: В статье описываются содержание и формы понятий мировоззрения и идеологии, их различия и сходства, а также их место и роль в общественной жизни.

Ключевые слова: мировоззрение, идеология, этапы формирования мировоззрения, объект и сущность мировоззрения, объект и методы существования идеологии, взаимосвязь историчности и социальных функций идеологии.

Abstract: This article discusses the content and forms of the concepts of worldview and ideology, their differences and similarities, and their place and role in the life of society.

Key words: worldview, ideology, stages of worldview formation, object and essence of worldview, object and methods of ideology, the relationship between the historicity and social functions of ideology.

Biz kundalik hayotda dunyoqarash va mafkura tushunchalarini tez-tez ishlatamiz. Ushbu tushunchalarni o‘qilayotgan ma‘ruzalarda, seminar mashg‘ulotlarda, ayrim hollarda sinonimlar sifatida ham ishlatamiz chunki haqiqatdan ham ular tashqaridan qaraganda mazmun, mohiyati jihatidan o‘xshashdek ko‘rinadi, ammo, ular o‘rtasida muhim farqlar ham mavjud. Dunyoqarashning ob‘ekti olam va unda insonning egallagan o‘rni va roli hisoblanadi. Dunyoqarash paydo bo‘lish zamoniga ko‘ra mafkuradan jiddiy farq qiladi. U rivojlanish bosqichlarida mifologiya, din va falsafa kabi shakllarga ega bo‘lgan. Uning mazmunini tabiat, jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyotiga oid qarashlar tizimi tashkil etadi. Olamni va unda odamning o‘rni va rolini aks ettirishiga ko‘ra dunyoqarash oddiy va nazariy bo‘lishi mumkin. Dunyoqarashning mazmuni insoniyatning amaliy faoliyati, tabiiy, ijtimoiy va falsafiy fanlarning umumlashtirilgan g‘oyalari bilan to‘xtovsiz boyib boradi. Shunday qilib dunyoqarash bu insonning dunyo va unda insonning tutgan o‘rni haqidagi bilimlarining eng umumiy ko‘rinishi hisoblanadi. Mafkuraning ob‘ektini esa jamiyat hayoti, undagi ijtimoiy guruhlar, sinflar, millatlar, dinlar o‘rtasidagi munosabat tashkil etadi. U dunyoqarashga nisbatan ancha kech paydo bo‘lgan, ya‘ni xususiy mulkning, sinfnings, davlatning paydo bo‘lishi bilan shakllangan hodisadir. U mohiyatiga ko‘ra ma‘lum bir manfaatni, maqsadni himoya qilish va amalga oshirish yulida aholining turli xil qatlamlarni, guruhlarini, xalqlarni, millatlarni, irqnlarni, dini uyushtirishga, birlashtirishga, harakat qilishga davat etuvchi g‘oyalar tizimi sifatida ko‘rinadi. Mafkura har doim tizimlashtirilgan bilim bo‘lib, u stixiyali ravishda emas, balki mafkurachilar va jamiyat nazariyotchilari tomonidan shakllantiriladi va yaratiladi. U qarashlar, g‘oyalar va nazariyalar tizimi sifatida ijtimoiy jarayonlar va hodisalarni aks ettiradi, ularni uyushtiradi, tashkil etadi va rivojlantiradi.

Umuman olganda, mafkura jamiyatdagi g‘oyalar tizimi nazariyasi sifatida mavjud. Ushbu holat dunyoqarash va mafkura dialektikasining birlamchi bo‘g‘unini tashkil etadi. Dunyoqarash va mafkura tushunchalari o‘zlarining hajmlariga ko‘ra ham bir-birlaridan farq qiladi. Dunyoqarash tabiat, jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyoti va mavjudligi to‘g‘risidagi tajribalarni, qarashlarni nazariya va konsepsiyalarni aks ettirsa, mafkura faqat ijtimoiy hayot, undagi ma‘lum bir sinflar, qatlamlar, manfaatdor kuchlarning qarashlarini ifoda etadi.

Dunyoqarashning bugungi kundagi mavjudligida ishonch va qaror alohida ahamiyat kasb etadi va uning tarixiy bosqichlari bo‘lgan mifologiya va din uning mavjudligida hamisha ishtirok etadi. Yuqorida aytganimizdek, dunyoqarashning barcha xususiyatlari va funksiyalari falsafiy dunyoqarashda mujassamlashgan. Shu jihatdan falsafiy dunyoqarashni tizim deb qaraydigan bo‘lsak, uning elementlarini ijtimoiy ongning muhim shakllari bo‘lgan – mafkuraviy qarash, siyosiy qarash, iqtisodiy qarash, axloqiy qarash, estetik qarash, ilmiy qarash, diniy qarash kabilar element sifatida tashkil etadi.

Shu nuqtai-nazardan qaralganda, mafkura falsafiy dunyoqarashning bir shakli hisoblanadi. Yana shuni alohida qayd etish kerakki har qanday mafkuraning nazariy asosini falsafiy dunyoqarash tashkil

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

etadi. Bu dunyoqarash va mafkura dialektikasining ikkinchi bo‘g‘inini tashkil etadi. Dunyoqarashning mavjudlik mexanizmida shaxsiy munosabatlar va uning aksi muhim ahamiyatga ega, garchi shaxsiy jihat mafkurada ham muayyan ahamiyat kasb etsada. Mafkurada ijtimoiy guruhlar, sinflar, partiyalar, siyosiy lagerlar o‘rtasidagi munosabat belgilovchilik rolini o‘ynaydi. Dunyoqarash va mafkura ob‘ektlari, predmetlari ularning mavjudligi, harakat uslublari va maqsadga erishish texnologiyalari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Ular bir-birlarini taqozo qiladi hamda bir-birlari bilan sabab va oqibat, imkoniyat va voqelik, mohiyat va hodisa kabi birliklar orqali bog‘langan holda ko‘rinadi. Bu holat ijtimoiy hayotda chegaralarning siljishi, bir-biriga o‘tishining shartli ekanligidan dalolat beradi. Buni biz, birinchidan, falsafiy dunyoqarashning birlamchi shakllari bo‘lgan materializm va idealizm o‘rtasidagi kurash tarixida, ikkinchidan, materializm va idealizmning mafkuralar sifatidagi kurash tarixida ko‘rishimiz mumkin.

Dunyoqarash va mafkura dialektikasining mohiyati shundaki, zamonlar o‘tishi bilan bir-birlariga qarama qarshi bo‘lgan materialistik va idealistik dunyoqarash bugun materialistik dialektik jarayonning bir-biri bilan uzviy bog‘langan ikki tomoni sifatida o‘rganilmoqda. Bugungi kunda sayyora siyosiy maydonida mafkuraning yangi tiplari, yangi oqimlari, yangi kuchlari paydo bo‘lmoqda. Biz bugun ushbu tiplar, oqimlar, kuchlar o‘rtasida ketayotgan jiddiy kurashlarni kuzatib turibmiz. Albatta, bu kurashlar biz uchun mutlaq befarq emas. Bozor munosabatlari sharoitida mavjud ijtimoiy qatlamlar va guruhlarining dunyoqarashi, shubhasiz, hamisha mafkuraviy funksiyani ham bajaradi. Biz buni mamlakatlardagi ma‘lum guruh va qatlamlar manfaatlarini ifodalayotgan siyosiy partiyalar mafkuralarining o‘zaro munosabatlarida ham ko‘rishimiz mumkin. Ilmiy adabiyotlarda dunyoqarash odamlarning faqat intellektual faoliyati mahsuli sifatida qaraladi. Bu fikrga biz agar dunyoqarashni faqat nazariy jihatdan tahlil qilingan holda qabul qilish mumkin deb hisoblaymiz. Chunki dunyoqarashni baholashda nazariy darajadan tashqari amaliyot, oddiy tasavvurlar, ijtimoiy psixologiya komponentlarining ham o‘rni va roli borligini nazardan chetlashtirish mumkin emas. Dunyoqarash va mafkuraning ijtimoiy tabiati va mohiyati jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida o‘ziga xos tarzda ko‘rinadi. Masalan, O‘zbekiston tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak mustaqillikka qadar O‘zbekistonda kommunistik mafkura hukmronlik qilib, jamiyat aholisida kommunistik dunyoqarashni shakllantirdi. Mustaqillikdan keyin esa mamlakatimizda mustaqillik dunyoqarashini shakllantirish asosiy, tarixiy vazifalardan biri bo‘lib qoldi. Mustaqillikni mustahkamlashda milliy istiqlol mafkurasi, milliy g‘oya muhim rol o‘ynadi. Mamlakatimizda mustaqillik dunyoqarashi, milliy istiqlol mafkurasi va milliy g‘oya bo‘yicha maxsus darsliklar, monografiyalar va o‘quv qo‘llanmallari yaratildi. Ayni vaqtda ushbu konsepsiyalarda, darslik va monografiyalarda ilgari surilgan g‘oya va vazifalarni hayotga tatbiq etish va halqimizni yagona g‘oya atrofida birlashtirish, kotta bir kuchga aylantirish jarayoni amalga oshmoqda. Bunda oilaning, maktab, o‘rta-maxsus va oliy ta‘lim tashkilotlarining roli benihoyadir. Bulardan tashqari, mazkur dunyoqarashni va mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining, g‘oyashunoslarning o‘rni va roli alohida ahamiyatga ega. Shundan kelib chiqqan holda, bir narsani aniq tasavvur qilishimiz kerakki, milliy g‘oya bu g‘oyalar tizimidan iborat bo‘lgan ma‘naviy, siyosiy hodisadir. Ushbu hodisa ikki omilga ko‘ra, ya‘ni alohida olingan bir davlatda yashayotgan aholining tarixi, turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy madaniyati, dunyoqarashi asosida shakllanadi, ikkinchidan, u alohida olingan konkret tarixiy davrning mohiyatidan va unda qo‘yilgan vazifalar va maqsadlar tizimidan kelib chiqqan holda shakllanadi. Milliy g‘oya mohiyati hamisha o‘zgarishdan va taraqqiyotdan iboratdir. 2025 yil 26 dekabrda Sh.M.Mirziyoev Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida aytganidek “Bugun biz hozirgi va kelajak avlodlarimiz uchun baxtli hayotga olib boradigan yo‘l xaritasini yaratishimiz lozim. Mana shu haqiqatni chuqur his etib, barchamiz birlashib harakat qilsak, har qanday yuksak marrani zabt etishga qodirmiz, biron-bir kuch bizni o‘z yo‘limizdan qaytara olmaydi”. Gap O‘zbekistonliklarning milliy g‘oyasi haqida ketadigan bo‘lsa, bu g‘oya mamlakatimiz xalqlarining tinch va totuv hayotini, farovon turmushini, ularning uzviy birligini mustahkamlashga xizmat qilayotgan g‘oyani tushunamiz. Hamma gap ushbu g‘oyani aholimizning kundalik turmush tarziga ijtimoiy psixologik munosabatlar darajasidan murakkab g‘oyalar darajasiga yetkazishdan iboratdir. Shuning uchun ham g‘oyashunoslar o‘zlari aytayotgan va ilgari so‘rayotgan g‘oyalariga o‘zlari hayotda namuna sifatida sodiq bo‘lishlari, o‘zlarining eng oddiy hayotiy munosabatlaridan tortib to murakkab ijtimoiy muamollarni hal qilishda egallagan pozitsiyalariga qadar mos bo‘lishligi lozim chunki mafkurachining o‘zi kuymasa, u boshqalarni kuydira olmaydi.

Biz mafkuraviy jarayonlarni tashkil etish va amalga oshirishda ushbu hayotiy tezisdan kelib chiqishimiz kerak.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston”. Toshkent. 2024.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 26.12.2025;
3. М.Шарифхўжаев, Н.Маматов. “Ўзбекистон миллий истиқлол мафкураси”. Тошкент “Ўқитувчи”. 1994 йил;
4. Миллий ғоя: назарий манбалар. “Akademiya” нашриёти. Тошкент. 2007;
5. Ganiyev J.Kh. The role of value in the spiritual development of future generation. The Journal of Applied Science and Social Science,1/2026, 202-204 б;
6. Э. Хайтов. Фалсафа. Тошкент. 2024;
7. Н. Маматов. Фалсафа.Тошкент 2022

Normurat Mamatov,

falsafa fanlar doktori, professor, Ijtimoiy siyosiy fanlar instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150715>

Annotatsiya: Maqolada dunyoqarash va mafkura tushunchalarining mazmuni va shakllari, ularning bir-birlaridan farqlari va ayniyligi hamda ularning jamiyat hayotda tutgan o‘rni va roli bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: dunyoqarash, mafkura, dunyoqarashning shakllanish bosqichlari, dunyoqarashning ob‘ekti va mohiyati, mafkuraning ob‘ekti va mavjudlik usullari, mafkuraning tarixiyligi va ijtimoiy funksiyalari o‘rtasidagi bog‘liqlik.

Abstract: The article describes the content and forms of the concepts of worldview and ideology, their differences and similarities from each other, as well as their place and role in social life.

Keywords: worldview, ideology, stages of formation of worldview, object and essence of worldview, object and methods of existence of ideology, the relationship between the historicity and social functions of ideology.

Аннотация: В статье описываются содержание и формы понятий мировоззрения и идеологии, их различия и сходства, а также их место и роль в общественной жизни.

Ключевые слова: мировоззрение, идеология, этапы формирования мировоззрения, объект и сущность мировоззрения, объект и методы существования идеологии, взаимосвязь историчности и социальных функций идеологии.

Biz kundalik hayotda dunyoqarash va mafkura tushunchalarini tez-tez ishlatamiz. Ushbu tushunchalarni o‘qilayotgan ma‘ruzalarda, seminar mashg‘ulotlarda, ayrim hollarda sinonimlar sifatida ham ishlatamiz chunki haqiqatdan ham ular tashqaridan qaraganda mazmun, mohiyati jihatidan o‘xshashdek ko‘rinadi, ammo, ular o‘rtasida muhim farqlar ham mavjud.

Dunyoqarashning ob‘ekti olam va unda insonning egallagan o‘rni va roli hisoblanadi. Dunyoqarash paydo bo‘lish zamoniga ko‘ra mafkuradan jiddiy farq qiladi. U rivojlanish bosqichlarida mifologiya, din va falsafa kabi shakllarga ega bo‘lgan. Uning mazmunini tabiat, jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyotiga oid qarashlar tizimi tashkil etadi. Olamni va unda odamning o‘rni va rolini aks ettirishiga ko‘ra dunyoqarash oddiy va nazariy bo‘lishi mumkin. Dunyoqarashning mazmuni insoniyatning amaliy faoliyati, tabiiy, ijtimoiy va falsafiy fanlarning umumlashtirilgan g‘oyalari bilan to‘xtovsiz boyib boradi. Shunday qilib dunyoqarash bu insonning dunyo va unda insonning tutgan o‘rni haqidagi bilimlarining eng umumiy ko‘rinishi hisoblanadi.

Mafkuraning ob‘ektini esa jamiyat hayoti, undagi ijtimoiy guruhlar, sinflar, millatlar, dinlar o‘rtasidagi munosabat tashkil etadi. U dunyoqarashga nisbatan ancha kech paydo bo‘lgan, ya‘ni xususiy mulkning, sinfnings, davlatning paydo bo‘lishi bilan shakllangan hodisadir. U mohiyatiga ko‘ra ma‘lum bir manfaatni, maqsadni himoya qilish va amalga oshirish yulida aholining turli xil qatlamlarni, guruhlarini, xalqlarni, millatlarini, irqularni, dini uyushtirishga, birlashtirishga, harakat qilishga davat etuvchi g‘oyalar tizimi sifatida ko‘rinadi. Mafkura har doim tizimlashtirilgan bilim bo‘lib, u stixiyali ravishda emas, balki mafkurachilar va jamiyat nazariyotchilari tomonidan shakllantiriladi va yaratiladi. U qarashlar, g‘oyalar va nazariyalar tizimi sifatida ijtimoiy jarayonlar va hodisalarni aks ettiradi, ularni uyushtiradi, tashkil etadi va rivojlantiradi.

Umuman olganda, mafkura jamiyatdagi g‘oyalar tizimi nazariyasi sifatida mavjud. Ushbu holat dunyoqarash va mafkura dialektikasining birlamchi bo‘g‘unini tashkil etadi. Dunyoqarash va mafkura tushunchalari o‘zlarining hajmlariga ko‘ra ham bir-birlaridan farq qiladi. Dunyoqarash tabiat, jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyoti va mavjudligi to‘g‘risidagi tajribalarni, qarashlarni nazariya va konsepsiyalarni aks ettirsa, mafkura faqat ijtimoiy hayot, undagi ma‘lum bir sinflar, qatlamlar, manfaatdor kuchlarning qarashlarini ifoda etadi.

Dunyoqarashning bugungi kundagi mavjudligida ishonch va qaror alohida ahamiyat kasb etadi va uning tarixiy bosqichlari bo‘lgan mifologiya va din uning mavjudligida hamisha ishtirok etadi. Yuqorida aytganimizdek, dunyoqarashning barcha xususiyatlari va funksiyalari falsafiy dunyoqarashda mujassamlashgan. Shu jihatdan falsafiy dunyoqarashni tizim deb qaraydigan bo‘lsak, uning elementlarini ijtimoiy ongning muhim shakllari bo‘lgan – mafkuraviy qarash, siyosiy qarash, iqtisodiy qarash, axloqiy qarash, estetik qarash, ilmiy qarash, diniy qarash kabilar element sifatida tashkil etadi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Shu nuqtai-nazardan qaralganda, mafkura falsafiy dunyoqarashning bir shakli hisoblanadi. Yana shuni alohida qayd etish kerakki har qanday mafkuraning nazariy asosini falsafiy dunyoqarash tashkil etadi. Bu dunyoqarash va mafkura dialektikasining ikkinchi bo‘g‘inini tashkil etadi.

Dunyoqarashning mavjudlik mexanizmidagi shaxsiy munosabatlar va uning aksi muhim ahamiyatga ega, garchi shaxsiy jihat mafkurada ham muayyan ahamiyat kasb etsada.

Mafkurada ijtimoiy guruhlar, sinflar, partiyalar, siyosiy lagerlar o‘rtasidagi munosabat belgilovchilik rolini o‘ynaydi. Dunyoqarash va mafkura ob‘ektlari, predmetlari ularning mavjudligi, harakat uslublari va maqsadga erishish texnologiyalari bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir. Ular bir-birlarini taqozo qiladi hamda bir-birlari bilan sabab va oqibat, imkoniyat va voqelik, mohiyat va hodisa kabi birliklar orqali bog‘langan holda ko‘rinadi. Bu holat ijtimoiy hayotda chegaralarning siljishi, bir-biriga o‘tishining shartli ekanligidan dalolat beradi. Buni biz, birinchidan, falsafiy dunyoqarashning birlamchi shakllari bo‘lgan materializm va idealizm o‘rtasidagi kurash tarixida, ikkinchidan, materializm va idealizmning mafkuralar sifatidagi kurash tarixida ko‘rishimiz mumkin.

Dunyoqarash va mafkura dialektikasining mohiyati shundaki, zamonlar o‘tishi bilan bir-birlariga qarama qarshi bo‘lgan materialistik va idealistik dunyoqarash bugun materialistik dialektik jarayonning bir-biri bilan uzviy bog‘langan ikki tomoni sifatida o‘rganilmoqda. Bugungi kunda sayyora siyosiy maydonida mafkuraning yangi tiplari, yangi oqimlari, yangi kuchlari paydo bo‘lmoqda. Biz bugun ushbu tiplar, oqimlar, kuchlar o‘rtasida ketayotgan jiddiy kurashlarni kuzatib turibmiz. Albatta, bu kurashlar biz uchun mutlaq befarq emas.

Bozor munosabatlari sharoitida mavjud ijtimoiy qatlamlar va guruhlarning dunyoqarashi, shubhasiz, hamisha mafkuraviy funksiyani ham bajaradi. Biz buni mamlakatlardagi ma‘lum guruh va qatlamlar manfaatlarini ifodalayotgan siyosiy partiyalar mafkuralarining o‘zaro munosabatlarida ham ko‘rishimiz mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda dunyoqarash odamlarning faqat intellektual faoliyati mahsuli sifatida qaraladi. Bu fikrga biz agar dunyoqarashni faqat nazariy jihatdan tahlil qilingan holda qabul qilish mumkin deb hisoblaymiz. Chunki dunyoqarashni baholashda nazariy darajadan tashqari amaliyot, oddiy tasavvurlar, ijtimoiy psixologiya komponentlarining ham o‘rni va roli borligini nazardan chetlashtirish mumkin emas.

Dunyoqarash va mafkuraning ijtimoiy tabiati va mohiyati jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida o‘ziga xos tarzda ko‘rinadi. Masalan, O‘zbekiston tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak mustaqillikka qadar O‘zbekistonda kommunistik mafkura hukmronlik qilib, jamiyat aholisida kommunistik dunyoqarashni shakllantirdi. Mustaqillikdan keyin esa mamlakatimizda mustaqillik dunyoqarashini shakllantirish asosiy, tarixiy vazifalardan biri bo‘lib qoldi. Mustaqillikni mustahkamlashda milliy istiqloq mafkurasi, milliy g‘oya muhim rol o‘ynadi. Mamlakatimizda mustaqillik dunyoqarashi, milliy istiqloq mafkurasi va milliy g‘oya bo‘yicha maxsus darsliklar, monografiyalari va o‘quv qo‘llanmalari yaratildi.

Ayni vaqtda ushbu konsepsiyalarda, darslik va monografiyalarda ilgari surilgan g‘oya va vazifalarni hayotga tatbiq etish va halqimizni yagona g‘oya atrofida birlashtirish, kotta bir kuchga aylantirish jarayoni amalga oshmoqda. Bunda oilaning, maktab, o‘rta-maxsus va oliy ta‘lim tashkilotlarining roli benihoyadir. Bulardan tashqari, mazkur dunyoqarashni va mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining, g‘oyashunoslarning o‘rni va roli alohida ahamiyatga ega.

Shundan kelib chiqqan holda, bir narsani aniq tasavvur qilishimiz kerakki, milliy g‘oya bu g‘oyalar tizimidan iborat bo‘lgan ma‘naviy, siyosiy hodisadir. Ushbu hodisa ikki omilga ko‘ra, ya‘ni alohida olingan bir davlatda yashayotgan aholining tarixi, turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy madaniyati, dunyoqarashi asosida shakllanadi, ikkinchidan, u alohida olingan konkret tarixiy davrning mohiyatidan va unda qo‘yilgan vazifalar va maqsadlar tizimidan kelib chiqqan holda shakllanadi.

Milliy g‘oya mohiyati hamisha o‘zgarishdan va taraqqiyotdan iboratdir. 2025 yil 26 dekabrda Sh.M.Mirziyoev Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida aytganidek “Bugun biz hozirgi va kelajak avlodlarimiz uchun baxtli hayotga olib boradigan yo‘l xaritasini yaratishimiz lozim. Mana shu haqiqatni chuqur his etib, barchamiz birlashib harakat qilsak, har qanday yuksak marrani zabt etishga qodirmiz, biron-bir kuch bizni o‘z yo‘limizdan qaytara olmaydi”.

Gap O‘zbekistonliklarning milliy g‘oyasi haqida ketadigan bo‘lsa, bu g‘oya mamlakatimiz xalqlarining tinch va totuv hayotini, farovon turmushini, ularning uzviy birligini mustahkamlashga xizmat qilayotgan g‘oyani tushunamiz. Hamma gap ushbu g‘oyani aholimizning kundalik turmush tarziga ijtimoiy psixologik munosabatlar darajasidan murakkab g‘oyalar darajasiga yetkazishdan iboratdir. Shuning uchun ham g‘oyashunoslar o‘zlari aytayotgan va ilgari so‘rayotgan g‘oyalarga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart o‘zlari hayotda namuna sifatida sodiq bo‘lishlari, o‘zlarining eng oddiy hayotiy munosabatlaridan tortib to murakkab ijtimoiy muamollarni hal qilishda egallagan pozitsiyalariga qadar mos bo‘lishligi lozim chunki mafkurachining o‘zi kuymasa, u boshqalarni kuydira olmaydi. Biz mafkuraviy jarayonlarni tashkil etish va amalga oshirishda ushbu hayotiy tezisdan kelib chiqishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston”. Toshkent. 2024.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 26.12.2025;
3. М.Шарифхўжаев, Н.Маматов. “Ўзбекистон миллий истиқлол мафкураси”. Тошкент “Ўқитувчи”. 1994 йил;
4. Миллий ғоя: назарий манбалар. “Akademiya” нашриёти. Тошкент. 2007;
5. Ganiyev J.Kh. The role of value in the spiritual development of future generation. The Journal of Applied Science and Social Science,1/2026, 202-204 б;
6. Э. Хайтов. Фалсафа. Тошкент. 2024;
7. Н. Маматов. Фалсафа.Тошкент 2022

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETIDA TASHKIL QILINGAN
EKO-BOG‘ HUDUDINING ASSORTIMENTLAR XILMA-XILLIGI

Zahiriddinov Ilyosjon Ilhomjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti tayanch doktranti

E-mail: ilyosbek1616@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0000-5961-1744>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150791>

Annotatsiya: Ushbu tezisda Namangan davlat universitetida daraxt va butalarning avvaldan mavjud bo‘lgan turlari soni 12 ta hamda so‘ngi yillarda olib borilgan ko‘kalamzorlashtirish ishlari natijasida 1,8 gektar maydonga Ekobog‘ barpo etilganidan so‘ng esa hududda 60 ta turdagi yangi o‘simliklar 5 ta qit‘aga ajratgan holda taksonomik ta‘rif berilgani kuzatildi. Shuningdek yangi turlar keltirilishi sababli universitet hududida daraxt butalar turlari 12 tadan 72 ta turgacha ortgani hamda moslashish jarayoni oson bo‘lgan turlar 55 ta qiyin moslashganlari esa 5 ta turni tashkil etishgani ma‘lum bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: Ekobog‘, ko‘kalamzorlashtirish, daraxt, buta, tur, hudud, Namangan, assortiment, qit‘a, ekologiya, o‘simlik.

Аннотация: В данной работе было установлено, что на территории Наманганского государственного университета ранее существовало 12 видов деревьев и кустарников, а в результате проведенных в последние годы работ по благоустройству территории после создания Экопарка площадью 1,8 гектара было выявлено 60 новых видов растений, разделенных на 5 категорий и получивших таксономическое описание. Также было установлено, что благодаря внедрению новых видов количество видов деревьев и кустарников на территории университета увеличилось с 12 до 72, при этом количество видов, легко адаптирующихся к условиям окружающей среды, составило 55, а видов, трудно адаптирующихся, — 5.

Ключевые слова: Экопарк, благоустройство, дерево, кустарник, вид, территория, Наманган, assortiment, категория, экология, растение.

Abstract: In this thesis, it was observed that the number of previously existing species of trees and shrubs at Namangan State University was 12, and as a result of landscaping work carried out in recent years, after the establishment of the Eco-Park on an area of 1.8 hectares, 60 species of new plants were observed in the area, divided into 5 continents and given a taxonomic description. It was also found that due to the introduction of new species, the number of tree and shrub species in the university area increased from 12 to 72 species, and the species with easy adaptation process amounted to 55, and the species with difficult adaptation amounted to 5 species.

Keywords: Eco-Park, landscaping, tree, shrub, species, area, Namangan, assortment, continent, ecology, plant.

ASOSIY QISM

Respublikamizda so‘nggi yillarda atrof muhit, ekologik muammolar jadal tus olmoqda. Aholi soni ortishi, shahar hududlarini yanada kengayishi, sanoat va qurilish ishlarining ko‘payishi natijasida yashil hududlar qisqarib bormoqda. Bu muammoning kelib chiqishiga eng avvalo daraxt va butalarning kesilishi, yangi qurilish obyektlari uchun yer maydonlarning o‘zlashtirilishi hamda yetarli darajada obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish ishlari olib borilmayotganligi sabab bo‘lmoqda. Yashil hududlarning maydoni kamayishi, havo ifloslanishi, mikroiqlimning muvozanati buzilishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi muammolarni yanada kuchaytiradi. Atrof muhitning bunday xolatga kelishi aholi salomatligi va shaharlarning ekologik barqarorligiga ham bevosita salbiy ta‘sir qiladi. Shu bois mavjud yashil hududlarni saqlash, yangidan ko‘kalamzor maydonlarni yaratish va introduksion hamda avvaldan mavjud mahalliy turlarini ko‘paytirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Yuqoridagi dolzarb ekologik muammo respublikamizda davlat dasturining asosiy ustuvor vazifalari qatoriga kiritilgan.

Xususan O‘zbekiston respublikasi prazidentining 23.11.2023-yildagi PF-199-son respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, “yashil makon” umummilliy loyahasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida [1]. 30.05.2025-yildagi PF-90-son «Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasida hamda o‘rmonlarni boshqarish tizimida islohotlarni izchil davom ettirish, yashil hududlarni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Prezidentining Farmoni [2]. 2022-yil 27-sentyabrdagi “Yashil bog‘lar” va “Yashil jamoat parklari”ni barpo etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 529-sonli qarori [3]. Yashil makon umummilliy loyihasi ishlab chiqilishi biologik xilma-xillikni saqlashda, ekologik vaziyatni barqarorlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagi qarorlar ijrosi yuzasidan yurtimizdagi barcha hududlarda yashil maydonlarni kengaytirish maqsadida samarali ishlar tashkil qilinmoqda. Jumladan, 2024-yilda Respublika bo‘yicha 127 million tupdan ziyod daraxt va buta ko‘chatlar ekildi. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi ma’lumotiga ko‘ra, har bir viloyatlarda o‘rtacha 8–10 million tup manzarali mevali ko‘chatlar o‘tqazilgan. Shuningdek, Namangan viloyatida 2024 yil 9 aprel holatiga ko‘ra 10 million 113 ming tup daraxt va buta ko‘chatlar ekilib, loyiha doirasida hududlarni ko‘kalamzorlashtirish bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichga erishildi [4]. O‘simliklarning taksonomik nomlari va sistematik mansubligini aniqlashda Plants of the World Online (POWO) xalqaro elektron ma’lumotlar bazasidan foydalanildi [5]. Yashil makon umummilliy loyiha doirasida Namangan davlat universitetida 2024 yil 1,8 gektar maydonda ekobog‘ tashkil qilindi. Ekobog‘ hududining tashkil qilishdan asosiy maqsad ekologik barqarorlikni ta’minlash, yangi manzarali daraxt butalar assortimentlari bilan boyitish, tadqiqotchilar va talabalar uchun ilmiy amaliy tajriba uchaskasi tashkil qilishdan iborat (1-rasm).

1-rasm. Dastlab, ekobog‘da Markaziy Osiyo, Yevropa, Sharqiy Osiyo, Amerika va O‘rta Yer dengizi mintaqalariga oid 60 turdagi o‘simliklar ekilgan. Bu o‘simliklar tabiatning xilma-xilligi, iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchanligi va biologik xususiyatlarini o‘rganish uchun katta ahamiyatga ega [6]. Bugunga kelib Markaziy Osiyo 6 ta o‘simlik turi, Yevropa 11 ta o‘simlik turi, Sharqiy Osiyo 24 ta o‘simlik turi, Amerika 13 ta o‘simlik turi, O‘rta Yer dengizi 6 ta o‘simlik turi ekildi (1-jadval). Ekobog‘

tashkil qilingunga qadar universitet hududida keng miqyosda ekilgan avvaldan mavjud bo‘lgan turlardan Cedrus deodara, **Diospyros**, Platanus orientalis 2009 yil, Styphnolobium japonicum, Aesculus hippocastanum, Catalpa speciose, **Malus domestica**, **Juglans regia**, **Prunus dulcis**, **Prunus avium**, **Vitis vinifera**, Pinus eldarica 2012-yilda ko‘kalamzorlashtirish ishlarida ushbu turlardan keng ko‘lamda foydalanilgan. 2024-yilga qadar universitet hududida yashil hududlarni kengaytirishda 12 turdan foydalanilgan bo‘lsa bugunga kelib assortimentlar 72 ta turlar bilan boyitilganini ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval.

Namangan davlat universiteti ekobog‘ hududidagi assortimentlar hududlar bo‘yicha taqsimlanishi

No	Hududlar bo‘yicha taqsimlanishi						
1	Pinus eldarica		22	Pinus nigra		41	Rhododendron

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart**

2	Yevropa	Fraxinus sogdiana	Sharqiy Osiyo	23	Pinus pallasiana	Amerika	42	Aucuba japonica
3		Acer turkestanicum		24	Deutzia scabra		43	Callistemon
4		Nerium oleander		25	Deutzia mollis		44	Pyrus pyrifolia
5		Euonymus japonicus		26	Berberis thunbergii		45	Hibiscus syriacus
6		Ailanthus altissima		27	Berberis julianae		46	Buxus
7		Forsythia europaea		28	Albizia julibrissin		47	Ilex aquifolium
8		Syringa vulgaris		29	Ailanthus altissima		48	Quercus macrocarpa
9		Abies alba					49	Juniperus virginiana
10		Quercus robur		30	Metasequoia glyptostroboides		50	Robinia pseudoacacia
11		Pyrus communis					51	Acer rubrum
12		Fraxinus excelsior		31	Sophora japonica		52	Gleditsia triacanthos
13		Tilia cordata		32	Photinia fraseri			
14		Betula verrucosa		33	Deutzia amurensis		53	Catalpa speciosa
15		Aesculus hippocastanum		34	Broussonetia papyrifera		54	Juglans nigra
16		Pyrus communis		35	Paulownia tomentosa		55	Thuja occidentalis
17		Viburnum opulus		36	Biota orientalis		56	Picea pungens
18		O‘rta Yer dengizi		Spartium junceum	37		Biota orientalis f. compacta	57
19	Pyracantha coccinea		38	Koelreuteria paniculata	58	Liriodendron tulipifera		
20	Tilia platyphyllos		39	Mespilus	59	Chitalpa tashkentensis		
21	Rhus coriaria		40	Ginkgo biloba	60	Magonia pubescens		

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, ekobog‘ hududida aksariyat daraxt butalar Sharqiy Osiyo qit‘asiga to‘g‘ri kelib 24 ta turni tashkil qiladi. Ekobog‘ga intraduksiya qilingan turlardan 55 tur moslashish jarayoni ijobiy xolatda, qiyin moslashganlar esa 5 ta turni tashkil qildi. Bunda, Ginkgo biloba o‘zining vatanida mo‘tadil iqlim sharoitda o‘sishi to‘g‘risida ham ko‘plab ma’lumotlar keltirilgan [7]. Ekobog‘ hududa esa asosan quyosh tik tushuvchi maydondan tashkil topgani sababli, havo harorati yuqori hamda tuproqdagi nisbiy namlik kamligi natijasida ayrim turlarning moslashish jarayoniga salbiy ta’sir qiluvchi faktorlar ekanligi aniqlandi.

Xulosa

Olingan ma’lumotlardan shuni xulosa qilindiki, Namangan davlat universitetida daraxt va butalarning avvaldan mavjud bo‘lgan turlari soni 12 ta hamda so‘ngi yillarda olib borilgan ko‘kalamzorlashtirish ishlari natijasida 1,8 gektar maydonga Ekobog‘ barpo etilganidan so‘ng esa hududda 60 ta turdagi yangi o‘simliklar 5 ta qit‘aga ajratgan holda taksonomik ta’rif berilgani kuzatildi. Shuningdek yangi turlar keltirilishi sababli universitet hududida daraxt butalar turlari 12 tadan 72 ta turgacha ortgani hamda moslashish jarayoni oson bo‘lgan turlar 55 ta qiyin moslashganlari esa 5 ta turni tashkil etishgani ma’lum bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023, 23-noyabr). PF-199-son “Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, ‘Yashil makon’ umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2025, 30-may). PF-90-son “‘Yashil makon’ umummilliy loyihasi doirasida hamda o‘rmonlarni boshqarish tizimida islohotlarni izchil davom ettirish, yashil hududlarni kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2022, 27-sentyabr). 529-son “Yashil bog‘lar” va “yashil jamoat parklari”ni barpo etish chora-tadbirlari to‘g‘risida qaror.
4. <https://kun.uz/news/2024/04/10/yashil-makon-bahorgi-mavsumida-127-million-tup-daraxt-ekildi-ekologiya-vazirligi?utm>
5. Plants of the World Online [Elektron resurs] / Royal Botanic Gardens, Kew. – URL: <https://powo.science.kew.org>
6. <https://namdu.uz/universitet/yashil-universitet/2025-03-14-namangan-davlat-universitetida-barpo-etilgan-ekobog-ekologiya-va-botanikani-organish-uchun-noyob-maydon-hisoblanadi/?utm>
7. Sanczuk, P.; De, P.K.; De, L.E.; Luoto, M.; Meeussen, C.; Govaert, S.; Vanneste, T.; Depauw, L.; Brunet, J.; Cousins, S.A.O.; et al. Microclimate and forest density drive plant population dynamics under climate change. *Nat. Clim. Change* 2023, 13, 840–847.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
ZAMONAVIY DUNYODA BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHLARIDAGI
O‘ZGARISHLAR**

Alieva Gavharoy Abdumutaliponva

NamDU mustaqil tadqiqotchisi, CAMU Xalqaro tibbiyot universiteti assistenti
aliyevacamu@gmail.com

ORCID: 0009-0004-8912-9181

Abdullaev G‘ofurjon Raximjanovich

Namangan davlat universiteti, Fiziologiya kafedrasini professori,
biologiya fanlari doktori

e-mail : gafurjan_raximjanovich@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150853>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy dunyoda bolalarning jismoniy rivojlanishidagi o‘zgarishlar kompleks va tizimli tahlil qilindi. Oxirgi o‘n yilliklarda kuzatilgan sekulyar trend — bo‘yning oshishi bilan bir vaqtda semizlik va gipodinamiyaning keskin ko‘payishi — o‘sib kelayotgan avlod salomatligi uchun yangi muammolar qo‘ymoqda. Tadqiqotda urbanizatsiya, raqamli texnologiyalar, ovqatlanish odatlari va ekologik omillarning bolalar organizmiga kompleks ta‘sirini ilmiy adabiyotlar hamda epidemiologik ma‘lumotlar asosida tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy rivojlanishdagi salbiy o‘zgarishlar nafaqat antropometrik ko‘rsatkichlarda, balki funksional tizimlarda ham namoyon bo‘ladi va ko‘p hollarda bir-birini kuchaytiruvchi omillar zanjiri sifatida rivojlanadi. Kompleks profilaktika dasturining samaradorligi tahlil qilindi va jismoniy faollikni oshirish, ovqatlanishni yaxshilash, raqamli gigiyenani joriy etish hamda psixologik qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olgan integrativ yondashuv tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: jismoniy rivojlanish, bolalar salomatligi, antropometriya, sekulyar trend, urbanizatsiya, gipodinamiya, raqamli muhit, ovqatlanish, metabolik buzilishlar, profilaktika, ekologiya.

Abstract: This scientific article provides a comprehensive and systematic analysis of changes in the physical development of children in the modern world. The secular trend observed in recent decades — a sharp increase in obesity and hypodynamia along with an increase in height — poses new challenges for the health of the growing generation. The study analyzed the complex impact of urbanization, digital technologies, eating habits, and environmental factors on the children's body based on scientific literature and epidemiological data. The results show that negative changes in physical development are manifested not only in anthropometric indicators, but also in functional systems and, in many cases, develop as a chain of mutually reinforcing factors. The effectiveness of a comprehensive prevention program is analyzed and an integrative approach is recommended, including increasing physical activity, improving nutrition, introducing digital hygiene, and providing psychological support.

Keywords: physical development, child health, anthropometry, secular trend, urbanization, hypodynamia, digital environment, nutrition, metabolic disorders, prevention, ecology.

Аннотация: Данная научная статья представляет собой всесторонний и систематический анализ изменений физического развития детей в современном мире. Наблюдаемая в последние десятилетия тенденция — резкое увеличение ожирения и гиподинамии наряду с увеличением роста — ставит новые задачи для здоровья растущего поколения. В исследовании, основанном на научной литературе и эпидемиологических данных, проанализировано комплексное влияние урбанизации, цифровых технологий, пищевых привычек и факторов окружающей среды на организм детей. Результаты показывают, что негативные изменения в физическом развитии проявляются не только в антропометрических показателях, но и в функциональных системах и во многих случаях развиваются как цепочка взаимосоиливающих факторов. Проанализирована эффективность комплексной профилактической программы и рекомендован интегративный подход, включающий повышение физической активности, улучшение питания, внедрение цифровой гигиены и оказание психологической поддержки.

Ключевые слова: физическое развитие, здоровье детей, антропометрия, тенденция, урбанизация, гиподинамия, цифровая среда, питание, нарушения обмена веществ, профилактика, экология.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda bolalar salomatligi global muammolardan biriga aylanib bormoqda. So‘nggi o‘n yilliklarda bolalarning jismoniy rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Bu o‘zgarishlar nafaqat bo‘y va vazn kabi antropometrik ko‘rsatkichlarda, balki yurak-qon tomir, nafas olish va nerv tizimlarining funksional holatida ham namoyon bo‘ladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalarda semizlik, gipodinamiya va metabolik buzilishlar keskin ortmoqda. Shu bilan birga, ayrim hududlarda oziq yetishmovchiligi va jismoniy rivojlanishning ortda qolishi ham saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot maqsadi: Zamonaviy sharoitda bolalarning jismoniy rivojlanishidagi o‘zgarishlarni aniqlash va ularning asosiy omillarini tahlil qilish.

JISMONIY RIVOJLANISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Jismoniy rivojlanish tushunchasi va ilmiy ta’rifi. Jismoniy rivojlanish — bu bolaning organizmida kechadigan o’sish, shakllanish va funksional yetilish jarayonlarining dinamik majmuidir. U biologik, genetik, ekologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Zamonaviy pediatriya va fiziologiyada jismoniy rivojlanish faqat bo‘y va vazn bilan o‘lchanmay, balki organizmning funksional zahirasi va rivojlanish muvofiqligi (garmoniyasi) nuqtayi nazaridan baholanadi.

Jismoniy rivojlanishning asosiy komponentlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Somatometrik ko‘rsatkichlar: bo‘y, tana vazni, ko‘krak qafasi aylanasi, bosh aylanasi va tana tarkibi (yog‘, mushak, suyak massasi nisbati).
- Funksional ko‘rsatkichlar: o‘pka hayot sig‘imi (spirometriya), qo‘l kuchi (dinamometriya), kardiorespiratsiya bardoshlilik koeffitsienti.
- Biologik yetilish ko‘rsatkichlari: suyak yoshi (rentgenologik), jinsiy yetilish bosqichi (Tanner shkalasi), tish formulasi.
- Neyromuskulyar rivojlanish: harakat koordinatsiyasi, balans va motor ko‘nikmalar.

Jismoniy rivojlanishning sezilarli kamchiliklari va og‘ishlari ko‘pincha kelajakda surunkali kasalliklarning rivojlanishini bashorat qilish imkonini beradi. Shuning uchun erta diagnostika va monitoring bolalar sog‘liqni saqlash tizimining ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi.

1.2. Antropometrik baholash metodologiyasi. Jismoniy rivojlanishni baholashning eng keng tarqalgan usuli antropometriya hisoblanadi. Bunda individual ko‘rsatkichlar tegishli yosh va jins uchun ishlab chiqilgan persentil jadvallari yoki standart og‘ish (SDS) qiymatlari bilan taqqoslanadi.

JSST (Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti) tomonidan ishlab chiqilgan persentil jadvallari asosida:

- 3-persentildan past (yoki -2 SDS): patologik holat sifatida qaraladi, chuqur tekshiruv talab etiladi.
- 3–25 persentil: past, lekin qabul qilinadigan zona.
- 25–75 persentil: o‘rtacha (norma).
- 75–97 persentil: yuqori, lekin qabul qilinadigan zona.
- 97-persentildan yuqori (yoki +2 SDS): patologik holat, semizlik yoki gigantizm tekshirilishi kerak.

1-jadval. Bolalarda yosh va jinsga ko‘ra asosiy antropometrik normalar (JSST, 2019)

Yosh guruhi	O‘rtacha bo‘y (sm)	O‘rtacha vazn (kg)	BMI normasi (kg/m ²)	Ko‘krak qafasi (sm)
0–1 yosh	50–75	3.5–10	13–17	33–47
1–3 yosh	75–96	10–14	15–17.5	47–53
4–6 yosh	98–116	14–22	14–18	53–59
7–10 yosh	118–138	22–34	14.5–19	59–68
11–14 yosh	140–162	34–55	15.5–21	68–78
15–17 yosh	158–176	48–72	17–24	76–92

Manba: JSST bolalar o’sish standartlari va O‘zbekiston Sog‘liqni saqlash vazirligining ko‘rsatkichlari asosida tuzilgan

1.3. Yoshga bog‘liq o’sish fazalari va ularning xususiyatlari. Bolaning o’sishi bir maromda kechmaganligi sababli har bir yosh davrining o‘ziga xos fiziologik xususiyatlarini hisobga olish zarur:

- Chaqaloqlik davri (0–1 yosh): eng intensiv o’sish davri. Tug‘ilgandan keyin birinchi yilda bo‘y taxminan 25 sm ga oshadi, vazn esa uch barobar ko‘payadi. Bu davrda miyelin tolalari shakllanadi va harakat koordinatsiyasining asosi qo‘yiladi.
- Ilk bolalik (1–3 yosh): o’sish sur‘ati pasayadi, ammo harakat ko‘nikmalarining faol rivojlanishi kuzatiladi. Til va nutq tizimi tez rivojlanadi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

- Maktabgacha yosh (4–6 yosh): barqaror, tekis o'sish. Yiliga taxminan 5–6 sm bo'y, 1.5–2 kg vazn. Mayda motorika va koordinatsiya takomillashadi.
- Kichik maktab yoshi (7–10 yosh): "eshkak tortish" fazasi. O'g'il va qiz bolalar o'rtasida farq minimal. Jismoniy chidamlilik tez oshadi.
- O'smirlilik (11–17 yosh): ikkinchi intensiv o'sish davri. Gormonal o'zgarishlar, jinsiy yetilish, tana tarkibining qayta taqsimlanishi. Qizlar 2 yil oldinroq boshlaydi.

ZAMONAVIY OMILLARNING JISMONIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI

Zamonaviy jamiyatning tez o'zgarishi bolalar organizmiga yangi ekologik, ijtimoiy va texnologik ta'sirlarni olib keldi. Ushbu bo'limda ushbu omillar ilmiy adabiyotlar va epidemiologik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

2-jadval. Zamonaviy xavf omillari, ta'sir mexanizmlari va klinik oqibatlari

Omil	Ta'sir mexanizmi	Klinik oqibat	Tarqalish darajasi
Urbanizatsiya	Jismoniy faollikning kamayishi, stres oshishi, ovqatlanish sifatining o'zgarishi	Semizlik, yurak-qon tomir kasalliklari, gipotonus	Shahar bolalar: 68% ta'sirda
Raqamli muhit	Uzoq vaqt statik holat, miya qo'zg'atuvchilari haddan ortiq ta'siri, melatonin buzilishi	Gipodinamiya, qomat buzilishi, ko'rish pasayishi, uyqu buzilishi	6–18 yosh: kuniga o'rtacha 6.5 soat ekran
Noto'g'ri ovqatlanish	Yuqori glikemik indeks, trans-yog'lar, mikroelementlar tanqisligi	Metabolik sindrom, semizlik, insulin rezistentligi, D vitamini tanqisligi	Bolalar: 42% fast-food muntazam iste'mol qiladi
Ekologik omillar	Havo ifloslanishi (PM2.5), og'ir metallar, ichimlik suvi sifati	Nafas tizimi kasalliklari, immunitet pasayishi, neyropsixologik buzilishlar	Sanoat shaharlari: 2.3 barobar ko'proq ta'sir
Psixosotsial yuklamalar	HPA o'qi giperaktivatsiyasi, kortizol oshishi, uyqu arxitekturasi buzilishi	Gormonal disbalans, ortiqcha ovqatlanish, o'sish gormoni sekretsiasining kamayishi	O'quvchilarning 55% maktab stressi bilan bog'liq uyqu buzilishi

Manba: JSST (2022), Reilly & Kelly (2017), Tandon et al. (2019) asosida tuzilgan

2.1. Urbanizatsiya va uning fiziologik oqibatlari. 2023 yilga kelib dunyo aholisining 57% shahar hududlarida yashaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda shaharlashuv sur'ati yanada tezroq bo'lib, bu bolalar sog'liq ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shaharlashuv quyidagi mexanizmlar orqali bolalarning jismoniy rivojlanishini o'zgartiradi:

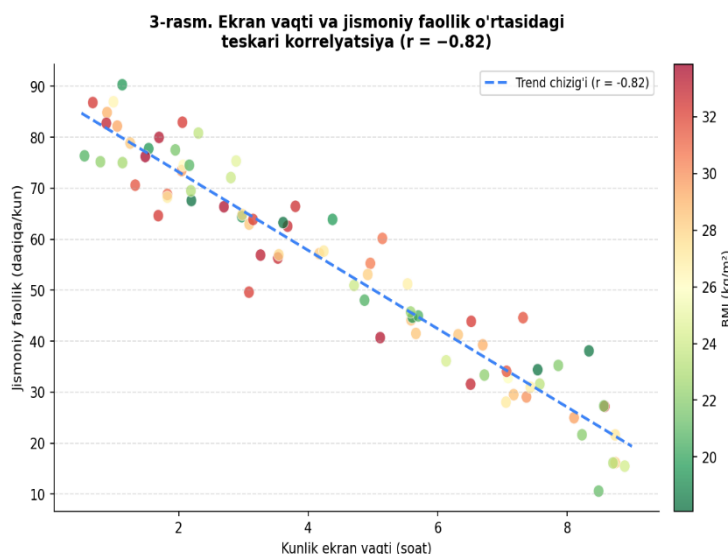
- Aktiv dam olish infratuzilmasining kamayishi: shahar bolalari ko'cha o'yinlari o'rniga uyda yopiq muhitda ko'proq vaqt o'tkazmoqda. Bu esa kunlik harakat hajmini 40–60% gamaytiradi.
- Ovqatlanish muhitining o'zgarishi: shaharlarda ultra-qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari (NOVA 4 toifa) tarqalishi qishloq hududlariga nisbatan 2.5–3 barobar yuqori.
- Stres va psixosotsial yuklamalar: shaharlarda tirbandlik, shovqin va ijtimoiy raqobat bolalarda kortizol darajasini oshirib, o'sish gormonining kechki sekretsiasini buzadi.
- Tabiat bilan aloqaning kamayishi: tadqiqotlar ko'rsatishicha, tabiatda o'tkaziladigan vaqt D vitamini sintezi, immunitet va psixologik farovonlik uchun muhim bo'lib, shahar bolalarida bu imkoniyat kamaygan.

O'zbekistonda urbanizatsiya darajasi 1991 yildagi 38% dan 2023 yilga kelib 52% ga yetdi. Bu davr ichida shaharlardagi bolalar o'rtasida ortiqcha vazn va semizlik ko'rsatkichlari 3.2 barobar oshdi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

2.2. Raqamli texnologiyalar va "ekran epidemiyasi". Raqamli texnologiyalar bolalar hayotida tobora katta o‘rin egallaydi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda 6–17 yoshdagi bolalar kuniga o‘rtacha 6.5–7 soat ekran oldida o‘tkazadi — bu 1990 yillar bilan solishtirganda 4 barobar ko‘p. Ekran vaqtining oshishi bir necha parallel zararli jarayonlarni keltirib chiqaradi:

- Gipodinamiya: ekran oldida o‘tirish jismoniy faollik o‘rnini to‘liq egallaydi. Yiliga 1 soatlik ekran vaqtining oshishi kunlik fizik aktivlikni 9 daqiqaga kamaytiradi.
- Postural buzilishlar: bo‘yin oldinga bukilgan holda ekranga qarash "texnologik bo‘yin" (tech neck) sindromini keltirib chiqaradi. Bunday bolalarda servikal omurtqa harakatchanligi 32% ga kamayadi.
- Ko‘rish buzilishlari: yaqindan ko‘rish (miopiya) Osiyo-Tinch okeani mintaqasida 10 yil ichida 3.4 barobar oshdi, ekran vaqtining oshishi esa uning asosiy omili sifatida aniqlandi.
- Uyqu arxitekturasining buzilishi: ekranlardagi ko‘k nur melatonin sekretsiasini 2–3 soat kechiktiradi, bu esa REM-fazasini qisqartiradi. Kam uxlagan bolalarda o‘shish gormoni (GH) sekretsiasini 20–30% kamayadi.
- Psixologik ta‘sir: ijtimoiy tarmoq orqali raqobat va qiyoslash o‘smirlarda tashvish va depressiya xavfini 1.8 barobar oshiradi.

1-rasm. Kunlik ekran vaqti va jismoniy faollik o‘rtasidagi teskari korrelyatsiya ($r = -0.82$, $p < 0.001$, $n = 580$)

3-jadval. Yosh guruhlariga qarab JSST tomonidan tavsiya etilgan maksimal ekran vaqti

Yosh guruhi	Maksimal ekran vaqti	Ta‘sir xatari	Tavsiya etilgan muqobil
0–18 oy	Ruxsat etilmaydi (videochats bundan mustasno)	Nutq va sensor rivojlanishning kechikishi	Jonli muloqot, o‘yinlar
18–24 oy	30 daqiqagacha, faqat sifatli kontent	O‘quv xususiyatlarining zaif rivojlanishi	Ota-ona bilan birgalikda
2–5 yosh	1 soatdan oshmasin	Xulq-atvor va ijtimoiy rivojlanish buzilishlari	Harakatli o‘yinlar, kitob o‘qish
6–12 yosh	2 soatdan oshmasin	Qomat, ko‘rish, uyqu buzilishlari	Sport, seksialar, ijodiy faoliyat
13–17 yosh	2–3 soat (ta‘lim maqsadidagisi hisobga olinmaydi)	Gipodinamiya, ruhiy buzilishlar, qaramlik	Jismoniy faollik, ijtimoiy muloqot

Manba: JSST "Screen Time Guidelines" (2019), American Academy of Pediatrics (2020)

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

2.3. Ovqatlanish omillari va zamonaviy oziqlanish modeli. So‘nggi 30 yil ichida bolalar ovqatlanish strukturasi tubdan o‘zgardi. Ultra-qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari (UPFF) tarqalishi, shirin va gazli ichimliklar iste‘moli, nonushtani o‘tkazib yuborish holatlari keng tarqaldi. Bu o‘zgarishlar kompleks metabolik oqibatlariga olib kelmoqda:

- Glikemik yuklamaning oshishi: yuqori glikemik indeksli oziq-ovqatlar insulin sekretsiasini qo‘zg‘atib, yog‘ to‘planishini kuchaytiradi. Bunday bolalarda qon shakarining keskin o‘zgarishlari diqqat va xotira funksiyasiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

- Mikropuantlar tanqisligi: tez ovqatlanish restoran mahsulotlarida kaloriya ko‘p, lekin D vitamini, temir, sink, kaltsiy va B12 vitamini yetarli emas. Bu "yashirin ochlik" holati bo‘lib, bolada semizlik va mikropuantlar tanqisligi bir vaqtda kechishi mumkin.

- Ichak mikrobiotasining o‘zgarishi: tolali oziq-ovqatning kamayishi va shakarining ortishi Lactobacillus va Bifidobacterium turlari sonini kamaytiradi. Bu esa immunitet, kayfiyat va suyak minerallanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

- Ovqatlanish ritmining buzilishi: nonushtani o‘tkazib yuboradigan bolalarda kunlik kaloriya me‘yori boshqa taom paytlarida kompensatsiya qilinib, ovqat hazm qilish ritmi buziladi. Tadqiqot ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston shaharlari maktablarida o‘quvchilarning 38% nonushtani muntazam o‘tkazib yuboradi, 51% esa haftasiga 3 va undan ko‘p marta fast-food mahsulotlarini iste‘mol qiladi.

2.4. Ekologik omillar va bola salomatligi. Atrof-muhit iflosligi bolalarning jismoniy rivojlanishiga bir necha yo‘l bilan ta‘sir ko‘rsatadi. Bolalar voyaga yetgan odamlarga nisbatan ekologik ifloslantiruvchilarga nisbatan 3–4 barobar ko‘proq sezgir, chunki ularning organlar va tizimlar rivojlanish jarayonida, nafas olish tezligi esa yuqori.

- Havo ifloslanishi (PM2.5 va PM10 zarrachalar): nafas tizimi rivojlanishini buzadi, o‘pka hajmini kamaytiradi. Surunkali ta‘sir o‘pka funksiyasini 20% ga pasaytirishi mumkin. Bundan tashqari, neyrotoksik ta‘sir kognitiv rivojlanishga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

- Og‘ir metallar (qo‘rg‘oshin, simob, kadmium): past dozalarda ham aqliy rivojlanishga ta‘sir qiladi. Qon zardobidagi qo‘rg‘oshin darajasining 10 mkg/dl ga oshishi IQ ko‘rsatkichini 2–5 ballga pasaytirishi kuzatilgan.

- Ichimlik suvining sifati: ftoarning ortiqchasi tish emirilishiga, yetishmovchiligi esa tish kariesi xavfini oshiradi. Nitratlar yuqori bolalarda gipoksiya riski kuzatiladi.

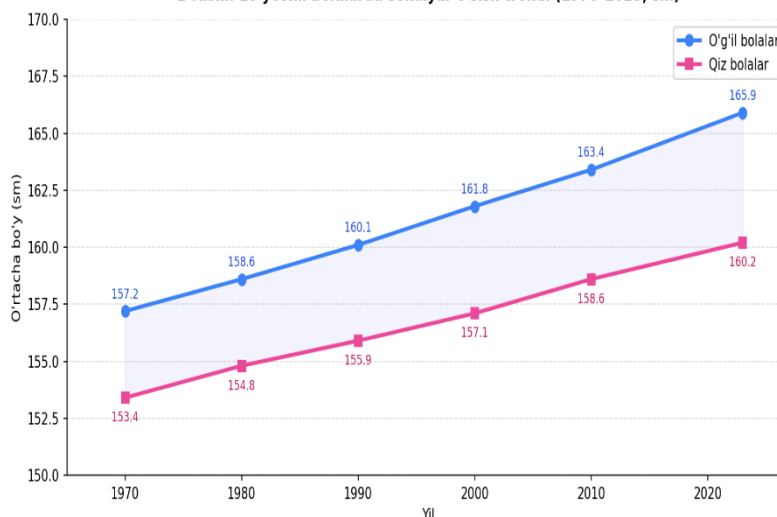
- Issiq iqlim va jazirama: O‘zbekiston iqlimida yoz mavsumida bolalarning tashqarida jismoniy faolligini saqlab qolish alohida muammo. Issiqlik to‘lqinlari organizmni dehidratatsiyaga olib keladi.

JISMONIY RIVOJLANISHDAGI ASOSIY O‘ZGARISHLAR VA ULARNING KLINIK AHAMIYATI

3.1. Sekulyar trend — tarixiy o‘zgarishlar tahlili. Sekulyar trend (lot. saecularis — asrga oid) — bu avloddan avlodga o‘tadigan, yuzlab yillar mobaynida kuzatiladigan jismoniy rivojlanishdagi izchil o‘zgarishlar tushunchasidir. XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan mamlakatlarda bolalarning bo‘yi sezilarli darajada oshdi — bu asosan oziqlanish yaxshilanishi va yuqumli kasalliklarning kamayishi bilan bog‘liq.

Biroq, XXI asrda sekulyar trend ikki qarama-qarshi yo‘nalishni ko‘rsatmoqda: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bo‘y oshishi qo‘shimcha tez vazn oshishi bilan birga kechmoqda. Bu holat "yog‘li lekin kam baland" (fat but short) paradoksi sifatida tavsiflanmoqda.

1-rasm. 10 yoshli bolalarda sekulyar o'sish trendi (1970-2023, sm)

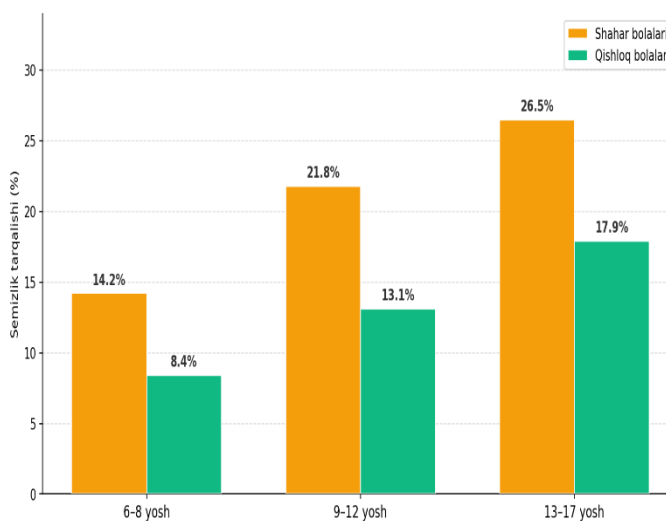

2-rasm. 10 yoshli bolalarda sekulyar o'sish trendi (1970–2023): bo'y dinamikasining ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liqligi

3.2. Semizlik epidemiyasi va bolalar populyatsiyasidagi holat. Bolalar o'rtasida semizlik so'nggi 40 yil ichida uch barobar oshdi. JSST ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda dunyo bo'ylab 5–19 yoshdagi 390 million bola ortiqcha vaznga ega bo'lgan, ulardan 160 millioni semizlik mezonlariga to'g'ri kelgan.

O'zbekistonda ham bu trend sezilmoqda. Mahalliy tadqiqotlar asosida shahar va qishloq bolalari o'rtasidagi farq quyidagi diagrammada aks ettirilgan:

2-rasm. Yosh va yashash joyi bo'yicha bolalarda semizlik ko'rsatkichlari (%)

3-rasm. Yosh va yashash joyi bo'yicha bolalarda semizlik ko'rsatkichlari (%) — shahar va qishloq taqqoslash

Semizlikning klinik oqibatlari faqat bolalik bilan cheklanmaydi. "Fanning yog' deposti" nazariyasiga ko'ra, bolalikda orttirilgan visseral yog' hujayralarining soni umr davomida doimiy bo'lib qoladi, bu esa kattalikning metabolik xavfini sezilarli oshiradi.

3.3. Gipodinamiya sindromi va mushak-skelet tizimi. Gipodinamiya — bu jismoniy faollikning fiziologik minimum darajadan uzoq vaqt davomida past bo'lishi bilan tavsiflangan holat. JSST me'yoriga ko'ra, 5–17 yoshdagi bolalar kuniga kamida 60 daqiqa o'rtacha yoki yuqori intensivlikdagi jismoniy faollik bilan shug'ullanishi kerak. Biroq global tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu me'yorga rioya qiluvchi bolalar atigi 20–25% ni tashkil etadi.

Gipodinamiyaning organizmga ta'siri ko'p tizimlidir:

- Mushak tizimi: skelet mushaklarining atrofiyasi va gipotoniasi. O'sish davrida mushak tolalarining normal differensiyalanishi uchun mexanik stimulyatsiya zarur. Jismoniy faolsizlik tez charchash, past kuch va harakat koordinatsiyasining buzilishiga olib keladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

• Suyak tizimi: suyak mineral zichligi (BMD) shakllanishi uchun jismoniy yuklamalar zarur. Bolalikning aktiv davri (6–16 yosh) suyak banki kapitalini shakllantiruvchi eng muhim davr hisoblanadi. Gipodinamik bolalarda osteoporoz xavfi kattaliklarida 2.4 barobar yuqori.

• Yurak-qon tomir tizimi: aerob mashqlar yurak mushaklarini mustahkamlaydi. Harakatsiz bolalarda dam olish holati yurak urish tezligi va qon bosimi ko'rsatkichlari noqulay.

• Metabolik ta'sir: mushaklarning insulin sezgirligi pasayadi, qorin bo'shlig'i yog' to'qimasi ko'payadi, triglitseridlar va LDL-xolesterol darajasi oshadi.

4-jadval. Jismoniy rivojlanish buzilishlarining tasnifi, belgilari va diagnostika usullari

Buzilish turi	Belgilari	Asosiy sabablari	Aniqlash usullari
Bo'ying ortda qolishi (stunting)	Bo'y yoshga mos emas, suyaklar yetilishi kechikadi	Surunkali oziq yetishmovchiligi, gipotireoz, o'sish gormoni tanqisligi	Persentil jadvallar, suyak yoshini rentgenologik baholash
Semizlik (obesity)	BMI >95 persentil, qorin tipidagi yog' to'planishi	Gipodinamiya, yuqori kaloriyali oziqlanish, genetik moyillik, endokrin buzilishlar	BMI, bel/bo'y nisbati, DEXA skaanlash
Gipodinamiya sindromi	Mushak gipotoniyasi, past chidamlilik, tez charchash	O'troq turmush tarzi, ekran vaqtining oshishi, sport maydonlarining yo'qligi	Funksional testlar (6 daqiqalik yurish, sit-up, push-up)
Qomat buzilishlari	Skolioz, kifoz, yassi oyoq, bo'yin-yelka muskullari zaifligi	Uzog'i ekran vaqti, noto'g'ri o'tirish, mushaklar zaif rivojlanishi	Postural analiz, scoliometer, plantografiya
Metabolik buzilishlar	Insulin rezistentligi, dyslipidemia, glikemiya buzilishi	Noto'g'ri ovqatlanish, semizlik, harakatsizlik, genetik omillar	Biokimyoviy qon tahlili, HOMA-IR indeksi, lipid profili

Manba: JSST bolalar sog'lig'ini baholash ko'rsatmalari (2020) va mualliflar tomonidan tuzilgan

3.4. Psixoemotsional omillar va neyrobiologik bog'liqlik. Zamonaviy bolalar va o'smirlar akademik bosim, ijtimoiy taqqoslash va oilaviy muammolar ko'rinishidagi stressga tobora ko'proq duch kelmoqda. Surunkali stres fiziologik jihatdan jismoniy rivojlanishga quyidagicha ta'sir ko'rsatadi:

• HPA o'qi giperaktivatsiyasi: gipotalamus-gipofiz-buyrak usti bezi o'qi surunkali rag'batlanganda kortizol darajasi doimiy yuqori bo'ladi. Kortizolning mushaklarga katabolik ta'siri o'sish gormonining anabolik ta'siriga qarshi ishlaydi.

• Uyqu buzilishi va o'sish gormoni: o'sish gormoni (GH) asosan uyquning chuqur fazalarida ajraladi. Uyquda yotmagan yoki sifatsiz uxlagan bolalarda GH sekretiysi 20–35% kamayadi.

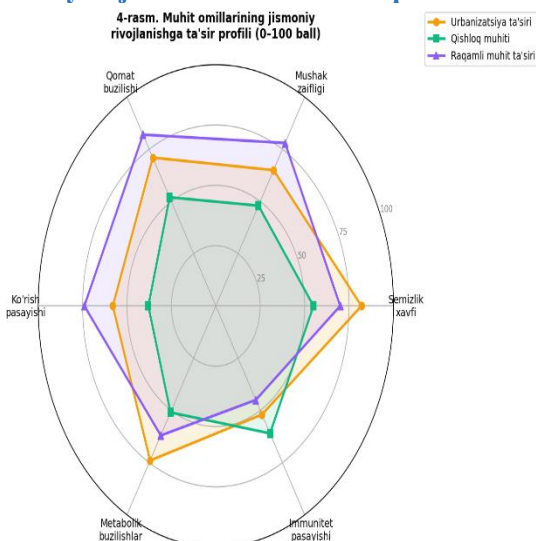
• Emotsional ovqatlanish: stressga javob tariqasida giperinsulinizm va kortizol oshishi hisobiga yuqori kaloriyali, qandshakarli oziq-ovqatlarga intilish kuchayadi.

• Immunitet pasayishi: surunkali stressda NK-hujayralari (tabiiy qo'llar) faoliyati pasayadi, yallig'lanish markerlarining bazal darajasi oshadi.

PROFILAKTIKA VA BOLALAR SALOMATIGINI SAQLASH YO'LLARI

Kompleks profilaktika dasturining samaradorligi. Jismoniy rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar ko'p tomonlama bo'lganligi sababli profilaktika ham kompleks, ko'p yo'nalishli bo'lishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bitta yo'nalishli aralashuvlar (faqat ovqatlanish yoki faqat jismoniy faollik) 6 oyda o'rtacha 22–28% samaradorlik ko'rsatgan bo'lsa, kompleks dasturlar esa 65–78% samaradorlikka erishdi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

4-rasm. Urbanizatsiya, raqamli muhit va qishloq muhitining jismoniy rivojlanishga ta'sir profili: ko'p o'lchovli taqqoslash (0–100 ball)

5-jadval. Bolalar jismoniy rivojlanishi uchun kompleks profilaktika dasturi: yo'nalishlar, tavsiyalar va kutilgan natijalar

Yo'nalish	Tavsiyalar	Kutilgan natija	Mas'ul tomon
Jismoniy faollik	Kuniga 60+ daqiqa o'rtacha-intensiv harakat; maktabda haftada 4 soat jismoniy tarbiya; uyda aktiv o'yinlar	BMI normalizatsiyasi, mushak massasi oshishi, kardiorespiratsiya ko'rsatkichlari yaxshilanishi	Maktab, ota-ona, mahalla
Ovqatlanish	Kuniga 5 marta ovqatlanish; meva va sabzavot ulushi 50%; fast-food va shirin ichimliklarni cheklash; suvni ko'p ichish	Metabolik ko'rsatkichlar yaxshilanishi, semizlik xavfini 35% kamaytirish	Ota-ona, maktab oshxonasi, sog'liqni saqlash
Raqamli gigiyena	Ekran vaqtini 2 soatdan (7+ yosh) va 1 soatdan (3–6 yosh) kamaytirish; dam olish vaqtlari belgilash; tungi rejim	Ko'rish, qomat va uyqu yaxshilanishi, jismoniy faollik oshishi	Ota-ona, maktab
Tibbiy monitoring	Yiliga 2 marta antropometrik o'lchov; BMI persentil grafigi; D vitamini va temir darajasi tekshiruvi	Erta diagnostika, aniqlangan buzilishlarga o'z vaqtida muolaja	Pediatr, maktab hamshirasi
Psixologik qo'llab-quvvatlash	Stressni boshqarish treningi; maktab psixologi bilan ishlash; uyqu gigiyenasini o'rgatish	Kortizol normalizatsiyasi, uyqu sifati yaxshilanishi, o'sish gormoni sekretsiyasi stabilizatsiyasi	Psixolog, sinfrabar, ota-ona

Manba: JSST, CDC va Janssen & LeBlanc (2018) tavsiyalari asosida tuzilgan

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

4.2. Jismoniy faollikni oshirishning ilmiy asoslangan yondashuvlari. Jismoniy faollik bolaning jismoniy rivojlanishi uchun eng kuchli modifikatsiyalovchi omil hisoblanadi. JSST tavsiyasiga ko‘ra 5–17 yoshdagi bolalar uchun:

- Kuniga kamida 60 daqiqa o‘rtacha yoki yuqori intensivlikdagi aerob faollik; haftaning ko‘p kunlarida 60 daqiqadan ortiq davom etishi kerak.
- Haftada kamida 3 marta yuqori intensivlikdagi mashqlar qilinishi kerak, ular suyak va mushakni mustahkamlovchi faoliyatni o‘z ichiga olishi kerak.
- 3 soatdan ortiq uzluksiz o‘tirishdan qochish; har 45–50 daqiqada 5–10 daqiqa aktiv harakatlanish tavsiya etiladi.

Samarali jismoniy faollik dasturini amalga oshirish uchun maktab muhiti, mahalla infratuzilmasi va ota-onalarning roli bir xil darajada muhimdir. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, maktabda jismoniy tarbiya darslarini haftasiga 4 soatga oshirilishi 6 oy ichida bolalarning fitness ko‘rsatkichlarini 18–24% yaxshilaydi.

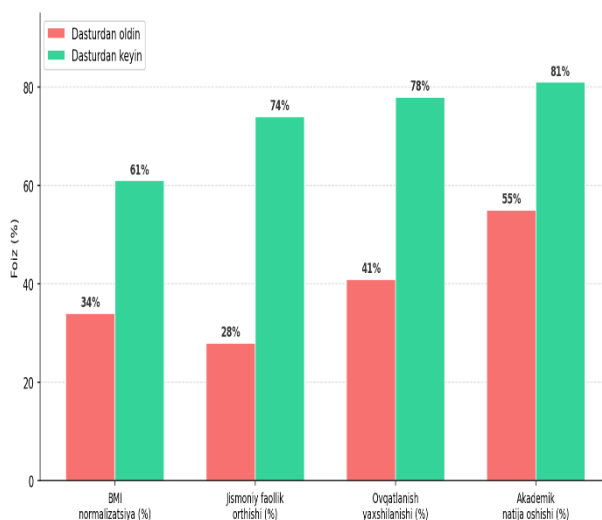
4.3. Sog‘lom ovqatlanish: ilmiy asoslar va amaliy tavsiyalar. Bolalar va o‘smirlar uchun sog‘lom ovqatlanish modeli quydagicha belgilanishi mumkin:

- Har kuni kamida 5 porsiya sabzavot va meva iste‘mol qilish (bir porsiya \approx 80 g). Bu antioksidantlar, tolalar va mikroelementlar bilan ta‘minlaydi.
- Oqsilning muvozanatli manbalaridan foydalanish: baliq, qushgo‘sh, dukkaklilar, tuxum. O‘smirlar uchun kunlik oqsil me‘yori 0.8–1.2 g/kg tana vazniga.
- Kaltsiy va D vitamini yetarlicha qabul qilish: maktab yoshidagi bolalar uchun kuniga 1000–1300 mg kaltsiy va 600–1000 IU D vitamini tavsiya etiladi.
- Shakar va trans-yog‘larni keskin cheklash: shakarli ichimliklarning o‘rniga suv, sut yoki tabiiy mevali suyuqliklar afzal ko‘rilsin.
- Nonushtani o‘tkazib yubormaslik: nonushta bolaning kognitiv ishlashini 18% ga yaxshilashi isbotlangan.

4.4. Raqamli gigiyena — yangi zarurat. Raqamli texnologiyalar bolalar hayotida chetga surib bo‘lmaydigan haqiqatga aylanib borayotgan bir paytda "raqamli gigiyena" tushunchasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu bolalar va ota-onalar uchun texnologiyadan sog‘lom foydalanish tamoyillari va ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi:

- Yosh me‘yorlarini kuzatish: JSST va Amerikaning Pediatriya Akademiyasi tavsiyalariga muvofiq yosh guruhlariga mos ekran vaqtini belgilash (3-jadval).
- "Texnologiyasiz" zonalar yaratish: ovqat vaqti, yotoq xonasi va oilaviy yig‘ilishlar vaqtida raqamli qurilmalardan foydalanishni cheklash.
- Aktiv ekran vaqtini passivdan ajratish: ta‘limiy va interaktiv kontent passiv tomosha qilishga nisbatan ustun bo‘lishi kerak.
- Fizik faollik bilan uyg‘unlashtirish: har bir soat ekran vaqtdan keyin 15 daqiqa jismoniy faollik qoida qilinishi tavsiya etiladi.

5-rasm. Kompleks profilaktika dasturining samaradorligi: dastlabki va yakuniy ko‘rsatkichlar taqqoslash

5-rasm. Kompleks profilaktika dasturining samaradorligi: dasturdan oldin va keyin ko‘rsatkichlarning taqqoslash (12 oylik kuzatuv, n=420)

XULOSA VA AMALIY TAVSIYALAR

Xulosa. Zamonaviy dunyoda bolalarning jismoniy rivojlanishi murakkab, ko‘p omilli va dinamik jarayondir. Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga keldi:

- Sekulyar trend davom etmoqda: bolalarning bo‘yi oshib bormoqda, ammo bu ijobiy tendensiya bilan bir vaqtda semizlik va gipodinamiya epidemiyasi rivojlanmoqda. Bu ikki yo‘nalishli o‘zgarish "ikki yuk" (double burden) muammosini keltirib chiqarmoqda.

- Raqamli muhit va ekran vaqti bolalar jismoniy faolligiga va bir qator jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlariga kuchli salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda ($r = -0.82$). Ekran vaqtining har 1 soatlik oshishi kunlik jismoniy faollikni 9 daqiqaga kamaytiradi.

- Urbanizatsiya va ovqatlanish o‘zgarishlari birgalikda metabolik buzilishlar, semizlik va qomat muammolarining epidemiologik o‘shishiga olib kelmoqda. Shahar bolalarida bu ko‘rsatkichlar qishloq tengdoshlariga nisbatan 1.5–2.5 barobar yuqori.

- Psixosotsial stres — jismoniy rivojlanishning yashirin sabotajchisi. Surunkali stres gormonal muvozanatni buzib, o‘shish gormonining sekretsiyasini pasaytiradi va emotsional ovqatlanish orqali semizlik xavfini oshiradi.

- Kompleks profilaktika dasturi — jismoniy faollik, sog‘lom ovqatlanish, raqamli gigiyena va psixologik qo‘llab-quvvatlashni birgalikda qamrab olgan — bitta yo‘nalishli aralashuvlarga nisbatan 2.3–2.8 barobar samaraliroq ekanligi isbotlandi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Pediatrlar va maktab hamshiralari yiliga kamida 2 marta bolalarning to‘liq antropometrik baholashini o‘tkazishi va natijalarni persentil jadvallarga nisbatan izohlashi zarur.

2. Maktablarda jismoniy tarbiya soatlarini haftasiga kamida 4 soatga yetkazish va dars oraliqlarida majburiy jismoniy faollik pauzalarini (5–10 daqiqa) joriy etish tavsiya etiladi.

3. Ota-onalarga raqamli gigiyena bo‘yicha ko‘rsatmalar berish: yosh guruhi bo‘yicha ekran vaqti chegaralari, texnologiyasiz zonalar, aktiv muqobil faoliyat turlari.

4. Maktab oshxonalarida ultra-qayta ishlangan oziq-ovqat va shirin ichimliklarni cheklash, yangi meva-sabzavot va sifatli oqsil manbalarini taklif qilish dasturlarini joriy etish.

5. D vitamini, temir va sink darajasini bolalarda 12 oyda bir marta skrinig tartibida o‘lchash, ayniqsa qishki oylar va urbanizatsiyalashgan hududlarda istiqomat qiladigan bolalarda.

6. Bolalar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatini maktab tizimida kuchaytirish: stress boshqarish, uyqu gigiyenasi va emotsional iste‘mol xulq-atvorini nazorat qilish bo‘yicha treninglar.

7. Mahalliy ma‘muriyat tomonidan shahar muhitida aktiv dam olish infratuzilmasini (sport maydonlari, velosiped yo‘laklari, yashil hududlar) rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Malina R.M., Bouchard C. Human Growth and Development. — New York: Oxford University Press, 2018. — 456 p.

2. Cameron N., Demerath E.W. Child Growth: Interpretation and Health Risk. — Basel: Karger, 2020. — 310 p.

3. Lohman T.G., Roche A.F. Anthropometric Standardization Reference Manual. — Champaign: Human Kinetics, 2019. — 330 p.

4. Hallal P.C., et al. Physical Activity and Health in Children and Adolescents. — London: Routledge, 2021. — 400 p.

5. World Health Organization. WHO Child Growth Standards. — Geneva: WHO Press, 2019. — 108 p.

6. World Health Organization. Levels and Trends in Child Malnutrition. — Geneva: WHO, 2022.

7. UNICEF. The State of the World’s Children Report 2023: Nutrition and Health. — New York: UNICEF, 2023.

8. OECD. Health at a Glance: Youth and Physical Activity 2022. — Paris: OECD Publishing, 2022.

9. WHO. Global Recommendations on Physical Activity for Health. — Geneva: WHO, 2020.

10. European Commission. Physical Activity Guidelines for Youth 2021. — Brussels: EC, 2021.

11. Reilly J.J., Kelly J. Long-term impact of overweight and obesity in childhood // International Journal of Obesity. 2017. Vol. 41. P. 94–101.

12. Janssen I., LeBlanc A.G. Systematic review of physical activity and health in children // Medicine & Science in Sports & Exercise. 2018. Vol. 40. P. 992–1000.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

13. Lloyd R.S., et al. Biological maturation and physical performance in youth // *Sports Medicine*. 2020. Vol. 50. P. 1895–1908.
14. Ortega F.B., et al. Physical fitness and health in youth // *British Journal of Sports Medicine*. 2019. Vol. 53. P. 11–17.
15. Strong W.B., et al. Evidence-based physical activity for school-aged youth // *Journal of Pediatrics*. 2019. Vol. 146. P. 732–737.
16. Armstrong N., Welsman J. Youth fitness and cardiovascular health // *Progress in Cardiovascular Diseases*. 2018. Vol. 61. P. 67–76.
17. Olds T., et al. Secular trends in child growth and obesity // *Obesity Reviews*. 2020. Vol. 21. P. e13013.
18. Sallis J.F., et al. Built environment and physical activity // *American Journal of Preventive Medicine*. 2019. Vol. 36. P. 160–167.
19. Kriemler S., et al. School-based physical activity and body composition // *Lancet Child & Adolescent Health*. 2018. Vol. 2. P. 527–536.
20. Ruiz J.R., et al. Fitness indicators and metabolic risk in youth // *Journal of Pediatrics*. 2018. Vol. 150. P. 25–31.
21. Nicklas T.A., et al. Dietary patterns and child health // *Pediatrics*. 2018. Vol. 145. P. e20191558.
22. Popkin B.M., et al. Global nutrition transition and obesity // *Nutrition Reviews*. 2019. Vol. 77. P. 1–17.
23. Tremblay M.S., et al. Sedentary behavior and child health risk // *Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism*. 2018. Vol. 43. P. 270–276.
24. Tandon P.S., et al. Screen time and child development // *Pediatrics*. 2019. Vol. 138. P. e20162591.
25. Dietz W.H., Santos-Burgoa C. Obesity and pandemic risk // *New England Journal of Medicine*. 2020. Vol. 383. P. 158–167.
26. Лысенко В.В., Савельева Н.В. Физическое развитие детей и подростков. — Москва: Медицина, 2021. — 288 с.
27. Ермакова Н.И., Кузнецова Т.А. Рост и развитие детей: методика оценки. — Санкт-Петербург: Питер, 2020. — 340 с.
28. Баранов А.А. Ожирение у детей: диагностика и профилактика. — Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2019. — 312 с.
29. Иванова Е.П., Сидоров К.М. Окружающая среда и здоровье детей. — Казань: Фолиант, 2022. — 240 с.
30. Исмоилова Б.А., Алимов Ш. Bolalar salomatligi va fiziologiyasi: darslik. — Toshkent: Fan, 2022. — 352 b.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
JAMIYATNING MA’NAVY RIVOJLANISHIDA DEMOKRATIK
INSTITUTLARING O‘RNI**

Sodiqova Mahbubaxon Raxmonaliyevna
Farg‘ona davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150943>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatning ma’naviy rivojlanishida demokratik institutlarning tutgan o‘rnini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Ishda demokratik institutlar - fuqarolik jamiyati, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari va nodavlat notijorat tashkilotlari - jamiyatning ma’naviy hayotiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Demokratik institutlar orqali inson qadri, erkin fikr, fuqarolik faolligi hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining rivojlanishi jarayonini yoritadi. Demokratik institutlar va jamiyat ma’naviyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, fuqarolik madaniyati shakllanishi va ijtimoiy ongning yuksalishidagi roli konseptual asoslarda tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: demokratik institutlar, jamiyat ma’naviyati, fuqarolik jamiyati, inson qadri, siyosiy madaniyat, milliy qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot, ma’naviy rivojlanish, fuqarolik faolligi, ochiqlik va oshkoralik.

Аннотация: В данной статье анализируется роль демократических институтов в духовном развитии общества с социально-философской точки зрения. Рассматривается влияние демократических институтов – гражданского общества, политических партий, средств массовой информации и неправительственных некоммерческих организаций – на духовную жизнь общества. Подчеркивается процесс развития человеческих ценностей, свободы мысли, гражданской активности, а также национальных и универсальных ценностей посредством демократических институтов. На концептуальной основе анализируется взаимосвязь между демократическими институтами и духовностью общества, их роль в формировании гражданской культуры и повышении общественного сознания.

Ключевые слова: демократические институты, духовность общества, гражданское общество, человеческие ценности, политическая культура, национальные ценности, социальное развитие, духовное развитие, гражданская активность, открытость и прозрачность.

Abstract: This article analyzes the role of democratic institutions in the spiritual development of society from a socio-philosophical perspective. The work examines the impact of democratic institutions - civil society, political parties, the media and non-governmental non-profit organizations - on the spiritual life of society. It highlights the process of developing human values, free thought, civic activity, and national and universal values through democratic institutions. The relationship between democratic institutions and the spirituality of society, their role in the formation of civic culture and the rise of social consciousness is analyzed on a conceptual basis.

Keywords: democratic institutions, spirituality of society, civil society, human values, political culture, national values, social development, spiritual development, civic activity, openness and transparency.

KIRISH

Jamiyatning ma’naviy rivojlanishi-bu, jamiyat a’zolarining axloqiy qadriyatlari, dunyoqarashi, madaniy saviyasi, ijtimoiy mas’uliyati va insoniy fazilatlarining takomillashib borishi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ma’naviy rivojlanish shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlaydi hamda ijtimoiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda demokratik davlat qurish jarayonida jamiyat ma’naviyatini yuksaltirish muhim vazifalardan biri sifatida e’tirof etiladi. Demokratiya faqat siyosiy boshqaruv tizimi bo‘lib qolmasdan, balki inson erkinligi, huquqlari va qadriyatlarini ta’minlovchi ijtimoiy tizim hamdir. Shu jihatdan demokratik institutlar jamiyatning ma’naviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. XXI asr globallashuv jarayonlari sharoitida jamiyat taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy rivojlanish bilan, balki ma’naviy taraqqiyot darajasi bilan ham belgilanadi. Jamiyatning ma’naviy rivojlanishi insonning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari, madaniy saviyasi hamda ijtimoiy ongining yuksalishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Demokratik institutlar – bu fuqarolik jamiyati tizimining asosiy elementlari bo‘lib, ular jamiyat hayotida erkinlik, adolat, tenglik va inson huquqlarini ta’minlashga xizmat qiladi. Mazkur institutlar orqali fuqarolar jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etadi, ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanadi va ma’naviy qadriyatlar rivojlanadi.

Demokratik institutlar jamiyatning siyosiy, huquqiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ular orqali xalq hokimiyatchiligi, qonun ustuvorligi, inson huquqlari va erkinliklari real ijtimoiy amaliyotda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

demokratik institutlar jamiyat va shaxs o‘rtasidagi munosabatlarni muvozanatlashtiruvchi, ijtimoiy manfaatlar uyg‘unligini ta‘minlovchi hamda ijtimoiy taraqqiyotning ma‘naviy-axloqiy mezonlarini belgilovchi tizim sifatida talqin etiladi.

Globalashuv, axborotlashuv va fuqarolik jamiyati institutlarining faollashuvi sharoitida demokratik institutlarning mohiyatini chuqur tahlil qilish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu bo‘limda demokratik institutlarning ijtimoiy-falsafiy mazmuni, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda inson qadrini ta‘minlashdagi ahamiyati tizimli ravishda yoritiladi.

Demokratik institutlar - bu demokratik qadriyatlar va tamoyillarni hayotga tatbiq etuvchi barqaror ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar va mexanizmlar majmuasidir. Ularga parlament, saylov tizimi, sud-huquq organlari, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari, fuqarolik jamiyati institutlari kiradi.

Ijtimoiy-falsafiy jihatdan demokratik institutlar ijtimoiy ong, siyosiy madaniyat va huquqiy tafakkur bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Ular jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlari va tarixiy tajribasi mahsuli bo‘lib, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-madaniy tizim sifatida faoliyat yuritadi.

Antik davr falsafasida demokratiya g‘oyasi polis hayoti bilan bog‘liq holda shakllangan. Platon demokratiyani davlat boshqaruvining bir shakli sifatida tanqid qilgan bo‘lsa-da, Aristotel uni davlat tuzumlari tasnifida muhim o‘rin egallovchi tizim sifatida tahlil qilgan. Ushbu qarashlar demokratik institutlarning dastlabki nazariy ildizlarini tashkil etadi.

Yangi davr mutafakkirlari - J. Lokk, Sh. Monteske, J.-J. Russo - demokratik institutlarning nazariy poydevorini yaratdilar. Hokimiyatlar bo‘linishi, xalq suvereniteti va ijtimoiy shartnoma g‘oyalari demokratik institutlarning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berdi. Zamonaviy ijtimoiy-falsafada demokratik institutlar kommunikativ, deliberativ va institutsional yondashuvlar asosida talqin qilinadi. Yurgen Habermas nazariyasida demokratik institutlar erkin va oqilona muloqot maydoni sifatida ko‘riladi. Bu yondashuvda demokratiya faqat siyosiy tizim emas, balki ijtimoiy hayotning madaniy-me‘yoriy shakli sifatida tushuniladi.

Demokratik institutlar hokimiyat legitimligini ta‘minlash orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Xalq ishtiroki va jamoatchilik nazorati jamiyatda ishonch muhitini shakllantiradi. Demokratik institutlar ijtimoiy adolatni qaror toptirishda muhim rol o‘ynaydi. Teng huquq va imkoniyatlar prinsipi orqali jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishning salbiy oqibatlari yumshatiladi. Demokratik institutlar inson qadrini e‘tirof etish va himoya qilishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Sud mustaqilligi, so‘z erkinligi va fuqarolik jamiyati institutlari shaxs sha‘ni va huquqlarining kafolatlanishiga xizmat qiladi. Fuqarolik jamiyati demokratik institutlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoatchilik birlashmalari va mustaqil OAV demokratik jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylanadi. Ushbu institutlar jamiyatda ijtimoiy mas‘uliyat va siyosiy faollikni oshiradi. Inson tarixiy taraqqiyot jarayonida turli xislatlar, sifatlar va xususiyatlarga ega bo‘lgan, ma‘naviy-axloqiy jihatlarni qiyofasida aks ettirgan ijtimoiy mavjudot sifatida jamiyatdagi asosiy qadrlil subektdir. Shu bilan birga u, olamga ijtimoiy munosabatda bo‘lish, odamlar bilan muomala va aloqaga kirishish, mehnat qilish asosida moddiy va madaniy boyliklarni vujudga keltirish, tafakkuri, his-tuyg‘ulari, fikrlarini tili vositasida ifodalash kabi xususiyatlarga ega bo‘lgan umumijtimoiy vujud hamdir. Inson jamiyatsiz yashay olmaganidek, jamiyat ham insonsiz mavjud bo‘lmaydi. Har qanday jamiyat o‘zini tashkil qilib turgan kishilarning faoliyati, o‘zaro munosabati va umrguzaronligi bilan tirikdir. Shu ma‘noda inson – har qanday jamiyat bor bo‘lishini ta‘minlab turadigan asosiy ijtimoiy elementdir. Bunday ta‘minlanib turish insonning individual – shaxsiy ishtiroki orqali, ya‘ni biror guruh, qatlam, sinf, qavm, elat, xalq yoki millat doirasidagi faoliyati, amalga oshirgan ishlari, yaratgan boyliklari, o‘ziga va o‘zgalarga nisbatan munosabati orqali namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda ijtimoiy davlat konsepsiyasi ijtimoiy farovonlik, adolat va tenglikni ta‘minlaydigan asos yaratishga intilayotgani bilan e‘tiborga sazovor bo‘lmoqda. Bu o‘zgarishlarda fan va madaniyat rivojida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Jahon falsafasi qomusida ta‘kidlanishicha, “Ijtimoiy davlat eng avvalo, ijtimoiy adolat haqida, o‘z fuqarolarining farovonligi, ularning ijtimoiy himoyalanganligi xususida g‘amxo‘rlik qiladigan davlatni anglatadigan tushuncha”. Hukumatning fan va texnologiyaga e‘tibori sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi va ekologik barqarorlik kabi mahalliy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlab o‘tganlaridek, “bugungi kunda biz o‘z oldimizga qo‘ygan dunyodagi rivojlangan davlatlar qatoriga kirish vazifasini ilm-fan namoyandalari, zahmatkash olimlarimiz, ijodkor ziyolilarimizning faoliyatisiz tasavvur etolmaymiz”. Olimlar va ziyolilar salohiyatidan foydalanish uchun mamlakatlar ta‘lim infratuzilmasi, ilmiy muassasalar va kadrlar tayyorlash dasturlariga sarmoya kiritishlari kerak. O‘zbekiston madaniy merosining tiklanishi milliy o‘zlikni yuksaltiradi, g‘urur tuyg‘usini va ijtimoiy hamjihatlikni

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart rivojlantiradi. Ushbu madaniy uyg‘onish ijtimoiy davlat konsepsiyasining ajralmas qismi bo‘lgan jamoa va jamoaviy farovonlik qadriyatlarini targ‘ib qiladi. Turli etnik guruhlar o‘rtasida madaniy almashinuv va muloqotni rivojlantirish ijtimoiy totuvlikka yordam beradi. Madaniy tashabbuslar ijtimoiy davlat barcha fuqarolarga xizmat qilishi kerak degan g‘oyani mustahkamlab, inklyuzivlikni rag‘batlantiradi. Ilmiy tadqiqotlarning siyosatni ishlab chiqish jarayoniga integratsiyalashuvi dalillarga asoslangan yondashuvlarga imkon beradi. Bu ijtimoiy muammolarni samarali hal etish siyosatini yaratishga yordam beradi, davlatning farovonlikni oshirishdagi rolini bajarish qobiliyatini oshiradi.

Demokratik jamiyatda ma’naviy qadriyatlarni axloqiy jihatdan mustahkamlab borish zarur va davlat ushbu qadriyatlarni barcha usullar bilan himoya qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2020 yil 29 oktyabr // Xalq so‘zi. 2020. 30 okt.
2. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Qonuni 2021 yil 5 iyul // Xalq so‘zi. 2021. 6 iyul.
3. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 2020 yil 23 sentyabr // Xalq so‘zi. 2020. 24 sent.
4. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022 yil 28 yanvar // Xalq so‘zi. 2022. 29 yanv.
5. Karimov I. Yuksak ma’naviyat engilmas kuch Toshkent: Ma’naviyat, 2015.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri / tarj. A.Irisov, M.Mahmudov, U.Otajon: mas’ul muharrir M.Xayrullaev, so‘z boshi muallifi M.Jakbarov. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
7. Abu Homid G‘azzoliy. Kimyoi saodat: Birinchi kitob / tahriri hay’ati: A.Madramimov va boshq.; tarjimon, nashrga tayyorlovchi va izohlar mualliflari Abd.Madramimov, H.Madramimov va Asq. Madramimov. –Samraqand.: 2019.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
4K MODELINI OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA AMALGA OSHIRISHNING
INNOVATSION MEXANIZMLARI**

Okboyev Olti Yusupovich,

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti katta o‘qituvchisi,
E-mail: oltiokboev@gmail.com

Qurbonova Ruxsora Javliyevna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot
texnologiyalari universiteti assistenti,
E-mail: ruxsoraqurbonova1997@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20150989>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim tizimida talabalarda 4K kompetensiyalarini (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiya) shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli, interfaol o‘qitish metodlari hamda loyiha asosida o‘qitishning talabalarining XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: 4K kompetensiyalari, XXI asr ko‘nikmalari, kompetensiyaga asoslangan ta’lim, kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, interfaol metodlar.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations for developing 4C competencies (critical thinking, creativity, communication, and collaboration) in higher education. The study analyzes competency-based education, interactive teaching methods, and project-based learning as effective approaches to fostering students’ 21st-century skills and improving their analytical, creative, and collaborative abilities.

Keywords: 4C competencies, 21st-century skills, competency-based education, critical thinking, creativity, communication, collaboration, interactive methods.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы формирования компетенций 4С (критическое мышление, креативность, коммуникация и сотрудничество) в системе высшего образования. Анализируется значение компетентностного подхода, интерактивных методов обучения и проектного обучения в развитии у студентов навыков XXI века и их аналитических, творческих и коммуникативных способностей.

Ключевые слова: компетенции 4С, навыки XXI века, компетентностное обучение, критическое мышление, креативность, коммуникация, сотрудничество, интерактивные методы.

XXI asrda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – talabalarda global mehnat bozori talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishdir. Shu nuqtai nazardan, so‘nggi yillarda ta’lim sohasida “XXI asr kompetensiyalari” konsepsiyasi keng rivojlanib, uning markazida “4K” modeli (Critical thinking, Creativity, Communication, Collaboration) turadi. Ushbu model talabalarining analitik, ijodiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, zamonaviy pedagogik paradigmaning muhim elementiga aylangan. Ushbu g‘oya 2000-yillarda shakllana boshlagan bo‘lib, keyinchalik Partnership for 21st Century Learning tomonidan ishlab chiqilgan “Framework for 21st Century Learning” modeli orqali tizimlashtirilib, keng miqyosda joriy etilgan. Mazkur konsepsiya ta’lim tizimida an’anaviy bilim uzatishga asoslangan yondashuvdan kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim modeliga o‘tish zarurligini asoslab beradi.

Ilmiy adabiyotlarda 4K kompetensiyalari XXI asr ko‘nikmalari tizimining markaziy elementi sifatida talqin qilinadi. Xususan, Lamri va Lubart tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda 4K kompetensiyalari zamonaviy ta’lim tizimida yuqori darajadagi meta-kompetensiyalar sifatida ko‘rib chiqiladi. Mualliflarning ta’kidlashicha, ushbu kompetensiyalar murakkab va tez o‘zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan universal ko‘nikmalar hisoblanadi [1].

Bir qator tadqiqotlar 4K kompetensiyalarining shakllanishi ta’lim jarayonini innovatsion metodlar asosida tashkil etish bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Masalan, Zhumadian universitetida olib borilgan tadqiqotda 4K kompetensiyalarini rivojlantirish uchun maxsus elektron o‘quv modullarini ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga integratsiya qilish talabalarining analitik va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi ta’kidlangan [2].

Shuningdek, pedagogik tadqiqotlar 4K kompetensiyalarini rivojlantirishda loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning) va muammoli ta’lim (Problem-based learning) metodlarining samaradorligini ko‘rsatadi. Masalan, Tanzaniyada olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, loyiha asosida o‘qitish

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

modeli talabalarning kommunikatsiya, kritik fikrlash va jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi [3].

Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlarda 4K kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalar muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. Xususan, sun’iy intellekt asosida ta’lim texnologiyalarining ta’sirini o‘rgangan meta-tahlil natijalariga ko‘ra, raqamli ta’lim vositalari talabalarning kreativlik, kritik fikrlash va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [4].

Mazkur tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarida 4K kompetensiyalarini (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiya) shakllantirishning pedagogik asoslarini aniqlash maqsadida kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida mavzu bo‘yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar qiyosiy tahlil qilindi hamda kompetensiyaga asoslangan ta’lim modellarining nazariy asoslari o‘rganildi. Shuningdek, pedagogik kuzatuv, tahlil va umumlashtirish metodlari yordamida oliy ta’lim muassasalarida qo‘llanilayotgan interfaol ta’lim metodlarining talabalarda 4K kompetensiyalarini shakllantirishga ta’siri o‘rganildi.

4K modeli quyidagi to‘rtta asosiy kompetensiyani o‘z ichiga oladi: kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiya. Kritik fikrlash talabalarning axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini anglatadi. Ushbu kompetensiya talabalarni muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ularni hal qilish jarayonida mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Zamonaviy axborot oqimining kengayishi sharoitida kritik fikrlash talabalarning analitik tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kreativlik esa yangi g‘oyalarni yaratish va muammolarga nostandart yechimlar topish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Kreativ fikrlash innovatsion rivojlanishning muhim omillaridan biri bo‘lib, talabalarning ijodiy yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida kreativlikni rivojlantirish uchun loyiha asosida o‘qitish, interfaol metodlar va innovatsion topshiriqlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Kommunikatsiya kompetensiyasi talabalarning o‘z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshni tinglash va samarali muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Akademik muhitda kommunikativ ko‘nikmalar talabalarning ilmiy fikr almashishi va jamoaviy faoliyatni samarali tashkil etishida muhim rol o‘ynaydi. Seminar, munozara va taqdimotlar kabi o‘quv faoliyatlari kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Kollaboratsiya esa jamoada samarali ishlash, fikr almashish va umumiy maqsadga erishish jarayonida hamkorlik qilish qobiliyatini anglatadi. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida jamoaviy ishlash ko‘nikmasi muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayonida guruhli topshiriqlar, jamoaviy loyihalar va hamkorlikka asoslangan o‘qitish metodlari kollaboratsiya kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy pedagogika nazariyasida kompetensiyaga asoslangan ta’lim modeli talabalarda nafaqat bilim, balki amaliy ko‘nikmalar va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan yondashuv sifatida qaraladi. Ushbu modelga ko‘ra, ta’lim jarayoni o‘quv materialini yodlashga emas, balki talabalarning real hayotiy muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim modelining muhim xususiyatlaridan biri o‘quv jarayonida faol va interfaol metodlardan foydalanishdir. Xususan, loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning), muammoli ta’lim (Problem-based learning) hamda hamkorlikka asoslangan o‘qitish (Collaborative learning) metodlari talabalarning 4K kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Loyiha asosida o‘qitish modeli talabalarning mustaqil tadqiqot olib borish, muammolarni tahlil qilish va ijodiy yechimlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu metod orqali talabalar real hayotiy muammolar ustida ishlash jarayonida o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Natijada ularda kreativ fikrlash va kritik tahlil qilish kompetensiyalari shakllanadi. Muammoli ta’lim metodida esa ta’lim jarayoni muammoli vaziyatlar asosida tashkil etiladi. Talabalar muayyan muammoni hal qilish jarayonida tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish hamda asosli xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularning kritik fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hamkorlikka asoslangan o‘qitish modeli esa talabalarning jamoada ishlash, fikr almashish va o‘zaro muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Guruhli loyihalar va jamoaviy topshiriqlar orqali talabalar o‘z fikrlarini asoslab berish, boshqalarning nuqtai nazarini tinglash hamda umumiy qarorga kelish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu jarayon kommunikatsiya va kollaboratsiya kompetensiyalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy oliy ta’limda 4K kompetensiyalarini samarali shakllantirish uchun bir nechta innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur. Avvalo, ta’lim jarayonida adaptiv kompetensiyaga asoslangan modul tizimini ishlab chiqish tavsiya etiladi. Bu tizimda har bir modul talabalar individual rivojlanish darajasi va qiziqishlariga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

moslashtiriladi, shu bilan birga, 4K kompetensiyalari integratsiyalashgan holda o‘qitiladi. Masalan, loyiha asosida o‘qitish va muammoli ta’lim elementlari modul ichida birlashtirilgan holda, talabalar tanlagan yo‘nalish bo‘yicha mustaqil va jamoaviy faoliyat ko‘rsatadilar. Ikkinchidan, 4K kompetensiyalarini baholash tizimini modernizatsiya qilish tavsiya etiladi. An’anaviy test va imtihonlardan tashqari, dinamik portfoliolar va raqamli refleksiv jurnallardan foydalanish orqali talabaning o‘sh jarayoni, kreativ yondashuvi va jamoaviy ishtiroki uzluksiz kuzatilishi mumkin. Ushbu yondashuv talabalarni faqat yakuniy natijaga emas, balki jarayondagi kompetensiya rivojiga ham mas’ul qiladi. Uchinchidan, ta’lim jarayoniga sun’iy intellekt va virtual pedagogik yordamchilarni integratsiya qilish tavsiya etiladi. Masalan, sun’iy intellekt yordamida tashkil etilgan interaktiv vazifalar talabalarning kritik fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini real vaqt rejimida tahlil qiladi va individual tavsiyalar beradi. Shu bilan birga, virtual hamkorlik platformalari jamoaviy loyihalarda kommunikatsiya va kollaboratsiyani samarali rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

To‘rtinchidan, o‘qituvchilarni 4K kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha maxsus pedagogik inkubatsiya dasturlari orqali malakasini oshirish tavsiya etiladi. Ushbu dasturlar orqali o‘qituvchilar yangi interfaol metodlarni o‘zlashtiradi, raqamli vositalardan samarali foydalanish ko‘nikmalarini egallaydi va talabalarning individual rivojlanishini kuzatish hamda baholashda innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga o‘rgatiladi.

Beshinchidan, oliy ta’lim muassasalarida fanlararo ta’lim markazlarini tashkil etish tavsiya etiladi. Mazkur markazlar talabalarni turli soha vakillari bilan birgalikda loyihalar ustida ishlashga jalb etib, 4K kompetensiyalarini fanlararo (multidisipliner) muhitda shakllantirishga imkon yaratadi. Bunday ta’lim muhiti talabalarning kreativ fikrlashi, muammolarni kompleks tahlil qilish hamda jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada talabalar o‘z bilimlarini real professional vaziyatlarga yaqin sharoitda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida ilgari surilgan tavsiyalar orqali 4K kompetensiyalarini rivojlantirish nafaqat samarali pedagogik mexanizmga aylanadi, balki oliy ta’lim muassasalarini XXI asr talablariga mos, innovatsion va raqobatbardosh ta’lim muhitiga aylantirish imkonini beradi. Ushbu yondashuvlar o‘zaro integratsiyalashgan holda amalga oshirilsa, talabalar nafaqat akademik, balki ijtimoiy va professional sohada ham yuqori kompetensiyaga ega mutaxassislar sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lamri, J., & Lubart, T. (2023). Creativity, Critical Thinking, Communication and Collaboration: Assessment, Certification and Promotion of 21st Century Skills. *Computers*, 11(3), 54.
2. Zhang, Z., et al. (2023). Development of 4K Skills E-Module for College Students at Zhumadian University. *Journal of Higher Education Teaching and Learning Studies*, 5(2), 45–53.
3. Mgaya, K., & Mwakapenda, W. (2022). Project-Based Learning as a Strategy for Developing 21st Century Skills in Higher Education. *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 18(4), 89–102.
4. Chen, X., et al. (2024). Artificial Intelligence in Education and the Development of 21st Century Skills: A Meta-Analysis. *Educational Research Review*, 42, 100558.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING IJTIMOYILASHUV
JARAYONIGA TA’SIRI**

Ergashev Yusuf Mo’min o’g’li

Guliston davlat universiteti

E-mail:ergashevyusuf572@gmail.com

F-ORCID: 0009-0004-3819-1217

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20151085>

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, platformalar, sun’iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari) shaxs ijtimoiylashuviga ta’siri kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — raqamli muhitning ijtimoiylashuv mexanizmlarini hamda u bilan bog‘liq xavflarni tizimli tavsiflashdir. Metodologiya sifatida nazariy tahlil, kontent tahlili va ijtimoiy so‘rov elementlarini uyg‘unlashtiruvchi aralash yondashuv taklif etiladi. Natijalar raqamli kommunikatsiya ijtimoiy aloqalar zichligini oshirib, ta’lim resurslariga kirishni kengaytirishi bilan birga, ijtimoiylashuvning fragmentatsiyalashuvi, “axborot pufagi” va ijtimoiy taqqoslash tufayli psixologik bosimni kuchaytirishini ko‘rsatadi. Xulosada raqamli ijtimoiylashuvni xavfsiz va samarali yo‘naltirish uchun mediata’lim, raqamli savodxonlik, ota-ona va ta’lim muassasalari hamkorligi hamda platforma mas’uliyati bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli kommunikatsiya, ijtimoiylashuv, identitet, ijtimoiy kapital, algoritmik tavsiya, kiberbulling, dezinformatsiya, mediata’lim, raqamli savodxonlik, platformalar.

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых коммуникационных технологий на процесс социализации личности. Анализируются ключевые механизмы цифровой социализации (усвоение норм и ценностей, ролевое обучение, формирование идентичности, социальный капитал) и риски (дезинформация, кибербуллинг, алгоритмическая манипуляция, цифровая зависимость). В методологическом плане предлагается смешанный подход, сочетающий теоретический анализ, контент-анализ и элементы социологического опроса. Результаты показывают двойственный эффект: расширение доступа к образовательным ресурсам и усиление социальной связанности, но также рост фрагментации, «информационных пузырей» и психологического давления. В заключении предложены рекомендации по развитию медиаобразования и цифровой грамотности, укреплению взаимодействия семьи и образовательных институтов и повышению ответственности платформ.

Ключевые слова: цифровая коммуникация, социализация, идентичность, социальный капитал, алгоритмы рекомендаций, кибербуллинг, дезинформация, медиаобразование, цифровая грамотность, платформы.

Abstract. This paper examines how digital communication technologies influence socialization. It analyzes mechanisms of digital socialization (norm and value transmission, role learning, identity construction, social capital) as well as associated risks (misinformation, cyberbullying, algorithmic manipulation, digital addiction). Methodologically, a mixed approach combining theoretical review, content analysis, and survey elements is proposed. Findings highlight a dual impact: improved connectivity and broader access to learning resources, alongside increased fragmentation, “filter bubbles,” and psychological pressure. Recommendations focus on media education, digital literacy, school–family cooperation, and platform accountability.

Keywords: digital communication, socialization, identity, social capital, recommender systems, cyberbullying, misinformation, media education, digital literacy, platforms.

KIRISH. Ijtimoiylashuv — shaxsning jamiyatga kirishi, me’yor va qadriyatlarni o‘zlashtirishi, ijtimoiy rollarni egallashi hamda barqaror identitetni shakllantirish jarayonidir. Klassik sotsiologiya va psixologiya an’analari ijtimoiylashuv oiladan boshlanib, maktab, tengdoshlar guruhi, mahalla va ommaviy kommunikatsiya kanallari orqali davom etishi ta’kidlanadi.¹ XXI asrda raqamli kommunikatsiya texnologiyalari (smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, video platformalar, onlayn o‘yinlar, forumlar) ijtimoiylashuvning “yangi instituti”ga aylandi. Bu muhitda shaxs real hayotdagi kabi “ijtimoiy rol”larni sinab ko‘radi, o‘zini namoyon qiladi, tengdoshlar bilan aloqalarni kuchaytiradi, bilim va axborotga kirishni kengaytiradi.² Biroq shu bilan birga, algoritmlar boshqaradigan kontent oqimi shaxsning axborot maydonini toraytirishi, radikallashuv xavfini kuchaytirishi, dezinformatsiya va manipulyatsiyaga moyillikni oshirishi mumkin.³

O‘zbekiston sharoitida raqamli kommunikatsiya yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan: ta’lim resurslari, kasbiy orientatsiya, bandlik va tadbirkorlik ekotizimlari ham tobora platformalarga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

ko‘chmoqda. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, raqamli odob (netiketa), axborot gigiyenasi va mediata’lim masalalari dolzarblashmoqda. Bu maqola raqamli kommunikatsiyaning ijtimoiylashuvga ta’sirini ijobiy va salbiy omillar kesimida tahlil qilish hamda ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqot savollari:

1. Raqamli kommunikatsiya ijtimoiylashuvning qaysi mexanizmlarini kuchaytiradi?
2. Raqamli muhitda ijtimoiylashuvga xos xavf va cheklovlar nimalardan iborat?
3. Ta’lim, oila va platformalar darajasida qanday profilaktika va rivojlantirish strategiyalari samarali?

Tadqiqot dizayni aralash (mixed) yondashuvga tayangan bo‘lib, uch komponentdan iborat:

1. Nazariy tahlil: ijtimoiylashuv nazariyalari (sotsial o‘rganish, kommunikativ harakat, tarmoq jamiyati, ishtirokchi madaniyat) hamda raqamli media nazariyalari (platformalashuv, algoritmik boshqaruv) asosida konseptual model ishlab chiqildi.⁴

2. Kontent tahlili (namunaviy): ijtimoiy tarmoqlarda (masalan, Telegram-kanallar, Instagram/TikTok trendlari) tarqaladigan ta’limiy va ko‘ngilochar kontentda me’yoriy xabarlar, rol modellari, stereotiplar va agressiv kommunikatsiya belgilari kodlandi.⁵

3. So‘rov elementlari (model sifatida): 18–30 yoshdagi respondentlar uchun (n=200 kabi) “raqamli odatlar” (screen time, platforma turlari), “ijtimoiy kapital” (online/offline do‘stlar, hamkorlik), “psixologik holat” (stress, ijtimoiy taqqoslash) indikatorlari bo‘yicha anketa konstrukti taklif etildi.⁶

Asosiy tushunchalar operatsionallashuvi:

• Ijtimoiylashuv natijalari: ijtimoiy norma va qadriyatlarni qabul qilish, rol kompetensiyasi, identitet barqarorligi, pro-sotsial xulq.

• Raqamli ta’sir omillari: algoritmik tavsiyalar, kontent turlari, onlayn hamjamiyatlar, kiberxavflar.

• Mediatorlar: raqamli savodxonlik, oilaviy nazorat/qo‘llab-quvvatlash, ta’lim muassasasi mediata’limi.

1) Raqamli kommunikatsiyaning ijobiy ta’sirlari (a) Ijtimoiy aloqalarning kengayishi va ijtimoiy kapital. Raqamli platformalar shaxsning “bog‘lovchi” (bridging) ijtimoiy kapitalini kuchaytiradi: turli hudud, kasb va qiziqishdagi odamlar bilan tezkor aloqa o‘rnatish mumkin.⁷ Bu ayniqsa ta’lim (masofaviy kurslar), kasbiy hamjamiyatlar (IT, dizayn, marketing), volontyorlik va fuqarolik faolligida ko‘rinadi.

(b) Raqamli ta’lim resurslari va o‘z-o‘zini rivojlantirish. Video platformalar, ochiq kurslar, onlayn kutubxonalar ijtimoiylashuvning “bilim” komponentini jadallastiradi. Maktab va universitet talabalari uchun o‘quv kontenti (leksiya, konspekt, test) ijtimoiy ko‘mak tarmog‘iga aylanadi.

(c) Identitet qurilishi va o‘zini ifodalash. Raqamli muhit shaxsga o‘z qiziqishi, til uslubi, estetik didini namoyon qilish imkonini beradi. Bunda “raqamli o‘zlik” (digital self) bosqichma-bosqich shakllanadi.⁸

2) Salbiy ta’sirlar va xavflar

(a) Dezinformatsiya va manipulyatsiya. Raqamli muhitda “axborot sifati” bir xil emas: tekshirilmagan xabarlar, clickbait, propaganda, soxta ekspertlar ko‘payadi. Algoritmik tavsiyalar ko‘pincha emotsional kontentni ustun chiqarib, “rezonans”ni kuchaytiradi.⁹

(b) Kiberbulling va onlayn agressiya. Tengdoshlar bosimi endi faqat sinf/mahalla bilan cheklanmaydi; onlayn kamsitish, masxara va tahqirlar doimiy ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin. Bu ijtimoiylashuvga salbiy ta’sir qilib, o‘ziga baho va psixologik xavfsizlikni pasaytiradi.¹⁰

(c) “Filter bubble” va ijtimoiylashuvning fragmentatsiyasi. Shaxs doim bir xil qarashdagi kontentni ko‘rsa, dunyoqarashi torayadi, dialog madaniyati susayadi, “biz–ular” oppozitsiyasi kuchayadi.¹¹

(d) Raqamli qaramlik va vaqt resursi muammosi. Doimiy bildirishnomalar (notifications) va “cheksiz lenta” (infinite scroll) diqqatni parchalab, o‘qish, sport, yuzma-yuz muloqot kabi ijtimoiylashuvning “offline” kanallarini qisqartiradi.¹²

Jadval 1. Raqamli kommunikatsiyaning ijtimoiylashuvga ta’sir omillari (ijobiy/salbiy)

Yo‘nalish	Ijobiy omillar	Salbiy omillar	Profilaktika
Ijtimoiy aloqa	hamjamiyat, networking, qo‘llab-quvvatlash	kiberbulling, toxic kommunikatsiya	netiketa, moderatorlik, psixologik xizmat
Axborot	tezkor bilim, ochiq resurslar	dezinformatsiya, feyk	fact-checking ko‘nikmalari, mediata’lim

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Yo‘nalish	Ijobiy omillar	Salbiy omillar	Profilaktika
Identitet	o‘zini ifoda, kreativlik	ijtimoiy taqqoslash, self-esteem pasayishi	psixogigiya, “screen time” balansi
Qadriyat	fuqarolik faolligi, volontyorlik	radikallashuv, stereotip kuchayishi	pluralizm, dialog madaniyati
Vaqt/diqqat	masofaviy imkoniyat	qaramlik, diqqat tarqoqligi	raqamli gigiyena, rejim

1-rasm. “Raqamli ijtimoiylashuv modeli” (konseptual diagramma tavsifi): Diagrammada 4 blok ko‘rsatiladi: (1)Raqamli ta’sirlar: platformalar, algoritmlar, kontent turlari, hamjamiyatlar. (2)Mediatorlar: raqamli savodxonlik, oila nazorati/qo‘llab-quvvatlashi, mediata’lim, psixologik barqarorlik. (3)Natijalar: ijtimoiy kapital, identitet, norma o‘zlashtirish, rol kompetensiyasi. (4)Xavflar: dezinformatsiya, kiberbulling, qaramlik, fragmentatsiya. Bloklar orasida ikkiyo‘nalishli strelkalar “o‘zaro ta’sir”ni, xavf blokidan natija blokiga yo‘nalgan strelkalar “salbiy pasaytiruvchi effekt”ni bildiradi. Natijalar raqamli kommunikatsiya ijtimoiylashuvni kuchaytirishini ham, deformatsiyalashini ham ko‘rsatadi. Bu “ikkiyoqlama ta’sir” tarmoq jamiyati nazariyalarida ham qayd etilgan: kommunikatsiya zichligi oshadi, biroq boshqaruv mexanizmlari (platforma algoritmlari) ham kuchayadi.¹³ Mahalliy kontekst bo‘yicha empirik kuzatuvlar Ta’limda Telegram guruhlari “norasmiy repetitorlik” va tezkor ko‘mak kanaliga aylangan (konspekt, test, video). Shu bilan birga, ayrim “pseudo-ta’lim” kontenti (ilmiy asossiz psixologiya, tez boyish va’da qiluvchi treninglar) ijtimoiy ongga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Yoshlar orasida TikTok/short-video format ijtimoiy taqqoslashni kuchaytirib, “ideal hayot” illuziyasini yaratishi mumkin. Tahliliy xulosa: raqamli ijtimoiylashuvning sifati 3 omilga bog‘liq shaxsning raqamli savodxonligi (kritik fikrlash, fact-checking, privatlik), ijtimoiy institutlar qo‘llab-quvvatlashi (oilalar, maktab, universitet, mahalla), platforma mas’uliyati (moderatsiya, shaffof algoritmlar, bolalar xavfsizligi). Raqamli kommunikatsiya texnologiyalari ijtimoiylashuv jarayonini tubdan qayta shakllantirmoqda ijtimoiy kapital va o‘zini ifoda imkoniyatlari kengayadi, ta’lim resurslari ko‘payadi. Biroq dezinformatsiya, kiberbulling, algoritmik manipulyatsiya va raqamli qaramlik ijtimoiylashuvning sifatiga bevosita tahdid tug‘diradi.

Amaliy tavsiyalar:

1. Mediata’limni institutsionallashtirish: maktab va OTMlarda media savodxonlik modullarini majburiy komponent sifatida kiritish.
2. Oila uchun “raqamli tarbiya” modeli: ota-onalarga netiketa, xavfsizlik, yoshga mos kontent filtrlari bo‘yicha treninglar.
3. Platforma hamkorligi: yoshlar xavfsizligini ta’minlovchi moderatsiya va shaffof shikoyat mexanizmlari.
4. Psixologik xizmatlar: kiberbulling va raqamli stress bo‘yicha konsultatsiya yo‘nalishlarini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: ГУ ВШЭ, 2000.
2. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. — М.: Весь Мир, 2001.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
4. Бандура А. Теория социального научения. — СПб.: Евразия, 2000.
5. Гоффман Э. Представление себя другим в повседневной жизни. — М.: Канон-пресс, 2000.
6. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. — New York: Simon & Schuster, 2000.
7. Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. — New York: Penguin Press, 2011.
8. Sunstein C. #Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. — Princeton: Princeton University Press, 2017.
9. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework. — Strasbourg: Council of Europe, 2017.
10. Hinduja S., Patchin J.W. Cyberbullying: Identification, Prevention, and Response. — Cyberbullying Research Center, 2018.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

11. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. — Thousand Oaks: Sage, 2018.

12. Creswell J.W., Plano Clark V.L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. — Los Angeles: Sage, 2017.

13. Alter A. Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked. — New York: Penguin Press, 2017.

ELEKTRON KUTUBXONA TUSHUNCHASI VA KUTUBXONA XIZMATIDA MULOQOT HUSUSIYATLARI

To‘ychiyeva Shoiraxon No‘monovna.

Qo‘qon davlat universiteti

Toychiyevashoiraxon4@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20151862>

Annotatsiya: Bugungi kunda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kutubxona faoliyati ham tubdan o‘zgarib bormoqda. An’anaviy kutubxona xizmatlari, ya’ni jismoniy kitoblar va bosma materiallar bilan ishlashga asoslangan xizmatlar, sekin-asta elektron resurslar hamda onlayn xizmatlar bilan to‘ldirilmoqda. Elektron kutubxona tushunchasi, uning tashkil etilishi va foydalanuvchilar bilan muloqot qilish xususiyatlari bugungi kun kutubxonachiligi va axborot jamiyatining muhim masalalaridan biriga aylangan. Ushbu maqolada elektron kutubxona tushunchalari, xizmat hususiyatlari, unda elektron kutubxona tizimlarining muloqot yo‘nalishlari, foydalanuvchilar bilan aloqalarni tashkil etish usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: elektron kutubxona, elektron muloqot, xizmat turlari, raqamli, foydalanuvchi, zamonaviy, an’anaviy, onlayn, masofaviy, foydalanuvchi interfeysi.

Abstract: Today, as a result of the rapid development of information and communication technologies, library activities are also fundamentally changing. Traditional library services, that is, services based on working with physical books and printed materials, are gradually being supplemented by electronic resources and online services. The concept of an electronic library, its organization and features of communication with users have become one of the important issues of today's librarianship and the information society. This article discusses the concepts of an electronic library, service features, communication directions of electronic library systems in it, methods of organizing communication with users.

Keywords: electronic library, electronic communication, types of services, digital, user, modern, traditional, online, remote, user interface.

Аннотация: Сегодня, в результате стремительного развития информационно-коммуникационных технологий, библиотечная деятельность также претерпевает радикальные изменения. Традиционные библиотечные услуги, то есть услуги, основанные на работе с физическими книгами и печатной продукцией, постепенно дополняются электронными ресурсами и онлайн-сервисами. Концепция электронной библиотеки, особенности ее организации и взаимодействия с пользователями стали одним из важных вопросов современного библиотечного дела и информационного общества. В данной статье рассматриваются концепции электронной библиотеки, особенности предоставления услуг, каналы связи электронных библиотечных систем в ней и методы организации взаимодействия с пользователями.

Ключевые слова: электронная библиотека, электронная связь, виды услуг, цифровые, пользователь, современные, традиционные, онлайн, удаленные, пользовательский интерфейс.

Elektron kutubxona atamasi zamonaviy axborot jamiyatida keng tarqalgan va ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, an’anaviy kutubxona faoliyatini raqamli muhitga ko‘chirishdan iborat. Umuman olganda, elektron kutubxona — bu raqamli shakldagi axborot resurslarini (matn, rasm, audio, video, ma’lumotlar bazalari va boshqalar) to‘plash, saqlash, kataloglash va foydalanuvchilarga uzluksiz yetkazib berish xizmatlarini taqdim etuvchi tizimdir. Bunda asosiy maqsad foydalanuvchiga qidiruvdan tortib to kontentni olish va undan foydalanishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni soddalashtirish, shuningdek, an’anaviy kutubxona chegaralarini kengaytirishdir. Elektron kutubxonalar odatda onlayn platforma orqali ishlaydi va ularning infratuzilmasi serverlar, saqlash joylari, dasturiy ta’minot, veb-interfeys, metadata kataloglari hamda kirish nazorati vositalaridan tashkil topgan bo‘ladi.

Elektron kutubxonalarining turlari va yo‘nalishlari ko‘p bo‘lib, ularni kontentning tabiati, tashkilot maqsadi va xizmatlar to‘plami bo‘yicha guruhlash mumkin. Eng keng tarqalgan turlaridan biri akademik va ilmiy kutubxonalar bo‘lib, ular universitetlar va ilmiy muassasalarning elektron resurslarini — elektron kitoblar, ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar va ma’lumotlar to‘plamlarini jamlaydi. Bunday kutubxonalar ko‘pincha institutsional repozitoriylar orqali tashkil etiladi, bu esa mualliflarning ochiq kirish (open access) siyosatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Ikkinchi muhim tur — milliy va mintaqaviy raqamli kutubxonalar bo‘lib, ular madaniy merosni saqlash, tarixiy hujjatlar, gazetalar, arxiv materiallari va boshqa noyob manbalarni raqamlashtirib, keng jamoatchilikka taqdim etadi. Shuningdek, faniga yoki mavzuga yo‘naltirilgan elektron kutubxonalar (masalan, tibbiyot, huquq, texnika sohalariga

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart oid bilimlar bazalari) ham mavjud bo‘lib, ular mutaxassislar va talabalar uchun ixtisoslashtirilgan resurslar bilan ta‘minlaydi.

Xizmat turlari jihatidan elektron kutubxonalar keng spektrni qamrab oladi.

- Birinchi navbatda, qidiruv va indekslash xizmatlari asosiy funktsiya hisoblanadi. Foydalanuvchi uchun intuitiv qidiruv interfeysi, murakkab filtrlash, metadata asosida yaxlit natijalar taqdim etish va semantik qidiruv imkoniyatlari xizmat sifatini belgilovchi muhim elementlardir.

- Ikkinchi xizmat — hujjatlarni yetkazib berish va onlayn o‘qish imkoniyatlari; bu elektron kitoblarni to‘liq ko‘rish, maqolalar PDFlarini yuklab olish yoki o‘qish, multimedia fayllarni ijro etish va kerakli hollarda chop etish huquqini o‘z ichiga oladi.

- Uchinchi muhim xizmat — masofaviy foydalanish va autentifikatsiya tizimlari, ya‘ni foydalanuvchilarning shaxsini aniqlash, litsenziya asosida cheklangan resurslarga kirishni boshqarish (IP-chiqish, VPN, Shibboleth, federatsiya tizimlari).

- To‘rtinchi tur — ma‘lumotlarni saqlash va uzoq muddatli saqlash (digital preservation) funksiyalari bo‘lib, bu raqamlashtirilgan obyektlarning sifatini saqlab qolish, formatlar eskirmasligi, zaxira nusxalar yaratish va migratsiya strategiyalarini o‘z ichiga oladi.

Bundan tashqari, elektron kutubxonalar foydalanuvchilarga axborot-resurslarni boshqarish bo‘yicha qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini taklif etadi: virtual kutubxonachilik va referens xizmatlari, ma‘lumotlar manbalarini tanlashda yordam, bibliografik xizmatlar, shuningdek, o‘quv-uslubiy yordamlardir. Ko‘p zamonaviy kutubxonalar interaktiv xizmatlar — chat, onlayn maslahat, masofaviy treninglar va webinarlardan foydalanadi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan xabarnomalar, yangiliklar byulletenlari va shaxsiy profilga asoslangan tavsiya tizimlari foydalanuvchini kerakli resurslar bilan vaqtida ta‘minlashga xizmat qiladi.

Kiruvchi va tashkil etuvchi xizmatlar bilan bir qatorda, elektron kutubxonalar huquqiy va litsenziyalash malakalarini ham boshqaradi. Bu esa mualliflik huquqi, elektron tarqatish huquqlari, DRM (Digital Rights Management) va litsenziya shartnomalariga rioya qilishni talab etadi. Masalan, ba‘zi ilmiy jurnallar faqat obuna asosida kirishni ta‘minlasa, boshqalari ochiq kirish siyosatini qo‘llaydi. Shu sababli kutubxonalar litsenziya shartlarini boshqarish, foydalanuvchilarga yuridik ma‘lumotlar berish va adolatli foydalanish (fair use) printsiplarini tushuntirish bo‘yicha ham xizmatlar ko‘rsatadi.

Texnik jihatdan elektron kutubxonalar interoperabellik va standartlarga amal qilish orqali samarali ishlaydi. Metadata standartlari (Dublin Core, MARCXML), protokollar (OAI-PMH), kataloglashtirish va ontologiyalar ma‘lumotlar almashinuvini va tizimlararo integratsiyani ta‘minlaydi. Shu bilan birga, turli fayl formatlari (PDF, EPUB, XML, JPEG, TIFF) va ularning texnik tavsifi, hamda fayllarni saqlash va uzatish jarayonidagi sifat nazorati muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy elektron kutubxonalar mobil qurilmalar uchun optimallashtirilgan interfeyslarni, kirish tezligini oshiruvchi kesh texnologiyalarini va foydalanuvchi tajribasini yaxshilovchi dizayn prinsiplari (UX/UI)ni tatbiq etadi.

Elektron kutubxonalar jamiyatga ko‘rsatadigan foydasi beqiyosdir: bilimga erkin kirish, masofaviy ta‘limni qo‘llab-quvvatlash, ilmiy kommunikatsiyani tezlashtirish va madaniy merosni saqlash imkonini beradi. Biroq, ular bilan bog‘liq muammolar ham mavjud: texnologik resurslarga teng kirishning ta‘minlanmasligi (raqamli bo‘shliq), huquqiy cheklovlar, metadata sifati pastligi, raqamli saqlashning yuqori xarajatlari va kyberxavfsizlik tahdidlari. Shuning uchun elektron kutubxonalar yaratish va xizmatni boshqarish — nafaqat texnik, balki tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy muammolarga ham yechim topishni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron kutubxonalar — bu turli xil raqamli resurslar va xizmatlarni bir tizim ostida jamlovchi, foydalanuvchilarning axborotga kirishini ta‘minlovchi kompleks infratuzilma bo‘lib, uning turlari va xizmatlari institut maqsadiga qarab farqlanadi. Zamonaviy kutubxonachilik amaliyoti elektron kutubxonalarning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanishni, standartlarga rioya qilishni, foydalanuvchi ehtiyojlarini doimiy o‘rganishni va huquqiy hamda texnik xavfsizlikni ta‘minlashni talab qiladi. Elektron kutubxonalar xizmatida muloqot — bu foydalanuvchilar bilan kutubxonalar o‘rtasida axborot almashinuvi, murojaatlarni qondirish va xizmatlarni taqdim etish jarayonida yuzaga keladigan kommunikatsion munosabatlar tizimidir. An‘anaviy kutubxonalar bilan solishtirganda, elektron kutubxonada muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari texnologik jihatdan boy, vaqt va makon chegaralariga nisbatan moslashuvchan hamda foydalanuvchi markazida tashkil etilgan. Ushbu bo‘limda elektron kutubxonalar xizmatida muloqotning asosiy tamoyillari, shakllari, texnik va ijtimoiy omillari, shuningdek, amaliy muammolar va ularni yengish yo‘llari batafsil tahlil qilinadi.

Avvalo, elektron kutubxonalar muloqotining eng muhim xususiyati — asinxron va sinxron aloqa kombinatsiyasi mavjudligi. Masofaviy elektron resurslar orqali foydalanuvchi kutubxonalar katalogi, elektron jurnallar, ma‘lumotlar bazalari va raqamli arxivlarga doimiy kirish huquqiga ega bo‘ladi; bu

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

esa soat va joy chegaralarini bartaraf etadi. Biroq, murakkab ma’lumot talab etiladigan hollarda sinxron xizmatlar (chat, video maslahatlar, onlayn konsultatsiyalar) zarur bo‘ladi. Elektron kutubxonalar ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘unligini ta’minlab, foydalanuvchilarga tezkor yordam va chuqur ma’lumot yordamini taklif etishi lozim.

Keyingi muhim jihat — shaxsiylashtirish va foydalanuvchi profilingi. Elektron kutubxonalar foydalanuvchilar axborot qidiruv odatlari, tanlangan mavzular va oldingi so‘rovlar asosida tavsiyalar beradi. Bu xizmatni amalga oshirish uchun foydalanuvchi profilingi, log fayllari va analytics vositalari ishlatiladi. Shaxsiylashtirilgan muloqot foydalanuvchi muvofiqligini oshiradi, lekin bir paytning o‘zida maxfiylik va ma’lumotlarni himoya qilish masalalarini ham keltirib chiqaradi. Shu bois, shaxsiy ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash va qayta ishlash siyosatlarini aniq va ochiq bo‘lishi kerak; foydalanuvchiga o‘z ma’lumotlarini boshqarish imkoniyati berilishi muhimdir.

Elektron kutubxona muloqotida til va madaniy moslashuv ham o‘ta ahamiyatli. Global miqyosdagi elektron resurslar bir yoki bir nechta tillarda taqdim etilishi mumkin; ammo hududiy kutubxonalar o‘z foydalanuvchilari uchun ona tilida interfeys va xizmatlarni taklif qilishi lozim. Multilingvistik qo‘llab-quvvatlash, avtomatik tarjima xizmatlari va lokalizatsiya muloqot samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, axborotning madaniy konteksti — masalan ilmiy terminologiya, lokal bronlar yoki hujjat formati — ham hisobga olinishi kerak.

Muloqot kanallari va interfeyslar ishlash uslubi ham xizmat sifatini belgilaydi. Intuitiv qidiruv tizimlari, semantik izlash, metama’lumotlarning to‘g‘ri strukturasi va interoperabilite standartlari (masalan, OAI-PMH, MARC21, Dublin Core) foydalanuvchining tez va aniq natijaga erishishini ta’minlaydi. Foydalanuvchi interfeysi (UI) va foydalanuvchi tajribasi (UX) dizayni muloqotni soddalashtirib, xizmatga kirishni yengillashtiradi. Ayniqsa mobil qurilmalardagi moslashuvchan dizayn va yengil veb-ilovalar foydalanuvchi sifati uchun muhim.

Muloqotning ijtimoiy jihati — foydalanuvchilar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari. Elektron kutubxonalar forumlar, sharhlar, baholash tizimlari va ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya orqali kutubxona hamjamiyatini shakllantirishi, fikr almashish va bilim uzatishni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Bunday interaktivlik kutubxona resurslariga nisbatan ishonchni oshiradi va axborot madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moderatsiya, sifatsiz yoki noto‘g‘ri ma’lumotning tarqalishi va axloqiy masalalar nazorat talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, elektron kutubxona xizmatida muloqot texnologik, ijtimoiy va huquqiy omillar o‘rtasida muvozanatga ega bo‘lishi kerak. Bu muloqot — interaktiv, shaxsiylashtirilgan, xavfsiz va foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashgan bo‘lishi zarur. Samimiy va samarali muloqot orqali elektron kutubxonalar foydalanuvchilarning ilmiy, ta’limiy va axborot ehtiyojlarini yanada darajada qondira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Borgman, C. L. (2007). *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. MIT Press.
2. Arms, W. Y. (2000). *Digital Libraries*. MIT Press.
3. Lynch, C. (2003). The Battle to Define the Future of the Digital Library. *D-Lib Magazine*, 9(1).
4. Hider, P. (2012). *Information Resource Description: Foundations and Futures*. Facet Publishing.
5. Tennant, R., & Yanosky, R. (2016). The Evolving Role of Academic Libraries within Higher Education. *Journal of Academic Librarianship*, 42(2), 123-130.
6. Franklin, U., & Trzeciak, J. (2015). *Digital Libraries and Information Access: Concepts and Challenges*. Elsevier.
7. Borgman, C. L., & Furner, J. (2002). Scholarly Communication and Bibliographic Control. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36, 3-72.
8. Tenopir, C., & King, D. W. (2000). *Towards Electronic Journals: Realities for Librarians, Publishers and Users*. Special Libraries Association.
9. Duff, W. M., & Johnson, C. A. (2002). Accidentally Found on Purpose: Information-Seeking Behavior of Historians in Archives. *The American Archivist*, 65(1), 63-78.
10. Dempsey, L. (2014). Librarianship in the Age of the Network. *Information Services & Use*, 34(1-2), 21-31.
11. OAI-PMH: The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting Documentation. (2002).

MULOQOT JARAYONIDA TASDIQ VA INKOR MA’NOSINING FUNKSIONAL
ALMASHINUVI

Sayidazimova Muhtaramxon Saidxoshimxon qizi

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

muhtaramxonsayidazimova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20151885>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillarida dolzarb mavzulardan biri bo‘lgan tasdiq va inkor ma’nosining funksional almashinuv muloqot jarayonida qanchalik ahamiyatga egaligi misollar orqali o‘rganib chiqildi. Kundalik nutqimizda foydalaniladigan so‘z, so‘z birikmalari hamda gaplar turli xil ma’nolarni ifodalaydi hamda ularning tasdiq yoki inkor ma’nolarini ifodalashiga qarab tilimizda ishlatamiz. Ushbu tasdiq yoki inkor ma’noni ifodalovchi leksik birliklardan unumli foydalanilganda tinglovchiga fikrimizni to‘g‘ri va tushunarli bayon qilishga yordam beradi. Tasdiq va inkor ijtimoiylashgan tushuncha sifatida insonning jamiyatdagi o‘rni, xulqi va nutq muloqotidagi ishtirokini o‘rganishga xizmat qiladi. Ijtimoiy kontekstda tasdiq-inkor jamiyat hayotini tartibga soluvchi me’yor hamda shaxsning nutqiy-xulqiy pozitsiyasi sifatida ikki tomonlama mazmun kasb etadi.

Kalit so‘zlar: tasdiq ma’no, inkor ma’no, funksional almashinuv, grammatik shakl, semantik-pragmatik mazmun, kinoya, iltifot.

Abstract: This article examines the significance of the functional interchange between the meanings of affirmation and negation in the process of communication within Uzbek and English languages, using specific linguistic examples. Words, phrases, and sentences used in our daily speech convey various meanings, and we employ them based on their capacity to express affirmation or negation. The effective use of lexical units representing these concepts assists in conveying thoughts to the listener accurately and comprehensibly. As socialized concepts, affirmation and negation serve to study an individual's role in society, their behavior, and their participation in verbal interaction. Within a social context, affirmation and negation acquire a dual meaning as a norm regulating social life and as a speech-behavioral position of the individual.

Keywords: affirmative meaning, negative meaning, functional interchange, grammatical form, semantic-pragmatic content, irony, compliment.

Аннотация: В данной статье на примерах рассматривается значимость функционального взаимодействия значений утверждения и отрицания в процессе коммуникации в узбекском и английском языках. Слова, словосочетания и предложения, используемые в нашей повседневной речи, выражают различные смыслы, и мы применяем их в языке в зависимости от того, выражают ли они утверждение или отрицание. Эффективное использование лексических единиц, передающих данные значения, помогает точно и понятно донести мысли до слушателя. Как социализированные понятия, утверждение и отрицание служат изучению роли человека в обществе, его поведения и участия в речевом общении. В социальном контексте категория утверждения-отрицания приобретает двойной смысл как норма, регулирующая общественную жизнь, и как рече-поведенческая позиция личности.

Ключевые слова: утвердительно значение, отрицательное значение, функциональный взаимобмен, грамматическая форма, семантико-прагматическое содержание, ирония, комплимент.

Tasdiq va inkor ma’nosining funksional almashinuvi – bu tilshunoslikda muhim bo‘lgan murakkab semantik-pragmatik hodisa hisoblanadi. Gapning tashqi grammatik shakli va uning ichki mazmun plani o‘rtasida ziddiyat yoki noaniqlik yuzaga kelgan holatlarni o‘z ichiga oladi. Bu hodisa so‘zlovchining niyati, nutq voqelangan kontekst, ohangdagi intonatsiya va pragmatik vaziyatga bog‘liq ravishda shakllanadi. Tasdiq va inkorning funksional almashinuvi gapning grammatik shakli bilan semantik-pragmatik mazmuni o‘rtasidagi mos kelmaslik orqali hosil bo‘lgan ifoda vositasi bo‘lib, u muloqotda nozik ma’no tafovutlarini yetkazish, shuningdek, kinoya, istehzo, iltifot yoki yumshoq inkor kabi stilistik vositalarni yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur almashinuv bo‘yicha tilshunoslikka oid ilmiy manbalarda nazariyalar berib o‘tilgan. Unga ko‘ra funksional almashinuv grammatik jihatdan inkor shaklidagi gap aslida tasdiq ma’nosini ifodalashi, yoki aksincha, tasdiq shaklidagi gap aslida inkor ma’nosini anglatishi bilan izohlanadi:

U yomon odam **emas**.

U qattiq ranjir va buni unitolmay azob chekardi, gap – uni chetlab qo‘yganlarida **emas**, u kengashda baribir hech nimani hal qilmas, faqat qatnashardi xolos. (Ch.Aytmatov. “Oq kema”)

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

He **didn’t** say much during the meeting, but the few words he spoke changed everyone’s opinion about the project.

She’s **not** exactly a beginner when it comes to painting. Her work has been displayed in several local galleries already.

Ushbu gaplar grammatik jihatdan inkor bo‘lsa-da, aslida “yaxshi odam” baholash ma’nosini beradi (yumshoq, bilvosita tasdiq). Ikkinchi gapda ham tasdiq semasi mavjud.

Hayotda hech narsa mehnatsiz bo‘lmaydi. (E.Vohidov. “Ona tilim”) – “hayotda har bir narsa mehnat bilan bo‘ladi” tasdiq ma’nosi mavjud.

U hech kimni yomon ko‘rmaydi, doimo yaxshi niyyatda yuradi. (G‘.G‘ulom. “Shum bola”)

Yerdan aziz hech narsa yo‘q. (A.Cho‘lpon. “Kecha va kunduz”)

Ushbu gapda “yer azizdir” degan qat’iy tasdiq hukm mavjud.

“Oh yes, you’re such a careful driver,” she said as he nearly drove into a tree.

“You’re a real genius,” he said after his friend spilled coffee all over the laptop.

Nutqiy jarayonda tasdiq shakl inkor ma’noni ifodalab kelish holatlari ham mavjud:

Ha, yaxshi bo‘ptida. **Ha**, hali shunaqami! – Traktortor yoniga chopib bordim-da, klyuchni qo‘limga oldim. (Ch.Aytmatov. “Bo‘tako‘z”)

Ingliz tilida ham inkor va tasdiq ma’nosining funksional almashinuvini kuzatish mumkin. Bunda hukmning shakli kontekstdan anglashiladi. Tasdiq va inkor hukm bilan birgalikda kesatish, ta’kid kabi emotsional ifodalar ham ifoda etiladi. Masalan,

Sarah **didn’t** look particularly happy when she received the news. She didn’t jump or shout, she didn’t even smile – but the way her eyes sparkled for a brief second was enough to show that she was thrilled. She **didn’t** need to say a word; her silence said everything.

“You’re such a punctual person,” Mark muttered as Julia **walked into the office twenty minutes late** with a cup of coffee in her hand. “Really, I **can** always count on you to be exactly on time.”

No one can deny that Dr. Patel’s discovery changed the course of medical research. It’s **not** an exaggeration to say that her work has saved countless lives. Even those who once doubted her methods no longer question her results.

Julia just shrugged rolling her eyes and laughed, **knowing** perfectly well what he meant.

Ushbu gapda ha tasdiq ma’nosini ifodalovchi vosita “norozilik va kesatish” ma’nosini ifodalalsh bilan bilan gapdagi tasdiq ma’noni inkor ma’noga o‘zgartirgan.

Ingliz tilshunosligida inkor tushunchalarni inkor etish yoki rad etish bilan cheklanmay, balki ularni yumshatuvchi hamda kuchaytiruvchi vosita sifatida qaraladi. Ayrim dirkurs tarkibida inkor sema ifodalovchi morfologik birliklarning qo‘llanilishi tasdiqlovchilarga xos bo‘lgan pragmatik ustuvorlikni namoyon etish funksiyasini bajarishga xizmat qilishini ilmiy adabiyotlar tasdiqlangan. Masalan,

People who see the cheerful mood on my face think that I **can** forget all the past events. (Mening yuzimdagi xush kayfiyatni ko‘rgan odamlar, meni barcha o‘tgan voqealarni unuta oladi deb o‘ylaydilar)

“Oh, that’s just great”, Tom said, staring at the flat tire in the middle of a thunderstorm. His friend looked at him and sighed. “You really **have** the best luck today, don’t you?” Neither of them smiled. The rain poured harder.

“It’s **not** a bad idea”, said the manager after listening to the proposal. “We might actually make this work”.

Everyone in the room knew that was as close to open praise as they **would** ever hear from him. (Xonadagi hamma bu u aytadigan maqtovga eng yaqin narsalarigini bilardi)

She’s not the kind of person who talks much about her success, but that **doesn’t** mean she **hasn’t** achieved anything. In fact, you won’t find anyone who works harder than she does. She doesn’t brag, she doesn’t boast – she simply keeps winning quietly.

Uri Hasson va Sam Glucksberglarning “Does understanding negation entail affirmation? An examination of negated metaphors” nomli maqolasida odamlar inkor shaklidagi tasdiqlarni qanday tushunishi o‘rganib chiqilgan. Bunda tahlil obyekti sifatida siyosiy nutq namunalari olingan. Maqolada nazariy jihatdan, inkor ifodasi bayonot bilan istisno qilingan, ya’ni qarama-qarshi vaziyatga e’tibor qaratgan taqdirda, u tasdiqlovchi bayonot kabi qayta ishlanishi mumkinligi, shu bilan birga, inkor diqqatni qarama-qarshi holatdan bayonotda ko‘rsatilgan faktik vaziyatga yo‘naltirishi ehtimoli ham mavjud ekanligi. Ayrim inkor vositalar pragmatik jihatdan tasdiq semani ifodalashi mumkinligi ta’kidlangan. Rachel Gioraning “Anything negatives can do affirmatives can do just as well, except for some metaphors” maqolasida ham inkor va tasdiqlash o‘rtasidagi pragmatik hamda funksional o‘xshashlikni izohlash jarayonida ularning sath jihatidan faqat grammatik yoki sintaktik tuzilmalarga asoslanib tushuntirish yetarli emasligi, bunday o‘xshashlik, asosan, nutq jarayonida yuzaga keladigan

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

yuqori darajadagi kognitiv va pragmatik qayta ishlash mexanizmlarining faoliyati bilan bog‘liq ekanligi, ushbu mexanizmlar insonning pragmatik sezgirligi, kontekstni idrok etish qobiliyati hamda kommunikativ niyatni aniqlash jarayonlari orqali boshqarilishini aytadi. Shuning uchun inkor va tasdiqlashning pragmatik va funksional jihatdan yaqinliklarini to‘liq anglash, ularni funksional jihatdan almashunivini tushunish uchun ularning semantik tuzilmasini emas, balki nutq faoliyatidagi pragmatik sezgirlikning ishlash mexanizmlarini tahlil qilish zarurligi.

The negative, one might argue, is negative, operating over against the domain of positive institutions, assertions, and demands. Yet ... by virtue of that fact, **nothing** asserts itself so insistently as the negative ... (“Human Life” by Samuel Taylor Coleridge)

Tasdiq ma’nosi singari, inkor ma’nosi ham ayrim nutqiy vaziyatda tasdiqlash, qo‘llab-quvvatlash yoki e’tirof etish ma’nosida qo‘llanilishi mumkin, chunki inkor qilish har doim ham axborotni butunlay rad etish yoki inkor etishni anglatmaydi. Xuddi shuningdek, tasdiq ham har doim ma’qullash yoki qo‘llab-quvvatlashni ifodalamaydi. Inkor ham, tasdiq ham, ularning ishlatilish kontekstiga qarab, inkor etish yoki qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajarishi mumkin. Masalan,

Menga shuning geografiyasi kerak ekanmi? (“Menga shuning geografiyasi kerak emas”).

Menga Braziliya iqtisodining nima zarurligi bor? (“Menga Braziliya iqtisodining keragi yo‘q”). (Tohir Malik. “Alvido bolalik”)

Ritorik so‘roq gaplarda qo‘llaniluvchi –ma fe’lning inkor ma’nosini hosil qiluvchi affiks gapga inkor ma’nosini yuklamay, balki kontekstda funksional jihatdan tasdiq hukmi ifoda etilishiga xizmat qiladi. Masalan,

Uning otasini, ikki qavatli do‘kon mudirini kim bilmas ekan. (“Uning otasi ikki qavatli do‘kon mudiri ekanligini hamma biladi”).

Shu yerga o‘rnatilgandan beri necha bo‘ronni, do‘l, yomg‘irni ko‘rmadi bu haykal. (“Bu haykal shu yerga o‘rnatilgandan beri necha bo‘ronni, do‘l, yomg‘irni ko‘rdi”). (Tohir Malik. “Alvido, bolalik”)

Ushbu gaplarda inkor ma’no ifodalovchi morfologik va leksik birliklar ishtirok etmagan va gap tasdiq shaklda bo‘lsa-da, gapning mazmuni inkor ma’noni ifoda etayotganligini ko‘rish mumkin. Til lingvomadaniy jihatdan ayni shu tilda so‘zlashuvchi jamiyatning etnik turmush-tarzi va milliy qadriyatlarini ham ifoda etish funksiyasini bajaradi. Mazkur milliy xoslik ayrim til vakillari nutqida inkorning to‘g‘ridan-to‘g‘ri berilishiga emas, balki “yumshoq” shaklda yetkazishni taqozo qiladi. Bu tildagi madaniy omil hisoblanib tasdiq va inkor ma’nosining funksional almashinuviga ta’sir etuvchi muhim omillardan biri sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, tasdiq va inkor birliklarning funksional almashinuvi kommunikativ noziklikni oshiradi. Bunda gapda ikki xil hukmi diplomatik, yumshoq, emotsionallashtirilgan tarzda ifodalash imkonini beradi. Ohangdagi qo‘shimcha intonatsiya pragmatik strategiya sifatida e’tiroz, tanqid, kesatq, iltifot, istehzo kabi shakllarda so‘zlovchining qo‘shimcha munosabatini shakllantiradi. Funksional almashinuv har ikkala hukmi doimiy ravishda kontekstga bog‘liq shakllanishini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Giora. R Anything negatives can do affirmatives can do just as well, except for some metaphors// Journal of Pragmatics 38 (2006) 981–1014.
2. Hasson. U, Glucksberg. S Does understanding negation entail affirmation? An examination of negated metaphors// Journal of Pragmatics xxx (2006) xxx–xxx. Pragma-2445; No of Pages 18.
3. Jumayeva Z. M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksisi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. - 2010;
4. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge University Press, 1969
5. Степанов Й.С. Семиотика. Реторика. Поэтика. – Москва: Наука, 1985;
6. Kadirov A. Pragmatik tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2012;

GLOBALLASHUV DAVRIDA IJTIMOYIY TARMOQLAR VA MADANIY XOTIRA
(KOREYADAGI O‘ZBEK MIGRANTLARI MISOLIDA)

Rahimberdiyev Sardorbek Bekmurod o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali,

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası, katta o‘qituvchi

sardorbek.rakhimberdiyev@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-4129-9386

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20151978>

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va transmilliy migratsiya sharoitida ijtimoiy tarmoqlarning madaniy xotirani saqlash, uzatish va qayta talqin qilishdagi rolining nazariy va ilmiy tahlili keltirilgan. Shunindek, Koreya Respublikasidagi o‘zbek migrantlari misolida raqamli kommunikatsiya muhitida migrantlar jamoasining shakllanish mexanizmlari va transmilliy identifikatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlash va uzatish vositasi sifatida emas, balki uni arxivlash, ramziy ifodalash va raqamli makonda interaktiv qayta talqin qilish imkonini beruvchi muhim kommunikativ institut sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, migratsiya, transmilliylik, ijtimoiy tarmoqlar, madaniy xotira, diaspora, identifikatsiya, raqamli madaniyat.

Abstract: This article presents a theoretical and scientific analysis of the role of social media in preserving, transmitting, and reinterpreting cultural memory in the context of globalization and transnational migration. Furthermore, using the example of Uzbek migrants in the Republic of Korea, it analyzes the mechanisms of migrant community formation and processes of transnational identification in the digital communication environment. The study examines digital technologies not as a means of preserving and transmitting cultural heritage, but as an important communicative institution enabling its archiving, symbolic representation, and interactive reinterpretation in digital space.

Keywords: globalization, migration, transnationality, social media, cultural memory, diaspora, identification, digital culture.

Аннотация: В данной статье представлен теоретический и научный анализ роли социальных сетей в сохранении, передаче и переосмыслении культурной памяти в контексте глобализации и транснациональной миграции. Кроме того, на примере узбекских мигрантов в Республике Корея анализируются механизмы формирования мигрантских сообществ и процессы транснациональной идентификации в цифровой коммуникационной среде. В исследовании цифровые технологии рассматриваются не как средство сохранения и передачи культурного наследия, а как важный коммуникативный институт, позволяющий архивировать, символически представлять и интерактивно переосмысливать его в цифровом пространстве.

Ключевые слова: глобализация, миграция, транснациональность, социальные сети, культурная память, diaspora, идентификация, цифровая культура.

Kirish. XXI asr globallashuv jarayonlari natijasida insonlar hayotida yangi kommunikativ makon – raqamli jamiyat paydo bo‘ldi. Migratsion jarayonlarning tezlashishi, transmilliy ijtimoiy aloqalarning kengayishi va ijtimoiy tarmoqlarning ommalashishi madaniy o‘ziga xoslik va xotira masalasini yangi bosqichga ko‘tardi. Koreyadagi o‘zbek migrantlari o‘zlarini bir vaqtning o‘zida ikkita ijtimoiy makonni ifodalovchi sifatida qabul qila boshladilar. Bu jarayon transmilliy o‘ziga xoslikning shakllanishiga olib kela boshladi. Ushbu maqolaning maqsadi raqamli texnologiyalarning madaniy xotirani saqlash va qayta talqin qilishdagi rolini ilmiy asoslashdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil, etnosotsiologik kuzatish va raqamli antropologiya yondashuvlari qo‘llanilgan. Empirik asos sifatida Koreya Respublikasidagi o‘zbek migrantlari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalar, intervyular va dala kuzatuvlari materiallari tahlil qilindi. Nazariy asos sifatida madaniy xotira tushunchasi (M. Halbwachs), transmilliylik nazariyasi va zamonaviy migratsiya tadqiqotlaridan foydalanildi.

Globalashuv va transmilliy migratsiya sharoitida migratsiya jarayoni endi oddiy hududiy harakat sifatida emas, balki ko‘p qatlamli ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlar tizimi sifatida qaraladi. Helen Lee tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvga ko‘ra, zamonaviy migratsiya doimiy transmilliy bog‘lanishlar bilan xarakterlanadi, ya‘ni migrantlar va ularning kelib chiqish jamiyatlari o‘rtasida odamlar, pul, g‘oyalar, ramzlar va qadriyatlarining muntazam harakati mavjud. Migratsiya jarayoni uzilish emas, balki kengaytirilgan ijtimoiy makon ichidagi aloqalarning davomi hisoblanadi. Shu

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart ma'noda, transmilliylik migrantlarning kundalik hayotiga singib ketgan ijtimoiy amaliyot sifatida tushuniladi¹³.

Zamonaviy davrda ijtimoiy tarmoqlar ushbu transmilliy aloqalar uchun muhim infratuzilmaga aylandi. Migrantlar ilgari kelib chiqish jamiyatlari bilan asosan pul o'tkazmalari, sovg'alar almashinuvi yoki qarindoshlik aloqalari orqali bog'langan bo'lsa, bugungi kunda raqamli texnologiyalar bu jarayonni tez, interaktiv va uzluksiz amalga oshishiga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy kommunikatsiya muhojirlar va diaspora birlashtirishga yordam beruvchi hamda o'z vatanlaridagilar bilan uzluksiz aloqani saqlab qolish uchun ijtimoiy vositaga aylangan¹⁴. Shuningdek, Ijtimoiy tarmoqlar orqali migrantlar masofadan turib oilaviy marosimlarda ishtirok etadilar, milliy bayramlarni birgalikda nishonlaydilar, diniy va ijtimoiy qoidalarga rioya qiladilar hamda moddiy va ma'naviy yordam ko'rsatadilar. Natijada, transmilliy makon jismoniy masofalarga qaramay, doimiy aloqa va aloqa maydoniga aylanadi.

Migratsiya ko'pincha individual qaror emas, balki oila yoki qarindoshlik guruhining jamoaviy strategiyasidir. Raqamli aloqa vositalari bu qarindoshlik tarmoqlarini yanada mustahkamlaydi¹⁵. Telegram, WhatsApp va boshqa platformalardagi oilaviy guruhlar transmilliy "xonadonlarni" saqlash, muammolarni muhokama qilish, moliyaviy yordamni muvofiqlashtirish va birgalikda muhim qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shunday qilib, an'anaviy ijtimoiy tuzilmalar zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtiriladi.

Ijtimoiy tarmoqlar madaniy xotirani saqlash va qayta talqin qilish vositasiga aylandi. Migrantlar o'zlarining milliy an'analari, urf-odatlarini, oshxonalarini, kiyim-kechaklari va marosimlarini ijtimoiy tarmoqlar orqali namoyish etadilar¹⁶. To'ylar, sunnat marosimlari, Hayit bayramlari va milliy bayramlarning tasvirlari nafaqat esdalik sifatida, balki madaniy merosni yosh avlodga yetkazish vositasi sifatida ham keng tarqalgan¹⁷. Bu jarayon faqat saqlash bilan cheklanib qolmay, balki madaniyatni yangi kontekstlarda qayta talqin qilishni ham o'z ichiga oladi. Raqamli makonda madaniy ramzlar yangi ma'noga ega bo'ladi va transmilliy o'ziga xosliklar shakllanadi. Umumiy qilib aytganda, globallashuv sharoitida ijtimoiy kommunikatsiya aloqalari transmilliy migratsiyaning ajralmas qismiga aylandi. Ular uzluksiz muloqot, qarindoshlik aloqalarini mustahkamlash, madaniy xotirani saqlash va o'ziga xoslikni shakllantirish jarayonlarida markaziy rol o'ynaydi¹⁸. Shuning uchun, zamonaviy migratsiyani tushinishda raqamli aloqa muhitini hisobga olmasdan transmilliy ijtimoiy jarayonlarning to'liq tasvirini berishning iloji yo'q.

Madaniy xotira – bu jamiyatning tarixiy tajribasi, qadriyatlarini, ramziy tasvirlari va ma'naviy merosini avlodlardan avlodga uzatish jarayoni. Bu nafaqat tarixiy faktlar to'plami, balki jamiyatning o'zini anglash, o'ziga xoslik va jamoaviy ongini shakllantirish mexanizmi hamdir. Madaniy xotira orqali odamlar o'z o'tmishini talqin qiladilar, hozirgi ijtimoiy jarayonlarni baholaydilar va kelajak istiqbollari belgilaydilar. Shu ma'noda, madaniy xotira ijtimoiy barqarorlik, madaniy uzluksizlik va jamoaviy birdamlikning muhim omilidir¹⁹.

An'anaviy jamiyatlarda madaniy xotira og'zaki an'analari, marosimlar, urf-odatlar, yozma manbalar, me'moriy yodgorliklar va san'at asarlari orqali saqlanib qolgan²⁰. Oila va mahalla institutlari xotirani uzatish uchun asosiy ijtimoiy makon hisoblangan. Biroq, globalizatsiya va migratsiya jarayonlari natijasida xotirani uzatish shakllari tubdan o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, transmilliy migratsiya sharoitida madaniy xotira fazoviy chegaralardan oshib, ko'p qatlamli va ko'p markazli bo'lib qoladi²¹. Migrantlar bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy-madaniy makonlarda yashaydilar va bu holat xotiraning ham transmilliy xarakterga ega bo'lishiga olib keladi. Raqamli transformatsiya bu jarayonni yanada tezlashtirdi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar madaniy xotirani saqlash, tarqatish va qayta talqin

13 Lee H. Migration and transnationalism: Pacific perspectives // Migration and Transnationalism: Pacific Perspectives. – Canberra: ANU E Press, 2009. – P. 2.

14 Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd edition, with a new preface. – Oxford ; Malden: Wiley-Blackwell, 2010. – (The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. I). –P. 23.

15 Dala yozuvlari. Janubiy Koreya Kangvon-do viloyati Samcheok shahri. 2022-yil.

16 Dala yozuvlari. Namangan viloyati Namangan shahri. 2025-yil.

17 Dala yozuvlari. Namangan viloyati Namangan tumani Toshbuloq shahri, 2025-yil.

18 Levitt P., Jaworsky B.N. Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends // Annual Review of Sociology. – 2007. – Vol. 33. – P. 133.

19 Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago: The University of Chicago Press, 1992. – P. 40.

20 Assmann J. Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. – P. 112.

21 Assmann J. Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. – P. 111.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

qilish uchun yangi maydonga aylandi. Xotira endi faqat jismoniy hududga bog‘liq emas; u virtual makonda ham shakllanadi va mavjud. Raqamli platformalar vaqt va makon chegaralarini xiralashtiradi, bu esa etnik jamoalar o‘rtasida doimiy aloqani ta‘minlaydi.

Raqamli makondagi madaniy xotira o‘zini bir necha shakllarda namoyon qiladi. Birinchidan, milliy bayramlarni onlayn nishonlash keng tarqaldi. Masalan, Navro‘z, Mustaqillik kuni va diniy bayramlar chet elda yashovchi migrantlar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda jonli efirlar, fotosuratlar va videolar orqali efirga uzatiladi²². Bu jarayon nafaqat an‘analarni saqlab qolish, balki ularni global auditoriyaga taqdim etish imkonini beradi. Bayram marosimlari mahalliy bo‘lishdan to‘xtadi va transmilliy tadbirlarga aylandi.

Ikkinchidan, diniy marosimlarning jonli efirlari madaniy xotiraning uzluksizligini ta‘minlaydi. Masjidlarda yoki boshqa diniy joylarda o‘tkaziladigan marosimlarni onlayn efirga uzatish orqali chekka joylardagi jamoat a‘zolari ham qo‘shilishlari mumkin. Shunday qilib, diniy xotira raqamli media orqali ham mustahkamlanadi va yangi auditoriyaga yetib boradi²³.

Uchinchidan, milliy ramzlarni vizual platformalarda namoyish etish katta ahamiyatga ega. Milliy liboslar, taomlar, tarixiy shaxslar va musiqiy va raqs namunalari ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan. Vizual kontent tez va hissiy ta‘sirga ega bo‘lgani uchun u jamoaviy xotirani shakllantirish uchun samarali vositaga aylanadi. Masalan, milliy taom tayyorlash videosi yoki tarixiy yodgorlikning fotosurati nafaqat estetik ma‘lumotni, balki madaniy o‘ziga xoslik elementini ham yetkazadi²⁴.

To‘rtinchidan, o‘zbek jamoalari o‘rtasidagi jamoaviy muhokamalar madaniy xotirani ijtimoiy muloqot jarayoniga aylantiradi. Yopiq yoki ochiq ijtimoiy tarmoq guruhlari orqali migrantlar o‘z vatanlaridagi voqealar, tarixiy sanalar va marosimlar haqida fikr almashadilar. Ushbu muhokamalar davomida xotira alohida emas, balki jamoaviy ravishda qayta tiklanadi. Har bir ishtirokchi o‘z talqinini qo‘shadi, natijada umumiy hikoya shakllanadi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar til to‘siqlarini yengib o‘tishdan ham yordam beradi. Xususan, ular til bilan bog‘liq qiyinchiliklarni yengish uchun bir qator mexanizmlardan foydalanadilar. 1) Jamoaviy tarjima – koreys tilini yaxshi biladigan immigrantlar boshqalarga yordam berishadi. 2) Migratsiya agentliklari, elchixonalar va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan taklif qilinadigan online koreys tili kurslari²⁵. 3) Onlayn muloqot – Telegram, KakaoTalk va Facebookdagi guruhlar jamoatchilik bilan aloqa qilishning asosiy platformalariga aylandi. Bundan tashqari, vatandoshlar oilalari bilan ko‘chib o‘tganda, bolalar ikki tilli muhitda, uyda o‘zbek tilida, maktabda esa koreys tilida tarbiyalanadilar²⁶. Bu jarayon nafaqat "madaniyatlararo o‘ziga xoslik"ni shakllantiradi, balki o‘zbek tilining uzoq muddatli yo‘qolish xavfini ham tug‘diradi.

Shuni ta‘kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat madaniy xotirani saqlab qoladi, balki uni dinamik ravishda qayta tuzadi. Raqamli makonda xotira doimiy ravishda yangilanadi, muhokama qilinadi va qayta talqin qilinadi. Bu jarayon ko‘pincha tanlab olinadi: ba’zi voqealar kuchaytiriladi, boshqalari esa chetga surilishi mumkin. Shunday qilib, raqamli transformatsiya xotirani demokratlashtiradi, lekin shu bilan birga uni parchalash xavfini tug‘diradi.

Migratsiya sharoitida raqamli xotira identifikatsiya jarayoniga bevosita ta‘sir qiladi. Transmilliy turmush tarzini olib borayotgan migrantlar ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z millatlarini ifoda etadilar va mustahkamlaydilar. Profil fotosuratlarida milliy atributlardan foydalanish, bayramlar paytida maxsus postlar joylashtirish yoki milliy xeshteglardan foydalanish orqali ular ma‘lum bir madaniy hamjamiyatga mansub ekanliklarini ko‘rsatadilar²⁷. Shunday qilib, madaniy xotira shaxsiy identifikatsiya va jamoaviy birdamlikni bog‘lash vositasiga aylanadi.

Madaniy xotira raqamli muhitda passiv ravishda saqlanadigan meros emas, balki doimiy ravishda qayta talqin qilish jarayonidir. Bu jarayon bir nechta mexanizmlar orqali sodir bo‘ladi. Birinchidan, vizual rekonstruksiya orqali tarixiy tasvirlar, milliy ramzlar va an‘analarni fotosuratlar, videolar va grafik materiallar kabi yangi shakllarda taqdim etiladi. Ikkinchidan, hikoya transformatsiyasi orqali an‘anaviy hikoyalar, tarixiy voqealar va shaxslar zamonaviy talqin va yangi kontekstda qayta hikoya qilinadi. Uchinchidan, ramziy kodlash orqali madaniy ramzlar, kiyim-kechak, oziq-ovqat va marosimlar qisqa,

22 Dala yozuvlari. Farg‘ona viloyati Farg‘ona shahri. 2025-yil.

23 <https://youtu.be/MWQtD8U8tQY?si=CJbyCiFffn42Z5Mi>

24 Assmann J. Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. – P. 111.

25 Seuldagi hayot: Koreyada yashash qo‘llanmasi. – Seul: Seul Metropolitan Government, 2022.– 55 b.

26 Dala yozuvlari. Janubiy Koreya Kangvon-do Chuncheon shahri, 2023- yil.

27 Dala yozuvlari. Janubiy Koreya, Kangvon-do viloyati Sokcho shahri. – 2023-yil.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart samarali belgilar ko‘rinishida identifikatsiya vositasiga aylanadi. Va nihoyat, interaktiv muloqot orqali foydalanuvchilar talqin, muhokama va munozara orqali birgalikda kontent yaratadilar.

Xulosa. Globallashuv va transmilliy migratsiya jarayonida ijtimoiy tarmoqlar madaniy xotirani saqlashning passiv vositasi emas, balki uni faol ravishda qayta tiklaydigan muhim ijtimoiy institutga aylanib bormoqda. Koreya Respublikasidagi o‘zbek migrantlari misolida ko‘rsatilganidek, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat transmilliy identifikatsiyani shakllantirishga xizmat qiladi, balki madaniy xotirani tizimli arxivlashda, jamoaviy identifikatsiyani mustahkamlashda va yangi ramziy ma’nomalarni yaratishda faol ishtirok etadi. Shunday qilib, madaniy xotira global axborot makonida yangi mazmun va shaklga ega bo‘lib, migrantlar hayotida muhim ijtimoiy-madaniy resurs bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Assmann J. Communicative and Cultural Memory // Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2008. – P. 111–112.
2. Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd edition, with a new preface. – Oxford; Malden: Wiley-Blackwell, 2010. – (The Information Age: Economy, Society, and Culture. Vol. I). – P. 23.
3. Dala yozuvlari. Farg‘ona viloyati Farg‘ona shahri. 2025-yil.
4. Dala yozuvlari. Janubiy Koreya Kangvon-do viloyati Samcheok shahri. 2022-yil.
5. Dala yozuvlari. Janubiy Koreya Kangvon-do Chuncheon shahri. 2023-yil.
6. Dala yozuvlari. Janubiy Koreya Kangvon-do viloyati Sokcho shahri. 2023-yil.
7. Dala yozuvlari. Namangan viloyati Namangan shahri. 2025-yil.
8. Dala yozuvlari. Namangan viloyati Namangan tumani Toshbuloq shahri. 2025-yil.
9. Halbwachs M. On Collective Memory. – Chicago: The University of Chicago Press, 1992. – P. 40.
10. Lee H. Migration and transnationalism: Pacific perspectives // Migration and Transnationalism: Pacific Perspectives. – Canberra: ANU E Press, 2009. – P. 2.
11. Levitt P., Jaworsky B.N. Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends // Annual Review of Sociology. – 2007. – Vol. 33. – P. 133.
12. Rahimberdiyev S. Koreyadagi o‘zbek talabalarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi. MUARRIX: Tarix ilmiy jurnali, 2025, №3. — B. 75–85. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17205372>
13. Rahimberdiyev S. B. Intellectual Migration (A Case Study of Uzbek Students Traveling to South Korea for Educational Purposes). Universal Insights Conference on Science and Society: International Scientific Conference, Vol. 1, Issue 1, December 2025. — P. 294–299.
14. Rahimberdiyev S. B. Koreya Respublikasida o‘zbek migrantlarining ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayonlari. Qo‘qon DPI Ilmiy xabarnomasi, 2025, №5 (A seriyasi, may). — B. 52–59.
15. Rahimberdiyev S. B. Mehnat migrantlarining ijtimoiy holati va madaniy identifikatsiyasi (Koreyadagi o‘zbeklar misolida). Look to the Past, 2025, vol. 8, issue 12. — B. 42–47. DOI: [10.26739/2181-9599-2025-12](https://doi.org/10.26739/2181-9599-2025-12).
16. Rahimberdiyev S. B. Transmilliy migratsiya sharoitida o‘zbek migrantlarining madaniy identifikatsiyasi va kundalik hayot strategiyalari (Koreya Respublikasi misolida). Namangan Davlat Pedagogika Instituti ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 14-noyabr, 2025. — B. 247–252.
17. Rahimberdiyev S. B. Transmilliy ta’lim migratsiyasi sharoitida madaniy shok va moslashuv dinamikasi (Koreyada tahsil olayotgan o‘zbek talabalari misolida) // “Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Namangan: Namangan davlat universiteti, 20–21-fevral, 2026. — B. 429–433.
18. Rahimberdiyev S. B. Koreya Respublikasida o‘zbek migrantlarining madaniy identifikatsiyasi: transmilliy jarayon va kundalik hayot dinamikasi // “Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Namangan: Namangan davlat universiteti, 20–21-fevral, 2026. — B. 434–441.
19. Seuldagi hayot: Koreyada yashash qo‘llanmasi. – Seul: Seul Metropolitan Government, 2022. – 55 b.
20. <https://youtu.be/MWQtD8U8tQY?si=CJbyCiFffn42Z5Mi>

TASVIRIY SAN’AT DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI, ULARNI QO‘LLASH USUL VA VOSITALARI

Izzatullayev Sardor Shermuxammad o‘g‘li

Guliston davlat pedagogika instituti

Tasviriy san’at mutaxassisligi 7-24 guruh magistranti

e-mail: sardorizzatullayev2337@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152006>

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta’lim maktablarining 7-sinf tasviriy san’at darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligi ilmiy-tajriba asosida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida interfaol metodlar, loyiha texnologiyasi hamda axborot-kommunikatsiya vositalarining o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, estetik tafakkuri, o‘zlashtirish darajasi va darsga bo‘lgan qiziqishiga ta’siri o‘rganildi. Natijalar innovatsion yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshirishi, o‘quvchilarning mustaqil faoliyat ko‘nikmalarini rivojlantirishi va motivatsiyasini kuchaytirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha metodi, ijodiy fikrlash, estetik tafakkur, o‘quv motivatsiyasi, innovatsion ta’lim.

Annotation. this article analyzes, on the basis of experimental research, the effectiveness of applying modern pedagogical technologies in 7th-grade visual arts classes in general secondary schools. The study examines the impact of interactive methods, project-based learning, and information and communication technologies (ICT) on students’ creative thinking, aesthetic perception, academic achievement, and interest in the subject. The findings indicate that innovative approaches enhance the overall effectiveness of the educational process, promote the development of independent learning skills, and increase students’ motivation and engagement in visual arts lessons.

Keywords: visual arts education, pedagogical technologies, interactive methods, project-based learning, creative thinking, aesthetic perception, learning motivation, innovative education.

Аннотация: В данной статье на научно-экспериментальной основе анализируется эффективность использования современных педагогических технологий на уроках изобразительного искусства в 7 классе средних школ. В ходе исследования изучалось влияние интерактивных методов, проектных технологий и информационно-коммуникационных средств на творческое мышление учащихся, эстетическое восприятие, уровень усвоения материала и интерес к уроку. Результаты показали, что инновационные подходы повышают эффективность обучения, развивают навыки самостоятельной работы учащихся и повышают их мотивацию.

Ключевые слова: изобразительное искусство, педагогические технологии, интерактивные методы, проектный метод, творческое мышление, эстетическое мышление, мотивация к обучению, инновационное образование.

Kirish (Introduction)

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablariga mos ravishda modernizatsiya qilish hamda innovatsion rivojlanish yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashtirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik yondashuvlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish zarurligi alohida ta’kidlangan. Ushbu me’yoriy-huquqiy asos umumta’lim fanlarini o‘qitishda an’anaviy metodlardan innovatsion, interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalarga bosqichma-bosqich o‘tishni taqozo etadi. Shu jihatdan qaraganda, tasviriy san’at fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish nafaqat metodik ehtiyoj, balki bugungi ijtimoiy-pedagogik taraqqiyotning muhim talabi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tasviriy san’at ta’limi o‘quvchilarning estetik didini shakllantirish, badiiy tafakkurini rivojlantirish, tasavvur doirasini kengaytirish hamda emotsional-intellektual tajribasini boyitishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Mazkur fan orqali o‘quvchilar atrof-muhitni badiiy idrok etish, rang va shakl uyg‘unligini his qilish, kompozitsion yechimlar topish kabi ko‘nikmalarni egallaydilar [1:12]. Ilmiy manbalarda tasviriy faoliyatning shaxs kamolotiga ta’siri, xususan, kompozitsion tafakkur, rang bilan ishlash kompetensiyasi hamda obrazli fikrlashni rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan [9:4]. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchini ta’lim jarayonining passiv ishtirokchisidan faol [2:3], mustaqil fikrlovchi subyektga aylantirishga xizmat qilishi ilmiy tadqiqotlarda

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

qayd etilgan [7:6]. Bugungi kunda ta’lim jarayonida interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish kabi innovatsion yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda [4:219]. Ayniqsa, tasviriy san’at darslarida bunday metodlar o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirish, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirish va estetik ongini rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi [11:183]. Mavjud tadqiqotlar innovatsion yondashuvlarning o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlashini rag‘batlantirish hamda o‘zlashtirish darajasini yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, umumta’lim maktablarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tizimli va maqsadli qo‘llanilishi, ayniqsa o‘rta bo‘g‘in sinflarida ularning samaradorligini empirik jihatdan asoslash masalasi hanz dolzarb bo‘lib qolmoqda. Amaliyotda ayrim metodlarning epizodik qo‘llanishi kuzatilsa-da, ularning natijadorligi ko‘p hollarda ilmiy-tajriba asosida yetarlicha tahlil qilinmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi – 7-sinf o‘quvchilarida tasviriy san’at darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini ilmiy-tajriba asosida aniqlash hamda ularning ijodiy fikrlash darajasi, o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va darsga bo‘lgan qiziqishiga ta’sirini kompleks ravishda baholashdan iborat. Shuningdek, tadqiqot jarayonida qo‘llanilgan metod va vositalarning amaliy ahamiyati hamda ularni ta’lim amaliyotiga joriy etish istiqbollari ham tahlil etiladi.

Metodlar (Methods)

Tadqiqot umumta’lim maktabining 7-“A” va 7-“B” sinflarida tahsil olayotgan jami 66 nafar o‘quvchi ishtirokida tashkil etildi. Ishtirokchilar teng miqdorda nazorat va tajriba guruhlariga ajratildi. Ilmiy-tajriba ishlari 2 oy davomida olib borilib, unda taqqoslama (comparative), pedagogik kuzatuv, diagnostik baholash hamda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Dastlabki bosqichda o‘quvchilarning ijodiy fikrlash darajasi, tasviriy ko‘nikmalari, rang bilan ishlash malakasi, kompozitsion tafakkuri hamda darsga bo‘lgan motivatsiyasi maxsus ishlab chiqilgan mezon va indikatorlar asosida aniqlab olindi. Baholash jarayonida test topshiriqlari, amaliy ishlar tahlili va so‘rovnomalardan foydalanildi.

Ekspirimental bosqichda zamonaviy pedagogik texnologiyalar majmuasi izchil va tizimli ravishda joriy etildi. Jarayon bosqichma-bosqich rejalashtirilib, har bir metodning maqsadga muvofiq qo‘llanishiga alohida e’tibor qaratildi.

Birinchidan, interfaol metodlar (“Aqliy hujum”, “Klaster”, “Bahs-munozara”) qo‘llanildi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilarning kompozitsiya yaratish va rang uyg‘unligini aniqlash jarayonidagi mustaqil fikrlashi rag‘batlantirildi. Guruhli ishlash va ochiq muhokama muhitining yaratilishi o‘quvchilarda ijodiy faollikni kuchaytirdi, o‘z fikrini asoslash va himoya qilish ko‘nikmasini shakllantirdi [7:7]. Natijada dars jarayonida o‘zaro hamkorlik va sog‘lom ijodiy raqobat muhiti yuzaga keldi.

Ikkinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)dan samarali foydalanildi. Multimedia taqdimotlar, virtual muzey ekskursiyalari hamda mashhur rassomlar ijodiga oid videomateriallar dars mazmuniga integratsiya qilindi. Grafik planshetlar va raqamli ilovalar yordamida o‘quvchilarga raqamli san’at elementlari, ranglarni elektron muhitda uyg‘unlashtirish usullari o‘rgatildi. Bu yondashuv vizual idrokni kuchaytirish, obrazli tafakkurni rivojlantirish hamda tasviriy faoliyatni zamonaviy texnologik kontekstda tashkil etishga xizmat qildi [2:5]. Shuningdek, AKT vositalari darsni yanada qiziqarli va interaktiv shaklda olib borish imkonini berdi.

Uchinchidan, loyiha metodi asosida “Milliy naqshlar asosida zamonaviy dizayn yaratish” mavzusida amaliy ishlar bajarildi. O‘quvchilar kichik guruhlariga bo‘linib, tarixiy va madaniy manbalarni o‘rgandi, milliy bezak elementlarini tahlil qildi hamda ular asosida zamonaviy dizayn loyihalarini ishlab chiqdi [3:171]. Dastlab eskizlar tayyorlanib, keyinchalik yakuniy ijodiy mahsulotlar taqdimot shaklida himoya qilindi [5:156]. Mazkur metod o‘quvchilarning mustaqil izlanish, tadqiqotchilik, tahliliy fikrlash va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

To‘rtinchidan, muammoli ta’lim texnologiyasi asosida rang psixologiyasi, kompozitsion muvozanat va obrazli ifoda vositalariga doir muammoli savollar qo‘yildi. O‘quvchilar berilgan vaziyatlarga ijodiy yechim topish orqali tahliliy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamladi [9:6]. Muammoli vaziyatlar o‘quvchilarni mustaqil xulosa chiqarishga undab, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqot yakunida dastlabki va so‘nggi diagnostika natijalari o‘zaro solishtirildi. Olingan ma’lumotlar foizli o‘sish dinamikasini aniqlash, sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarni taqqoslash hamda so‘rovnoma natijalarini statistik qayta ishlash orqali tahlil qilindi. Shuningdek, nazorat va tajriba guruhlari o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, qo‘llanilgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligi ilmiy asosda baholandi.

Natijalar (Results)

O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatdiki, tasviriy san‘at darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tizimli qo‘llash o‘quvchilarning ijodiy rivojlanishi va o‘quv ko‘rsatkichlariga sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi. Dastlabki va yakuniy diagnostika ma‘lumotlarini taqqoslash orqali olingan natijalar eksperimental yondashuvning samaradorligini statistik jihatdan tasdiqladi.

Xususan, o‘quvchilarning ijodiy fikrlash darajasi o‘rtacha 3,4 balldan 4,6 ballga ko‘tarilib, 35 foizlik o‘shish qayd etildi. Bu ko‘rsatkich o‘quvchilarning mustaqil g‘oya ilgari surish, noan‘anaviy kompozitsion yechimlar topish hamda rang va shakl uyg‘unligini erkin tanlash qobiliyati rivojlanganini anglatadi. Amaliy ishlarda obrazli tafakkur va individual yondashuvning kuchaygani kuzatildi.

O‘zlashtirish darajasi ham sezilarli ravishda oshib, 3,8 balldan 4,7 ballga yetdi, ya‘ni 24 foizlik ijobiy o‘shish aniqlandi. Bu natija nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan integratsiyasi samarali kechganini ko‘rsatadi. O‘quvchilar tasviriy san‘atga oid tushunchalarni ongli ravishda qo‘llay boshlaganlari, kompozitsiya qonuniyatlari va rang nazariyasini amaliy topshiriqlarda to‘g‘ri tatbiq etganlari bilan ajralib turdi.

Darsga bo‘lgan qiziqish darajasi 3,2 balldan 4,5 ballga ko‘tarilib, 41 foizlik o‘shish qayd etildi. Bu ko‘rsatkich ayniqsa interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilgan mashg‘ulotlarda yuqori bo‘ldi. Dars jarayonida o‘quvchilarning faolligi, savol-javoblarda ishtiroki va ijodiy tashabbuslari ortgani pedagogik kuzatuvlar orqali ham tasdiqlandi.

So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 78 foizi interfaol va AKT asosidagi darslarni an‘anaviy o‘qitish usullariga nisbatan samaraliroq hamda qiziqarliroq deb baholadi. O‘quvchilarning aksariyati dars jarayonida o‘z fikrini erkin ifoda etish, jamoada ishlash va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati ularning motivatsiyasini oshirganini ta‘kidladi.

Shuningdek, mustaqil kompozitsiya yaratish, rang uyg‘unligini tanlash va g‘oyaviy yechim topish kompetensiyalarida sezilarli ijobiy siljish kuzatildi. Yakuniy ijodiy ishlar tahlili o‘quvchilarda estetik did, obrazli tafakkur va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanganini ko‘rsatdi.

Olingan empirik natijalar ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan nazariy xulosalar bilan mos keladi, ya‘ni innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash tasviriy san‘at ta‘limining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [4:220; 11:185]. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini va amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Muhokama (Discussion)

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar tasviriy san‘at darslariga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash o‘quvchilarning bilish faolligi va ijodiy faolligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Xususan, interfaol metodlarning qo‘llanilishi o‘quvchini ta‘lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol ishtirokchisiga aylantirdi. Guruhli muhokamalar, fikr almashinuvi va muammoli vaziyatlarni birgalikda hal etish jarayonida o‘quvchilarda muloqot madaniyati, tahliliy yondashuv hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari shakllandi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish esa darsning ko‘rgazmalilik darajasini sezilarli ravishda kuchaytirdi. Vizual materiallar, raqamli tasvirlar va multimedia vositalari orqali berilgan ma‘lumotlar o‘quvchilarning vizual tafakkurini rivojlantirdi, murakkab kompozitsion tushunchalarni osonroq anglashiga yordam berdi. Ayniqsa, raqamli san‘at elementlaridan foydalanish o‘quvchilarning zamonaviy san‘at jarayonlariga qiziqishini oshirdi va ularni global badiiy tendensiyalar bilan tanishtirish imkonini berdi. Loyiha metodining joriy etilishi esa ijodiy mustaqillik, tashabbuskorlik va mas‘uliyat hissini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qildi. O‘quvchilar muayyan g‘oya asosida mustaqil izlanish olib borib, o‘z ishlari natijasini himoya qilish jarayonida shaxsiy pozitsiyasini asoslashga o‘rgandi. Bu jarayon ularning nafaqat badiiy, balki kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarini ham rivojlantirdi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash ko‘p jihatdan o‘qituvchining metodik tayyorgarligi va kasbiy kompetentligiga bog‘liq ekani aniqlandi. Pedagog nafaqat tasviriy san‘at bo‘yicha chuqur bilim va badiiy mahoratga, balki innovatsion ta‘lim vositalarini tanlash, loyihalash va boshqarish ko‘nikmalariga ham ega bo‘lishi lozim [2:6]. Dars jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, metodlarni maqsadga muvofiq tanlash va baholash mezonlarini aniq belgilash o‘quv natijalariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, moddiy-texnik bazaning yetarliligi ham muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Raqamli qurilmalar, grafik planshetlar, multimedia vositalari hamda internet resurslariga erkin kirish imkoniyati mavjud bo‘lgan sharoitda innovatsion metodlarning samaradorligi yanada ortadi. Aks holda, texnologiyalarni qo‘llash yuzaki va epizodik tus olishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, sharqona estetik merosni zamonaviy ta‘lim texnologiyalari

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

bilan uyg‘unlashtirish samarali pedagogik modelni shakllantirish imkonini beradi [4:221]. Milliy naqsh va bezak elementlarini raqamli dizayn bilan integratsiyalash o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg‘usini mustahkamlash bilan birga, ularni zamonaviy ijodiy muhitga moslashtiradi [5:157]. Bu esa milliy an‘analar va innovatsion yondashuvlar uyg‘unligida barqaror ta’lim muhitini yaratish imkonini beradi.

Xulosa (Conclusion)

O‘tkazilgan ilmiy-tajriba ishlari natijalari tasviriy san‘at darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ilmiy asosda tasdiqladi. Tadqiqot davomida olingan empirik ma’lumotlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, estetik tafakkuri va tasviriy faoliyatga oid amaliy ko‘nikmalari izchil rivojlanganini ko‘rsatdi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar ularning mustaqil ishlash, muammoli vaziyatlarda yechim topish hamda o‘z g‘oyasini asoslab bera olish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qilgani aniqlandi. Interfaol metodlar, loyiha texnologiyasi va axborot-kommunikatsiya vositalari o‘quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu yondashuvlar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish, o‘quvchilarning bilish faolligini kuchaytirish va ichki motivatsiyasini oshirishda muhim rol o‘ynadi. Dars jarayonida o‘quvchilarning tashabbuskorligi, ijodiy faolligi va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining ortishi mazkur texnologiyalarning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi. Kelgusida tasviriy san‘at ta’limida raqamli platformalar, virtual reallik muhitlari hamda sun‘iy intellekt asosidagi grafik dasturlarni joriy etish istiqbolli yo‘nalishlardan biri sifatida baholanishi mumkin. Bunday innovatsion integratsiya o‘quvchilarning global san‘at makoniga faol kirib borishi, zamonaviy raqamli kompetensiyalarni egallashi hamda ijodiy salohiyatini yanada kengaytirishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy badiiy merosni raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali ta’limning mazmunan boy va zamon talablariga mos modeli yaratiladi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san‘at ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tizimli, maqsadli va ilmiy asosda qo‘llash umumta’lim maktablarida sifat jihatidan yangi bosqichni ta’minlaydi. Bu esa raqobatbardosh, estetik tafakkuri rivojlangan, mustaqil fikrlovchi va ijodkor shaxsni shakllantirishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar \ References

1. Faxriddinovich X. A. Et Al. Tasviriy San‘at Fanining Ta’lim Jarayonida Shaxsni Estetik Va Ijodiy Rivojlantirishdagi Pedagogik Ahamiyati //Ta’lim, Tarbiya Va Innovatsiyalar Jurnali. – 2025. – T. 2. – №. 4. – C. 181-187.
2. Izzatullayev S. Tasviriy San‘at Darsi Jarayonida Zamonaviy Pedagogik Texnologiyalari, Ularni Qo‘llash Usul Va Vositalari: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14219837> //Journal Of Contemporary World Studies. – 2024. – T. 2. – №. 9. – C. 5-8.
3. Jumaboev Nabi Pardaboevich 2025. Beauty And Moral Education In Eastern Pedagogy: Opportunities For Application In The Process Of Artistic Education. Икро Журнал. 16, 01 (Июн. 2025), 170–172.
4. Mukhamedova, M., Eshmamatov, O., Izzatullayev, S., Kucharova, M., Isroilov, S., & Kurbanova, S. (2025). Exploring The Impact Of Environmental Stressors On Reproductive Health And Fertility Rates In Human And Animal Populations. *Journal Of Animal Environment*, 17(1), 251-264.
5. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "Education Of Young People In Eastern And Modern Spirit Taking Historical Values Into Account." *Innovative Science In Modern Research* (2023): 156-157.
6. Pardaboevich, Jumaboyev Nabi. "The Application Of Eastern Philosophical Aesthetic Concepts In Artistic Education And Their Interpretation In Pedagogical Research." *Pedagogik Islohotlar Va Ularning Yechimlari* 14.01 (2025): 218-222.
7. Pardaboyevich, Jumaboyev Nabi. "Tasviriy San'at Ta'limida Zamonaviy Pedagogik Texnologiyalarning Qo'llanilishi Va Ularning Ijodiy Salohiyatga Ta'siri." 2025,
8. Sabitovich I. O. Et Al. Sirdaryo Viloyatidagi Tarixiy Yodgorliklar Va Ularning Tasviriy San‘atda Aks Etitirilishi //Global Science Review. – 2025. – T. 9. – №. 1. – C. 56-62.
9. Sabitovich I. O. Et Al. Sirdaryo Viloyatidagi Tarixiy Yodgorliklar Va Ularning Tasviriy San‘atda Aks Etitirilishi //Global Science Review. – 2025. – T. 9. – №. 1. – C. 56-62.
10. Shermuxammad O‘g‘li, I. S. (2023). Creation And Development Of Effective Management Mechanism Of Sports Facilities. *American Journal Of Research In Humanities And Social Sciences*, 8, 9-13.
11. Sunnatulla, I. (2023). Improving The Competences Of Conducting Sports Competitions And Refereeing Among Students In The Conditions Of Digitalization. *Confrencea*, 11(1), 149-153.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

12. Yusupova Shoxista Alimjanovna. (2025, Октябрь 21). Ijodiy Qobiliyatlarni Rivojlantirishda Kompozitsiyaning Pedagogik Ahamiyati. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17407745>.

13. Zolimxon O‘G‘li X. R. Et Al. Tasviriy San‘at Darslarida Ekologik Tarbiyani Shakllantirishning Pedagogik Asoslari //Global Science Review. – 2025. – T. 7. – №. 1. – С. 199-206.

14. Хожакулов Р. О ‘Quvchilarning Ranglar Bilan Ishlash Qobilyatini Shakllantirishning Ahamiyati //Свет Науки. – 2025. – №. 10 (45).

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING DARS JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Jonibekov Shuxrat Djanibekovich
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi
e-mail: sh.jonibekov1975@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152154>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, so‘rovnomma, anketa, suhbat, intervyu va test metodlaridan foydalanildi. Tajriba-sinov ishlari natijasida innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion pedagogik texnologiyalar, jismoniy tarbiya, kasbiy kompetensiya, interfaol metodlar, ta‘lim samaradorligi, pedagogik yondashuv, kredit-modul tizimi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, metodika, tajriba-sinov.

Annotation. In this article, the issue of improving the methodology of using innovative pedagogical technologies in the course of the lesson of future physical education teachers is highlighted. Pedagogical observation, survey, questionnaire, conversation, interview and test methods were used in the research process. As a result of experimental work, it was found that lessons organized on the basis of innovative approaches are highly effective in developing students' professional competencies.

Keywords: Innovative pedagogical technologies, physical education, professional competence, interactive methods, educational efficiency, pedagogical approach, credit-module system, information and communication technologies, methodology, experience-testing.

Аннотация. В данной статье освещен вопрос совершенствования методики использования инновационных педагогических технологий в ходе урока будущих учителей физической культуры. В процессе исследования использовались педагогическое наблюдение, опрос, анкетирование, беседа, интервью и тестовые методы. В результате экспериментальной работы установлено, что занятия, организованные на основе инновационных подходов, обладают высокой эффективностью в развитии профессиональных компетенций студентов.

Ключевые слова: Инновационные педагогические технологии, физическое воспитание, профессиональная компетентность, интерактивные методы, эффективность обучения, педагогический подход, кредитно-модульная система, информационно-коммуникационные технологии, методика, проверка опыта.

Kirish

Zamonaviy ta‘lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda ta‘lim sifati va samaradorligini oshirish ustuvor vazifalardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Ayniqsa, jismoniy tarbiya fanini o‘qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarining bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tayyorlash, ularning dars jarayonini samarali tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ta‘lim jarayonida an‘anaviy metodlar bilan cheklanib qolish yetarli natija bermayotgani, aksincha, interfaol usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, muammoli ta‘lim, loyiha asosida o‘qitish kabi innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatmoqda. Jismoniy tarbiya darslarida ham bu texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va amaliy faoliyatga tayyorlaydi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini takomillashtirish orqali ta‘lim sifati oshirish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, kredit-modul tizimi sharoitida talabalarining mustaqil ta‘lim faoliyatini samarali tashkil etish hamda ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zamonaviy metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud.

Tadqiqotning maqsadi — bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirishdan iborat.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- innovatsion pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini tahlil qilish;
- jismoniy tarbiya darslarida innovatsion yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash;
- talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik tizimni ishlab chiqish;
- taklif etilgan metodikaning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash.

Mazkur tadqiqot natijalari bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularning pedagogik mahoratini rivojlantirish hamda ta‘lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy hamda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot obyekti sifatida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining ta‘lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish jarayoni belgilandi. Tadqiqotni amalga oshirishda pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma, anketa, suhbat, intervyu va test metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Mazkur metodlar orqali talabalarning innovatsion pedagogik texnologiyalarga bo‘lgan munosabati, nazariy bilim darajasi hamda kasbiy kompetensiyalarining rivojlanish holati chuqur tahlil qilindi.

Natijalar va ularning tahlili

Tadqiqot jarayonida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining darslarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha bilim darajasi, amaliy ko‘nikmalari va kasbiy kompetensiyalarini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqotda nazorat va tajriba guruhlari shakllantirilib, dastlabki (diagnostik) hamda yakuniy (nazorat) bosqichlarda ularning natijalari o‘zaro taqqoslandi.

Dastlabki natijalar tahlili. Dastlabki bosqichda o‘tkazilgan so‘rovnoma, test va kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning aksariyatida innovatsion pedagogik texnologiyalar haqidagi bilimlar yetarli darajada shakllanmagan. Xususan: talabalar ko‘proq an‘anaviy o‘qitish metodlariga tayangan; interfaol metodlar va AKT vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari sust rivojlangan; darsni zamonaviy yondashuv asosida loyihalashda qiyinchiliklar kuzatilgan.

Ko‘rsatkichlar	Yuqori (%)	O‘rta (%)	Past (%)
Nazorat guruhi	18	42	40
Tajriba guruhi	20	40	40

Bu holat innovatsion metodikani joriy etish zaruratini yana bir bor tasdiqladi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari

Tajriba guruhida maxsus ishlab chiqilgan metodika asosida darslar tashkil etildi. Ushbu metodika quyidagilarni o‘z ichiga oldi:

- interfaol metodlar (“B/B/B”, “FSMU”, “Keys-stadi”, “SWOT-tahlil”)dan foydalanish;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash;
- amaliy mashg‘ulotlar va situatsion topshiriqlarni keng joriy etish;
- talabalarning mustaqil va ijodiy faoliyatini rag‘batlantirish.

Nazorat guruhida esa an‘anaviy metodlar asosida darslar olib borildi.

Yakuniy natijalar tahlili, Tajriba yakunida olingan natijalar quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Ko‘rsatkichlar	Yuqori (%)	O‘rta (%)	Past (%)
Nazorat guruhi	25	45	30
Tajriba guruhi	42	43	15

Natijalardan ko‘rinib turibdiki:

- tajriba guruhida yuqori darajadagi ko‘rsatkich 20% dan 42% ga oshgan;
- past darajadagi ko‘rsatkich 40% dan 15% ga kamaygan;
- nazorat guruhida esa o‘zgarishlar nisbatan kam kuzatilgan.

Natijalar tahlili

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan metodika bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining: innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash kompetensiyasini sezilarli darajada oshirdi; darsni zamonaviy talablar asosida tashkil etish ko‘nikmalarini shakllantirdi; mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv darajasini rivojlantirdi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish talabalarining darsdagi faolligini oshirib, ularning o‘quv motivatsiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. AKT vositalaridan foydalanish esa darslarning ko‘rgazmaliligini kuchaytirib, bilimlarni mustahkamlash samaradorligini oshirdi. Tajriba-sinov ishlari natijalari taklif etilgan metodikaning samarali ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi va uni ta’lim jarayoniga keng joriy etish maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Dastlabki bosqichda talabalar orasida innovatsion yondashuvlarga oid bilim va ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmagani aniqlangan bo‘lsa, tajriba-sinov ishlari natijasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Tajriba guruhida qo‘llanilgan interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va amaliy mashg‘ulotlar talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Natijada ularning darsni zamonaviy talablar asosida tashkil etish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘nikmalari sezilarli darajada oshdi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan metodika samarali ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi hamda uni ta’lim jarayoniga keng joriy etish bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdumannonovna, I. S. (2022). Bionic upper limb prostheses: Comparative analysis and use prospects.
2. Abdumannonovna, I. S. (2023). The Importance Of Proper Nutrition In Maintaining Human's Health. *JournalNX*, 9(5), 96-99.
3. Akilov, F., Yakubova, M., Choriyev, A., Kambarov, D., & Khalikova, N. (2025). Impact Of Environmental Endocrine Disruptors in the Development of Metabolic Disorders in Zebrafish and Other Animal Models. *Journal of Animal Environment*, 17(2), 327-339.
4. Anorqulov, B. (2022). JISMONIY MASHQLARDAN KEYIN ORGANIZMNING QAYTA TIKLANISHI. *Science and innovation*, 1(B7), 693-697.
5. Bababekov, U. J., Kurbanov, E. S., Tukhtakuziev, A., Davlatov, P. D., Kurbanov, E. E., & Xudayberdiyev, R. H. (2023). Justification of the width of the tooth spacing and the distance between the rows of teeth of the ripper for the harrower. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 71, p. 01057). EDP Sciences.
6. Isakova, S. (2022). PROBLEMS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11(09), 329-332.
7. Kurbanov, E. (2023). Justification of the parameters of the ripper of the harrowing unit. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 71, p. 01016). EDP Sciences.
8. Mukhamedova, M., Eshmamatov, O., Izzatullayev, S., Kucharova, M., Isroilov, S., & Kurbanova, S. (2025). Exploring the Impact of Environmental Stressors on Reproductive Health and Fertility Rates in Human and Animal Populations. *Journal of Animal Environment*, 17(1), 251-264.
9. Shermuxammad o'g'li, I. S. (2023). Creation And Development Of Effective Management Mechanism Of Sports Facilities. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 8, 9-13.
10. Sunnatulla, I. (2023). Improving the competences of conducting sports competitions and refereeing among students in the conditions of digitalization. *Confrencea*, 11(1), 149-153.
11. Исакова, С. А., & Карабаев, Х. Н. (2021). Актуальность физического воспитания в системе образования Узбекистана. *Проблемы педагогики*, (4 (55)), 54.
12. Исакова, С. А., & Карабаев, Х. Н. (2021). СИЛА ВОДЫ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ НЕВЕРОЯТНЫХ СПОРТИВНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ. *Проблемы педагогики*, (4 (55)), 56-57.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
OZIQ-OVQAT TEXNOLOGIYASI TALABALARINING LABORATORIYA VA
AMALIY MASHG‘ULOTLARINI AXBOROT VOSITALARI ORQALI
TAKOMILLASHTIRISH VA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

Xakimov Sardorbek Maxmud o‘g‘li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
Email: Beksardor@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152289>

Annotatsiya: Ushbu maqolada oziq-ovqat texnologiyasi yo‘nalishi talabalarining laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarini zamonaviy axborot vositalari orqali takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonida yuzaga keladigan axborot xavfsizligi muammolari va ularni hal etish yo‘llari xalqaro tajribalar asosida yoritilgan. Maqolada virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari fanlarining integratsiyasi hamda kiberbiologik xavfsizlik masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat texnologiyasi, axborot vositalari, virtual laboratoriyalar, axborot xavfsizligi, kiberbiologik xavfsizlik, raqamli ta‘lim.

Аннотация: В данной статье анализируются возможности повышения качества лабораторной и практической подготовки студентов факультета пищевых технологий с помощью современных информационных средств. Также освещаются проблемы информационной безопасности, возникающие в процессе цифровизации, и пути их решения на основе международного опыта. Особое внимание уделяется вопросам виртуальных лабораторий, программ моделирования, интеграции дисциплин информационных и коммуникационных технологий и кибербиологической безопасности.

Ключевые слова: пищевые технологии, информационные средства, виртуальные лаборатории, информационная безопасность, кибербиологическая безопасность, цифровое образование.

Abstract: This article analyzes the possibilities of improving laboratory and practical training of food technology students through modern information media. Also, information security problems arising in the process of digitization and ways to solve them are highlighted based on international experience. The article pays special attention to the issues of virtual laboratories, simulation programs, integration of information and communication technology disciplines, and cyberbiological security.

Keywords: food technology, information media, virtual laboratories, information security, cyberbiological security, digital education.

KIRISH

Oziq-ovqat sanoati jadal rivojlanayotgan sohalardan biri bo‘lib, bu soha uchun malakali kadrlar tayyorlashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni ta‘lim tizimini raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va axborot xavfsizligini ta‘minlash vazifalarini belgilab bergan. Oziq-ovqat texnologiyasi ta‘limida laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlar muhim o‘rin tutadi [6]. Biroq an‘anaviy yondashuvlar ko‘pincha moddiy-texnika bazasining cheklanganligi, murakkab uskunalarining yetishmasligi yoki xavfsizlik talablari tufayli to‘liq samara bermaydi. Shu bois axborot vositalaridan foydalangan holda mashg‘ulotlarni takomillashtirish zarurati tug‘iladi [7]. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni axborot xavfsizligi bilan bog‘liq yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Oziq-ovqat laboratoriyalarida ma‘lumotlarning yaxlitligi, maxfiyligi va mavjudligini ta‘minlash nafaqat ilmiy-tadqiqot ishlari, balki ishlab chiqarish jarayonlari uchun ham muhimdir. Ushbu maqolada aynan shu ikki masala — ta‘limni axborot vositalari orqali takomillashtirish va axborot xavfsizligini ta‘minlash — kompleks tarzda tahlil qilinadi [8].

ASOSIY QISM

Zamonaviy axborot texnologiyalari oziq-ovqat texnologiyasi ta‘limida virtual laboratoriyalar va simulyatsion dasturlarni qo‘llash imkonini beradi. Bu, ayniqsa, murakkab uskunalar, qimmatbaho reaktivlar yoki xavfli tajribalar mavjud bo‘lgan hollarda muhim ahamiyatga ega [9]. Jahon tajribasiga nazar soladigan bo‘lsak, Germaniyaning Gogengeym universiteti (University of Hohenheim) talabarlari Labster platformasidan muvaffaqiyatli foydalanmoqdalar. Ushbu platforma orqali talabalar mikroskopiya, spektrofotometriya, PCR va boshqa murakkab tahlillarni virtual muhitda o‘rganish imkoniyatiga ega. Bu nafaqat real laboratoriya ishiga tayyorgarlik ko‘rish, balki masofaviy ta‘lim

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

sharoitida ham bilim olishni davom ettirish imkonini beradi. Yevropa IT-dagi Future Farm Lab loyihasi esa 3D va AR (kengaytirilgan reallik) texnologiyalari asosida dehqonchilik va oziq-ovqat ishlab chiqarish jarayonlarini simulyatsiya qiladi. Talabalar virtual muhitda turli stsenariylarni sinab ko‘rishlari, turli omillarning mahsulot sifatiga ta‘sirini kuzatishlari mumkin [5].

Zamonaviy oziq-ovqat laboratoriyalarida mikrobiologik va molekulyar-genetik tahlillar keng qo‘llanilmoqda. Bu tahlillar natijasida hosil bo‘ladigan katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash uchun maxsus bioinformatika vositalari zarur.

Saudiya Arabistonidagi King Saud universiteti "Oziq-ovqat biotexnologiyasi" laboratoriya kursiga bioinformatika amaliyotini kiritgan. Talabalar oziq-ovqat patogenlari bilan bog‘liq genlar va markerlarni tahlil qilish uchun onlayn vositalardan foydalanadilar. Bu ularga nafaqat laboratoriya ko‘nikmalarini, balki zamonaviy bioinformatik tahlil usullarini ham o‘zlashtirish imkonini beradi [6].

Kiberbiologik xavfsizlik konsepsiyasi, Oziq-ovqat laboratoriyalarini raqamlashtirish bilan birga axborot xavfsizligini ta‘minlash masalasi ham dolzarblashadi. So‘nggi yillarda jahon amaliyotida kiberbiologik xavfsizlik (cyberbiosecurity) tushunchasi paydo bo‘ldi. Bu atama axborot xavfsizligi, biologik xavfsizlik va kiber-fizik tizimlar xavfsizligining kesishmasida yuzaga keladigan tahdidlarni ifodalaydi. Oziq-ovqat texnologiyasi laboratoriyalarida axborot xavfsizligiga tahdidlar turlicha bo‘lishi mumkin:

Texnik tahdidlar:

Tarmoqqa ruxsatsiz kirish;

Zararli dasturiy ta‘minot Xakerlik hujumlari;

Inson omili:

Xodimlarning bexosdan xatolari;

Xavfsizlik qoidalariga rioya qilmaslik;

Ichki firibgarlik;

Fishing (phishing) hujumlariga tushish.

Tashkiliy tahdidlar:

Xavfsizlik siyosatining yo‘qligi;

Audit va monitoring tizimlarining yetishmasligi;

Zaxiralash tizimlarining mavjud emasligi;

Xavfsizlik talablariga javob bermaydigan dasturiy ta‘minot.

Oziq-ovqat sanoatida axborot xavfsizligi buzilishi oqibatlarida juda jiddiy bo‘lishi mumkin.

Masalan, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali fermentatsiya jarayonlariga aralashish, noto‘g‘ri harorat rejimlari o‘rnatish orqali mahsulot sifatiga putur yetkazish, laboratoriya tahlil natijalarini o‘zgartirish orqali xavfli mahsulotlarning bozorga chiqarilishiga yo‘l qo‘yish kabi holatlar yuz berishi mumkin. Laboratoriya mashg‘ulotlarida axborot xavfsizligini ta‘minlash uchun: Talabalar foydalanadigan kompyuterlar va laboratoriya asboblari zarur dasturiy ta‘minot yangilanishlari muntazam o‘rnatilishi; Laboratoriya mashg‘ulotlari uchun alohida, himoyalangan tarmoq segmenti ajratilishi; Shaxsiy mobil qurilmalar va USB xotira qurilmalaridan foydalanish qoidalarini belgilanishi; Viruslarga qarshi dasturiy ta‘minot muntazam yangilanib turilishi tavsiya etiladi. Xodimlar va talabalarni o‘qitish Axborot xavfsizligi nafaqat texnik, balki inson omili bilan ham bog‘liq. Talabalar va laboratoriya xodimlari uchun axborot xavfsizligi bo‘yicha treninglar tashkil etish; Xavfsizlik qoidalarini buzilishi oqibatlarida haqida ma‘lumot berish; Muntazam ravishda xavfsizlik auditi o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Oziq-ovqat texnologiyasi yo‘nalishi talabalarining laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarini axborot vositalari orqali takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar, AKT fanlarining integratsiyasi va maxsus bioinformatika vositalari ta‘lim sifatini oshirish, talabalarining zamonaviy ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni axborot xavfsizligi bilan bog‘liq yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Kiberbiologik xavfsizlik konsepsiyasi doirasida laboratoriya ma‘lumotlarining maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta‘minlash, ruxsatsiz kirishlarning oldini olish, xodimlar va talabalarni xavfsizlik qoidalariga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida ushbu yo‘nalishda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, xalqaro tajribani o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish lozim. Bu esa, o‘z navbatida, oziq-ovqat sanoati uchun raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni.
2. Barysheva, E., & others. (2023). Modern educational technologies in food biotechnology: Virtual laboratories and simulations. *Journal of Food Science Education*, 22(3), 145-156.
3. Duncan, S., & others. (2022). Implementation of blended learning in food science education: A case study from the University of Hohenheim. *International Journal of Food Studies*, 11(2), 89-102.
4. Karadeniz Technical University. (2024). Course catalog: Department of Food Engineering. Trabzon, Turkey.
5. Mediterranean University of Reggio Calabria. (2023). Study program: Food Science and Technology. Reggio Calabria, Italy.
6. S.N.Xoshimov. Talabalar o‘rtasida ilmiy faoliyatni rivojlantirishning amaldagi pedagogik mexanizmlaridagi kamchiliklarni aniqlash. *Inter education&Global study Ilmiy nazariy va metodik jurnali*. 2024-yil 6-son.
7. S.N.Xoshimov. New stages of studying the views and problems of students in doing scientific research. *International Journal Of History And Political Sciences*. 2024-yil 7-son.
8. Zukhra K Ismailova, Dustnazar O Khimmataliev, Masuda K Khashimova, Mukhayo K Baybaeva, Bobirjon B Ergashev. Integrative approach to designing the content of secondary specialized vocational education. *Opción, Año 36, Regular No.91 (2020): 25-41. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385.*
9. Zuxra Ismailova, B. Ergashev. New information and communication technologies in education system. *E3S Web of Conferences 135, 04077 (2019). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913504077>.*

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLAR MAFKURAVIY IMMUNITETINI
MUSTAHKAMLASHDA TARIXIY TAFAKKURNING FUNKSIONAL AHAMIYATI**

A.M.Akhmedov

NamDU mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152342>

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv jarayonlari sharoitida yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish va mustahkamlashda tarixiy tafakkurning funksional ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda mafkuraviy immunitet tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy elementlari hamda tarixiy tafakkur bilan o‘zaro aloqadorligi ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy axborot muhitida yuzaga kelayotgan mafkuraviy tahdidlar sharoitida tarixiy tafakkur yoshlarning tanqidiy fikrlashi, tarixiy xotirasi va milliy identifikatsiyasini mustahkamlovchi asosiy omil sifatida asoslab beriladi. Natijada tarixiy tafakkur asosida mafkuraviy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan pedagogik va ijtimoiy mexanizmlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: mafkuraviy immunitet, tarixiy tafakkur, globallashuv, yoshlar siyosati, tarixiy xotira, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy barqarorlik.

Abstract. This article analyzes the functional significance of historical thinking in the formation and strengthening of ideological immunity in the minds of young people in the context of globalization processes. The study reveals the content of the concept of ideological immunity, its structural elements, and its relationship with historical thinking. Also, in the context of ideological threats emerging in the modern information environment, historical thinking is substantiated as a key factor in strengthening the critical thinking, historical memory, and national identity of young people. As a result, pedagogical and social mechanisms aimed at ensuring ideological stability based on historical thinking are proposed.

Keywords: ideological immunity, historical thinking, globalization, youth policy, historical memory, critical thinking, social stability.

Аннотация. В данной статье анализируется функциональное значение исторического мышления в формировании и укреплении идеологического иммунитета в сознании молодежи в контексте процессов глобализации. Исследование раскрывает содержание концепции идеологического иммунитета, его структурные элементы и связь с историческим мышлением. Также в контексте идеологических угроз, возникающих в современной информационной среде, историческое мышление обосновывается как ключевой фактор укрепления критического мышления, исторической памяти и национальной идентичности молодежи. В результате предлагаются педагогические и социальные механизмы, направленные на обеспечение идеологической стабильности на основе исторического мышления.

Ключевые слова: идеологический иммунитет, историческое мышление, глобализация, молодежная политика, историческая память, критическое мышление, социальная стабильность.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv jarayonlari faqat iqtisodiy yoki texnologik sohalar bilangina cheklanib qolmay, balki inson ongining shakllanish mexanizmlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsata boshladi. Ayniqsa, raqamli axborot muhitining kengayishi natijasida turli g‘oya va qarashlar chegaralarsiz tarqalmoqda. Bu jarayonda yoshlar eng faol va ayni paytda eng ta’sirchan ijtimoiy qatlam sifatida ajralib turadi.

Muammo shundaki, zamonaviy yoshlar juda katta hajmdagi axborot bilan to‘qnash kelmoqda, biroq ularni saralash, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalari har doim ham yetarli darajada shakllanmagan. Natijada ayrim hollarda yuzaki qarashlar, tarixiy faktlarning buzib talqin qilinishi yoki manipulyativ g‘oyalar yoshlar ongiga tez singib ketishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, mafkuraviy immunitet masalasi nazariy tushuncha darajasidan chiqib, amaliy zaruratga aylanmoqda. Mafkuraviy immunitetni faqatgina “himoya mexanizmi” sifatida emas, balki ongli tanlov qilish, mustaqil fikr yuritish va axborotni tanlab qabul qilish qobiliyati sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq.

Aynan shu jarayonda tarixiy tafakkur alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki tarixiy tafakkur insonni tayyor xulosalarni qabul qilishdan ko‘ra, hodisalarni sabab va natija zanjirida ko‘ra olishga o‘rgatadi. Bu esa yoshlarning nafaqat o‘tmishga, balki bugungi axborot oqimiga ham ongli munosabat bildirishiga zamin yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda masalaga bir yoqlama emas, balki kompleks yondashuv asosida qaraldi. Avvalo, mafkuraviy immunitet va tarixiy tafakkur tushunchalari alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilindi. Bu yondashuv ularning faqat nazariy emas, balki

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

funksional jihatlarini ham aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil usuli orqali globallashtirish sharoitida shakllanayotgan mafkuraviy tahdidlarning xususiyatlari o‘rganildi. Shu bilan birga, tarixiy tafakkurning yoshlar ongiga qanday mexanizmlar orqali ta’sir qilishi pedagogik va ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil etildi. Bundan tashqari, mavjud ta’lim amaliyoti bilan nazariy yondashuvlar o‘rtasidagi tafovutlar aniqlanib, ular asosida amaliy xulosalar ishlab chiqildi. Bu esa tadqiqot natijalarining faqat nazariy emas, balki amaliy ahamiyatini ham oshiradi.

Natijalar. Mafkuraviy immunitetning mazmuni va ichki tuzilishi. Mafkuraviy immunitetni ko‘pincha tashqi ta’sirlarga qarshi turish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Biroq bu tushunchani yanada chuqurroq ko‘rib chiqilsa, u faqat “qarshilik” emas, balki ongli tanlash va baholash mexanizmlarini ham o‘z ichiga oladi.

Ya’ni, mafkuraviy immunitet shakllangan shaxs har qanday g‘oyani avtomatik ravishda qabul qilmaydi yoki inkor etmaydi. U avvalo uni tahlil qiladi, tarixiy va ijtimoiy kontekstda ko‘rib chiqadi va shundan keyin munosabat bildiradi.

Shu jihatdan qaraganda, mafkuraviy immunitet quyidagi tarkibiy elementlarning uyg‘unligidan iborat:

- tanqidiy fikrlash – axborotni shubha ostiga qo‘yish va tekshirish qobiliyati;
- tarixiy xotira – o‘tmish tajribasini eslab qolish va undan xulosa chiqarish;
- identifikatsiya – o‘zining kimligini va qaysi qadriyatlarga tayanishini anglash;
- axborot madaniyati – axborot bilan ishlash ko‘nikmalari;
- ijtimoiy mas’uliyat – qarorlarning jamiyatga ta’sirini tushunish. Agar ushbu elementlardan biri sust bo‘lsa, mafkuraviy immunitet ham to‘liq shakllanmaydi.

Tarixiy tafakkurning real funksional roli. Tarixiy tafakkur ko‘pincha faqat tarix faniga tegishli ko‘nikma sifatida qaraladi. Aslida esa u umumiy fikrlash madaniyatining muhim qismi hisoblanadi. Masalan, tarixiy tafakkurga ega bo‘lgan talaba har qanday hodisani darhol baholamaydi. U avvalo savol beradi: bu hodisa qanday sharoitda yuzaga kelgan? Qanday omillar unga sabab bo‘lgan? Natijasi qanday bo‘lgan? Shu kabi savollar orqali u hodisani chuqurroq anglaydi.

Shu nuqtai nazardan tarixiy tafakkur quyidagi real funksiyalarni bajaradi:

- voqealarni soddalashtirib emas, murakkab tizim sifatida ko‘rishga o‘rgatadi;
- “tayyor fikrlar”ni qabul qilishdan himoya qiladi;
- tarixiy misollar orqali bugungi jarayonlarni tushunishga yordam beradi;
- stereotip va biryoqlama qarashlarni kamaytiradi.

Natijada tarixiy tafakkur yoshlar ongida ichki “tahlil mexanizmi”ni shakllantiradi.

Zamonaviy mafkuraviy tahdidlarning o‘ziga xosligi. Bugungi mafkuraviy tahdidlar ochiq ko‘rinishda emas, balki ko‘pincha yashirin shaklda namoyon bo‘ladi. Ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri targ‘ibotdan ko‘ra, ko‘proq quyidagi yo‘llar orqali ta’sir qiladi:

- tarixiy faktlarni kontekstdan uzib talqin qilish;
- yarim haqiqatlar orqali noto‘g‘ri xulosa chiqarishga undash;
- hissiyotlarga ta’sir qilish orqali ongni chetlab o‘tish;
- ommaviy madaniyat orqali qadriyatlarni asta-sekin o‘zgartirish.

Bunday sharoitda oddiy bilim yetarli emas. Yoshda tahlil qilish, solishtirish va savol berish odati bo‘lishi kerak. Aynan shu yerda tarixiy tafakkur himoya vositasiga aylanadi.

Tarixiy tafakkur orqali mustahkamlash mexanizmlari. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, tarixiy tafakkur rivojlangan yoshlar axborotni boshqacha qabul qiladi. Ular:

- har qanday ma’lumotni darhol qabul qilmaydi;
- manbasini tekshiradi;
- muqobil qarashlarni solishtiradi;
- umumiy xulosa chiqarishga shoshilmaydi.

Bu xususiyatlar ularni manipulyatsiyaga kamroq moyil qiladi. Shuningdek, tarixiy tafakkur milliy identifikatsiyani ham mustahkamlaydi. Chunki o‘z tarixini chuqur anglagan shaxs tashqi g‘oyalarga ko‘r-ko‘rona ergashmaydi.

Pedagogik yondashuvlar. Tarixiy tafakkur tabiiy ravishda shakllanmaydi, uni ongli ravishda rivojlantirish kerak. Bunda quyidagi yondashuvlar amaliy jihatdan samarali:

- savol asosida o‘qitish (talabani fikrlashga majbur qilish);
- tarixiy vaziyatlarni tahlil qilish (case-study);
- qarama-qarshi fikrlarni solishtirish;
- manbalar bilan mustaqil ishlash;
- bahs va munozaralar.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Muhimi, talaba tayyor xulosani eshitmasligi, balki unga o‘zi kelishi kerak.

Muhokama. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, mavjud ta‘lim tizimida tarix ko‘pincha faktlar va sanalar yig‘indisi sifatida o‘qitiladi. Bu esa tarixiy tafakkur emas, balki xotirani rivojlantiradi.

Natijada talaba tarixni biladi, lekin undan foydalana olmaydi. Ya‘ni u tarixiy bilimni zamonaviy vaziyatlarga tatbiq eta olmaydi.

Asl muammo ham shunda — bilim bor, lekin tafakkur yetishmaydi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari ta‘lim tizimida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish tarixiy tafakkurni rivojlantirishda konseptual va amaliy jihatdan yangi imkoniyatlar yaratishini ko‘rsatadi. Tarixiy tafakkur – murakkab kognitiv tizim sifatida – faqatgina faktlarni o‘zlashtirish bilan emas, balki ularni tahlil qilish, talqin etish va baholash orqali shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, sun‘iy intellekt texnologiyalari ushbu jarayonni chuqurlashtiruvchi va individuallashtiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sun‘iy intellektning adaptiv imkoniyatlari har bir talabanning bilim darajasi va kognitiv xususiyatlariga moslashgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish imkonini beradi. Bu esa tarixiy tafakkurning bosqichma-bosqich va izchil rivojlanishini ta‘minlaydi. Analitik vositalar yordamida tarixiy ma‘lumotlarni tizimli tahlil qilish imkoniyati esa talabalarda sabab-oqibat bog‘liqligini chuqur anglash, tarixiy qonuniyatlarni aniqlash va umumlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Simulyatsiya va modellashtirish elementlari esa tarixiy jarayonlarni muqobil ssenariylar asosida tahlil qilish orqali talabalarning prognozlash va baholash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, sun‘iy intellektni ta‘lim tizimiga joriy etish faqat texnologik yangilik emas, balki pedagogik paradigmaning transformatsiyasini talab qiluvchi murakkab jarayondir. An‘anaviy o‘qitish modelidan kompetensiyaga yo‘naltirilgan, talabaga nisbatan markazlashgan modelga o‘tish zarurati ayniqsa tarix fanini o‘qitishda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi: Birinchidan, ta‘lim tizimida tarixiy tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan sun‘iy intellekt asosidagi milliy didaktik modelni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Mazkur model tarixiy tafakkurning tarkibiy komponentlari, o‘quv natijalari va baholash mezonlarini aniq belgilashi zarur. Ikkinchidan, professor-o‘qituvchilarning raqamli va sun‘iy intellekt kompetensiyalarini tizimli rivojlantirish zarur. Bu borada maxsus malaka oshirish dasturlari, treninglar va metodik qo‘llanmalar ishlab chiqilishi talab etiladi. Uchinchidan, oliy ta‘lim muassasalarida tarix fanini o‘qitish jarayoniga adaptiv ta‘lim platformalarini joriy etish orqali individual o‘quv trayektoriyalarini shakllantirish mexanizmini yaratish lozim. To‘rtinchidan, tarixiy tafakkurni rivojlantirishda geymifikatsiya va simulyatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish orqali talabalarning faolligini oshirish va ularni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish samarali natija beradi. Beshinchidan, ta‘lim jarayonida data-driven yondashuvni joriy etish, ya‘ni talabalar faoliyatini tahlil qilish asosida individual tavsiyalar ishlab chiqish tizimini yaratish zarur. Oltinchidan, tarix fanini o‘qitishda raqamli tarixiy manbalar va sun‘iy intellekt asosidagi tahlil vositalaridan foydalanishni kengaytirish orqali manbaviy tafakkurni rivojlantirish mumkin. Yettinchidan, sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonida axborot xavfsizligi, akademik halollik va etik me‘yorlarni ta‘minlash alohida e‘tibor talab qiladi. Umuman olganda, sun‘iy intellekt texnologiyalarini ta‘lim tizimiga integratsiya qilish tarixiy tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi bo‘lib, u talabalarni nafaqat bilim egallashga, balki tarixiy jarayonlarni mustaqil tahlil qilish va baholashga yo‘naltiradi. Shu asosda mazkur yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar va amaliy ishlanmalar ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF-21-son Farmon (2030-yilgacha rivojlanish strategiyasi doirasida). – Toshkent, 2026.
4. Samuel P. Huntington. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996.
5. Anthony Giddens. Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Routledge, 2002.
6. Manuel Castells. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2010.
7. Ulrich Beck. What is Globalization? – Cambridge: Polity Press, 2000.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

8. Francis Fukuyama. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.
9. Benedict Anderson. Imagined Communities. – London: Verso, 2006.
10. Lev Vygotsky. Mind in Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
11. Jean Piaget. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
12. Karl Popper. The Logic of Scientific Discovery. – London: Routledge, 2002.
13. John Dewey. Democracy and Education. – New York: Free Press, 1916.
14. Paulo Freire. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Continuum, 2000.
15. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. – Paris, 2015.
16. UNDP. Human Development Report. – New York, 2020.
17. World Bank. World Development Report: Learning to Realize Education’s Promise. – Washington DC, 2018.
18. Pedagogiy bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar: Karimov B., Xasanov A. Ta’limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2020.
19. Social Philosophy doirasida: Nurmatov A. Ijtimoiy tafakkur va zamonaviy jamiyat. – Toshkent, 2019.

**ARPA (HORDEUM VULGARE L.) NING UMUMIY AHAMIYATI VA ISTIQBOLLI
DONLI EKIN SIFATIDAGI O‘RNI**

Salimova Saodat Shodmon qizi

O‘zR FA Genetika va o‘simliklar eksperimental biologiyasi instituti Qibray tumani, 111215,
Toshkent viloyati, tayanch doktoranti

Email: sshodmonovna11@gmail.com

ORCID: 0009-0006-2923-2982

Rasulova Gulnoza

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti,
Olmazor tumani, Toshkent shahri, magistr

Tog‘ayeva Marg‘uba Abdusattorovna

b.f.d., dot., Qashqadaryo viloyati Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti

Kushanov Faxriddin Ne‘matullayevich,

b.f.d., prof., O‘zRFA Genetika va o‘simliklar eksperimental
biologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti

Erjigitov D.Sh.

PhD, O‘zRFA Genetika va o‘simliklar eksperimental biologiyasi
ilmiy-tadqiqot instituti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152498>

Annotatsiya: Mazkur maqolada arpa (*Hordeum vulgare* L.) ning global oziq-ovqat xavfsizligidagi o‘rni, biologik xususiyatlari, kimyoviy tarkibi hamda istiqbolli donli ekin sifatidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, arpa yuqori moslashuvchanligi, ozuqaviy qiymati va turli sohalarida keng qo‘llanilishi bilan ajralib turadi.

Kalit so‘zlar: Arpa (*Hordeum vulgare* L.), oziq-ovqat xavfsizligi
moslashuvchanlik, ozuqaviy qiymat, β -glukan

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения анализируется роль ячменя (*Hordeum vulgare* L.) в обеспечении глобальной продовольственной безопасности, его биологические особенности, химический состав и значение как перспективной зерновой культуры. Исследования показывают, что ячмень отличается высокой адаптивностью, питательной ценностью и широким применением в различных отраслях.

Ключевые слова: Ячмень (*Hordeum vulgare* L.), продовольственная безопасность, адаптивность, пищевая ценность, β -глюкан

Abstract: This article provides a scientific analysis of the role of barley (*Hordeum vulgare* L.) in ensuring global food security, its biological characteristics, chemical composition, and significance as a promising cereal crop. Research shows that barley is distinguished by its high adaptability, nutritional value, and wide application in various industries.

Key words: Barley (*Hordeum vulgare* L.), food security, adaptability, nutritional value, β -glucan

Dunyo miqyosida oziq-ovqat xavfsizligi masalasi bugungi kunda eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortib borishi oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabni keskin oshirmoqda. Shu sababli yangi va barqaror oziq-ovqat manbalarini izlash zarurati ortmoqda.

Arpa (*Hordeum vulgare* L.) bug‘doy va makkajo‘xori kabi asosiy don ekinlariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo‘lib, oziq-ovqat, yem-xashak, ichimliklar va sanoat xomashyosi sifatida keng qo‘llaniladi. FAO ma‘lumotlariga ko‘ra, arpa dunyo bo‘ylab 70 million gektar maydonda yetishtiriladi va ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha to‘rtinchi o‘rinda turadi [7]. Arpa dunyo bo‘ylab keng tarqalgan va qishloq xo‘jaligining muhim komponenti hisoblanadi. Uning asosiy qo‘llanilish sohasi chorvachilikda yem-xashak sifatida bo‘lsa-da, oziq-ovqat mahsuloti sifatida foydalanish ham ortib bormoqda. Arpa donidan non, yorma va pivo ishlab chiqarishda keng foydalaniladi. Ayniqsa, Osiyo mamlakatlarida, jumladan Xitoy va Yaponiyada, arpa inson iste‘molining muhim qismi hisoblanadi, bu hududlarda iste‘mol qilinadigan arpaning qariyb 80 foizi oziq-ovqat sifatida ishlatiladi [8]. Global ishlab chiqarish hajmi 157 Mt ni tashkil etib, bu dunyo don iste‘molining 15% ga teng [1]. Ushbu ishlab chiqarishning katta qismi chorva ozuqasi va solod ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan [16]. So‘nggi ma‘lumotlarga ko‘ra, arpa hosilining 70% dan ortig‘i yem-xashak, 21% sanoat (pivo va distillash), va 6% dan kamrog‘i bevosita inson iste‘moli uchun ishlatiladi [10]. Arpa yuqori ozuqaviy qiymatga ega bo‘lib, inson

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

salomatligi uchun foydali mahsulot hisoblanadi. Uning tarkibida mavjud β -glukan tolasi qondagi xolesterin darajasini kamaytiradi va ichak faoliyatini yaxshilaydi [13]. Shuningdek, arpa tarkibida antioksidant moddalar mavjud bo‘lib, ular yallig‘lanishga qarshi ta‘sir ko‘rsatadi va yurak-qon tomir kasalliklari xavfini kamaytiradi [23]. Arpa mahsulotlari glyukoza darajasini tartibga solish orqali diabet kasalligi xavfini kamaytirishga yordam beradi [24]. Bundan tashqari, arpa tarkibidagi kletchatkalar vazni kamaytirish, qon bosimini pasaytirish va immun tizimini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi [12,17]. Arpa qadimiy ekinlardan biri bo‘lib, uning kelib chiqishi Neolit davriga (miloddan avvalgi 7000-yil) borib taqaladi [25]. Madaniy arpa *Hordeum spontaneum* yovvoyi turidan kelib chiqqan bo‘lib, u ilk bor Turkiyada Karl Koch tomonidan tavsiflangan [18]. Arpa Poaceae oilasiga mansub diploid o‘simlik ($2n=14$) bo‘lib, genom hajmi $5,44 \times 10^3$ Mb ni tashkil etadi [5, 20]. U morfologik jihatdan: och yashil barglari, rivojlangan tilcha, boshqoq shaklidagi to‘pguli bilan ajralib turadi. Arpa ikki qatorli (*H. vulgare* ssp. *distichum*) va olti qatorli (*H. vulgare* ssp. *hexastichum*) turlarga bo‘linadi [14, 15]. Arpa eng moslashuvchan donli ekinlardan biri bo‘lib, turli iqlim sharoitlarida yetishtiriladi. Kuzgi arpaning vegetatsiya davri 210–270 kun, bahorgi arpaniki esa 90–150 kuni tashkil etadi [16]. Ushbu ekin qisqa vegetatsiya davri va tez o‘ssish xususiyati tufayli noqulay sharoitlarga yaxshi moslashadi [6, 4]. So‘nggi 50 yil davomida hosildorlik 1,4 t/ga dan 3 t/ga gacha oshgan, bu esa seleksiya va agrotexnika yutuqlari bilan izohlanadi. Arpa yetishtirishda Yevropa yetakchi hisoblanadi, undan keyin Osiyo turadi. Yevropa Ittifoqi va Rossiya asosiy ishlab chiqaruvchilar bo‘lib, mos ravishda 58 va 20 Mt dan ortiq hosil yetishtiradi [22]. Germaniya va Fransiya Yevropaning yetakchi ishlab chiqaruvchilari bo‘lib, yuqori hosildorlik ko‘rsatkichlariga ega [22, 23]. Arpa chorvachilik, oziq-ovqat sanoati va bioyoqilg‘i ishlab chiqarishda keng qo‘llaniladi [2].

Arpa donining asosiy qismi (82–85%) urug‘palladan iborat bo‘lib, u quyidagi moddalarni o‘z ichiga oladi: uglevodlar: 70–82%, oqsillar: 10–13%, lipidlar: 2–2,5%, mineral moddalar: 2,7% [9]. Arpa tarkibida β -glyukanlar, tokollar va polifenollar mavjud bo‘lib, ular antioksidant va sog‘lomlashtiruvchi xususiyatlarga ega [3]. Don tarkibi genotip va muhit sharoitlariga bog‘liq ravishda o‘zgaradi [20, 11].

Xulosa qilib aytganda, arpa global oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutuvchi istiqbolli donli ekin hisoblanadi. Uning yuqori moslashuvchanligi, ozuqaviy qiymati va keng qo‘llanilish imkoniyatlari uni kelajakda strategik ekin sifatida ahamiyatini yanada oshiradi. Shu sababli arpa yetishtirishni kengaytirish va uning genetik salohiyatini chuqur o‘rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Agriculture and Agri-Food Canada., "Feed barley: status and outlook." the bi-monthly bulletin, 2007, volume 20 No. 15. www.agr.gc.ca/madam.
2. Ajanovic A. Biofuels versus food production: Does biofuels production increase foodprices? *Energy*; 2011. 36:2070-2076 pp. DOI: 10.1016/j.energy.2010.05.019 YMER || ISSN : 0044-0477 VOLUME 22 : ISSUE 07 (JULY) - 2023 <http://ymerdigital.com> Page No:1143
3. Baik BK. Ullrich SE. Barley for food use: characteristics, improvement and renewed interest. *J Cereal Sci*; 2008. 48: 233 - 42 pp.
4. Benmahammed A. Hétérosis, transgression et efficacité de la sélection précoce et retardée de la biomasse, du nombre d'épis et utilisation des indices chez l'orge (*Hordeum vulgare* L.). [Thèse Doc.]. INA, Alger ;2005.125p.
5. Bothmer Von Jacobsen R Rasmusson N. Origin, taxonomy and related species, Orge, vol. 26. Madison, WI. American Society of Agronomy, Crop Science Society of America, Soil Science Society of America". ASA agronomic monograph; 1985. 19-56 pp
6. Dawson Ian K Russell J Powell W Steffenson BTB Thomas W Waugh R. Barley: a translational model for adaptation to climate change». *New phytologist*; 2015. Volume 206(3). <https://doi.org/10.1111/nph.13266>],
7. FAO. (2024). "World Barley Production and Consumption." Food and Agriculture Organization of the United Nations, Annual Report.
8. FAOSTAT. Statistical Database of the Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2022. Available at: <http://faostat.fao.org>. Accessed: June 30, 2022.
9. Godon B. La composition physicochimique des céréales : un atout pour leur utilisation In : Utilisation industrielle non alimentaire du blé et du maïs, Symposium International, ed. APRIA, Paris; 1986. pp 5-34.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

10. Griffey C Brooks W Kurantz M Thomason W Taylor F Obert D Moreau R Flores R Sohn M Hicks K. Grain composition of Virginia winter barley and implications for use in feed, food and biofuels production. *Journal of Cereal Science*; 2010. 51:41-49pp. DOI: 10.1016/j.jcs.2009.09.004
11. Holtekjolen AK Kinitz C Knutsen SH. Flavanol et acide phénolique lié contenu dans différentes variétés d'orge. *J. Agric. Food Chem*; 2006. 54, 2253-2260 pp.
12. Kalra S Jood S. Effect of dietary barley β -glucan on cholesterol and lipoprotein fractions in rats. *J. Cereal Sci.*; 2000. 31:141-145. doi: 10.1006/jcsc.1999.0290.
13. Kumar, S., & Gupta, A. (2014). "Barley as a Functional Food." *Journal of Cereal Science*, 34(1), pp. 45-50
14. Mazoyer M Aubineau M Bermond A Bougler J Ney JR. *Larousse agricole*. Ed. Larousse, Paris; 2002. 767 p.
15. Bonjean A Picard E. *Les céréales à paille. Origine, histoire, économie et sélection*. Ed. Nathan ; 1990. 235 p.
16. Moule C. Orge. P. 155-188 in : *céréales*. Pub., la maison rustique, Paris ; 1980
17. Newton A.C Flavell A.J., George T.S., Leat P Mullholland B Ramsay L Revoredo-Giha C Russell J. Steffenson B.J Swanston J.S Thomas W.T.B. Waugh R White P.J Bingham I.J. *Crops that feed the world 4. Barley: a resilient crop, Strengths and weaknesses in the context of food security*. *Food Security*, 2011, 3: 141-178 pp
18. Noaman MM. *New Utilization of Barley as Human Healthy Food*. *J Plant Breed Agric.*; 2017. Vol.1 No.1:2
19. Pourkheirandish M Komatsuda T. *The Importance of Barley Genetics and Domestication in a Global Perspective*. *Annals of Botany*; 2007. Volume 100, Issue 5, P999, 1008, 100 <https://doi.org/10.1093/aob/mcm139>
20. Shewry PR Ullrich SE. *Orge : chimie et technologie*. Editors : Shewry, PR ; Ullrich, SE., No.Ed.2 ; 2014. 336 p.
21. Soleimani V.D., Baum BR., Johnson DA., « Quantification of the retrotransposon». *BARE*. 1 reveals the dynamic nature of the barley genome, 2006, 49: 389-396 pp.
22. Tricase C Amicarelli V Lamonaca E Leonardo Rana R. *Economic analysis of the barley market and related uses, grasses as food and animal feed*. ZerihunTadele, IntechOpen; November 5 2018. DOI: 10.5772/intechopen.78967. Available at: <https://www.intechopen.com/books/grasses-as-food-and-feed/economic-analysis-of-the-barley-market-and-related-uses>
23. Ullrich SE., «Significance, adaptation, production, and trade of barley». In: UllrichSE, editor. *Barley: Production, Improvement, and Uses*. Oxford: Wiley-Blackwell; 2011. 3-13pp. DOI: 10.1002/9780470958636.ch1]
24. Waugh, R., et al. (2017). "Malting Barley Cultivation: A Review." *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 65(3), pp. 119-128
25. WHO. (2021). "Health Benefits of Barley."
26. Zohary RÉ Hopf M. *Domestication of Plants in the Old World: Origin and Spread of Cultivated Plants in West Asia, Europe, and the Nile Valley*. 3rd ed New York; 2000. NY Oxford University Press

КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА АНИМАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ: ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ ПОЛИКОДОВОГО ТЕКСТА ДЛЯ ДЕТСКОЙ АУДИТОРИИ

Умирзакова Дильноза Ахадхон кизи

Научный докторант университета узбекского языка и литературы им.А.Навои

Email: dilnozumirzakova@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1899-2995

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152701>

Аннотация: В следующем исследовании рассматриваются коммуникативно-прагматические стратегии перевода анимационных фильмов как поликодовых (мультимодальных) текстов, где вербальный компонент тесно взаимодействует с визуальным и аудиальным кодами. Основное внимание уделяется необходимости достижения функциональной эквивалентности и сохранения прагматического потенциала оригинала, ориентированного на детскую и семейную аудиторию с особыми когнитивными и культурными фреймами.

Анализируется приоритет прагматической адаптации над буквальной эквивалентностью в условиях технических ограничений дубляжа (изохрония, лип-синк, объём реплик), что превращает переводчика в «диалогиста», ответственного за естественность речи, синхронизацию с мимикой, жестами и фоновыми звуками, а также за поддержание эмоционального вовлечения зрителя. Особое значение придаётся передаче вербального юмора, прецедентных феноменов, говорящих имён (онимов), музыкальных вставок и интертекстуальных отсылок, выполняющих перлокутивную функцию (вызывание смеха, эмпатии, нравственного урока). Теоретическая база опирается на концепции прагматического потенциала текста (В. Н. Комиссаров), мультимодальности анимационного дискурса (Ф. Шом), аудиовизуального перевода (Дж. Диас-Синтас), скопос-теории (Х. Фермеер), а также на исследования отечественных авторов: Е. П. Подлегаевой (адаптация «Смешариков» на английский, преобладание компенсаторных стратегий, appropriation интертекста), О. С. Андреевой (перевод прецедентных феноменов в «В поисках Дори», «Мадагаскар», «Моана»), Л. А. Нефедовой и В. В. Полупановой (стратегии передачи говорящих имён в китайских версиях «Зверополиса»).

Выявляется доминирование компенсаторных, адаптивных и креативных стратегий (доместикация, культурная релокация, замена, экспликация, парафразирование, non-rup replacement, recreation), особенно при передаче юмора, каламбуров, идиом и культурных лакун. Учитываются психолингвистические особенности детского восприятия (предпочтение дубляжа, необходимость упрощения синтаксиса, усиления эмоциональной выразительности и идентификации с персонажами). Показана роль гибридных подходов (доместикация + фореинизация) в глобализированной анимации («Холодное сердце», «Шрек», «Коко», «Моана»).

Исследование подчёркивает, что в анимации прагматическая цель — максимальная перлокуция и эмоциональное воздействие — оправдывает значительные трансформации на лексико-семантическом, стилистическом и структурном уровнях, обеспечивая сохранение коммуникативного эффекта и коммерческий успех локализованных версий.

Ключевые слова: коммуникативно-прагматические стратегии, аудиовизуальный перевод, анимационный фильм, прагматическая адаптация, функциональная эквивалентность, поликодовый текст, детская аудитория, вербальный юмор, прецедентные феномены, дубляж, доместикация.

Аннотация: Quydagi tadqiqotda animatsion filmlarni verbal komponent vizual va audial kodlar bilan chambarchas o‘zaro ta’sirda bo‘ladigan polikodli (multimodal) matnlar sifatida tarjima qilishning kommunikativ-pragmatik strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Asosiy e’tibor o‘ziga xos kognitiv va madaniy freymlarga ega bo‘lgan bolalar va oilaviy auditoriyaga mo‘ljallangan asl nusxaning pragmatik salohiyatini saqlab qolish hamda funksional ekvivalentlikka erishish zaruratiga qaratiladi.

Dublyajning texnik cheklovlari (izoxroniya, lip-sink, replikalar hajmi) sharoitida pragmatik moslashuvning so‘zma-so‘z ekvivalentlikdan ustuvorligi tahlil qilinadi, bu esa tarjimonni nutqning tabiiyligi, yuz ifodalari, imo-ishoralar va fon tovushlari bilan sinxronizatsiya qilish, shuningdek, tomoshabinning hissiy jalb etilishini saqlab qolish uchun mas’ul bo‘lgan “dialogist”ga aylantiradi. Perlokutiv funksiyani (kulgi, empatiya, axloqiy saboq uyg‘otish) bajaradigan verbal yumor, pretsedent fenomenlar, so‘zlovchi ismlar (onimlar), musiqiy qistirmalar va intertekstual havolalarni berishga alohida ahamiyat qaratiladi. Nazariy baza matnning pragmatik salohiyati (V. N. Komissarov),

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

animatsion diskursning multimodalligi (F. Shom), audiovizual tarjima (J. Dias-Sintas), skopos-nazariyasi (X. Fermeyer) konsepsiyalariga, shuningdek, mahalliy mualliflarning tadqiqotlariga asoslanadi: Ye. P. Podlegayeva (“Smeshariki”ning ingliz tiliga moslashuvi, kompensator strategiyalarning ustuvorligi, intertekst appropriation’i), O. S. Andreyeva (“Dorini izlab”, “Madagaskar”, “Moana” filmlarida pretsedent fenomenlar tarjimasini), L. A. Nefedova va V. V. Polupanova (“Zveropolis”ning xitoycha versiyalarida so‘zlovchi ismlarni berish strategiyalari).

Ayniqsa yumor, so‘z o‘yini, idiomalar va madaniy lakunalarni berishda kompensator, moslashuvchan (adaptiv) va kreativ strategiyalarning (domestikatsiya, madaniy relokatsiya, almashtirish, eksplikatsiya, parafrazlash, non-pun replacement, recreation) ustunligi aniqlanadi. Bolalar qabul qilishining psixolingvistik xususiyatlari (dublyajni afzal ko‘rish, sintaksisni soddalashtirish, hissiy ifodalilikni kuchaytirish va qahramonlar bilan o‘zini aynanlashtirish zarurati) hisobga olinadi. Globalashgan animatsiyada (“Muzyurak”, “Shrek”, “Koko”, “Moana”) gibrid yondashuvlarning (domestikatsiya + forenizatsiya) roli ko‘rsatib o‘tilgan.

Tadqiqot shuni ta’kidlaydiki, animatsiyada pragmatik maqsad — maksimal perlokutsiya va hissiy ta’sir — leksik-semantik, uslubiy va tarkibiy darajadagi sezilarli transformatsiyalarni oqlaydi, bu esa kommunikativ effektning saqlanishini va mahalliyashtirilgan versiyalarning tijorat muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ-pragmatik strategiyalar, audiovizual tarjima, animatsion film, pragmatik moslashuv, funksional ekvivalentlik, polikodli matn, bolalar auditoriyasi, verbal yumor, pretsedent fenomenlar, dublyaj, domestikatsiya.

Abstract: The following study examines the communicative and pragmatic strategies of translating animated films as polycode (multimodal) texts, where the verbal component closely interacts with visual and audio codes. The main focus is on the necessity of achieving functional equivalence and preserving the pragmatic potential of the original text, which is aimed at a children's and family audience with specific cognitive and cultural frames.

The priority of pragmatic adaptation over literal equivalence is analyzed in the context of the technical constraints of dubbing (isochrony, lip-sync, utterance length), which transforms the translator into a "dialogist" responsible for the naturalness of speech, synchronization with facial expressions, gestures, and background sounds, as well as for maintaining the viewer's emotional engagement. Special importance is attached to conveying verbal humor, precedent phenomena, telling names (onyms), musical inserts, and intertextual references that perform a perlocutionary function (evoking laughter, empathy, moral lessons). The theoretical framework is based on the concepts of the pragmatic potential of the text (V. N. Komissarov), the multimodality of animated discourse (F. Chaume), audiovisual translation (J. Díaz-Cintas), skopos theory (H. Vermeer), as well as research by domestic authors: E. P. Podlegayeva (adaptation of "Kikoriki" into English, predominance of compensatory strategies, appropriation of intertext), O. S. Andreeva (translation of precedent phenomena in "Finding Dory", "Madagascar", "Moana"), L. A. Nefedova and V. V. Polupanova (strategies for rendering telling names in Chinese versions of "Zootopia").

The study reveals the dominance of compensatory, adaptive, and creative strategies (domestication, cultural relocation, substitution, explication, paraphrasing, non-pun replacement, recreation), particularly when conveying humor, puns, idioms, and cultural lacunae. The psycholinguistic features of children's perception are taken into account (preference for dubbing, the need to simplify syntax, enhance emotional expressiveness, and identify with characters). The role of hybrid approaches (domestication + foreignization) in globalized animation ("Frozen", "Shrek", "Coco", "Moana") is demonstrated.

The research emphasizes that in animation, the pragmatic goal—maximum perlocution and emotional impact—justifies significant transformations at the lexico-semantic, stylistic, and structural levels, ensuring the preservation of the communicative effect and the commercial success of localized versions.

Keywords: communicative-pragmatic strategies, audiovisual translation, animated film, pragmatic adaptation, functional equivalence, polycode text, children's audience, verbal humor, precedent phenomena, dubbing, domestication.

Коммуникативно-прагматические стратегии в переводе анимационных фильмов определяются необходимостью обеспечения функциональной эквивалентности поликодового текста, в котором вербальный компонент взаимодействует с визуальным и аудиальным кодами таким образом, что любое отклонение от прагматической установки оригинала может привести к потере коммуникативного эффекта, предназначенного для детской или семейной аудитории,

чи когнитивные и культурные фреймы существенно отличаются от исходных, а также к нарушению синхронизации между речью персонажей и их мимикой, жестами или фоновыми звуками, что в конечном итоге подрывает иллюзию непосредственного эмоционального вовлечения зрителя в повествование. Поскольку анимационный дискурс, в отличие от игрового кино, изначально ориентирован на создание гиперболизированной, стилизованной реальности, где юмор, прецедентные феномены, характеризующие онимы и музыкальные вставки выполняют не только номинативную, но и перлокутивную функцию, направленную на формирование у реципиента специфического эмоционального отклика — от смеха до эмпатии и нравственного урока, — переводчик прибегает к стратегиям прагматической адаптации, которые, по мнению В. Н. Комиссарова, направлены на воспроизведение «прагматического потенциала текста» как способности вызывать у реципиента желаемое коммуникативное воздействие, даже если это требует трансформаций на лексико-семантическом, стилистическом или структурном уровнях, включая компенсацию культурных лакун за счет введения эквивалентных элементов целевой культуры или модуляцию тональности высказывания для сохранения перлокутивной силы.

Теоретические основания такого подхода коренятся в понимании анимационного фильма как мультимодального кинотекста, где, согласно Ф. Шому, вербальные элементы должны синхронизироваться не только с артикуляцией, но и с визуальной семантикой кадра, что обуславливает приоритет коммуникативно-прагматических стратегий над буквальной эквивалентностью, поскольку технические ограничения дубляжа — изохрония, лип-синк и ограниченный объем реплик — вынуждают переводчика выступать в роли «диалогиста», чья задача заключается в сохранении естественности и перлокутивной силы высказывания. Аналогичным образом Дж. Диас-Синтас, анализируя аудиовизуальный перевод в целом, отмечает, что в случае анимации субтитрование или дубляж требуют сокращения и реструктурирования диалогов, однако прагматическая ориентация на целевую аудиторию позволяет компенсировать эти потери за счет культурной релокации, что особенно актуально при передаче юмора и культурных отсылок, которые в оригинале опираются на фоновые знания англо-американской или иной лингвокультуры, а в переводе должны быть адаптированы к когнитивным возможностям ребенка, чье восприятие еще не сформировано в полной мере и требует большей эксплицитности или замены абстрактных аллюзий на конкретные, узнаваемые образы.

Специфика анимационного фильма как объекта перевода проявляется в том, что его поликодовость усиливает прагматическую нагрузку на вербальный компонент, поскольку визуальные и аудиальные коды остаются неизменными в процессе локализации, вынуждая переводчика прибегать к компенсаторным стратегиям, которые, по наблюдениям Е. П. Подлегаевой в диссертационном исследовании «Анимационный видеoverбальный текст: проблемы перевода и интерпретации», преобладают над лексическими и грамматическими трансформациями при адаптации российского сериала «Смешарики» на английский язык, где интертекстуальные отсылки к советской классике, фольклору и повседневной реальности требуют не только вербальной, но и семиотической переработки для сохранения прагматического эффекта узнавания и юмора.** Подлегаева демонстрирует, что прагматическая адаптация включает добавление, опущение и семантическое развитие для заполнения культурных лакун, а также нейтрализацию гендерных стереотипов и переработку интертекста (вербального, визуального и аудиального), поскольку национальные прецедентные феномены (отсылки к советским фильмам, литературе или фольклору) оказываются непереводаемыми без потери прагматического эффекта; в результате локализация часто приводит к сужению аудитории до детской за счет упрощения и коммерческой переориентации, что соответствует скопос-теории Х. Фермеера, где функция текста в целевой культуре — развлечение и воспитание — диктует выбор стратегий, ориентированных на максимальную перлокуцию, а не на формальную точность.

Аналогичные выводы содержатся в работах отечественных исследователей, подчеркивающих роль прагматической адаптации при передаче прецедентных феноменов в анимации для детей, где, как показывает О. С. Андреева в анализе переводов фильмов «В поисках Дори», «Мадагаскар» и «Моана», прецедентные феномены, опирающиеся на культурный багаж исходной аудитории — отсылки к поп-культуре, мифам или мемам, — вызывают необходимость переводческих трансформаций, среди которых доминируют замена, экспликация и компенсация, обусловленные спецификой детского восприятия, где сохранение юмора и эмоционального

воздействия важнее формальной точности, а визуальный ряд, остающийся неизменным, служит дополнительным семантическим якорем для интерпретации адаптированного вербального текста.** Л. А. Нефедова и В. В. Полупанова, исследуя адаптацию говорящих имен в анимационном тексте на материале китайских версий «Зверополиса», выделяют стратегии транскрипции (41 %), калькирования (17 %), комбинированной транскрипции с калькированием (17 %), замены имен (17 %) и полу-калькирования, аргументируя их применение необходимостью сохранения характеризующей функции онимов и избежания негативных коннотаций в целевой культуре, что напрямую влияет на прагматический эффект погружения юного зрителя, поскольку имя персонажа, как правило, несет в себе семантическую нагрузку, связанную с его характером или ролью в сюжете, и его искажение может разрушить комический или воспитательный потенциал всего эпизода.

В практической плоскости коммуникативно-прагматические стратегии реализуются через сочетание доместикации и фореинизации, где первая преобладает при переводе юмора и культурно-специфических элементов, а вторая — при сохранении экзотического колорита, однако в анимации, ориентированной на массового зрителя, доместикация часто принимает форму креативной адаптации или транс креации, позволяющей достичь функциональной эквивалентности, как это видно на примерах дубляжа песен и каламбуров в диснеевских фильмах «Холодное сердце» и «Шрек», где переводчики прибегают к модуляции и добавлению, чтобы компенсировать потерю рифмы или аллитерации, поскольку, по мнению исследователей перевода вербального юмора в анимации, таких как П. Бурчиньска и С. Монти, прагматическая цель — вызвать смех и эмоциональное сопереживание — оправдывает отступления от буквального смысла, включая введение локальных культурных отсылок, которые усиливают перлокутивный эффект в целевой аудитории.** В случае «Смешариков» Подлегаева фиксирует случаи арпрогиации (присвоения), когда названия серий и интертексты заменяются на аналоги, понятные англоязычной аудитории, что, хотя и приводит к семантическим потерям, обеспечивает сохранение перлокутивного воздействия и коммерческий успех локализованной версии; аналогично при локализации «Маши и Медведя» на корейский язык, как отмечается в исследованиях аудиовизуального перевода анимации, переводчики используют дословный перевод в 64 % случаев, но активно прибегают к добавлению, компенсации и целостному преобразованию для адаптации к корейскому синтаксису и культурным нормам, что позволяет сохранить хронометраж и эмоциональную окраску реплик.

Особое место в системе коммуникативно-прагматических стратегий занимает перевод вербального юмора, включая каламбуры, идиомы и культурно-специфические шутки, которые в анимации часто интегрированы с визуальным рядом, что усиливает их прагматическую функцию и требует от переводчика не только лингвистической, но и семиотической компетенции, поскольку, согласно анализу стратегий перевода пуншей в анимационных фильмах, проведенному Е. Александровой, наиболее эффективными оказываются стратегии non-rup replacement и recreation, позволяющие сохранить комический эффект за счет создания эквивалентного юмора в целевом языке, даже если это предполагает отказ от буквального соответствия оригиналу.** В фильмах вроде «Тачки» или «Головоломка» Pixar переводчики сталкиваются с необходимостью адаптации англо-американских реалий (например, отсылок к автомобильной культуре или психологии эмоций) к другим лингвокультурам, где доминируют стратегии парафразирования и культурной эквивалентности, как показывают исследования персидского дубляжа английских комедийных анимаций, где парафразирование становится преобладающей техникой для передачи юмора, идиом и коллоквиализмов, обеспечивая естественность восприятия и минимизируя риск непонимания у детской аудитории, чьи когнитивные способности еще не позволяют полноценно декодировать сложные культурные аллюзии без дополнительной поддержки.

Дополнительным аспектом прагматической адаптации в переводе анимационных фильмов является учет психолингвистических особенностей детской аудитории, где, по данным исследований рецепции аудиовизуальных текстов, дети в возрасте 4–12 лет предпочитают дубляж субтитрам из-за ограниченной скорости чтения и необходимости синхронизации речи с действием, что обуславливает приоритет стратегий, направленных на упрощение синтаксиса, усиление эмоциональной выразительности и введение элементов, усиливающих идентификацию с персонажами, такими как локальные имена или фразеологизмы, знакомые целевой культуре.** В контексте глобализации анимации, когда фильмы вроде «Коко» или «Моана» распространяются через стриминговые платформы, переводчики все чаще прибегают к

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

гибридным стратегиям, сочетающим фореинизацию для сохранения аутентичности культурного фона (например, мексиканских или полинезийских мотивов) с доместикацией для обеспечения доступности, что, как подчеркивает анализ арабского дубляжа диснеевских фильмов, позволяет достичь баланса между сохранением оригинального замысла и максимальной перлокуцией в новой лингвокультурной среде, где прагматический эффект измеряется не только смехом или слезами, но и формированием межкультурной толерантности у юного зрителя.

Таким образом, выбор коммуникативно-прагматических стратегий в переводе анимационных фильмов обусловлен не только техническими ограничениями аудиовизуального перевода и поликодовостью текста, но и необходимостью учитывать психолингвистические особенности целевой аудитории, культурные фреймы, интертекстуальные связи и коммерческие императивы глобального рынка, что позволяет переводчику выступать в роли культурного медиатора, обеспечивающего адекватное восприятие оригинального замысла в новой лингвокультурной среде, где теоретический анализ в сочетании с практическими примерами подтверждает, что прагматическая адаптация, компенсация и функциональная переориентация являются не вспомогательными, а центральными механизмами, гарантирующими успешную межкультурную коммуникацию в сфере анимационного кинематографа, способствуя не только развлечению, но и воспитанию нового поколения зрителей в условиях глобализированного медиaprостранства.

Список использованной литературы:

1. Андреева О. С. Проблема передачи прецедентных феноменов при переводе анимационных фильмов для детей // Педагогическое образование на Алтае. 2021. № 1. С. 164–170.
2. Нефедова Л. А., Полупанова В. В. Разработка адаптивных стратегий при переводе анимационного текста // Вестник Челябинского государственного университета. 2024. № 8 (490). С. 192–198. DOI: 10.47475/1994-2796-2024-490-8-192-198.
3. Подлегаева Е. П. Анимационный видеовербальный текст: проблемы перевода и интерпретации : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Мытищи : Московский государственный областной университет, 2020. 220 с.
4. Chaume F. Audiovisual Translation: Dubbing. Manchester : St. Jerome Publishing, 2012. 229 p.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М. : Высшая школа, 1990. 253 с.
6. Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода : учебник. М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. 448 с.
7. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitling: Concepts and Practices. 2nd ed. London : Routledge, 2021. 292 p.
8. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций. М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
9. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс : учебное пособие. 5-е изд. М. : Флинта : Наука, 2016. 224 с.

**KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK
TEKNOLOGIYALARNING O‘RNI.**

Karimova Dilfuza Abdurahmat qizi

Namangan davlat texnika universiteti doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152772>

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompetensiyalarni rivojlantirishning ahamiyati va kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o‘rni to‘g‘risida fikr yuritiladi. Bundan tashqari kompetensiya va pedagogik texnologiya haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta‘lim, metodlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность развития компетенций и роль педагогических технологий в их развитии. Кроме того, обсуждаются понятия компетенции и педагогических технологий.

Ключевые слова: Компетенция, компетентностный подход, педагогические технологии, современное образование, методы.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность развития комментариев и роль педагогических технологий в их развитии. Кроме того, обсуждаются понятия компетенций и педагогических технологий.

Ключевые слова: Компетенция, компетентностный подход, педагогическая технология, современное образование, метод.

Kirish.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida zamonaviy ta‘lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin egallamoqda va samarali natijaga erishish bilan alohida ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta‘lim tizimining alohida ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv talabalarda nazariy bilim olish va uni amaliy faoliyatda qo‘llay olish, kreativ fikrkash, mustaqil qaror qabul qilish, muammolarga yechim topish kabi kasbiy ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Kompetensiyalarni samarali rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar muhim vosita bo‘lib, ular ta‘lim jarayonini tizimli, rejalashtirilgan va kafolatlangan natijaga yo‘naltirilgan holda tashkil etishga xizmat qiladi [1].

Kompetensiya bu shaxsning ma‘lum bir yo‘nalishda samarali harakat qilish uchun egallagan bilim, ko‘nikma, malakalar yig‘indisi hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyalar ta‘lim jarayonini mazmunli tashkil qilishda muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari pedagogik texnologiyalar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi faoliyatni aniq maqsadlar asosida loyihalash, interfaol metodlardan foydalanish hamda ta‘lim samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababdan pedagogik texnologiyalarning kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o‘rnini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan va turli ta‘riflar berilgan.

Pedagogik texnologiya – psixologik va pedagogik o‘g‘itlar yig‘indisi bo‘lib, shakllar, metodlar, usullar, o‘qitish yo‘llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to‘plamidir. Ayni paytda u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik omilini ham bildiradi (B.Lixachev).

Pedagogik texnologiya – o‘quv jarayonini amalga oshirishning mazmuniy texnikasi (V.P. Bepalko).

Pedagogik texnologiya – rejalashtirilgan o‘qitish natijalariga erishish jarayoni tavsifi (I.P. Volkov).

Pedagogik texnologiya – bu ta‘lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko‘zlagan o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir (YuNESKO).

Pedagogik texnologiya – pedagogik maqsadlarga erishishda foydalaniladigan shaxsiy imkoniyatlar, jihozlar va metodologik vositalarda amalda bo‘lishning tizimli yig‘indisi va tartibini bildiradi (M.V.Klarin).

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanini o‘qitishda pedagogik texnologiyalarni ya‘ni AKT va interfaol metodlarni integratsiyalash— grafik fanlar bo‘yicha nazariy tushunchalarni vizual va interaktiv shaklda ko‘rsatish, amaliy chizma ishlarini qulaylashtirish, hamda talabaning mustaqil, ijodiy va tahliliy ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. Talabalarni fanga qiziqtirish, ularda fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish ko‘p jihatdan o‘qituvchining pedagogik mahoratiga va pedagogik texnologiyalarni to‘g‘ri tanlashga bog‘liq.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Muhandislik va kompyuter grafikasi fanini o‘qitishda AKT + interfaol metodning integratsiyalashning afzalligi:

1. Vizualizatsiya imkoniyatni kengaytiradi ya’ni realni visual laboratoriyalardagi ishlarni ko‘rsatish, slaydlardan hamda grafk dasturlardan foydalanish. Bunda mavzuga oid grafik masalalarni AvtoCAD, Compas dasturlarida yechim ko‘rsatish, slaydlarni nomoyish etish yoki vizual laboratoriya orqali ko‘rish talabalarga nazariy bilim beriladi.

2. Talabalarni faol ishtirokchiga aylantiradi ya’ni ma’ruzada CAD dasturlaridan foydalanib, chizma chizib, undagi xotaliklarni talabalar tomonidan topilishi, interfaol metodlarni qo‘llash orqali tezkor savol-javob talabalarni faollikka undaydi.

3. Nazriy bilimlar va fanga oid kompetensiyalar shakllantiradi. Darsda AKT va interfaol metodlardan foydalanish talabalarda nazariy bilimlarni yaxshi o‘zlashtirishga va fanga oid kompetensiyalarni shakllantiradi.

4. Grafik savodxonlik va fazoviy fikrlashni rivojlantiradi. Ma’ruzada CAD dasturlaridan foydalanish talabalarda grafik savodxonlikni, fazoviy fikrlashni rivojlantiradi.

5. AKT va interfaol metodlarni qo‘llash talabalarda Motivatsiya va qiziqishni oshiradi.

Pedagogik texnologiyalarning tuzilmasi, funksiyalari va kompetensiyalarni shakllantirishdagi didaktik imkoniyatlari o‘tkazilgan tadqiqot jarayonida ko‘plab olimlar tomonidan tahlil qilingan tahlil qilindi

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni kompetensiyalarni rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatgan. Xususan:

- loyihaviy ta’lim metodi talabalarda kasbiy, kommunikativ va muammoli kompetensiyalarni rivojlantiradi;

- muammoli ta’lim metodi tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantiradi;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari axborot bilan ishlash va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi;

Interfaol metodlar yordamida olib borilgan dars mashg‘ulotlari talabalarining mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini kuchaytiradi [3]. Interfaol metodlarni qo‘llash dars jarayonida nafaqat o‘qituvchining, o‘quvchilarning faolligini orttiradi. Dars jarayonida faollashgan talaba yana darsga tayyorgarlik qilish uchun mustaqil izlanishga harakat qiladi. Demak, interfaol metodlar talabalarining mustaqil ta’lim olishning muhim olimlaridan biridir.

Shuningdek, pedagogik texnologiyalar ta’lim natijalarini oldindan rejalashtirish va monitoring qilish imkonini berishi bilan ahamiyatlidir.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalar pedagogik texnologiyalar kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi. V.P. Bepalko ta’kidlaganidek, pedagogik texnologiya bu – ta’lim natijalarini kafolatlaydigan pedagogik tizimdir [4]. Pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash orqali talabalarining qiziqishlarini oshirish, dars davomida ularni zerikishini oldini olish, diqqatini jamlash, kreativ va tanqidiy fikrlash kabi bir qator xislatlarni o‘rganish imkonini beradi. Shu sababdan, kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirishda pedagogik texnologik yondashuv muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

I.A. Zimnaya kompetensiyalarni shaxs faoliyatida namoyon bo‘ladigan integrativ sifatlar sifatida talqin etib, ularni shakllantirishda faol va interfaol ta’lim texnologiyalarining o‘rni katta ekanligini qayd etadi [5]. Demak, pedagogik tomonidan pedagogik texnologiyalarni to‘g‘ri tanlash va qo‘llash kompetensiyalarning samarali va sifatli shakllantirishni ta’minlaydi.

Xulosa. Bugungi kunda pedagogik texnologiyalarda foydalanish ta’lim sifatini yanada yaxshilashga va xizmat qilmoqda. Xulosa qilib aytganda, pedagogik texnologiyalar kompetensiyalarni rivojlantirishda asosiy didaktik vositalardan biri hisoblanadi. Ular ta’lim jarayonini aniq maqsadga yo‘naltirishga, tizimli va samarali tashkil etishga imkon beradi. Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan kompleks foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim va asosiy omillaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: анализ зарубежного опыта : монография. – М. : Педагогика, 2018. – 256 с. – С. 45–52.

2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии : учебное пособие. – М. : Народное образование, 2017. – 320 с. – С. 18–25.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

3. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Педагогика. – 2016. – № 2. – С. 64–71.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии : учебное пособие. – М. : Педагогика, 2015. – 192 с. – С. 33–40.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования. – М.: Логос, 2014. – С. 56–62.

**YOSHLAR ONGIDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA
FUTBOLNING IJTIMOIIY-MADANIY ROLI**

Turaqulov Akmaljon Anvarovich

Namangan davlat universiteti Arxeologiya kafedrası v.b. dotsenti, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152818>

Annotatsiya: Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishda futbolning ijtimoiy-madaniy roli tahlil qilingan. Futbolning ommaviy madaniyatdagi o‘rni, yoshlar ongiga ta’siri hamda O‘zbekiston sharoitidagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Zamonaviy globallashuv jarayonida sport, xususan futbolning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Аннотация: Социально-культурная роль футбола в формировании идеологического иммунитета молодежи. Рассматриваются место футбола в массовой культуре, его влияние на сознание молодежи и значение в условиях Узбекистана. Особое внимание уделяется воспитательным возможностям футбола в условиях глобализации.

Abstract: The report analyzes the socio-cultural role of football in forming ideological immunity among youth. It discusses the place of football in mass culture, its impact on youth consciousness, and its importance in the context of Uzbekistan. Special attention is given to the educational potential of football in the era of globalization.

Kalit so‘zlar: mafkuraviy immunitet, yoshlar tarbiyasi, futbol, ommaviy madaniyat, globallashuv, ijtimoiy ta’sir, vatanparvarlik, sport va jamiyat

Ключевые слова: идеологический иммунитет, молодежь, футбол, массовая культура, глобализация, социальное влияние, патриотизм, спорт и общество

Keywords: ideological immunity, youth education, football, mass culture, globalization, social influence, patriotism, sport and society

Zamonaviy globallashuv sharoitida futbol nafaqat sport turi, balki ommaviy madaniyatning eng ta’sirchan ijtimoiy institutlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. U millionlab insonlarning hayot tarzi, qadriyatlar tizimi va dunyoqarashiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois futbolni ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Avvalo, futbolning global ommaviylashuvi xalqaro sport tizimi bilan bevosita bog‘liq. Xususan, “FIFA tomonidan tashkil etiladigan FIFA World Cup musobaqasi dunyo miqyosida eng ko‘p tomoshabinga ega voqealardan biri hisoblanadi. Bu jarayon futbolni umumjahon kommunikatsiya maydoniga aylantirib, turli madaniyat va jamiyat vakillarini yagona axborot makonida birlashtiradi”²⁸. Natijada futbol global madaniy integratsiya vositasi sifatida shakllanmoqda.

Ikkinchidan, futbol ijtimoiy identifikatsiya mexanizmi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Inson o‘zini muayyan jamoa yoki milliy terma bilan bog‘lash orqali “biz” tushunchasini shakllantiradi. Masalan, O‘zbekiston milliy futbol terma jamoasi ishtirokidagi o‘yinlar paytida jamiyatda kuchli birdamlik va milliy g‘urur hissi yuzaga keladi. Bu esa yoshlar ongida vatanparvarlik, daxldorlik va milliy identitetni mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar futbolning madaniy ta’sir doirasini kengaytirdi. Yetakchi ligalar, jumladan Angliya Premier ligasi va La liga nafaqat sport musobaqasi, balki yirik media brendlariga aylangan. Translyatsiyalar, reklama kompaniyalari va ijtimoiy tarmoqlardagi kontent futbolni yoshlar ongiga uzluksiz kirib boruvchi madaniy mahsulotga aylantirmoqda. Shuningdek, “futbolchilar ommaviy madaniyat qahramonlari sifatida shakllanmoqda. Masalan, Krishtianu Ronaldu va Lionel Messi nafaqat sport maydonidagi yutuqlari, balki ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, reklama va xayriya faoliyati orqali yoshlar uchun namuna obrazini yaratgan”²⁹. Bu esa futbolning qadriyatlar tizimiga ta’sirini yanada kuchaytiradi. Biroq futbolning ommaviy madaniyatdagi o‘rni biryozlama ijobiy baholanmaydi. Haddan tashqari tijoratlashuv, agressiv muxlislik harakatlari hamda sport atrofidagi mafkuraviy manipulyatsiyalar ayrim hollarda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli futbolni ijtimoiy-madaniy jarayon sifatida ongli ravishda boshqarish va uning tarbiyaviy salohiyatidan samarali foydalanish muhimdir. Bugungi kunda futbol dunyodagi eng ommaviy sport turi sifatida nafaqat jismoniy faollik vositasi, balki kuchli ijtimoiy-psixologik ta’sir omiliga ham aylangan. Uning ommaviyligi, avvalo, global boshqaruv tizimi va xalqaro musobaqalar bilan bog‘liq. Xususan, FIFA tomonidan tashkil etiladigan FIFA World Cup milliardlab tomoshabinlarni

28 Eric Hobsbawm. Nations and Nationalism since 1780. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

29 Benedict Anderson. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

qamrab olishi bilan futbolning keng ijtimoiy ta’sir doirasini namoyon etadi. Futbolning ommaviyligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, uning soddaligi va universalligi – futbol o‘ynash uchun murakkab sharoit talab qilinmaydi. Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar futbolni doimiy axborot oqimiga aylantirdi. Uchinchidan, professional ligalar, xususan Angliya Premier ligasi va La liga global media mahsulot sifatida yoshlar ongiga muntazam kirib bormoqda.

Futbolning yoshlar ongiga ta’siri, eng avvalo, identifikatsiya jarayonida namoyon bo‘ladi. Yoshlar ma’lum bir jamoa yoki futbolchini ideal sifatida qabul qiladi. Masalan, Krishtianu Ronaldu yoki Lionel Messi kabi futbolchilar yoshlar uchun muvaffaqiyat, mehnatsevarlik va iroda timsoli sifatida namuna bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa ularning qadriyatlar tizimi va hayotiy maqsadlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, “futbol yoshlar ongida jamoaviylik va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi. Jamoa uchun kurashish, intizom, strategik fikrlash va raqobat madaniyati sport orqali tarbiyalanadi. Ayniqsa, milliy terma jamoalar o‘yinlari paytida yuzaga keladigan birlik va birdamlik muhiti yoshlar ongida milliy identitet va vatanparvarlik hissini kuchaytiradi. Biroq futbolning ta’siri har doim ham bir yoqlama ijobiy emas. Haddan tashqari muxlislik, agressiv kayfiyat, sport atrofidagi shovshuvli axborotlar ayrim yoshlar ongida noto‘g‘ri stereotip va hissiy keskinlikni shakllantirishi mumkin”³⁰. Shu bois futbolning ommaviyligidan tarbiyaviy va ma’naviy maqsadlarda oqilona foydalanish zarur. O‘zbekiston sharoitida futbolning ommaviyligi jamiyat hayotida alohida ahamiyatga ega. Futbol mamlakatimiz yoshlarining eng sevimli sport turlaridan biri bo‘lib, u ijtimoiy faollik, sog‘lom turmush tarzi va milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda sportni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Futbol Assotsiatsiyasi tomonidan futbol infratuzilmasini rivojlantirish, bolalar va o‘smirlar futbolini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Hududlarda yangi stadionlar va futbol maktablarining tashkil etilishi yoshlarni sportga jalb qilishda muhim omil bo‘lmoqda. O‘zbekistonda futbol ommaviy sport sifatida yoshlar ongiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, O‘zbekiston milliy futbol terma jamoasi ishtirokidagi o‘yinlar vaqtida aholining katta qismi musobaqalarni birgalikda kuzatadi. Bunday holat jamiyatda ijtimoiy birdamlik, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Shu bilan birga, mamlakatimizda professional futbol tizimi ham rivojlanmoqda. O‘zbekiston Super ligasi musobaqalari yosh futbolchilar uchun tajriba maktabi vazifasini bajaradi. Mahalliy futbol klublarining xalqaro maydondagi ishtiroki yoshlar uchun motivatsion omil bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbekiston yoshlarining futbolga qiziqishi ijtimoiy tarmoqlar orqali ham ortib bormoqda. “Zamonaviy axborot texnologiyalari futbolni nafaqat sport musobaqasi, balki madaniy kommunikatsiya vositasiga aylantirmoqda. Shu sababli futbol kontentining ma’naviy-tarbiyaviy jihatdan to‘g‘ri shakllantirilishi muhimdir. Ayniqsa, futbol yoshlar mafkuraviy immunitetini mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynashi mumkin. Sport orqali shakllanadigan intizom, sabr-toqat, jamoaviylik va mas’uliyat hissi yoshlarni turli salbiy g‘oyaviy ta’sirlardan himoya qilishga xizmat qiladi”³¹. Globallashuv sharoitida yoshlar ongiga ta’sir qiluvchi axborot oqimlari ko‘paygan bir paytda futbol kabi ijobiy ijtimoiy institutlarning tarbiyaviy imkoniyatlari yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda futbolning ommaviyligi yoshlar tarbiyasida ijobiy ijtimoiy-madaniy omil sifatida shakllanmoqda. Futbolni rivojlantirish orqali nafaqat sport natijalarini yaxshilash, balki yoshlar ongida milliy qadriyatlar, vatanparvarlik va mafkuraviy barqarorlikni mustahkamlash ham mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Eric Hobsbawm. Nations and Nationalism since 1780. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
2. Benedict Anderson. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983.
3. Pierre Bourdieu. Sport and Social Class // Social Science Information, 1978.
4. David Rowe. Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity. – Buckingham: Open University Press, 1999.

30 Pierre Bourdieu. Sport and Social Class // Social Science Information, 1978

31 David Rowe. Sport, Culture and the Media: The Unruly Trinity. – Buckingham: Open University Press, 1999.

**SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT FORMS AND FACTORS
INFLUENCING GRADUATE EMPLOYMENT**

Abdullaev Sardorbek Usmonkhudjaevich

Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan,
<https://orcid.org/0009-0004-1600-1590>

Karimjanov Otabek Abdugaffor ogli

Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152894>

Annotation: The development of the social, economic, political and cultural spheres of society depends on the satisfaction of material and spiritual needs of the people, in which the division of labor and its social role plays a key role. For this reason, developed Western countries, such as Germany, France, Italy and the United States, have established regular monitoring of employment. This is because meeting the material and spiritual needs of the population requires the implementation of social protection at the state level. It is expedient to develop (improve) social mechanisms to increase employment, taking into account the requirements of national, regional and global labor markets.

Keywords: labor, employment, employment, needs, social mechanism, labor market, employment, unemployment, social protection.

Аннотация: Развитие социальной, экономической, политической и культурной сфер общества зависит от удовлетворения материальных и духовных потребностей людей, в чём ключевую роль играет разделение труда и его социальная роль. По этой причине развитые западные страны, такие как Германия, Франция, Италия и США, установили регулярный мониторинг занятости. Это связано с тем, что удовлетворение материальных и духовных потребностей населения требует осуществления социальной защиты на государственном уровне. Целесообразно развивать (совершенствовать) социальные механизмы повышения занятости, учитывая потребности национального, регионального и глобального рынков труда.

Ключевые слова: труд, занятость, занятость, потребности, социальный механизм, рынок труда, занятость, безработица, социальная защита.

At a time when the whole of humanity is experiencing a global catastrophe called the COVID-19 pandemic, it is noted that the world economy and the labor market have suffered greatly. In his address to the Oliy Majlis, President Shavkat Mirziyoev said: “The pandemic is costing the world economy about \$ 400 billion a month. To date, more than 500 million jobs have been lost worldwide³². This raises the issue of increasing employment. The country is carrying out large-scale reforms aimed at the gradual increase in employment and real incomes. This process is reflected in the fourth priority of the Strategy of Action, which is to create new jobs and ensure the rational employment of the population, especially graduates of secondary special and higher education institutions, the development of the labor market; such as the creation of conditions for the full realization of the labor and entrepreneurial activity of the able-bodied population, the improvement of the quality of the workforce, the professional training, retraining and expansion of the system of professional development of persons in need of employment³³. In particular, in the context of the ongoing pandemic COVID-19, the issue of employment is gaining importance as a sustainable direction of public social policy. In particular, “500 thousand people have been able to work legally due to the provision of tax benefits for the self-employed population and the abolition of many restrictions. The allocation of 300 billion soums in soft loans and subsidies to farmers and landowners has also become a new direction in the social support of the rural population³⁴. From the above we can see that the social mechanisms of increasing employment research is gaining practical importance.

32 Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. December 20, 2022. - <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

33 Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" // Collection of Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70).

34 Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. December 29, 2020. - <http://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/7998>

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

The profound reform of the labor market has had an impact on employment³⁵. Labor, in terms of its functionality, ensures the full life of man, society and the state, and material and intangible creativity is expressed in its land. Work and employment are expressed in three interrelated components: the first component is unemployed, the second component is employment services (in various forms) and the third component is the employer. Each component is a social unit with its own goals and objectives, which are formally separate, but do not function without each other. Employment is a set of interrelated socio-economic relations of people, regardless of their place of work, in terms of participation in socially useful work. Employment relations are a socio-economic indicator of the number of able-bodied people and the extent to which they participate in socially useful work.

In this regard, President Mirziyoev in his Address to the Oliy Majlis on December 20, 2022 said: It would be expedient to expand such cooperation, first of all, in such problematic areas as education, culture, medicine, ecology, construction, cadastre, transport, public utilities, employment, and the provision of social services. Next year, 60 billion soums will be allocated from the budget for this purpose,³⁶ he said, noting the priority tasks that need to be implemented to ensure employment.

Historical experience shows that trying to solve the problems of society without taking into account the individual and human needs is doomed to failure³⁷. Therefore, in the past, when scientists looked at the problems of employment, they focused mainly on its economic aspects, but later they became more and more interested in the socio-cultural and spiritual aspects of employment. This is because the formation and expansion of the service sector in society, the emergence of new specialties require a comprehensive approach to the issue of work and employment³⁸. According to OV Zayats, employment has its own components:

1. social employment;
2. state - private employment;
3. regional - territorial employment;
4. sectoral employment;
5. Vocational and qualification employment by age and sex;
6. national employment;
7. Family employment³⁹ is considered a tribe.

The issue of employment requires a comprehensive approach, which can affect the balance of the labor market by changing interest rates and changing the elasticity of prices and wages, the stability of the labor market, the order of the labor market, the order of the labor market. He emphasizes that the increase or decrease in aggregate demand for labor can eliminate imbalances in the labor market, and that the demand for labor can be regulated not by changes in market prices, but by aggregate demand or output.

According to Keynes, the state must plan the necessary economic indicators and social expenditures (education, health care, etc.) on a strictly scientific basis. This means that the social factor has an indirect role in providing employment.

Emphasizes the fact that the monetary policy of the state is consistent with the employment policy and the role of the social factor in ensuring employment⁴⁰.

According to F. Hayek, the beginning of unemployment is a direct consequence of the policy of achieving full employment based on Keynesian theories.⁴¹ He denies the link between employment and investment in job creation, stressing that the demand for capital investment in production is high, even in conditions of high employment. From the point of view of monetary policymakers (M. Friedman, R. Lucas, J. Mutt, etc.), the issue of employment is a situation related to inflation, in which the role of unexpected inflation is significant and, as a result, workers suffer and unemployment rises. M. Friedmann's idea that there is a natural rate of unemployment is important, as it is strictly limited by labor market conditions and cannot be changed by government policy, if the government uses

35 Abduganiev A., Mirzakarimova M. The labor market in a thriving economy. - T.: Labor, 2009. - 98 p.

36 Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. December 29, 2020. - <http://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/7998>

37 Problems of development of society: ecology, economics, management: Collection of scientific works. Issue II / Ulyanovsk State Technical University. - Ulyanovsk, 2000. - 112 p., Glushchenko EV, Zakharova EV, Tikhomirov Yu.V. Management Theory: Course. - M., 2007., Ansoff I. Strategic Management / - M., 2008.

38 See more books in <http://www.e-reading.club>

39 Hare OV Population occupation and its regulation. - Vladivostok, Far Eastern University Publishing House, 2003. - P.10.

40 **Википедия – свободной энциклопедии.** [электронный ресурс] – Режим доступа. - URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

41 Hayek F.A. Society of the Free / trans. from Eng- M.: Nauka, 2000. - P.93.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

employment in addition to the traditional budget and credit methods.⁴² It can only lead to a rise in prices in the economy and create unemployment in the long run. This shows the ineffectiveness of fiscal policy in providing employment in the long run and can be achieved in the long run through the regulation of social spending or the effective organization of monetary levers. Institutional theory (T. Veblen, J. Galbraith, R. Gordon, D. Commons, and others) argues that the social sector is one of the most important sectors of the economy.⁴³ He emphasizes the role of the social environment in providing employment, arguing that the imbalance of supply and demand in the labor market can be solved through the establishment of a system of social control. The state, on the other hand, considers it necessary to influence the labor market through social institutions in order to increase employment in society. According to Galbraith, the state is interested in a high level of employment, which will increase the revenue side of the budget and increase the country's wealth, and will lead to improved social policy.⁴⁴ The sociological study of employment has a practical meaning for the management of the process of social relations, for the elimination of professional problems that arise during labor relations. Various theories have been developed on the subject of work and employment, including D. Keynes and the theories of neo-Keynesians, monetarists and neoclassicists. These theories form the scientific and theoretical basis of work and employment and have a practical content for the emergence of a national labor market. Therefore, in order to develop a strategy for increasing employment, the following theoretical model should be put into practice, noting the cost-effectiveness of the functions of all components: “Defining the current and future tasks of a certain area on the issue of employment. → Consideration of available resources (scientific, methodological, human resources, etc.) → Development of a program → Implementation of content analysis of the future plan of educational institutions and all enterprises located in the region → Problems related to human resources, personal, organizational, methodological, legal, environmental, economic, etc.) → Implementation of functional analysis of professions (specialties) → Analysis of all data + Determining the direction of employment in the region = Decision making”;

List of used literature:

1. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev to the Oliy Majlis. December 20, 2022. - <https://president.uz/uz/lists/view/5774>
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" // Collection of Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70).
3. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev to the Oliy Majlis. December 29, 2020. - <http://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/7998>
4. Abduganiev A., Mirzakarimova M. The labor market in a thriving economy. - T.: Labor, 2009. - 98 p.
5. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev to the Oliy Majlis. December 29, 2020. - <http://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/7998>
6. Problems of development of society: ecology, economics, management: Collection of scientific works. Issue II / Ulyanovsk State Technical University. - Ulyanovsk, 2000. - 112 p., Glushchenko EV, Zakharova EV, Tikhomirov Yu.V. Management Theory: Course. - M., 2007., Ansoff I. Strategic Management / - M., 2008.
7. See more books in <http://www.e-reading.club>
8. Hare OV Population occupation and its regulation. - Vladivostok, Far Eastern University Publishing House, 2003. - P.10.
9. Hayek F.A. Society of the Free / trans. from Eng- M.: Nauka, 2000. - P.93.
10. Friedman M. Money and Economic Development / M.Friedman // 2003. №4. - P.70.
11. Veblen T. Theory of the holiday class. - M.: Progress, 2004. - P.56.
12. Galbraith D.. Economic theory and the purpose of society. - M.: Science. 2004. - P.406.

42 Friedman M. Money and Economic Development / M.Friedman // 2003. №4. - P.70.

43 Veblen T. Theory of the holiday class. - M.: Progress, 2004. - P.56.

44 Galbraith D.. Economic theory and the purpose of society. - M.: Science. 2004. - P.406.

Usvaliyev Sarvar A’zamjonovich

Namangan Shahar 2-Son Texnikumi Avtomobil Kafedra Mudiri,

Email: S_Usvaliyev@Mail.Ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20153034>

Annotatsiya: mazkur maqolada avtomobillarning chorrohalarda harakatlanish tartibi, ularning turlari va asosiy qoidalari yoritilgan. Xususan, tartibga solinadigan va tartibga solinmaydigan chorrohalarda harakatlanish xususiyatlari, ustuvorlik qoidalari hamda burilish jarayonidagi muhim jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, chorrohalarda yuzaga keladigan yo‘l-transport hodisalarining asosiy sabablari va ularning oldini olish choralariga alohida e‘tibor qaratilgan. Maqolada haydovchilar va piyodalar uchun xavfsizlik qoidalari hamda zamonaviy texnologiyalar asosida chorrohalarni boshqarish usullari ko‘rib chiqilgan. Ushbu maqola yo‘l harakati xavfsizligini oshirish va chorrohalarda to‘g‘ri harakatlanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: chorraha, yo‘l harakati, yo‘l harakati qoidalari, transport vositalari, xavfsizlik, svetofor.

Аннотация: В данной статье рассматривается порядок движения автомобилей на перекрестках, их типы и основные правила. В частности, анализируются особенности движения на регулируемых и нерегулируемых перекрестках, правила приоритета и важные аспекты процесса поворота. Особое внимание уделяется также основным причинам дорожно-транспортных происшествий на перекрестках и мерам по их предотвращению. В статье рассматриваются правила безопасности для водителей и пешеходов, а также методы управления перекрестками с использованием современных технологий. Данная статья призвана повысить безопасность дорожного движения и развить навыки правильного движения на перекрестках.

Ключевые слова: перекресток, движение, правила дорожного движения, транспортные средства, безопасность, светофоры.

Abstract: this article discusses the procedure for moving cars at intersections, their types and basic rules. In particular, the features of moving at regulated and unregulated intersections, priority rules and important aspects of the turning process are analyzed. Special attention is also paid to the main causes of road accidents at intersections and measures to prevent them. The article considers safety rules for drivers and pedestrians and methods of managing intersections based on modern technologies. This article serves to improve road safety and develop skills for correct movement at intersections.

Keywords: intersection, traffic, traffic rules, vehicles, safety, traffic lights.

Kirish

Yo‘l harakati xavfsizligi zamonaviy jamiyatning eng muhim masalalaridan biridir. Ayniqsa, chorrohalar — yo‘llarning kesishgan joylari — eng xavfli hududlardan biri hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, yo‘l-transport hodisalarining katta qismi aynan chorrohalarda sodir bo‘ladi. Bu esa haydovchilardan yuqori darajada e‘tibor, bilim va mas’uliyat talab qiladi. Chorrohalarda harakatlanish qoidalarini to‘g‘ri bilish nafaqat haydovchilar, balki piyodalar uchun ham muhimdir. Ushbu maqolada chorrohalarning turlari, ularda harakatlanish qoidalari va xavfsizlik choralariga batafsil to‘xtalib o‘tiladi. Chorraha tushunchasi va turlari Chorraha — bu ikki yoki undan ortiq yo‘llarning kesishgan, tutashgan yoki ajralgan joyidir. Chorrohalar quyidagi turlarga bo‘linadi: Tartibga solinadigan chorrohalar (svetofor yoki yo‘l belgisi orqali) Tartibga solinmaydigan chorrohalar Teng ahamiyatli yo‘llar kesishmasi Asosiy va ikkinchi darajali yo‘llar kesishmasi Tartibga solinadigan chorrohalarda harakat Tartibga solinadigan chorrohalarda harakat svetofor yoki yo‘l harakati tartibga soluvchisi (inspektor) orqali boshqariladi. Svetofor signallari: Qizil chiroq — to‘xtash, Sariq chiroq — tayyorgarlik, Yashil chiroq — harakatlanish Haydovchi svetoforning signallariga qat’iy amal qilishi kerak. Ayniqsa, sariq chiroqda keskin harakat qilish xavfli hisoblanadi. Muhim qoidalar: Burilishda piyodalarga yo‘l berish Qarama-qarshi yo‘nalishdagi transport vositalariga e‘tibor berish Belgilangan yo‘nalish bo‘yicha harakatlanish Tartibga solinmaydigan chorrohalarda harakat Bunday chorrohalarda svetofor yoki inspektor bo‘lmaydi. Shuning uchun harakat quyidagi qoidalarga asoslanadi: “o‘ng qo‘l qoidasi” Agar chorraha teng ahamiyatli bo‘lsa: O‘ng tomondan kelayotgan transport vositasiga yo‘l beriladi Asosiy yo‘l ustuvorligi: Agar belgilar mavjud bo‘lsa: Asosiy yo‘lda harakatlanayotgan transport ustunlikka ega Ikkinchi darajali yo‘ldagi transport yo‘l beradi Burilish qoidalari Chorrohalarda eng ko‘p xatoliklar burilish paytida yuz beradi. O‘ngga burilish: Eng o‘ng qatordan amalga oshiriladi Piyodalarga yo‘l beriladi Chapga burilish: Qarama-qarshi yo‘nalishdagi transport o‘tkazib yuboriladi Faqat xavfsiz bo‘lganda burilish amalga oshiriladi Orqaga qayrilish: Faqat ruxsat etilgan joylarda bajariladi Boshqa

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

transportlarga xalaqit bermaslik kerak Piyodalar bilan bog‘liq xavfsizlik Chorrahalarda piyodalar har doim ustuvor hisoblanadi (belgilangan joylarda). Haydovchilar uchun: Zebra yo‘lakchasida to‘xtash Piyodalarni o‘tkazib yuborish Tezlikni pasaytirish Piyodalar uchun: Belgilangan joydan o‘tish Svetoforga amal qilish Transportni hisobga olish Yo‘l-transport hodisalarining oldini olish Chorrahalarda avariya ko‘pincha quyidagi sabablarga ko‘ra yuz beradi: Tezlikni oshirish Qoidalarga amal qilmaslik E’tiborsizlik Telefon ishlatish Oldini olish choralari: Doimo hushyor bo‘lish Belgilarga amal qilish Masofani saqlash Tezlikni me‘yorida ushlab Zamonaviy chorrahal va texnologiyalar Bugungi kunda chorrahalarda zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilmoqda: Aqlli svetoforlar Video kuzatuv tizimlari Avtomatik jarima tizimlari Bu tizimlar harakatni tartibga solish va xavfsizlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Chorrahalarda harakatlanish qoidalarini bilish va ularga amal qilish har bir haydovchi va piyoda uchun majburiydir. Yo‘l harakati madaniyatini oshirish orqali ko‘plab baxtsiz hodisalarning oldini olish mumkin. Shuni unutmaslik kerakki, yo‘lda har bir qaror inson hayoti bilan bog‘liq. E’tibor, sabr va qoidalarga rioya qilish — xavfsiz harakatning asosiy omillaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 YO‘L HARAKATI QOIDALARI — O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI TOMONIDAN TASDIQLANGAN RASMIY QO‘LLANMA.
- 2 O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI — YO‘L HARAKATI XAVFSIZLIGI BO‘YICHA ME‘YORIY HUJJATLAR VA USLUBIY KO‘RSATMALAR
- 3 SODIKOV F.S, XOSHIMOV D. I., MAXMUDOV G.N. «YO‘L HARAKATI QOIDALARINI O‘RGATISH». T.CHO‘LPON. 2003 Y.
- 4 XOSHIMOV D. I., MAXMUDOV G.N., SODIKOV G.S. «YO‘L HARAKATI QOIDALARI» (1-4 SINIF UCHUN QO‘LLANMA) T.CHO‘LPON 2003 Y.
- 5 O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IIV YO‘L HARAKATI XAVFSIZLIGI BOSH BOSHQARMASI «AVTOHAMROH» JURNALI.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
TABIAT VA JAMIYAT MUNOSABATLARI FALSAFASIDA EKOLOGIK ONGNING
SHAKLLANISHI VA BARQAROR RIVOJLANISH METODOLOGIYASI**

Abdukarimov Xorezmi Amurovich

Qoraqalpoq Davlat universiteti asistent o‘qituvchisi

Email: xabdukarimov85@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-5238-8830>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20153577>

Annotatsiya. Maqolada tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar falsafiy talqini doirasida ekologik ong tushunchasining metodologik mazmuni ochib beriladi. Tadqiqot nazariy tahlilga tayangan holda ekologik ongning noosferaviy va ekoentrik yondashuvlar bilan bog‘liqligini, shuningdek xavf jamiyati sharoitida mas‘uliyat etikasi hamda barqaror rivojlanish g‘oyasining dunyoqarashiy asoslarini asoslaydi. Natijada ekologik ongni texnologik masala emas, balki qadriyat, bilim va ijtimoiy amaliyot birligiga tayanadigan tafakkur shakli sifatida anglash zarurligi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: tabiat–jamiyat tizimi, ekologik ong, noosfera, ko‘evolyutsiya, ekoentrizm, mas‘uliyat etikasi, xavf jamiyati, barqaror rivojlanish

Аннотация. В статье в рамках философской интерпретации отношений природы и общества раскрывается методологическое содержание понятия экологического сознания. Опираясь на теоретический анализ, исследование обосновывает связь экологического сознания с ноосферным и эоцентрическим подходами, а также мировоззренческие основания этики ответственности и идеи устойчивого развития в условиях «общества риска». В результате показано, что экологическое сознание следует понимать не как технологическую проблему, а как форму мышления, основанную на единстве ценностей, знания и социальной практики.

Ключевые слова: система «природа–общество», экологическое сознание, ноосфера, коэволюция, эоцентризм, этика ответственности, общество риска, устойчивое развитие

Abstract. This article, within a philosophical interpretation of the nature–society relationship, reveals the methodological meaning of the concept of environmental consciousness. Based on theoretical analysis, the study substantiates the connection of environmental consciousness with noospheric and ecocentric approaches, as well as the worldview foundations of the ethics of responsibility and the idea of sustainable development under the conditions of a “risk society.” As a result, environmental consciousness is shown to be not a technological issue but a form of thinking grounded in the unity of values, knowledge, and social practice.

Keywords: nature–society system, environmental consciousness, noosphere, co-evolution, ecocentrism, ethics of responsibility, risk society, sustainable development

Kirish. Global ekologik beqarorlik kuchaygan sharoitda tabiat va jamiyat munosabatlari masalasi falsafiy muammolar ichida alohida dolzarblik kasb etadi. Ekologik tanglik ko‘pincha resurslar tanqisligi, sanoat chiqindilari yoki texnologik xavflar bilan bog‘lab tushuntiriladi, ammo muammo ildizi bundan chuqurroq bo‘lib, insonning tabiatga munosabatida qadriyatli mezonlar, mas‘uliyat va bilishning uyg‘unlashmaganligida namoyon bo‘ladi. Xavf jamiyati konsepsiyasi modernizatsiya jarayonida ishlab chiqarilayotgan xavflar endi mahalliy emas, balki global va kechiktirilgan oqibatlariga ega ekanini ko‘rsatadi, shu bois ekologik ong jamiyat xavfsizligi va barqarorligi bilan bevosita bog‘langan dunyoqarashiy omil sifatida qaraladi [5, p.78–112].

Ekologik ongning falsafiy mazmuni, avvalo, insonni tabiatdan tashqarida turgan hukmron subyekt sifatida emas, tabiatning ichki tizimiy qismi sifatida anglashga yo‘naltiriladi. Noosfera g‘oyasi aql va ilmiy faoliyatning planetar omilga aylanganini ta‘kidlab, insoniyatning tabiatga ta‘siri ko‘lamini va shu bilan birga mas‘uliyatini keskin oshiradi [1, p.45–47]. Bunday sharoitda ekologik ongni shakllantirish barqaror rivojlanishning nafaqat ma‘naviy, balki metodologik sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolaning maqsadi tabiat–jamiyat munosabatlari falsafasida ekologik ongning nazariy asoslarini tahlil qilish, noosferaviy va ekoentrik yondashuvlar orqali uning metodologik imkoniyatlarini ochib berish hamda mas‘uliyat etikasi va xavf jamiyati sharoitida ekologik ongning barqaror rivojlanish uchun tutgan o‘rnini konseptual jihatdan asoslashdan iborat.

Adabiyotlar sharhi. Ekologik ongni falsafiy-metodologik tahlil qilishda noosfera konsepsiyasi tayanch nuqta bo‘lib xizmat qiladi. Vernadskiy biosfera va noosfera g‘oyasi orqali inson aqli va ilm-fanning tabiat rivojlanishidagi planetar rolini asoslab, ekologik mas‘uliyatni “tabiatni bilish” bilan “tabiatni asrash”ning yagona strategiyasiga bog‘laydi [1, p.45–47]. Moiseev noosferaviy tafakkurni tizimli yondashuv bilan chuqurlashtirib, insoniyat o‘zini biosfera-noosfera yaxlitligining ichki elementi sifatida anglagandagina ko‘evolyutsiya mantiqi ishlashini ko‘rsatadi [3, p.41–52]. Zamonaviy ekologik

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

falsafada mas’uliyat etikasi ekologik ongning axloqiy tayanchini izohlaydi. Jonas texnologik sivilizatsiya sharoitida axloqning “yaqin oqibatlar” doirasidan chiqib, uzoq muddatli va global oqibatlar uchun javobgarlikka kengayishini ta’kidlaydi, bu ekologik ongning normativ asosini mustahkamlaydi [2, p.12, 87]. Ekoentrik yondashuvlar esa tabiatni faqat foydalilik mezoni bilan emas, ichki qadriyat sifatida e’tirof etishga chaqiradi. Naessning chuqur ekologiya g’oyalari aynan shu yo’nalishda tabiatga munosabatni qayta baholashni taklif qiladi [4, p.59–63]. Xavf jamiyati nazariyasi ekologik ongni ijtimoiy tuzilma va siyosiy qarorlar bilan bog’laydi. Beck global xavflar zamonaviy jamiyatning “normal mahsuloti” ekanini ko’rsatib, ekologik xavfsizlikni ijtimoiy ong va boshqaruvning markaziy masalasiga aylantiradi [5, p.78–112]. Danilov-Danilyan noosfera, kibernetika va global muammolar o’rtasidagi aloqani tahlil qilib, kompleks yondashuvlarning zarurligini metodologik jihatdan asoslaydi [6, p.33–74]. Yuldashev O’zbekiston falsafiy tafakkuri doirasida ekologik ong va barqaror rivojlanish g’oyalari uyq’unlashtirib, mintaqaviy qadriyatlar va zamonaviy konsepsiyalarni birlashtirish imkoniyatlarini ko’rsatadi [7, p.28–39]. Olimov esa ekologik dunyoqarashni shakllantirishda milliy qadriyatlar resursidan foydalanish masalasini ta’lim va tarbiya kontekstida yoritadi [8, p.41–47].

Metodlar. Metodologik asos sifatida tarixiy-falsafiy tahlil ekologik ongning shakllanish mantiqini g’oyalar evolyutsiyasi nuqtayi nazaridan izohlashga, komparativ tahlil noosferaviy, ekoentrik va xavf jamiyati yondashuvlarining umumiy va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qildi. Konseptual tahlil “ekologik ong”, “noosfera”, “ko’evolyutsiya”, “mas’uliyat”, “xavf” tushunchalarining mazmuniy chegaralarini aniqlab, ularni tabiat-jamiyat tizimida o’zaro bog’liq kategoriya sifatida talqin qilish imkonini berdi. Tizimli yondashuv esa tabiat va jamiyatni qarama-qarshi ikki maydon emas, bir-birini shartlaydigan murakkab butunlik sifatida ko’rib, barqaror rivojlanishning falsafiy shartlarini asoslashga yo’naltirildi.

Natijalar. Nazariy tahlil ekologik ongni uch qatlamli konseptual tuzilma sifatida asoslash imkonini berdi. Birinchi qatlam ontologik bo’lib, inson va tabiat o’rtasidagi bog’liqlikni “tashqi resurs” mantiqidan “yaxlit tizim” mantiqiga o’tkazadi. Noosfera konsepsiyasi aynan shu ontologik burilishning ilmiy-falsafiy ifodasi bo’lib, aqlning planetar kuchga aylanishi tabiatning holati va jamiyatning kelajagini bir zanjirga bog’lab qo’yishini ko’rsatadi [1, p.45–47]. Moiseevning tizimli talqini bu bog’liqlikni ko’evolyutsiya g’oyasi bilan mustahkamlab, insoniyatning rivojlanishi biosfera barqarorligi bilan muvofiqlashtirilmaguncha “taraqqiyot” o’z-o’zini inkor etuvchi jarayonga aylanishini ta’kidlaydi [3, p.41–52]. Ikkinchi qatlam normativ-axloqiy bo’lib, ekologik ongning ichki tayanchi mas’uliyat ekanini ko’rsatadi. Jonasing mas’uliyat etikasi texnologik qudrat sharoitida “qila olish” doimo “qilish kerak” degani emasligini, axloq esa kelajak avlodlar va butun tiriklik manfaatini hisobga oladigan darajada kengayishi lozimligini asoslaydi [2, p.12, 87]. Bu yondashuv ekologik ongni shunchaki bilimlar majmui emas, axloqiy o’zini-cheklash va ongli tanlovlar tizimi sifatida talqin qilishga olib keladi. Uchinchi qatlam aksiologik va madaniy bo’lib, tabiatning qadriyat maqomini qayta belgilaydi. Naessning chuqur ekologiya qarashlari tabiatni instrumental qiymat bilan cheklamasdan, ichki qadriyat sifatida tan olishni taklif qiladi, bu esa inson markazchiligidan tabiat markaziga yo’nalgan ekoentrik paradigmani kuchaytiradi [4, p.59–63]. Shu bilan birga, xavf jamiyati nazariyasi ekologik ongning ijtimoiy-siyosiy o’lchamini ochib beradi. Beck global xavflar sharoitida ekologik xavfsizlik endi alohida soha emas, balki ishlab chiqarish, siyosat, ilm-fan va kundalik hayotga kirib kelgan umumiy tuzilma ekanini ko’rsatadi [5, p.78–112]. Natija sifatida ekologik ongning barqaror rivojlanish uchun metodologik funksiyasi uch yo’nalishda asoslandi. Bir yo’nalish tizimli fikrlashni shakllantiradi, chunki tabiat va jamiyatdagi har qanday qaror tarmoqsimon oqibatlarga ega bo’lishi nazariy jihatdan izohlanadi [6, p.33–74]. Ikkinchi yo’nalish mas’uliyat etikasi orqali normativ mezon beradi [2, p.12, 87]. Uchinchi yo’nalish esa ekoentrik qadriyatlar orqali ekologik madaniyatning barqaror asosini yaratadi [4, p.59–63].

Muhokama. Olingan nazariy natijalar ekologik inqirozni faqat texnologik yechimlar bilan bartaraf etish yetarli emasligini ko’rsatadi. Texnologiya xavflarni kamaytirishi mumkin, ammo xavflarning o’zi ko’pincha modernizatsiya mantiqidan kelib chiqadi va ularni ishlab chiqarish jarayoni to’xtamaydi, shu sabab ekologik ong siyosiy va ijtimoiy boshqaruvning zarur sharti sifatida namoyon bo’ladi [5, p.78–112]. Noosferaviy yondashuv bu yerda optimistik va bir vaqtning o’zida qat’iy talablarga ega bo’lgan konsepsiya bo’lib, u ilmiy bilimning ortishini emas, bilimning mas’uliyat bilan boshqarilishini talab qiladi [1, p.45–47]. Moiseev talqinida ko’evolyutsiya g’oyasi insonni “tabiatni o’zgartiruvchi” emas, “tabiat bilan birga rivojlanuvchi” subyektga aylantiradi, bu esa rivojlanishning yangi mezonlarini talab qiladi [3, p.41–52].

Ekoentrik paradigma ekologik ongning aksiologik bazasini kuchaytirsa-da, uning amaliy hayotga singishi doimo madaniy va ta’limiy mexanizmlarga bog’liq. Yuldashev ekologik ongni barqaror

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

rivojlanish konsepsiyasi bilan birlashtirib, mintaqaviy falsafiy tafakkur va qadriyatlar kontekstida ekologik madaniyatni mustahkamlash yo‘llarini ko‘rsatadi [7, p.28–39]. Olimovning ta’limga doir mulohazalari esa ekologik dunyoqarashni shakllantirishda milliy qadriyatlar va tarbiyaviy resurslarning ahamiyatini ta’kidlab, ekologik ongni ijtimoiy institutlar orqali barqarorlashtirish g‘oyasini qo‘llab-quvvatlaydi [8, p.41–47]. Ushbu tadqiqotning cheklovi shundaki, u empirik o‘lchovlar va sotsiologik so‘rovlar bilan tasdiqlashni ko‘zlamaydi. Shunga qaramay, nazariy-metodologik tahlil ekologik ongning tuzilmasini, uning barqaror rivojlanishdagi funksiyasini va xavf jamiyati sharoitidagi dolzarbligini konseptual asoslashga imkon berdi.

Xulosa. Tabiat–jamiyat munosabatlari falsafasida ekologik ong dunyoqarashiy burilish sifatida talqin qilinishi zarur, chunki u insonning tabiatga nisbatan bilimiy, axloqiy va qadriyatli munosabatlarini yagona tizimga birlashtiradi. Noosfera konsepsiyasi inson aqlining planetar omilga aylanganini ko‘rsatib, ekologik mas’uliyatni global darajaga ko‘taradi [1, p.45–47]. Mas’uliyat etikasi texnologik qudrat sharoitida kelajak avlodlar va butun tiriklik oldidagi javobgarlikni ekologik ongning normativ asosi sifatida mustahkamlaydi [2, p.12, 87]. Ekoentrik yondashuv tabiatning ichki qadriyatini e’tirof etish orqali ekologik ongning aksiologik tayanchini kuchaytiradi [4, p.59–63]. Xavf jamiyati nazariyasi esa ekologik ongni ijtimoiy boshqaruv va xavfsizlikning markaziy omiliga aylantiradi [5, p.78–112].

Shu tariqa ekologik ong barqaror rivojlanishning metodologik sharti sifatida uch asosiy vazifani bajaradi u tizimli fikrlashni shakllantiradi, mas’uliyatli tanlovlar mezonini beradi va ekologik qadriyatlar orqali ijtimoiy amaliyotni barqarorlashtiradi [6, p.33–74]. Mintaqaviy falsafiy tafakkur va milliy qadriyatlar bu jarayonning madaniy tayanchi bo‘lib, ekologik ongni ta’lim va tarbiya orqali mustahkamlash imkonini kengaytiradi [7, p.28–39; 8, p.41–47].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — Москва: Наука, 1989. — 351 с. — Цит. с.: 45–47.
2. Йонас Х. Принцип ответственности: этика для технологической цивилизации. — Москва: Республика, 2004. — 270 с. — Цит. с.: 12, 87.
3. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. — Москва: Молодая гвардия, 1990. — 351 с. — Цит. с.: 41–52.
4. Нэсс А. Глубинная экология и экософия // Философские науки. — 2020. — № 4. — С. 59–63.
5. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. — Москва: Прогресс-Традиция, 2000. — 383 с. — Цит. с.: 78–112.
6. Данилов-Данильян В. И. Кибернетика, ноосфера и проблемы мира. — Москва: Наука, 1986. — 142 с. — Цит. с.: 33–74.
7. Юлдашев Х. Экологическое сознание и устойчивое развитие в философии современного Узбекистана. — Ташкент: Фан, 2019. — 128 с. — Цит. с.: 28–39.
8. Olimov S., Artikov O., Murodova M. The use of national values in forming the ecological world view of students // BIO Web of Conferences. — 2024. — Vol. 141. — 04027. — DOI: 10.1051/bioconf/202414104027.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA TALABALARNI ILMIY FAOLIYATGA YO’NALTIRISH JARAYONLARINI BOSHQARISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Xoshimov Sardorbek Nozimjon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

ORCID iD: 0009-0004-5873-2340

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20154951>

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ilmiy faoliyatga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarishning takomillashtirilgan pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Pedagogik monitoring va raqamli texnologiyalar integratsiyasiga asoslangan olti blokli konseptual modelning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali matematik-statistik asoslangan.

Kalit so‘zlar: ilmiy faoliyat, tadqiqotchilik kompetensiyasi, pedagogik monitoring, ta’lim menejmenti, raqamli texnologiyalar, konseptual model.

Abstract: This article highlights improved pedagogical mechanisms for managing the processes of orienting students towards scientific activity in higher education institutions. The effectiveness of a six-block conceptual model based on the integration of pedagogical monitoring and digital technologies is mathematically and statistically substantiated through experimental research.

Keywords: scientific activity, research competence, pedagogical monitoring, education management, digital technologies, conceptual model.

Аннотация: В данной статье освещены усовершенствованные педагогические механизмы управления процессами ориентации студентов на научную деятельность в высших образовательных учреждениях. Эффективность шестиблочной концептуальной модели, основанной на интеграции педагогического мониторинга и цифровых технологий, математико-статистически обоснована посредством опытно-экспериментальных работ.

Ключевые слова: научная деятельность, исследовательская компетентность, педагогический мониторинг, менеджмент в образовании, цифровые технологии, концептуальная модель.

Kirish. Jahon ta’lim tizimi misli ko‘rilmagan tezlikda o‘zgarib borayotgan bugungi globallashuv davrida oliy ta’lim muassasalarining asosiy funksiyasi faqatgina tayyor bilimlarni uzatish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy universitetlar iqtisodiyot va jamiyat ehtiyojlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xizmat qiladigan, yangi bilimlarni kashf etuvchi yirik ilmiy markazlarga aylanib bormoqda. Shu bois, bo‘lajak kadrlarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik monitoring, diagnostika, hamkorlik muhiti va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash hamda ta’limda menejment yondashuvini joriy etish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi [4,5].

Tadqiqotning maqsadi va usullari. Tadqiqotning maqsadi ilmiy-tadqiqot jarayonlarini boshqarishda talabalarning mustaqil fikrlashi va tadqiqotchilik madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarining yaxlit konseptual pedagogik modelini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini amaliyotda isbotlashdan iborat [7]. Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, suhbat, anketa so‘rovlari, pedagogik tajriba-sinov, modellashirish hamda olingan natijalarga matematik-statistik ishlov berish (Student va Pirson mezonlari) usullaridan foydalanildi [6].

Asosiy qism va natijalar. Ta’limda menejment yondashuviga ko‘ra, talabalarni ilmiy faoliyatga yo‘naltirish oddiy pedagogik jarayon emas, balki murakkab, ko‘p bosqichli va tizimli menejment obykti hisoblanadi [6,7]. Bizning tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatdiki, talabalarning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi to‘rtta yirik tarkibiy qismdan iborat bo‘lib, ular motivatsion, gnoseologik, amaliy-operatsion hamda reflektiv-baholovchi komponentlardir [4].

Ushbu komponentlarni kompleks rivojlantirish maqsadida biz tomonidan o‘zaro uzviy bog‘langan oltita asosiy blokdan (maqsadli, tashkiliy-boshqaruv, mazmunli-metodik, texnologik-axborot, diagnostik-reflektiv hamda natijaviy) tashkil topgan yaxlit konseptual pedagogik model ishlab chiqildi. Mazkur model talabani shaxsiy qobiliyatlarini markazga qo‘yadi hamda ilmiy axborot bilan samarali ishlash, dadil ilmiy gipotezalarni ilgari surish va chuqur tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni oliy maqsad qilib belgilaydi [5].

Ishlab chiqilgan modelning amaliy samaradorligini tasdiqlash maqsadida Namangan davlat universiteti, Buxoro davlat universiteti va Samarqand davlat pedagogika institutlarida jami 526 nafar respondent ishtirokida tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi. Tajribaning amaliy shakllantiruvchi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart bosqichida maxsus o‘quv modullari, jumladan, loyiha asosidagi ta’lim va raqamli monitoring tizimlari joriy etildi [5].

Tajriba-sinov ishlari nihoyasida to‘plangan ma’lumotlar asosida matematik-statistik tahlil amalga oshirildi. Natijalarga ko‘ra, tadqiqot jarayoniga bevosita jalb etilgan tajriba guruhidagi talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlanganlik darajalari nazorat guruhlari nisbatan 1,1349 barobarga, ya’ni 13,49% ga yuqori ekanligi obyektiv isbotlandi [4].

Xulosa. Olib borilgan ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ilmiy faoliyatni rag‘batlantirishda pedagogik monitoring va diagnostika vositalari talaba shaxsiyatida ilmiy kompetentlikning rivojlanish dinamikasini aniq kuzatish uchun o‘ta muhim ahamiyatga ega. Talabalarning ilmiy ijodiy faoliyatini boshqarishda gorizontol hamkorlik muhiti va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unumli foydalanish ularning ongida innovatsion fikrlashni shakllantiradi va ta’lim muassasasining xalqaro innovatsion imiji mustahkamlanishiga xizmat qiladi [5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5847-son Farmoni.

2. Abdullayev E. Pedagogik modellashtirish va tadqiqot metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2021.

3. Xoliqov A.A. Oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv va pedagogik menejment. – T.: Iqtisodiyot, 2022.

4. S.N.Xoshimov. Talabalar o‘rtasida ilmiy faoliyatni rivojlantirishning amaldagi pedagogik mexanizmlaridagi kamchiliklarni aniqlash. Inter education&Global study Ilmiy nazariy va metodik jurnali. 2024-yil 6-son.

5. S.N.Xoshimov. New stages of studying the views and problems of students in doing scientific research. International Journal Of History And Political Sciences. 2024-yil 7-son.

6. Zuhra K Ismailova, Dustnazar O Khimmataliev, Masuda K Khashimova, Mukhayo K Baybaeva, Bobirjon B Ergashev. Integrative approach to designing the content of secondary specialized vocational education. Opción, Año 36, Regular No.91 (2020): 25-41. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385.

7. Zuxra Ismailova, B. Ergashev. New information and communication technologies in education system. E3S Web of Conferences 135, 04077 (2019). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913504077>.

**DISPERS TO‘LDIRUVCHI POLIAMIDLAR ASOSIDAGI NANOKOMPOZIT
MATERIALLAR VA ULARNING BUGUNGI KUNDAGI QO‘LLANILISHI**

Annotatsiya: Ushbu maqolada dispers to‘ldiruvchi poliamidlar asosidagi nanokompozit materiallarning tuzilishi, xossalari va bugungi kundagi qo‘llanilish yo‘nalishlari ilmiy manbalar asosida tizimli ravishda tahlil qilindi. Poliamidlar, xususan PA6, PA66 va PA12, yuqori mexanik mustahkamlik, kimyoviy barqarorlik, aşmishga chidamlilik hamda qayta ishlash texnologiyalariga mosligi sababli nanokompozit matritsa sifatida alohida ahamiyatga ega. Maqolada qatlamli silikatlar, uglerod nanotubalari, grafen va uning hosilalari, grafit, shuningdek ayrim metall oksidlari kabi dispers to‘ldiruvchilarning poliamid matritsa bilan o‘zaro ta’siri va fazalararo qatlam hosil bo‘lish mexanizmi yoritildi. Adabiyotlar umumlashtirilishi nanoto‘ldiruvchilar optimal dispersiyaga erishilganda elastiklik moduli, issiqlik deformatsiyasiga bardoshlilik, tribologik xossalar, gaz va bug‘ga nisbatan barer xossalar hamda ayrim hollarda elektr funksionallik sezilarli darajada yaxshilanishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, namlikka sezgirlik, zarralarning agregatsiyalanishi, eritma qovushoqligining ortishi va zarba qovushoqligining ayrim tizimlarda kamayishi asosiy cheklovlar sifatida qayd etildi. Muhokama natijalariga ko‘ra, poliamid nanokompozitlari mashinasozlik, avtomobilsozlik, elektrotexnika, membrana texnologiyasi, qadoqlash va additiv ishlab chiqarish sohalarida ayniqsa istiqbolli hisoblanadi. Maqolada kelgusidagi tadqiqotlar uchun interfasiyal muhandislik, gibrid to‘ldiruvchilar, namlik barqarorligini oshirish hamda ko‘p mezonli optimallashtirish eng muhim yo‘nalishlar sifatida asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: poliamid; nanokompozit; dispers to‘ldiruvchi; nanokley; grafen; uglerod nanotubalari; tribologiya; additiv ishlab chiqarish

1. Kirish

Dispers to‘ldiruvchi poliamidlar asosidagi nanokompozit materiallar zamonaviy polimer fizikasi va muhandislik materialshunosligining eng faol rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Buning asosiy sababi shundaki, poliamidlar konstruktiv polimerlar sinfiga mansub bo‘lib, ular yuqori mustahkamlik, ishqalanish sharoitida nisbatan barqaror xulq, yaxshi qayta ishlash va sanoatda keng qo‘llanilish bilan tavsiflanadi [1–4]. Nanometr diapazondagi to‘ldiruvchilar kiritilganda esa ularning xossalari ancha chuqur boshqarish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Ilmiy adabiyotlarda poliamid matritsa sifatida ko‘pincha PA6, PA66 va PA12 ishlatiladi. Buning sababi bu polimerlarning kristallanish xulqi, fazaviy tuzilishi va sirt energiyasi nanozarrachalar bilan o‘zaro ta’sir uchun qulay muhit yaratishidir [5–8]. Ayniqsa, montmorillonit asosidagi nanokley, uglerod nanotubalari, grafen oksidi, grafit va ayrim metall oksidlari bilan modifikatsiyalangan tizimlar mexanik, termik, tribologik va barer xossalarni yaxshilash nuqtai nazaridan keng o‘rganilgan.

Ushbu maqolaning maqsadi poliamid asosidagi dispers nanokompozit materiallarning tayyorlanish usullari, xossa hosil bo‘lish mexanizmlari va bugungi kundagi qo‘llanilish yo‘nalishlarini tahliliy tarzda umumlashtirishdan iborat. Maqola review xarakteriga ega bo‘lib, unda nazariy talqin bilan birga amaliy natijalarning taqqoslama sharhi ham beriladi.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Maqola ilmiy sharh va analitik umumlashtirish usulida tayyorlandi. Bunda polimer nanokompozitlari, xususan poliamid nanokompozitlari bo‘yicha klassik hamda so‘nggi yillarda chop etilgan adabiyotlar mazmunan solishtirildi. Tahlil jarayonida tayyorlash usullari, to‘ldiruvchi turlari, fazalararo o‘zaro ta’sir, mexanik, termik, tribologik, barer va funksional xossalarga ta’sir hamda amaliy qo‘llanilish doiralari asosiy mezon sifatida olindi [3–9].

Maqoladagi xulosalar bitta eksperimental ish natijalariga emas, balki turli manbalardagi nazariy va tajribaviy ma’lumotlarning qiyosiy tahliliga tayangan holda shakllantirildi. Shu sababli maqola poliamid nanokompozitlari bo‘yicha umumiy tendensiyalarni, istiqbolli yo‘nalishlarni va hali to‘liq hal etilmagan ilmiy muammolarni aniqlashga qaratilgan.

3. Natijalar va muhokama

3.1. Poliamidlarni nanokompozit matritsa sifatida tanlashning ilmiy asoslari

Poliamidlar molekulyar zanjirida amid guruhlari mavjud bo‘lgani sababli qutbli xususiyat namoyon qiladi. Bu esa ko‘plab dispers to‘ldiruvchilar bilan fizik adsorbsiya, vodorod bog‘lari yoki sirt-

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

faol o‘zaro ta’sirlar orqali yaxshiroq interfasial kontakt hosil qilish imkonini beradi [2, 5, 6]. Natijada yuklanishning matritsadan to‘ldiruvchiga uzatilishi samarali kechishi mumkin.

PA6 va PA66 kabi poliamidlar kristallanuvchi polimerlar bo‘lgani uchun nanozarrachalar bir vaqtning o‘zida mustahkamlovchi faza va kristallanish markazi sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Bunday holat kristall fazaning ulushi, sferolit hajmi va fazalararo qatlarning zichligiga ta’sir ko‘rsatadi [3, 7, 11]. Shu sababli nanoto‘ldiruvchi nafaqat ‘qo‘shimcha modda’, balki tuzilma shakllanishida faol element sifatida qaraladi.

3.2. Dispers to‘ldiruvchilarning roli va fazalararo muhandislik

Qatlamli silikatlar, xususan montmorillonit, poliamid tizimlarida eng ko‘p o‘rganilgan to‘ldiruvchilardan biridir. Agar silikat qatlamlari matritsa ichida interkalyatsiyalangan yoki eksfoliatsiyalangan holatga keltirilsa, juda kam miqdordagi to‘ldiruvchi bilan ham qattiqlik, issiqlik turg‘unligi va gaz o‘tkazmaslik xossalari sezilarli ijobiy siljish kuzatiladi [3, 5, 10, 12].

Uglerod nanotubalari va grafen hosilalari ko‘p funktsionallik nuqtai nazaridan alohida qiziqish uyg‘otadi. Ular yuqori modulli mustahkamlash bilan birga elektr o‘tkazuvchanlik, antistatik xulq va ayrim hollarda issiqlik o‘tkazuvchanligini yaxshilashi mumkin [7, 15–17, 20,26]. Biroq bu turdagi to‘ldiruvchilar uchun eng katta muammo ularning agregatsiyaga moyilligi va qayta ishlash paytida kompozitsiya qovushoqligini oshirishidir.

Grafit va ayrim metall oksidlari, jumladan TiO_2 , SiO_2 , Al_2O_3 va temir oksidi asosidagi tizimlar esa tribologik va optik-funksional o‘zgarishlar yaratishda muhimdir. Bu guruhdagi to‘ldiruvchilar ishqalanish juftliklarida yeyilishni kamaytirish, sirt qatlamini barqarorlashtirish yoki yorug‘lik bilan o‘zaro ta’sirga ta’sir ko‘rsatish imkonini beradi [14, 18, 19].

3.3. Mexanik, termik, tribologik va barer xossalarga ta’siri

Adabiyotlar umumlashtirilishi ko‘rsatadiki, poliamid nanokompozitlarida elastiklik moduli va qattiqlik ko‘pincha oshadi. Bunga qattiq nanozarrachalarning deformatsiyani cheklashi, yuklanish uzatilishini yaxshilashi va kristallanish xulqiga ta’siri sabab bo‘ladi [1–4, 13, 15]. Shu bilan birga, zarba qovushoqligi hamma tizimlarda ham oshavermaydi; ayrim hollarda noto‘g‘ri dispersiya yoki ortiqcha to‘ldiruvchi mo‘rtlanishni kuchaytiradi.

Termik nuqtai nazardan nanozarrachalar zanjirlarning harakatchanligini qisman cheklab, issiqlik deformatsiyasiga bardoshlilikni va parchalanishning boshlanish temperaturalarini oshirishi mumkin. Qatlamli silikatlar hamda grafen asosidagi to‘ldiruvchilar issiqlik bareri vazifasini bajarishi tufayli bu samarani yaqqol ko‘rsatadi [2, 3, 8, 20].

Tribologik xossalarga kelsak, grafit, ayrim oksidlar va sirt ishlovidan o‘tgan nanoto‘ldiruvchilar ishqalanish koeffitsienti hamda aʻshinish intensivligini kamaytirishi mumkin. Bu samara ayniqsa sirpanma juftliklar, podshipnik elementlari va past moylangan mexanik tugunlar uchun muhimdir [14, 18, 19].

Barer xossalari bo‘yicha esa qatlamli yoki plastinkasimon nanozarrachalar diffuziya yo‘lini uzaytirib, gaz va bug‘ molekularining o‘tishiga qo‘shimcha qarshilik yaratadi. Shu sababli poliamid nanokompozitlari qadoqlash, vodorod saqlash tizimlari va membrana texnologiyalarida istiqbolli material sifatida qaralmoqda [9, 13, 21–26].

3.4. Bugungi kundagi qo‘llanilish sohalari

Mashinasozlikda poliamid nanokompozitlari tishli uzatmalar, sirpanma elementlar, korpus detallari, past yuklamali konstruksion qismlar va yeyilishga moyil komponentlar uchun dolzarbdir. Ular metall detallar massasini kamaytirish, shovqinni pasaytirish va ayrim hollarda servis oralig‘ini uzaytirish imkonini beradi [8, 14, 18].

Avtomobilsozlik va elektrotexnikada ushbu materiallar yengillik, dielektrik xossa, termik chidamlilik va funksional sirt xulqi bilan ahamiyatlidir. CNT yoki grafen asosidagi tizimlar antistatik va elektromagnit ekranlovchi elementlar yaratishda ham istiqbolli yo‘nalish sifatida ko‘rilmoqda [15–17, 20,26].

Membrana texnologiyasida poliamid asosidagi yupqa qatlamli nanokompozit membranalar suvni tozalash, teskari osmos va oldinga osmos tizimlarida qo‘llanilmoqda. Bunda nanozarrachalar oqimni, tuz tutib qolish darajasini, gidrofillikni va ifloslanishga chidamlilikni yaxshilash uchun xizmat qiladi [9, 21–25,26].

So‘nggi yillarda additiv ishlab chiqarish ham alohida dolzarblik kasb etdi. PA6 va PA12 asosidagi kompozitsiyalar selective laser sintering, fused filament fabrication va boshqa 3D-bosma texnologiyalarida yuqori mustahkamlik–past massa muvozanatini ta’minlash uchun qo‘llanilmoqda [8, 15].

3.5. Cheklovlar va istiqbolli yo‘nalishlar

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Poliamid nanokompozitlari uchun asosiy ilmiy-amaliy muammolar qatoriga namlik yutuvchanlik, nanozarrachalarning notekis taqsimlanishi, agregatsiya, qayta ishlash oynasining torayishi va sifatni sanoat miqyosida takroriy barqaror saqlash kiradi [4, 6, 8]. Bu muammolar ko‘pincha kompozitsiyaning maqbul to‘ldiruvchi miqdorini ortiqcha oshirish bilan yanada kuchayadi.

Kelgusida interfasial muhandislik, sirt modifikatsiyasi, gibrid to‘ldiruvchilar, ko‘p mezonli optimallashtirish va ekspluatatsion sharoitga yaqin sinov protokollarini ishlab chiqish eng muhim yo‘nalishlar bo‘lib qoladi. Ayniqsa, mexanik mustahkamlik, tribologik chidamlilik, namlikka barqarorlik va texnologik qayta ishlanish o‘rtasidagi optimal balansni topish ilmiy va amaliy jihatdan hal qiluvchi masaladir [7, 8, 18].

Jadval 1. Dispers to‘ldiruvchilarning poliamid matritsasiga ta’siri va tipik qo‘llanilishlari

To‘ldiruvchi turi	Asosiy ta’siri	Asosiy cheklovi	Tipik qo‘llanilishi
Montmorillonit va nanokley	Qattqlik, termik barqarorlik va barer xossani oshiradi	Organomodifikatsiya va bir xil dispersiya talabi	Qadoqlash, liner materiallar, konstruktiv qismlar
Grafen / grafen oksidi	Modul, termik chidamlilik va funksional elektr xossalarni yaxshilaydi	Agregatsiya va yuqori narx	Funksional detallar, yengil konstruksiyalar, 3D bosma
CNT / MWCNT	Elektr o‘tkazuvchanlik, antistatik xulq va mustahkamlash	Qovushoqlik ortishi, qayta ishlash murakkabligi	Elektrotexnika, sensorlar, EMI himoyasi
Grafit va qattiq moylovchi zarrachalar	Ishqalanish va yeyilishni kamaytiradi	Ortiqcha miqdorda mo‘rtlanish xavfi	Sirpanma juftliklar, podshipnik va uzatma elementlari
Metall oksidlari	Tribologik, termik va ayrim optik-funksional ta’sir	Interfasial moslikni boshqarish zarur	Mashinasozlik detallari, qoplamalar, maxsus kompozitsiyalar

4. Xulosa

Dispers to‘ldiruvchi poliamidlar asosidagi nanokompozit materiallar ko‘p funktsionall konstruktiv va funksional polimer tizimlar sifatida yuqori salohiyatga ega. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, nanoo‘lchamli to‘ldiruvchilar yordamida poliamid matritsasining mexanik, termik, tribologik, barer va ayrim elektr xossalarni maqsadli ravishda boshqarish mumkin.

Biroq ijobiy samara to‘ldiruvchi turining o‘zigagina emas, balki dispersiya sifati, fazalararo qatlarning holati, sirt modifikatsiyasi va tayyorlash texnologiyasiga ham kuchli bog‘liq. Shu sababli kelgusida optimal kompozitsiyani aniqlash masalasi ko‘p mezonli tizim sifatida ko‘rilishi lozim.

Amaliy nuqtai nazardan poliamid nanokompozitlari mashinasozlik, transport, elektrotexnika, membrana va additiv ishlab chiqarish kabi yo‘nalishlarda metall va an’anaviy polimer materiallarga samarali muqobil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu esa ushbu sinf materiallarini bugungi kunda ham, yaqin istiqbolda ham ilmiy va sanoat nuqtai nazardan dolzarb saqlab turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Giannelis E.P. Polymer layered silicate nanocomposites. *Advanced Materials*, 1996, 8(1), pp. 29–35.
2. Alexandre M., Dubois P. Polymer-layered silicate nanocomposites: preparation, properties and uses of a new class of materials. *Materials Science and Engineering R*, 2000, 28(1–2), pp. 1–63.
3. Ray S.S., Okamoto M. Polymer/layered silicate nanocomposites: a review from preparation to processing. *Progress in Polymer Science*, 2003, 28(11), pp. 1539–1641.
4. Paul D.R., Robeson L.M. Polymer nanotechnology: nanocomposites. *Polymer*, 2008, 49(15), pp. 3187–3204.
5. Gupta B., Lacrampe M.-F., Krawczak P. Polyamide-6/Clay Nanocomposites: A Critical Review. *Polymers and Polymer Composites*, 2006.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

6. Chow W.S., Mohd Ishak Z.A. Polyamide blend-based nanocomposites: A review. *Express Polymer Letters*, 2015, 9(3), pp. 211–232. DOI: 10.3144/expresspolymlett.2015.22.
7. Sharma D., Kumar M., Jain V.P., et al. Bio-based polyamide nanocomposites of nanoclay, carbon nanotubes and graphene: a review. *Iranian Polymer Journal*, 2023, 32, pp. 773–790. DOI: 10.1007/s13726-023-01164-x.
8. Kohutiar M., Kakošová L., Krbata M., et al. Comprehensive Review: Technological Approaches, Properties, and Applications of Pure and Reinforced Polyamide 6 (PA6) and Polyamide 12 (PA12) Composite Materials. *Polymers*, 2025, 17(4), 442. DOI: 10.3390/polym17040442.
9. Lau W.J., Ismail A.F., Misdan N., Kassim M.A. A review on polyamide thin film nanocomposite membranes: history, applications, challenges and approaches. *Water Research*, 2015.
10. Usuki A., Kawasumi M., Kojima Y., Fukushima Y., Okada A., Kurauchi T., Kamigaito O. Synthesis of nylon 6–clay hybrid. *Journal of Materials Research*, 1993, 8, pp. 1179–1184.
11. Cho J.W., Paul D.R. Nylon 6 nanocomposites by melt compounding. *Polymer*, 2001, 42, pp. 1083–1094.
12. Hasegawa N., Okamoto H., Kato M., Usuki A., Sato N. Nylon 6/Na-montmorillonite nanocomposites prepared by compounding nylon 6 with Na-montmorillonite slurry. *Polymer*, 2003, 44, pp. 2933–2937.
13. Kis D.I., et al. Mechanical Properties of Clay-Reinforced Polyamide 6 Nanocomposite Liner Materials of Type IV Hydrogen Storage Vessels. *Nanomaterials*, 2024, 14(17), 1385.
14. de Paula Anjolleto T., et al. Mechanical and Tribological Characterization of Polyamide 66/Graphite Nanocomposites. *Results in Surfaces and Interfaces*, 2024, 18, 100367. DOI: 10.1016/j.rsurfi.2024.100367.
15. Luiz G.M., et al. Development of polyamide 6-graphene oxide nanocomposite by melt-compounding and joining with aluminum alloy AA6061. *Polymer Engineering and Science*, 2024.
16. Morimune-Moriya S., et al. Development of multifunctional graphene-based polyamide 66 nanocomposites by in situ polymerization. 2024.
17. Arnal T., et al. Multifunctional nanocomposites based on a polyamide 6/polyamide 12 blend and multi-walled carbon nanotubes. *Polymer Engineering and Science*, 2024. DOI: 10.1002/pen.26611.
18. Musa A.A., et al. Nano-Enhanced Polymer Composite Materials: A Review. *Polymers*, 2025, 17(7), 893.
19. Srinivasa S., et al. Effect of Surface Treated Nanofillers on Abrasive Wear of Carbon Fiber Reinforced Polyamide Blend Hybrid Composites. *Tribology in Industry*, 2024.
20. Shibuya R., et al. Reinforcement effects of graphene oxide in polyamide 6 nanocomposites. 2024.
21. Amini M., et al. Synthesis of novel thin film nanocomposite forward osmosis membranes using functionalized multi-walled carbon nanotubes. *Journal of Membrane Science*, 2013.
22. Baroña G.N.B., et al. Interfacial polymerization of polyamide-aluminosilicate SWNT nanocomposite membranes for reverse osmosis. *Desalination*, 2013.
23. Emadzadeh D., et al. A novel thin film composite forward osmosis membrane prepared from PSf-TiO₂ nanocomposite substrate for water desalination. *Chemical Engineering Journal*, 2014.
24. Fathizadeh M., et al. Effect of added NaX nano-zeolite into polyamide as a top thin layer of membrane on water flux and salt rejection in a reverse osmosis process. *Journal of Membrane Science*, 2011.
25. He J., et al. Development of nanosilver and multi-walled carbon nanotubes thin-film nanocomposite membrane for enhanced water treatment. *Journal of Membrane Science*, 2012.
26. Qurbonov Mahmudjon, Umarov Abdusalam, Kuchkarov Khoshimjon, Khursanova Odina, Structural features of polyamide 6 with inclusions of iron oxide nanoparticles. *Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g‘oya va yechimlar. II Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. 2-jild, 2-son (yanvar, 2026-yil).– 26-38 bet.* DOI: <https://doi.org/10.47390/ydif-y2026v2i2/n06>

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
POLIAMID ASOSIDAGI KOMPOZITSION MATERIALLARNING XOSSALARI VA
ISHLAB CHIQRISH USULLARI**

**Qurbonov Mahmudjon Xusanboy o‘g‘li¹, Umarov Abdusalam Vaxitovich², Quchqarov
Xashimjon Ortiqovich¹, No‘monova Muxlisa Nizomjon qizi^{1a}**

¹Namangan davlat universiteti ²Toshkent amaliy fanlar universiteti

^{1a}Namangan davlat universiteti talabasi

email: maxdil9093@gmail.com email: abdualom@inbox.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20155168>

Annotatsiya: Poliamid asosidagi kompozitsion materiallar transport, mashinasozlik, elektrotexnika va additiv ishlab chiqarish uchun istiqbolli muhandislik polimerlari qatoriga kiradi. Ularning amaliy ahamiyati past zichlik, yuqori solishtirma mustahkamlik, yeyilishga chidamlilik, kimyoviy barqarorlik va texnologik qayta ishlashga yaroqlilikning uyg‘unligi bilan belgilanadi. Biroq bunday materiallarning yakuniy xossalari tarkib - tuzilma - texnologiya bog‘liqligi bilan aniqlanadi. Ushbu sharh maqolaning maqsadi poliamidlarning molekulyar tuzilishi, armirolovchi va funksional to‘ldirgichlarning roli hamda poliamid kompozitlarini olishning asosiy usullari haqidagi zamonaviy ilmiy bilimlarni tizimlashtirishdan iborat. Maqola 50 dan ortiq ilmiy manbalarni qiyosiy tahlil qilish asosida tayyorlandi va unda PA6, PA66, PA11 hamda PA12 tizimlari uchun shisha tolalar, uglerod tolalar, qatlamli silikatlar, uglerodli nanoqo‘shimchalar, mineral zarrachalar va metall oksidlari bilan modifikatsiyalangan kompozitlar alohida ko‘rib chiqildi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, cho‘zilishdagi mustahkamlik, qattqlik, termik barqarorlik va tribologik ko‘rsatkichlarning oshishi faqat to‘ldirgich miqdoriga bog‘liq emas. Hal qiluvchi omillar sifatida dispersiya sifati, interfeys adgeziyasi, kristallanish xususiyati, namlik nazorati va qayta ishlash parametrlari barqarorligi namoyon bo‘ladi. Eritmada aralashtirish, eritmada foydalanish, in situ polimerlash, ekstruziya, inyeksion qoliplash va additiv ishlab chiqarish usullari tanqidiy qiyoslandi. Har bir yo‘nalish uchun aglomeratsiya, gidrolitik sezgirlik, bosma detallar anizotropiyasi va yuqori to‘ldirish natijasida qovushoqlik ortishi kabi cheklovlar ko‘rsatildi. Xulosa qilib aytganda, yuqori samarali poliamid kompozitlar yaratishda eng maqbul yondashuv interfeysni maqsadli boshqarish, optimal to‘ldirgich konsentratsiyasini tanlash va xizmat sharoitiga mos texnologiyani qo‘llashdan iborat.

Kalit so‘zlar: poliamid kompozitlar; PA6; PA66; PA12; ishlab chiqarish usullari; eritmada kompaundlash; additiv ishlab chiqarish; tarkib-tuzilma-xossa bog‘liqligi

1. Kirish

Poliamid (PA) muhandislik termoplastlari orasida eng ko‘p qo‘llaniladigan materiallardan biri bo‘lib, uning sanoatdagi ahamiyati mustahkamlik, qovushoqlik, yeyilishga chidamlilik va nisbatan past zichlikning qulay uyg‘unligi bilan belgilanadi. PA6 va PA66 kabi yarim kristall poliamidlar tishli g‘ildiraklar, podshipnik elementlari, korpus detallar, elektr qismlar va transport tizimlari uchun keng ishlatiladi, PA11 hamda PA12 esa namlikni kamroq yutishi va o‘lcham barqarorligi yuqoriligi bilan ajralib turadi [2,4,5].

Poliamid asosidagi kompozitlar rivojlanishida ikki asosiy tendensiya kuzatiladi. Birinchisi, tolalar, qatlamli to‘ldirgichlar, nanozarrachalar va funksional qo‘shimchalar yordamida qattqlik, issiqlikka bardoshlilik va tribologik xossalarni oshirishdir. Ikkinchisi esa yuqori dispersiya sifati va mustahkam interfeysni saqlagan holda, sanoat miqyosida samarali qo‘llanadigan texnologiyalarni tanlashdan iborat [1,3,5].

Amaliy nuqtai nazardan muhim masala faqat to‘ldirgichning mavjudligi emas, balki uning matritsada qanday taqsimlangani, poliamid bilan qanday o‘zaro ta’sirlashgani va qayta ishlash sharoitlari kristallanish, g‘ovaklik, qoldiq kuchlanish va namlikka sezgirlikka qanday ta’sir ko‘rsatishidir. Shu sababli bir xil matritsa-to‘ldirgich tizimi turli texnologik usullarda mutlaqo boshqa natija berishi mumkin [3,5,6].

Ushbu sharh maqolada poliamid asosidagi kompozitsion materiallarning xossalari va ularni olish usullari bo‘yicha zamonaviy ilmiy qarashlar, ayniqsa tarkib - tuzilma - xossa - texnologiya bog‘liqligi nuqtai nazaridan umumlashtiriladi.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Tanlovda PA6, PA66, PA11 va PA12 matritsalariga oid hamda shisha tolali, uglerod tolali, mineral, nanouglerodli va metall oksidli tizimlarni yorituvchi rasmiy ilmiy maqolalar va sharh ishlarga ustuvorlik berildi [1-7, 17,18].

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Ko‘rib chiqilgan adabiyotlar besh analitik blok bo‘yicha guruhlandi: (I) poliamidlarning molekulyar tuzilishi va namlikka bog‘liq xatti-harakati; (II) armirlovchi va funksional to‘ldirgichlar; (III) termik, mexanik va tribologik xossalari; (IV) ishlab chiqarish usullari; (V) dolzarb muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar. Tahlilda alohida natijalarni sanab o‘tish emas, balki takrorlanib uchraydigan sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga asosiy e‘tibor qaratildi.

3. Poliamid kompozitlarining tuzilishi, xossalari va to‘ldirgichlari

Poliamid kompozitlarining xatti-harakati matritsaning yarim kristall tabiatiga tayanadi. Poliamid makromolekulalarida mavjud amid guruhlarini molekulararo vodorod bog‘larini hosil qiladi va bu hodisa kristallik darajasi, qattqlik, suyuqlanish xatti-harakati hamda namlikka sezgirlikni belgilaydi. Ayniqsa amorf faza yutilgan suvga sezgir bo‘lgani sababli, bir xil material tashqi muhit sharoitiga qarab qattiq yoki nisbatan plastik holatni namoyon qilishi mumkin [8,9].

Matritsa tanlash nuqtai nazaridan PA6 va PA66 odatda yuqori qattqlik va issiqlik barqarorligini beradi, PA11 va PA12 esa suv yutilishining pastligi, kimyoviy chidamlilik va o‘lcham barqarorligi bilan ajralib turadi. Shu sababli PA6 va PA66 ko‘proq konstruksion va tribologik detallar uchun, PA12 esa ayniqsa kukunli additiv texnologiyalar va geometrik barqarorlik talab etiladigan yengil detallar uchun qulay hisoblanadi [4-6].

To‘ldirgichlarni kiritish xossalarni maqsadli boshqarish imkonini beradi. Shisha tolalar cho‘zilishdagi mustahkamlik va elastiklik modulini oshirishda eng samarali armirlovchilardan biri bo‘lib qolmoqda [4,12]. Uglerod tolalari solishtirma qattqlik va o‘lcham barqarorligini yaxshilaydi, grafen plastinkachalari hamda uglerod nanotubkalari esa aglomeratsiya oldi olinganda qattqlik, yeyilishga chidamlilik va ayrim hollarda elektr funksionalligini oshirishi mumkin [10,11]. Qatlamli silikatlar, mineral to‘ldirgichlar va metall oksidlar termik barqarorlik, nukleatsiya, to‘siq xossalari va tribologik ko‘rsatkichlarni yaxshilashda qo‘llaniladi [2,3].

Shunga qaramay, to‘ldirgich kiritilishi har doim ham ijobiy natija bermaydi. Xossalarning yaxshilanishi faqat dispersiya yetarlicha bir xil bo‘lganda va interfeys yukni samarali uzata olganda yuz beradi. To‘ldirgichning ortiqcha miqdori eritma qovushoqligini oshiradi, to‘liq namlanishga to‘sqinlik qiladi, aglomeratlarning paydo bo‘lishiga hamda kuchlanish konsentratsiyasi markazlarining shakllanishiga olib keladi. Natijada qattqlik oshgan bo‘lsa ham, uzilishdagi cho‘zilish, zarbiy qovushoqlik va uzoq muddatli chidamlilik pasayishi mumkin [3,5,11].

Tribologik xossalari ayniqsa to‘ldirgich turi, orientatsiyasi, interfeys mustahkamligi va sirt morfologiyasining o‘zaro ta‘siriga sezgir. Uglerod asosidagi qo‘shimchalar va gibrid armirlash tizimlari yeyilishni kamaytirishi va ishqalanish holatini barqarorlashtirishi mumkin, biroq yakuniy natija qayta ishlash tarixi hamda kontakt zonasida transfer qatlamining shakllanishiga kuchli darajada bog‘liq [11]. Demak, asosiy ilmiy tamoyil to‘ldirgichni maksimal emas, balki optimal miqdorda kiritishdir.

4. Poliamid kompozitlarni ishlab chiqarish usullari

Sanoat miqyosida qo‘llanadigan usullar ichida ichki aralashtirgichlar yoki ikki vintli ekstruderlar asosidagi eritmada kompaundlash eng ko‘p tarqalgan yo‘ldir. Uning ustunligi texnologik soddalik, yuqori unumdorlik va granulyatsiya hamda keyingi qoliplash jarayonlari bilan uzviy bog‘lanishidir. Harorat, ushlanish vaqti, vint konfiguratsiyasi va quritish rejimi to‘g‘ri boshqarilganda, bu usul iqtisodiy samaradorlik bilan birga yetarli dispersiya sifatini ham ta‘minlaydi [1,3,7].

Ekstruziyadan keyin ko‘pincha inyeksion qoliplash qo‘llaniladi. Ushbu usul murakkab shaklli muhandislik detallarini yuqori unumdorlik bilan olish imkonini beradi. Biroq qoliplash jarayonida yo‘nalish gradientlari, qisqarish va qoldiq kuchlanishlar yuzaga keladi. Aynan shu omillar, ayniqsa kuchli to‘ldirilgan tizimlarda, anizotropiya, qiyshayish va lokal mexanik javobga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi [4,13].

Eritmada aralashtirish va in situ polimerlash usullari nanoo‘lchamdagi dispersiya yoki maxsus interfeys arxitekturasini hosil qilish zarur bo‘lganda muhim ahamiyat kasb etadi. In situ polimerlash ba‘zi nanozarrachali tizimlarda to‘ldirgichning bir tekis taqsimlanishi va matritsa bilan kuchliroq o‘zaro ta‘sirini ta‘minlashi mumkin. Biroq erituvchilardan foydalanish bilan bog‘liq ekologik va texnologik murakkabliklar tufayli bu usullar eritma asosidagi texnologiyalarga nisbatan sanoatga joriy etishda qiyinroq hisoblanadi [1,2].

So‘nggi yillarda additiv ishlab chiqarish poliamid kompozitlar uchun eng tez rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biriga aylandi. Fused filament fabrication, selective laser sintering va multi jet fusion kabi texnologiyalar detal geometriyasini erkin boshqarish va ichki arxitekturasini optimallashtirilgan yengil konstruksiyalar tayyorlash imkonini beradi [5,6]. Shunga qaramay, bosma poliamid detallar hali ham qiyshayish, qatlamlararo birikishning sustligi, g‘ovaklik va mexanik anizotropiya kabi

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart muammolarga duch kelmoqda [6,14,17,18]. Bu sohada PA12 amaliy jihatdan kengroq qo‘llanilsa, PA6 tizimlari kristallanish xususiyati va namlik yutilishi sabab texnologik jihatdan sezgirroq hisoblanadi [5,6].

Asosiy ishlab chiqarish usullarining umumlashtirilgan qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Asosiy ishlab chiqarish usullarining qiyosiy tavsifi

Ishlab chiqarish usuli	Asosiy afzalliklari	Asosiy cheklovlari	Xossalarga odatiy ta'siri
Eritmada kompaundlash / ekstruziya	Masshtablanadi, nisbatan arzon, granulyatsiya va qoliplash bilan mos	Aralashtirish sust bo‘lsa aglomeratsiya; uzoq ushlanishda termik degradatsiya	Dispersiya va quritish nazorat qilinsa xossalarga muvozanatli yaxshilanadi
Inyeksion qoliplash	Yuqori unumdorlik; murakkab shakllar; takrorlanuvchanlik	Yo‘nalish gradienti; qisqarish; qoldiq kuchlanish	Lokal qattqlik oshadi, ammo anizotropiya va qiyshayish yuz berishi mumkin
Eritmada aralashtirish / in situ polimerlash	Nozik dispersiya; ayrim tizimlarda kuchli interfeys	Murakkabroq texnologiya; erituvchi bilan ishlash; sanoatga joriy etish qiyinroq	Nanoo‘lchamdagi taqsimlanish va interfeys sifati sezilarli yaxshilanadi
Additiv ishlab chiqarish	Geometrik erkinlik; yengil panjarali tuzilmalar; individuallashtirish	G‘ovaklik; qatlamlararo yopishish sustligi; anizotropiya; qiyshayish	Murakkab geometriyalar uchun qulay, lekin xossa barqarorligi parametrga kuchli bog‘liq

5. Dolzarb muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar

Muhim yutuqlarga qaramay, bir qator ilmiy va texnologik muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchi muammo namlikka sezgirlikdir. Suv yutilishi qattqlik, mustahkamlik, ishqalanish rejimi va uzoq muddatli xizmat muddatini o‘zgartiradi hamda noqulay sharoitlarda gidrolitik parchalanishni tezlashtirishi mumkin [8,9]. Ikkinchi muammo qattqlik, zarbiy qovushoqlik va qayta ishlashga yaroqlilikni bir vaqtning o‘zida optimallashtirishdir. Bir xossani yaxshilovchi qo‘shimcha boshqa ko‘rsatkichni yomonlashtirishi mumkin.

Yana bir dolzarb masala barqaror va ekologik yo‘naltirilgan ishlab chiqarishdir. So‘nggi tadqiqotlarda qayta ishlanadigan, qayta tiklangan va bioasosli poliamid tizimlari, shuningdek tola bilan armirlangan kompozitlarni yopiq siklda qayta foydalanish bo‘yicha qiziqish ortib bormoqda [3,7,15,16]. Bu yo‘nalish transport va iste‘mol sanoatlari uchun ayniqsa muhim, chunki u materiallarning butun hayotiy sikl samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Eng istiqbolli kelajak yo‘nalishlari sifatida gibrid to‘ldirgich tizimlari, to‘ldirgich sirtini modifikatsiya qilish, ekstruziya va qoliplash parametrlarini raqamli boshqarish, jarayon-tuzilma modellashtirish hamda qiyshayishi kam bo‘lgan va qatlamlararo birikishi barqaror additiv xomashyo tizimlarini ishlab chiqish ko‘rib chiqiladi. Materiallar fizikasi nuqtai nazaridan markaziy vazifa interfeys va kristallanishni o‘zaro bog‘langan holda boshqarishdir.

6. Xulosa

Poliamid asosidagi kompozitsion materiallar muhandislik polimerlari orasida strategik ahamiyatga ega, chunki ular konstruksion samaradorlik, qayta ishlash qulayligi va keng qo‘llanish imkoniyatini birlashtiradi.

Sharh tahlili PA kompozitlarning yakuniy xossalari matritsaning molekulyar tuzilishi, to‘ldirgich turi va miqdori, dispersiya sifati, interfeys mustahkamligi, namlik holati hamda texnologik tarixning o‘zaro bog‘liq tizimi bilan belgilanishini tasdiqlaydi.

Eritmada kompaundlash, ekstruziya va inyeksion qoliplash sanoat uchun eng barqaror yo‘l bo‘lib qolmoqda, erituvchili usullar va in situ polimerlash esa maxsus nanoo‘lchamdagi tizimlar uchun ko‘proq mos keladi. Additiv ishlab chiqarish yangi konstruktiv imkoniyatlar ochadi, biroq mexanik anizotropiya va jarayon sezgirliги hali ham an'anaviy texnologiyalarni to‘liq almashtirishga to‘sqinlik qiladi.

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Kelgusidagi rivojlanishning eng samarali yo‘li to‘ldirgich miqdorini nazoratsiz oshirish emas, balki interfeysni boshqarish, kristallanishni tartibga solish va xizmat sharoitiga mos texnologik parametrlarni ilmiy asosda optimallashtirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gobena ST, Worku AG, Bekele AE. A review of synthesis methods, and characterization techniques of polymer nanocomposites for diverse applications. *Discover Materials*. 2024. doi:10.1007/s43939-024-00119-0.
2. Francisco DL, Paiva LB, Aldeia W. Advances in polyamide nanocomposites: A review. *Polymer Composites*. 2019;40(3):851-870. doi:10.1002/pc.24837.
3. Ogunsona EO, Codou A, Misra M, Mohanty AK. A critical review on the fabrication processes and performance of polyamide biocomposites from a biofiller perspective. *Materials Today Sustainability*. 2019;5:100014. doi:10.1016/j.mtsust.2019.100014.
4. Kondo MY, Montagna LS, Morgado GFM, Castilho ALG, Batista LAPS, Botelho EC, et al. Recent advances in the use of polyamide-based materials for the automotive industry. *Polimeros*. 2022;32(2):e2022023. doi:10.1590/0104-1428.20220042.
5. Kohutiar M, Kakošová L, Krbata M, Janík R, Fekiač JJ, Breznická A, et al. Comprehensive review: Technological approaches, properties, and applications of pure and reinforced polyamide 6 (PA6) and polyamide 12 (PA12) composite materials. *Polymers*. 2025;17(4):442. doi:10.3390/polym17040442.
6. Zhang X, Fan W, Liu T. Fused deposition modeling 3D printing of polyamide-based composites and its applications. *Composites Communications*. 2020;21:100413. doi:10.1016/j.coco.2020.100413.
7. Sessini V, Haseeb B, Boldizar A, Lo Re G. Sustainable pathway towards large scale melt processing of the new generation of renewable cellulose-polyamide composites. *RSC Advances*. 2021;11:637-656. doi:10.1039/D0RA07141B.
8. Venoor V, Park JH, Kazmer DO, Sobkowicz MJ. Understanding the effect of water in polyamides: a review. *Polymer Reviews*. 2021;61(3):598-645. doi:10.1080/15583724.2020.1855196.
9. Deshoules Q, Le Gall M, Dreanno C, Arhant M, Priour D, Le Gac PY. Modelling pure polyamide 6 hydrolysis: influence of water content in the amorphous phase. *Polymer Degradation and Stability*. 2021;183:109435. doi:10.1016/j.polymdegradstab.2020.109435.
10. Nguyen-Tran HD, Hoang VT, Do VT, Chun DM, Yum YJ. Effect of multiwalled carbon nanotubes on the mechanical properties of carbon fiber-reinforced polyamide-6/polypropylene composites for lightweight automotive parts. *Materials*. 2018;11(3):429. doi:10.3390/ma11030429.
11. Karatas E, Gul O, Karsli NG, Yilmaz T. Synergetic effect of graphene nanoplatelet, carbon fiber and coupling agent addition on the tribological, mechanical and thermal properties of polyamide 6,6 composites. *Composites Part B: Engineering*. 2019;163:730-739. doi:10.1016/j.compositesb.2019.01.014.
12. Ramezani-Dana H, Gomina M, Breard J, Orange G. Experimental investigation of the mechanical behavior of glass fiber/high fluidity polyamide-based composites for automotive market. *Journal of Reinforced Plastics and Composites*. 2021;40(21-22):827-844. doi:10.1177/07316844211014006.
13. Boopathy G, Prakash JU, Gurusami K, Kumar JVSP. Investigation on process parameters for injection moulding of nylon 6/SiC and nylon 6/B4C composites. *Materials Today: Proceedings*. 2022;52(Pt 3):1676-1681. doi:10.1016/j.matpr.2021.11.316.
14. Muminovich AJ, Pervan N, Delic M, Muratovic E, Mesic E, Braut S. Failure analysis of nylon gears made by additive manufacturing. *Engineering Failure Analysis*. 2022;137:106272. doi:10.1016/j.engfailanal.2022.106272.
15. Tapper RJ, Longana ML, Hamerton I, Potter KD. A closed-loop recycling process for discontinuous carbon fibre polyamide 6 composites. *Composites Part B: Engineering*. 2019;179:107418. doi:10.1016/j.compositesb.2019.107418.
16. Mondragon G, Kortaberria G, Mendiburu E, Gonzalez N, Arbelaz A, Peña-Rodriguez C. Thermomechanical recycling of polyamide 6 from fishing nets waste. *Journal of Applied Polymer Science*. 2020;137(10):48442. doi:10.1002/app.48442.
17. Umarov AV, Kurbanov M, Xusniddinov FSh, Abdullaeva BS, Mansurova MY. Study and analysis of the IR spectra of a composition based on polyamide filled with iron nanoparticless. *E3S Web of Conferences* 401, 05085 (2023).

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

18. Umarov AV, Kurbonov M, Kuchkarov K, Kasimova G. Electrical and mechanical properties of a polyamide-6-based composition filled with iron nanoparticles. AIP Conf. Proc. 2022;2432:020012. doi:10.1063/5.0089975.

POLIAMID-6 ASOSIDAGI TEMIR OKSIDLI KOMPOZITLARNI TADQIQ ETISH USULLARI

Qurbonov Mahmudjon Xusanboy o‘g‘li¹, Umarov Abdusalam Vaxitovich², Quchqarov Xashimjon Ortiqovich¹, Ne‘matullayeva Zilolaxon Rustamjon qizi^{1a}

¹Namangan davlat universiteti ²Toshkent amaliy fanlar universiteti

^{1a}Namangan davlat universiteti talabasi

email: maxdil9093@gmail.com email: abdualom@inbox.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20155300>

Annotatsiya; Ushbu maqolada poliamid-6 (PA6) matritsasi asosida metall oksidlar, ayniqsa temir oksidlari (FeO, Fe₂O₃ va Fe₃O₄) bilan to‘ldirilgan kompozitlarni o‘rganishda qo‘llaniladigan asosiy tadqiqot usullari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi PA6 asosidagi temir oksidli kompozitlarning tuzilishi, fazaviy holati, termik barqarorligi, mexanik va tribologik xossalari, shuningdek, optik hamda magnit hususiyatini baholashda qaysi usullar eng aniq natija uchun ma‘lumot bera olishini ko‘rsatishdir. Tahlil natijasida FTIR va Raman spektroskopiyasi molekulyar o‘zaro ta’sirlarni, rentgen difraksiyasi kristalliklik va faza tarkibini, DSC va TGA usullari issiqlik ta’siridagi o‘zgarishlarni, SEM/EDS esa to‘ldirgich dispersiyasi va interfeys holatini aniqlashda muhim ekani asoslanadi. UV-Vis reflektans spektroskopiyasi sirt va optik javobni buzmasdan kuzatish imkonini beruvchi nondestruktiv usul sifatida alohida e’tirof etiladi. Maqolada temir oksidli sistemalarni ZnO va Al₂O₃ kabi boshqa metall oksidli sistemalar bilan qiyoslash orqali PA6 kompozitlarini kompleks baholashning metodologik modeli taklif qilinadi. Natijalar PA6 asosidagi kompozitlar uchun birgina usul yetarli emasligini, ishonchli xulosa esa faqat spektral, strukturaviy, termik va mexanik ma‘lumotlarni integrallashgan holda talqin qilish orqali olinishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: poliamid-6, PA6, temir oksidi, Fe₂O₃, Fe₃O₄, metall oksid, FTIR, XRD, DSC, TGA, SEM, UV-Vis, tribologiya

1. Kirish

Poliamid-6 muhandislik plastmassalari ichida eng ko‘p qo‘llaniladigan termoplastlardan biri bo‘lib, yuqori mustahkamlik, texnologik qulaylik va yemirilishga nisbatan ma‘lum darajadagi barqarorlikni namoyon etadi. Biroq, PA6 ning amaliy qo‘llanilishida namlik yutuvchanligi, issiqlik ta’sirida xossalarning o‘zgarishi, ishqalanish juftlarida sirt yemirilishi hamda strukturaning qayta tashkil topishi kabi cheklovlar kuzatiladi. Shu sababli so‘nggi yillarda PA6 matritsasini metall oksidlar bilan modifikatsiyalashga doir tadqiqotlar sezilarli darajada faollashdi.

Temir oksidlari polimer kompozitlar uchun qiziqarli to‘ldirgich hisoblanadi, chunki ular bir vaqtning o‘zida mexanik mustahkamlash, issiqlik almashinuvi, magnit funkcionallik va ayrim hollarda sirt faolligini boshqarish imkonini beradi. Biroq temir oksidli zarrachalarning foydali ta’siri faqat ularning kimyoviy tarkibi bilan emas, balki zarracha hajmi, sirt funksional guruhlarini, aglomeratsiya darajasi, matritsa bilan adgeziya sifati va kristallik zonasiga ta’siri bilan ham belgilanadi.

Shu bois PA6-temir oksid sistemasini to‘g‘ri tahlil qilish uchun kompleks metodologiya zarur. Bunday metodologiya materialning faqat bitta xossasini emas, balki molekulyar tuzilishdan boshlab faza holati, morfologiya, termik chidamlilik, mexanik va tribologik javobgacha bo‘lgan butun xulq-atvor zanjirini qamrab olishi kerak.

2. Tadqiqotning metodologik doirasi

Maqola narrativ tahliliy sharh ko‘rinishida yozilgan bo‘lib, PA6 asosidagi metall oksidli kompozitlarni baholashda keng qo‘llanadigan eksperimental usullar ilmiy manbalar asosida umumlashtirildi. E’tibor, ayniqsa, temir oksidli PA6 sistemalariga qaratildi. Tahlilda usullar ikki mezon asosida baholandi: birinchisi – material ichidagi fizik-kimyoviy o‘zgarishlarni qay darajada aniqlashi; ikkinchisi – olingan natijalarni amaliy xossalari bilan bog‘lash imkoniyati.

Shunga ko‘ra tadqiqot usullari quyidagi guruhlariga ajratildi: spektral usullar, rentgen strukturaviy usullar, termik tahlil usullari, mikroskopik va element tahlili usullari, mexanik-tribologik sinovlar hamda optik-magnit tavsiflash usullari.

3. Spektral usullar: FTIR va Raman tahlili

FTIR spektroskopiyasi PA6 zanjiridagi amid guruhlarini, NH va C=O bog‘lari holati hamda to‘ldirgich bilan yuzaga keladigan o‘zaro ta’sirlarni aniqlashda eng ko‘p ishlatiladigan usullardan biridir. Temir oksidi kiritilganda amid guruhlariga tegishli yutilish chiziqlarining siljishi yoki

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart intensivligi o‘zgarishi matritsa-to‘ldirgich interfeysida vodorod bog‘lari, koordinatsion bog‘lanishlar yoki dipol o‘zaro ta’sirlar kuchayganini ko‘rsatishi mumkin.

Raman spektroskopiyasi esa ayniqsa kristallik holat, zanjir konformatsiyasi va to‘ldirgichning fazaviy belgilarini aniqlashda foydalidir. FTIR va Raman ma’lumotlarini birgalikda talqin qilish molekulyar darajadagi o‘zgarishlar bilan makro-xossalarning bog‘liqligini tushuntirish imkonini beradi. Masalan, spektral belgilar orqali zanjirlararo tartiblanish kuchaygani aniqlansa, bu holat odatda qattqlik va issiqlik barqarorligining ortishi bilan uyg‘unlashadi.

Shuningdek, spektral usullar namunani buzmaydi, tayyorlash jarayoni nisbatan oson va kompozit yuzasidagi hamda hajmidagi funksional o‘zgarishlarni qisqa vaqt ichida baholash imkonini beradi.

4. Rentgen difraksiyasi va faza tahlili

PA6 kompozitlarining kristall tuzilishini o‘rganishda rentgen difraksiyasi (XRD) asosiy usul hisoblanadi. Ushbu usul PA6 ning alfa va gamma modifikatsiyalari nisbatini, kristallik darajasi o‘zgarishini, to‘ldirgichning kristall fazasini hamda zarrachalarning dispersiya holati bilan bog‘liq ayrim bilvosita belgilarni aniqlash imkonini beradi.

Temir oksidlari, xususan gematit yoki magnetit zarralari PA6 ning kristallanish kinetikasiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Past konsentratsiyalarda ular yadrolanish markazi vazifasini bajarib, kristallanish jarayonini tezlashtiradi. Yuqori yuklamalarda esa aglomeratsiya kuchayib, aksincha, kristallik tartibning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli XRD natijalari DSC ma’lumotlari bilan majburiy ravishda qiyoslanishi lozim.

5. Termik tahlil: DSC, TGA va DTG

DSC usuli PA6 kompozitlarida shisha holatga o‘tish harorati, erish harorati, qayta kristallanish hodisalari va kristallik darajasini baholashga xizmat qiladi. Temir oksidi zarrachalarining yaxshi dispersiyalangan holatida ular kristallanish yadrolanishiga yordam berishi, ayrim tizimlarda esa erish pikining shakli va entalpiyasini o‘zgartirishi mumkin.

TGA va DTG tahlillari esa materialning parchalanish boshlanishi, asosiy mass yo‘qotish bosqichlari hamda qoldiq miqdorini aniqlashda muhimdir. Temir oksidli kompozitlarda noorganik qoldiqning mavjudligi, oksidlanish jarayonlari va termik barqarorlikning nisbiy oshishi aynan shu usullar yordamida ishonchli ko‘rsatiladi. Agar DSC va TGA natijalari birgalikda ko‘rilsa, termik xulqning to‘liq modeli shakllanadi.

6. Morfologik tahlil: SEM, TEM va EDS

Kompozitning yakuniy xossalari ko‘p jihatdan zarrachalarning matritsada taqsimlanishiga bog‘liq. Shu sababli SEM usuli sinish yuzalari, sirt topografiyasi, aglomeratlarning o‘lchami, g‘ovaklik va adgeziya belgilarini vizual ravishda tahlil qilishda muhimdir. EDS moduli yordamida esa temir elementi va kislorodning namunadagi lokal taqsimoti aniqlanadi.

Agar zarracha o‘lchami nanometr diapazonida bo‘lsa, TEM usuli interfeys hududini yanada aniqroq baholash imkonini beradi. Yaxshi dispersiyalangan to‘ldirgich odatda mustahkamlik va qattqlikning ortishi bilan, yirik aglomeratlar esa mo‘rtlik va notekis yeyilish bilan bog‘liq bo‘ladi.

7. Mexanik va tribologik sinovlar

PA6 asosidagi kompozitlarda cho‘zilishdagi mustahkamlik, uzilishdagi nisbiy cho‘zilish, egilish mustahkamligi, qattqlik va zarbaga chidamlilik asosiy mexanik ko‘rsatkichlar sirasiga kiradi. Metall oksidlar, ayniqsa temir oksidlari, optimal miqdorda kiritilganda qattqlik va modulusni oshirishi mumkin, biroq haddan tashqari yuklama mo‘rtlikni kuchaytirishi ehtimoli mavjud.

Tribologik baholashda ishqalanish koeffitsiyenti, massa yo‘qotish yoki hajmiy yeyilish, sirtning tribofilmi va mikroabraziya izlari tahlil qilinadi. PA6-temir oksid kompozitlarida tribologik natijalarni izohlashda SEM tasvirlari, profilometriya va termik ma’lumotlar bilan integrallashgan yondashuv ayniqsa muhimdir. Chunki yeyilish faqat sirt hodisasi emas, balki ichki tuzilma, issiqlik ajralishi va interfeys mustahkamligiga ham bog‘liq.

8. UV-Vis reflektans va magnit xossalarni baholash

UV-Vis reflektans spektroskopiyasi PA6 asosidagi metall oksidli kompozitlarda optik javob, yorug‘likni yutish va qaytarish xususiyatlari, zarracha konsentratsiyasi bilan bog‘liq spektral tendensiyalarni aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur usulning afzalligi shundaki, namuna butunligi buzilmaydi va sirt holatidagi o‘zgarishlar tezkor baholanadi. Shu sababli u nondestruktiv diagnostika vositasi sifatida istiqbollidir.

Agar kompozit tarkibida Fe₃O₄ singari magnit faza mavjud bo‘lsa, qo‘shimcha ravishda VSM yoki boshqa magnit o‘lchov usullari qo‘llanadi. Bunday hollarda struktura, magnit javob va issiqlik ta’siridagi o‘zgarishlar orasidagi bog‘liqlikni aniqlash mumkin bo‘ladi. Bu esa funksional kompozitlar yaratish nuqtai nazaridan muhimdir.

9. Temir oksidli sistemalarni boshqa metall oksidlar bilan qiyoslash

ZnO, Al₂O₃, TiO₂ va SiO₂ kabi to‘ldirgichlar bilan solishtirganda temir oksidlarining o‘ziga xos jihati ularning strukturaviy mustahkamlash bilan birga magnit va ba‘zan optik javobni ham shakllantira olishidadir. Shu bilan birga temir oksidlarining sirt energiyasi yuqori bo‘lgani uchun aglomeratsiya muammosi ko‘proq uchrashi mumkin. Demak, ularning afzalligi dispersiyalash texnologiyasi to‘g‘ri tanlangan sharoitda to‘liq namoyon bo‘ladi.

Amaliy nuqtai nazardan, temir oksidli kompozitlar faqat yakuniy xossalar bo‘yicha emas, balki ularga olib keluvchi mexanizmlar bo‘yicha ham baholanishi kerak. Aynan shu yerda kompleks tadqiqot usullari tizimi alohida qiymat kasb etadi.

10. Xulosa

PA6 asosidagi temir oksidli kompozitlarni ilmiy jihatdan ishonchli baholash uchun yagona eksperimental usul yetarli emas. Spektral usullar molekulyar o‘zaro ta’sirlarni, XRD faza va kristallik xususiyatlarini, DSC/TGA termik xulqni, SEM/EDS esa morfologik va element taqsimotini ochib beradi. Mexanik va tribologik sinovlar esa ushbu ichki o‘zgarishlarning amaliy natijasini ko‘rsatadi.

Shuning uchun PA6–temir oksid sistemalari uchun eng maqbul yondashuv – bu integrallashgan diagnostika modelidir. Bunda FTIR/XRD/DSC/SEM/mexanik sinovlar bazaviy minimum sifatida, UV-Vis reflektans hamda zarur hollarda magnit o‘lchovlar esa qo‘shimcha funksional blok sifatida tavsiya etiladi. Aynan shunday ko‘p bosqichli yondashuv polimer kompozitlarning tuzilishi va xossalari o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini chuqur ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Liang Y., D. Xu, X. Feng, J. Huang. Synthesis and performances of Fe₂O₃/PA-6 in situ nanocomposite fibers. *Materials Letters*. 2007.
2. Gupta R., White M., Njuguna J. Effect of oleic acid coating of iron oxide nanoparticles on properties of magnetic polyamide-6 nanocomposite. *JOM*. 2019.
3. Gupta R., White M., Njuguna J. Role of interface in optimisation of polyamide-6/Fe₃O₄ composites: effects of coating and dispersion. *Results in Materials*. 2023.
4. Dasari A., Yu Z.-Z., Mai Y.-W. Fundamental aspects and recent progress on wear and friction of polymer nanocomposites. *Materials Science and Engineering R*. 2009.
5. Paul D.R., Robeson L.M. *Polymer nanotechnology: nanocomposites*. Polymer. 2008.
6. Sinha Ray S., Okamoto M. *Polymer/layered silicate nanocomposites: a review from preparation to processing*. *Progress in Polymer Science*. 2003.
7. Ibeh C.C., Bubacz M. Current trends in nanocomposites based on polyamides and carbon nanoparticles: synthesis, processing and properties. *Polymer Composites*. 2018.
8. Stuart B. *Infrared Spectroscopy: Fundamentals and Applications*. Wiley. 2004.
9. Wunderlich B. *Thermal Analysis of Polymeric Materials*. Springer. 2005.
10. Bower D.I., Maddams W.F. *The Vibrational Spectroscopy of Polymers*. Cambridge University Press. 1992.
11. Blachowicz T., Ehrmann A. Most recent developments in electrospun magnetic nanofibers: a review. *Journal of Industrial Textiles*. 2020.
12. Mohsenzadeh R. et al. Quantitative analysis of tribological performance in PA6 nanocomposites with nano-fillers. *Tribology International*. 2025.
13. Choi Y.Y. et al. Mechanically durable tri-composite polyamide 6/hematite nanofiber membranes. 2024.
14. Santos L.G.D. et al. Microstructural and magnetic properties of polyamide/iron oxide nanocomposites. 2025.
15. Investigation of structure and mechanical behavior of polyamide-6/ZnO and polyamide-6/Al₂O₃ nanocomposites. 2012.
16. Qurbonov Mahmudjon, Umarov Abdusalam, Kuchkarov Khoshimjon, Khursanova Odina, Structural features of polyamide 6 with inclusions of iron oxide nanoparticles. *Yangi davr ilm-fani: inson uchun innovatsion g‘oya va yechimlar. II Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. 2-jild, 2-son (yanvar, 2026-yil).– 26-38 bet. DOI: <https://doi.org/10.47390/ydif-y2026v2i2/n06>*

RAQAMLI TRANSFORMASIYA SHAROITIDA HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGI VA INNOVATSION KLASTERLARNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Alijonova Zarnigor Chinpo‘lat qizi

O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Registrator ofis Xizmat ko‘rsatish (Front office) bo‘limi menedjeri

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20155300>

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish va innovatsion klasterlarni shakllantirish masalalari tadqiq etilgan. Hududiy iqtisodiyotga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilishda an’anaviy yondashuvlardan raqamli platformalarga o‘tish zarurati asoslangan. Shuningdek, hududlarda innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, investitsion jozibadorlik, innovatsion klaster, investitsion platformalar, barqaror rivojlanish, innovatsion infratuzilma.

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы повышения инвестиционной привлекательности регионов и формирования инновационных кластеров в условиях цифровой экономики. Обоснована необходимость перехода от традиционных подходов к цифровым платформам при привлечении иностранных и отечественных инвестиций в региональную экономику. Также разработаны практические предложения и рекомендации по стимулированию инновационной деятельности в регионах.

Ключевые слова: региональная экономика, цифровая трансформация, инвестиционная привлекательность, инновационный кластер, инвестиционные платформы, устойчивое развитие, инновационная инфраструктура.

Abstract: This article explores the issues of increasing the investment attractiveness of regions and forming innovation clusters in the context of the digital economy. The necessity of transitioning from traditional approaches to digital platforms in attracting foreign and domestic investments to the regional economy is substantiated. Furthermore, practical proposals and recommendations for stimulating innovative activity in the regions have been developed.

Keywords: regional economy, digital transformation, investment attractiveness, innovation cluster, investment platforms, sustainable development, innovation infrastructure.

1. Kirish

Jahon iqtisodiyotining tezkor raqamlashtirilishi sharoitida hududlarning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash va ularning raqobatbardoshligini oshirish eng ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasida hududlarni kompleks rivojlantirishda faqatgina davlat byudjeti mablag‘lariga tayanib qolmasdan, balki faol investitsion siyosatni yuritish va innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

An’anaviy boshqaruv mexanizmlari bugungi kunda investorlar talab qiladigan tezkorlik, shaffoflik va axborot ochiqligini to‘liq ta’minlab bera olmaydi. Shu sababli, investitsiya faolligini oshirish va innovatsion rivojlanishni boshqarishda "raqamli transformatsiya" hamda "innovatsion klasterlar" yondashuvini qo‘llash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

2. Tadqiqot metodologiyasi va asosiy qism

Hududlarning investitsion jozibadorligi — bu investorlar uchun ma’lum bir hududda o‘z sarmoyalarini xavfsiz va samarali joylashtirish uchun mavjud bo‘lgan iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy shart-sharoitlar majmuidir. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy baholash va mantiqiy xulosa chiqarish usullaridan foydalanildi.

Raqamli texnologiyalarning investitsion muhitga ta’siri:

Raqamli iqtisodiyot investorlar uchun "axborot asimmetriyasi" (axborotning tengsiz taqsimlanishi) muammosini hal qiladi. Hududlarning iqtisodiy salohiyati, bo‘sh yer maydonlari, infratuzilma ob’ektlari va soliq imtiyozlari haqidagi ma’lumotlarning yagona interaktiv raqamli xaritalarda aks ettirilishi sarmoyadorlarning qaror qabul qilish jarayonini bir necha barobarga tezlashtiradi.

Innovatsion klasterlar — hududiy o’sish drayveri sifatida:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Hududlarda innovatsion rivojlanishni boshqarishning eng samarali mexanizmlaridan biri — bu innovatsion klasterlardir. Klaster o‘zida ilm-fan (OTM va ilmiy-tadqiqot institutlari), ishlab chiqarish korxonalari va davlat boshqaruvi organlarini birlashtiradi ("Uch spiral" modeli - Triple Helix).

Hududlarda klasterlarni rivojlantirish quyidagi afzalliklarni beradi:

Tranzaksion xarajatlarning qisqarishi;

Bilim va texnologiyalarning tezkor almashinuvi;

Hududiy brendning shakllanishi va eksport salohiyatining ortishi.

3. Tahlil va natijalar

O‘zbekiston hududlarida investitsiya faolligini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, sarmoyalar asosan yirik shaharlar va erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) atrofida konsentratsiyalashmoqda. Chekka va cheklangan resurslarga ega hududlarga investitsiyalarni jalb qilish uchun maxsus innovatsion mexanizmlar talab etiladi.

Tahlillar asosida hududiy innovatsion tizimni raqamlashtirishning quyidagi "Uch bosqichli modeli" taklif etiladi:

Axborot bosqichi: Hududning investitsion pasportini to‘liq raqamlashtirish (Big Data asosida).

Xizmat ko‘rsatish bosqichi: Investorlar uchun davlat xizmatlarini G2B (Government to Business) doirasida to‘liq onlayn formatga o‘tkazish, sun‘iy intellekt yordamida biznes-rejalarni hudud spetsifikasiga moslashtirish.

Integratsiya bosqichi: Mahalliy startup ekotizimlari va yirik xorijiy investorlarni biriktiruvchi "Kraudinventing" va B2B elektron platformalarini yaratish.

4. Xulosa va takliflar

Hududiy iqtisodiyotda investitsiya faolligini raqamlashtirish va innovatsion klasterlar orqali boshqarish hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Mavjud muammolarni bartaraf etish va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish maqsadida quyidagilar taklif etiladi:

Hududiy "Smart-Invest" platformasini yaratish: Har bir viloyat kesimida investorlarga onlayn rejimda yer ajratish, ruxsatnomalar berish va bojxona rasmiylashtiruvini amalga oshiruvchi yagona elektron oynani joriy qilish.

Innovatsion hudud maqomini berish: Ijtimoiy-iqtisodiy salohiyati yuqori bo‘lgan tumanlarda ma'lum bir tarmoqqa (masalan, IT, biotexnologiyalar, muqobil energetika) ixtisoslashgan innovatsion klasterlar tashkil etish va ularga maxsus soliq rejimini joriy etish.

Kadrlar salohiyatini moslashtirish: Hududlardagi Oliy ta‘lim muassasalarida tashkil etiladigan klasterlar yo‘nalishiga mos ravishda maqsadli kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun davlat grantlari ajratish tizimini kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, hududlarning investitsion jozibadorligi bugungi kunda nafaqat tabiiy resurslar, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qay darajada joriy etilganligi va innovatsion infratuzilmaning sifati bilan o‘lchanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni.

2. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university–industry–government relations. Research policy.

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart
TALABALARDA KASBIY IDENTIFIKATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING
PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI**

Andijon davlat universiteti

Musiq ta’lim yo’nalishi kafedrası

musatqil tadqiqotchisi Bazarov Xayotbek Ne’matovich

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20155300>

Annotatsiya: mazkur maqolada talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari, uning mazmun-mohiyati, shakllanish bosqichlari hamda oliy ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, talabalarning kasbiy o’zligini anglash, kasbiy qadriyatlarni shakllantirish, motivatsion omillarni rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida kasbiy identifikatsiyani takomillashtirish masalalari ilmiy tahlil qilingan. Tadqiqotda integrativ va kompetensiyaviy yondashuvlarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so’zlar: kasbiy identifikatsiya, talaba shaxsi, kasbiy rivojlanish, motivatsiya, kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, kasbiy o’zlik, kreativlik, refleksiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психолого-педагогические основы развития профессиональной идентичности у студентов, ее содержание, этапы формирования и значение в процессе высшего образования. Также научно анализируются вопросы осознания студентами своей профессиональной идентичности, формирования профессиональных ценностей, развития мотивационных факторов и совершенствования профессиональной идентичности на основе инновационных педагогических технологий. Исследование выявляет важность интегративного и компетентностного подходов.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, студенческая идентичность, профессиональное развитие, мотивация, компетентность, педагогические технологии, профессиональная идентичность, креативность, рефлексия.

Abstract: this article discusses the psychological and pedagogical foundations of the development of professional identity in students, its content, stages of formation, and its significance in the process of higher education. Also, the issues of students' awareness of their professional identity, the formation of professional values, the development of motivational factors, and the improvement of professional identity based on innovative pedagogical technologies are scientifically analyzed. The study reveals the importance of integrative and competency-based approaches.

Key words: professional identification, student identity, professional development, motivation, competence, pedagogical technologies, professional identity, creativity, reflection.

Kirish. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi hamda kasbiy faoliyatga tayyor mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish muhim pedagogik va psixologik muammo sifatida namoyon bo’lmoqda. Chunki kasbiy identifikatsiya shaxsning o’z kasbiga bo’lgan munosabatini, kasbiy qadriyatlarini, o’z imkoniyatlarini anglashini va kelajak faoliyatiga psixologik tayyorgarligini belgilaydi.

Kasbiy identifikatsiya shaxsning ma’lum bir kasb egasi sifatida o’zini anglash jarayoni bo’lib, u kasbiy bilim, ko’nikma, qadriyat va motivlarning integratsiyasi asosida shakllanadi. Talabalik davri esa aynan ushbu jarayonning faol rivojlanish bosqichi hisoblanadi.

Psixologiya va pedagogika fanida “identifikatsiya” tushunchasi shaxsning o’zini muayyan ijtimoiy guruh yoki kasb vakili sifatida anglashini ifodalaydi. Kasbiy identifikatsiya esa insonning o’zini ma’lum bir kasbiy faoliyat bilan bog’lashi, mazkur kasbning qadriyatlari va me’yorlarini qabul qilishi bilan xarakterlanadi. Olimlarning fikricha, kasbiy identifikatsiya quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- kognitiv komponent – kasb haqida bilim va tasavvurlar;
- motivatsion komponent – kasbga qiziqish va ehtiyoj;
- motsional-qadriyatli komponent – kasbga ijobiy munosabat;
- refleksiv komponent – o’z kasbiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyati.

Talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari kasbiy identifikatsiyaning shakllanishida ijtimoiy muhit, ta’lim tizimi, o’qituvchi shaxsi va amaliy faoliyat muhim rol o’ynaydi. Talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish jarayoni uzluksiz va tizimli pedagogik faoliyatni talab qiladi. Quyidagi pedagogik imkoniyatlar ushbu jarayon samaradorligini oshiradi:

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

Kompetensiyaviy yondashuv - kompetensiyaviy yondashuv talabani nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalash imkonini beradi. Bu esa talabada o‘z kasbiga nisbatan mas’uliyat va professional yondashuvni shakllantiradi.

Integrativ yondashuv - integrativ yondashuv turli fanlararo bog‘liqlikni ta’minlab, kasbiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi. Talaba kasbiy muammolarni kompleks tarzda hal qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar - interfaol metodlar, loyiha texnologiyasi, muammoli ta’lim va trening mashg‘ulotlari talabalarning mustaqil fikrlashi hamda kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantiradi.

Refleksiv faoliyatni tashkil etish - talabalarning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, o‘z imkoniyatlarini baholashi kasbiy o‘zlikni anglashning muhim omili hisoblanadi.

Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning psixologik omillari - talabalarda kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi bir qator psixologik omillarga bog‘liq:

- kasbiy motivatsiya;
- o‘z-o‘zini baholash;
- kommunikativ kompetentlik;
- kreativ fikrlash;
- kasbiy qiziqish;
- ijtimoiy moslashuv.

Ayniqsa, motivatsion omillar talabani kasbiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kuchli ichki motivatsiya kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni shakllantirib, shaxsning professional o‘zlashini ta’minlaydi.

Oliy ta’lim jarayonida kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish mexanizmlari Talabalarda kasbiy identifikatsiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi mexanizmlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- kasbiy yo‘naltirilgan treninglarni tashkil etish;
- amaliyot jarayonlarini takomillashtirish;
- mentorlik tizimini rivojlantirish;
- kasbiy refleksiya mashg‘ulotlarini o‘tkazish;
- innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish;
- kreativ va mustaqil faoliyatni qo‘llab-quvvatlash.

Mazkur mexanizmlar talabani kasbiy faoliyatga moslashuvi va professional o‘zlashini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kasbiy identifikatsiyasi rivojlangan talabalarda:

- kasbiy motivatsiya yuqori bo‘ladi;
- o‘z kasbiga sodiqlik shakllanadi;
- kommunikativ va kreativ kompetensiyalar rivojlanadi;
- mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ortadi;
- innovatsion faoliyatga moyillik kuchayadi.

Bu esa kelajak mutaxassisining kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirish oliy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu jarayon talabani kasbiy o‘zlashini anglash, professional qadriyatlarni qabul qilish va kelajak faoliyatiga psixologik tayyorligini shakllantirishga xizmat qiladi. Kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishda integrativ, kompetensiyaviy hamda innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada jamiyat uchun raqobatbardosh, kreativ va malakali mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2020.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent, 2018.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi. – Toshkent, 2017.
5. Erikson E. Identity and the Life Cycle. – New York, 1994.
6. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2004.
7. Zeer E.F. Psixologiya professionalnogo razvitiya. – Moskva, 2006.

MUNDARIJA – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS		
1.	Masofaviy ta’lim sharoitida talabalar faolligini oshirishda interfaol metodlarning samaradorligi Sh.Odiljonova	5
2.	Madaniy universallashtirish jarayonida milliy ijtimoiy xotiraning shakllanish va transformatsiya mexanizmlari D.Ibragimov	7
3.	Hududiy iqtisodiyotda investitsiya faolligi va innovatsion rivojlanishni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish Z.Alijonova	11
4.	Sport gimnastikasida ko‘p yillik tayyorgarlik konsepsiyasi va tamoyillari M.Bekmirzayev	14
5.	Ахборотлашган жамият шароитида этник муносабатлар ва жараёнларнинг медиа репрезентацияси Б.Юлдашев	17
6.	Ingliz va o‘zbek dramalarida ko‘tarilgan mavzular ko‘lami, mushtarakliklar va tafovutlar J.Najmiddinov	22
7.	Ёшлар ўртасида рақамли муҳит таъсири ва ижтимоий муносабатлар динамикаси А.РАҲМОНОВ	24
8.	Yoshlar ma’naviyati va ijtimoiy faolligini yuksaltirishda milliy qadriyatlarning o‘rni Sh.Islomov	31
9.	Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar o‘rtasida madaniy begonalashuv va mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy masalalari A.Axmadjonova (Isaqova)	35
10.	Yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati T.Samadov	38
11.	Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy holati va yuklamalarini baholash hamda monitoring qilish metodikasini takomillashtirish G‘.Abdullaev	42
12.	Raqamli texnologiyalar (mobil ilova) asosida yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy holatini darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida baholash va monitoring qilish metodikasi G‘.Abdullaev	45
13.	Og‘iz bo‘shlig‘i mikroflorasini aniqlash. so‘lakdan bakteriologik ekish R.Abdumutalibov, M.Abdamutova	49
14.	Yoshlarda mafkuraviy immunitetni mustahkamlashda mutolaa va jonli muloqotning psixologik ahamiyati D.Abdurashidova	53
15.	Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ijtimoiy-gumanitar asoslari M.Ahmadjonova, G‘.Xolmatov	56
16.	Ayollar zo‘ravonligini oldini olishda xorijiy tajriba Y.Nurbayev	60
17.	Ta’lim tizimi samaradorligini oshirishda oila, maktab va mahalla hamkorligining o‘rni Sh.Azamov	63

**“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi
onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart**

18.	Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida metodik kompetensiyani shakllantirish bosqichlari va uning pedagogik shart-sharoitlari S.Saidg‘aniyev	67
19.	Современные технологии, применяемые при развитии профессиональной (специфической) лексики на английском языке у студентов направления лечебное дело Г.Рахматуллаева	70
20.	Mafkuraviy tahdid tushunchasi va mohiyati G.Rafiqova	75
21.	Axborot makonidagi “ommaviy madaniyat”ning yoshlar dunyoqarashiga ta’siri I.Karimov	79
22.	Raqamli panoptikondan texno-panoptik singulyarlikka: sun’iy intellekt davrida kuzatuv etikasining transformatsiyasi A.Madraximov	83
23.	Ishoqxon To‘ra Ibrat asarlarida Turkiston tarixining yoritilishi va tarixiy manbashunosligi B.To‘xtasinov, Z.Abdullayev	88
24.	Jismoniy tarbiya ta’lim jarayoniga joriy etiladigan innovatsion texnologiyalarning qiyosiy tahlili va pedagogik shart-sharoitlari S.Saidg‘aniyev	91
25.	Kar-soqovlar uchun muvofiqlashtirilgan kutubxona: axborot-pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy integratsiya tajribasi D.To‘ychiyeva	94
26.	Kolliziya bardoshlilikini oshirish uchun yangi xeshalgoritmlar arxitekturasini ishlab chiqish A.Shervayev	97
27.	O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari Sh.To‘ychiyeva, G.Nuriddinova	102
28.	Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda huquqiy ong va huquqiy madaniyat uyg‘unligi M.Umarov	106
29.	Umumta’lim maktabida “informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda o‘quv loyihalaridan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish S.Ja’faraliyev	110
30.	Fan taraqqiyotida falsafaning roli D.Mavlonberdiyeva	115
31.	Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning nazariy asoslari G.Muhammadjonova	118
32.	Ingliz va o‘zbek adabiyotida ota va farzand munosabatlaridagi o‘ziga xoslik D.Mamadaliyeva	120
33.	Kutubxonalarda o‘lkashunoslik bibliografiyasining mohiyati. S.Yo‘ldasheva	124
34.	The importance of Communicative Language Teaching in English classes M.Kamoldinova	128
35.	Nofilologik yo‘nalish talabalarida axborot madaniyatini media vositalari orqali shakllantirish texnologiyalari. M.Muradov	132

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

36.	Dunyoqarash va mafkura dialektikasi N.Mamatov	135
37.	Dunyoqarash va mafkura dialektikasi N.Mamatov	138
38.	Namangan davlat universitetida tashkil qilingan eko-bog‘ hududining assortimentlar xilma-xilligi I.Zahiriddinov	141
39.	Zamonaviy dunyoda bolalarning jismoniy rivojlanishlaridagi o'zgarishlar G.Alieva, G'.Abdullaev	145
40.	Jamiyatning ma'naviy rivojlanishida demokratik institutlarning o‘rni M.Sodiqova	156
41.	4K modelini oliy ta’lim muassasalarida amalga oshirishning innovatsion mexanizmlari O.Okboyev, R.Qurbonova	159
42.	Raqamli kommunikatsiya texnologiyalarining ijtimoiylashuv jarayoniga ta’siri Y.Ergashev	162
43.	Elektron kutubxona tushunchasi va kutubxona xizmatida muloqot hususiyatlari Sh.To‘ychiyeva	166
44.	Muloqot jarayonida tasdiq va inkor ma’nosining funksional almashinuvi M.Sayidazimova	169
45.	Globalashuv davrida ijtimoiy tarmoqlar va madaniy xotira (Koreyadagi o‘zbek migrantlari misolida) S.Rahimberdiyev	172
46.	Tasviriy san’at darsi jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalari, ularni qo‘llash usul va vositalari S.Izzatullayev	176
47.	Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish Sh.Jonibekov	181
48.	Oziq-ovqat texnologiyasi talabalarining laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarini axborot vositalari orqali takomillashtirish va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalari S.Xakimov	184
49.	Globalashuv sharoitida yoshlar mafkuraviy immunitetini mustahkamlashda tarixiy tafakkurning funksional ahamiyati A.M.Akhmedov	187
50.	Arpa (Hordeum vulgare L.) ning umumiy ahamiyati va istiqbolli donli ekin sifatidagi o‘rni S.Salimova, G.Rasulova, M.Tog‘ayeva, F.Kushanov, D.Sh.Erjigitov	191
51.	Коммуникативно-прагматические стратегии перевода анимационных фильмов: обеспечение функциональной эквивалентности поликодового текста для детской аудитории Д.Умирзакова	194
52.	Kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogic texnologiyalarning o‘rni D.Karimova	199
53.	Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishda futbolning ijtimoiy-madaniy roli A.Turaqulov	202
54.	Sociological analysis of employment forms and factors influencing graduate employment	204

“Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning dolzarb masalalari” mavzusidagi onlayn respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 15-16-mart

	S.Abdullaev, O.Karimjanov	
55.	Avtomobillarni chorrahada harakatlanishi S.Usvaliyev	207
56.	Tabiat va jamiyat munosabatlari falsafasida ekologik ongning shakllanishi va barqaror rivojlanish metodologiyasi X.Abdukarimov	209
57.	Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ilmiy faoliyatga yo‘naltirish jarayonlarini boshqarishning innovatsion pedagogik mexanizmlari S.Xoshimov	212
58.	Dispers to‘ldiruvchi poliamidlar asosidagi nanokompozit materiallar va ularning bugungi kundagi qo‘llanilishi M.Qurbonov, A.Umarov, X.Quchqarov, O.Ergasheva	214
59.	Poliamid asosidagi kompozitsion materiallarning xossalari va ishlab chiqarish usullari M.Qurbonov, A.Umarov, X.Quchqarov, M.No‘monova	218
60.	Poliamid-6 asosidagi temir oksidli kompozitlarni tadqiq etish usullari M.Qurbonov, A.Umarov, X.Quchqarov, Z.Ne‘matullayeva	223
61.	Raqamli transformasiya sharoitida hududlarning investitsion jozibadorligi va innovatsion klasterlarni rivojlantirish istiqbollari Z.Alijonova	226
62.	Talabalarda kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning psixologik-pedagogik xususiyatlari. X.Bazarov	228